

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK

2015/1.

A történelemtudomány, a regionális tudomány,
a földrajztudomány, és a gazdálkodás- és
szervezéstudományok művelőinek folyóirata

VIII. évfolyam
1. szám
No. 28.

SZÁVAI

FERENC:

A német kisebbség helyzete a Horthy-korszakban; OLASZ LAJOS:

Horthy kormányzó németországi látogatása 1938 augusztusában; OROSZ LÁSZLÓ:

Adalékok a német „völkisch” történelemszemlélet fogadtatásához a Horthy-korszak Magyarországon; SUBA JÁNOS:

A déli határszakasz határőrizete a két világháború között; MURÁDIN JÁNOS KRISTÓF: *Város a megszállt országban. Kolozsvár az 1944-es német bevonulás után;* VIZI LÁSZLÓ: *A magyar külpolitika válságkezelő kísérletei a nagy gazdasági világválság idején Bethlen István és Károlyi Gyula kormányai alatt (1929–1932);*

TÓTH IMRE: *Kánya Kálmán külpolitikai szemlélete (1920–1933);* GULYÁS LÁSZLÓ: *Beneš 1931 évi terve és a magyar külpolitika válasza;* GAZDAG FERENC: *Cél vagy eszköz? A magyar EU-tagság néhány tapasztalata;* KUTASINÉ NAGY IRÉN-HARSÁNYI ENDRE: *A határmentiség regionális sajátosságainak vizsgálata Románia Észak-Nyugati fejlesztési régiójában, különös tekintettel Bihar megyére;* BOTOS KATALIN-NÓGRÁDI TAMÁS: *A visegrádi országok és a 2008-as válság;* BÁCSNÉ BÁBA ÉVA: *Sportszervezetek működési kereteinek változása;* RECENZÍÓK

Közép-Európai Közlemények

**A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek folyóirata**

VIII. évfolyam 1. szám, 2015/1. No. 28.

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK
A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek folyóirata

SZERKESZTŐSÉG

Főszerkesztő:

Dr. habil. PhD PhD Gulyás László – Szegedi Tudományegyetem

Főszerkesztő-helyettes:

Prof. Dr. Szávai Ferenc DSc – Kaposvári Egyetem, Budapesti Corvinus Egyetem

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Dr. PhD. Andrej Tóth – Silesian university in Opava, University of Economics, Prague

Prof. Dr. Gazdag Ferenc – Nemzeti Közszerkeleti Egyetem, Budapest

Hajdú Zoltán DSc – MTA Regionális Kutatások Központja

Dr. PhD Keczer Gabriella – Szegedi Tudományegyetem

Dr. habil. Marjanucz László – Szegedi Tudományegyetem

Prof. Dr. Majoros István DSc – Eötvös Lóránd Tudományegyetem

Dr. PhD Maruzsa Zoltán – Eötvös Loránd Tudományegyetem

Dr. PhD Miklós Péter – Szegedi Tudományegyetem

Prof. Dr. Nagy Imre – University of Novi Sad

Dr. habil. Papp Norbert – Pécsi Tudományegyetem

Prof. Dr. Rédei Mária Dsc – Nyume SEK

Dr. habil. Gál Zoltán – Kaposvári Egyetem, MTA KRTK

Dr. PhD Sipos Anna Magdolna – PTE FEEK

Dr. PhD. Tóth István – Móra Ferenc Múzeum, Szeged

Dr. PhD. Tonk Márton – Sapientia EMTE, Kolozsvár

Dr. PhD Veres Lajos, elnök-vezérigazgató – Hazai Térségfejlesztő Rt., Dunaújvárosi Főiskola

Felelős kiadó:

Egyesület Közép-Európa Kutatására

Elnök: Dr. Gulyás László

Székhely: 6727 Szeged, Löwy Sándor utca 37. e-mail: gulyas1@t-online.hu

ISSN 1789-6339

HU ISSN 1789-6339

Technikai szerkesztő:

Kádas Gabriella

Nyomda:

Innovariant Kft., Szeged

TARTALOMJEGYZÉK

ÚJDRAGONDOLT NEGYESZÁZAD – A HORTHY-KORSZAK – ROVAT

Szávai Ferenc: A német kisebbség helyzete a Horthy-korszakban	5
Olasz Lajos: Horthy kormányzó németországi látogatása 1938 augusztusában	18
Orosz László: Adalékok a német „völkisch” történelemszemlélet fogadtatásához a Horthy-korszak Magyarországon	34
Suba János: A déli határszakasz határőrizete a két világháború között	49
Murádin János Kristóf: Város a megszállt országban. Kolozsvár az 1944-es német bevonulás után	62
Vizi László: A magyar külpolitika válságkezelő kísérletei a nagy gazdasági világválság idején Bethlen István és Károlyi Gyula kormányai alatt (1929–1932)	77
Tóth Imre: Kánya Kálmán külpolitikai szemlélete (1920–1933)	92
Gulyás László: Beneš 1931 évi terve és a magyar külpolitika válasza	101

POLITIKATUDOMÁNY ROVAT

Gazdag Ferenc: Cél vagy eszköz? A magyar EU-tagság néhány tapasztalata	110
---	-----

REGIONÁLIS TUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

Kutasiné Nagy Irén–Harsányi Endre: A határmentiség regionális sajátosságainak vizsgálata Románia Észak-nyugati fejlesztési régiójában, különös tekintettel Bihar megyére	129
---	-----

GAZDASÁGTÖRTÉNET ROVAT

Botos Katalin–Nógrádi Tamás: A visegrádi országok és a 2008-as válság	137
--	-----

GAZDÁLKODÁS- ÉS VEZETÉSTUDOMÁNYI ROVAT

Bácsné Bába Éva: Sportszervezetek működési kereteinek változása	151
--	-----

RECENZÍÓK

Majdán János:

A közlekedés története Magyarországon (1700–2000).

Pécs, Pro Pannonia Kiadó. 2014.

Ismerteti: *Imre Lászlóné*..... 162

Imre Lászlóné–Majdán János (szerk.):

Mozaikok a pécsi vasútigazgatás 100 éves történetéből.

Pécs, MÁV. 2013.

Ismerteti: *Nagy László*..... 165

SZÁVAI FERENC*

A NÉMET KISEBBSÉG HELYZETE A HORTHY-KORSZAKBAN

THE SITUATION OF THE GERMAN MINORITY IN THE HORTHY ERA

ABSTRACT

The multinational Austro-Hungarian Monarchy succeeded in unifying its nationalities in economic terms for a long period; Hungary's development showed outstanding results in this respect. The proportion of Hungarians, however, did not even reach 50% in this era. The situation changed considerably after World War I.

The state area became more homogenous, its largest minority became the Germans in Hungary. This study aims to evaluate their situation in the Horthy era, in terms of two aspects: regarding, on the one hand, a new wave of name Magyarizing, on the other hand, their independent economic activities. At the same time, the German state saw significant economic opportunities in the German population in Hungary.

A német kisebbség az 1920-as években

A közös haza gondolatának jegyében jött létre a Magyarországi Németek Népművelési Egyesülete 1924-ben. Megalakulásának mozgatója a magyar kormány stratégiai számítása volt, mivel a támogatásukra számított revíziós törekvéseiben az elcsatolt területeken. Ugyanakkor Németország is egyre sűrűbben foglalkozott a magyarországi németiség sorsával és helyzetével.¹ Az egyesület 1938-ig képviselte országos szervezetként a magyarországi németiség érdekeit, fő irányvonalát a népi német vonal adta, amely az asszimiláció természetes folyamatát is elutasította. A szervezet élén Gratz Gusztáv elnök állt, ám igazi szellemi vezére Bleyer Jakab volt. Bleyertől azonban teljesen idegen volt, amit Basch Ferenc képviselt, a német népcsoport politika. Gratz Gusztáv a „konszolidált” irányvonalat képviselte a magyarországi német nemzetiségi mozgalomban, a magyarsághoz közel álló politikus volt, aki megfelelt a hazai kormányok elképzeléseinek.

A németországi viszonyok változásai során lényeges átalakulás következett be a hazai nemzetiségpolitikában. A módosuláshoz hozzájárult Bleyer halála is. A hazai németiség tevékenységét a „bástya”, illetve az „ötödik hadoszlop” szerepkörére is leegyszerűsítik. Lényeges kérdés, hogy a német gazdasági penetráció közepette, ténylegesen a források alátámasztják-e a fentieket, illetve a korszakban adódó és politikai és gazdasági kihívások a névmagyarosítás és a gazdasági szerepvállalás, önálló tevékenység végzésében milyen konzekvenciákat jelentenek a Horthy-korszak kisebbségi politikáját illetően, ami egyben a német kisebbségről kellett, hogy szójon, mivel ez volt az akkori Magyarország legnagyobb kisebbsége.

1938 tavaszán Basch Ferenc mozgalma már egy náci értelmezésű népiségi autonómiát fogalmazott meg, követelte magának a magyarországi német művelődés és iskolaügy irányítását. 1939 áprilisában jóváhagyták a Volksbund alapszabályait. Rövidesen több népisiskolával, 3 polgári iskolával és 2 gimnáziummal rendelkezett. Az észak-erdélyi szász evangélikus egyház is átadta 47 népiskoláját a Volksbundnak. A területi változások hatására nőtt a nemzetiségi területek részaránya, ami új stratégiát követelt a magyar kormánytól.²

* Prof. Dr. Szávai Ferenc DSc – Kaposvári Egyetem, Budapesti Corvinus Egyetem.

A multinacionális Osztrák–Magyar Monarchia jó ideig sikerrel egyesítette gazdasági szempontból nemzetiségeit, abban Magyarország fejlődése kiemelkedő eredményeket mutatott.³ A korszakban azonban a magyarság aránya alig érte el az 50%-ot. A nemzetiségek megoszlásában a románság volt az első helyen 1910-ben 16,1%-kal, majd a szlovákok 10,7%-os részesedése után következtek a németek 10,4%-kal.⁴

Katus László adatai szerint foglalkozási csoportokban az anyanyelvi megoszlás alapján a németiség 1910-ben különösen a katonatiszti rétegben, a kereskedők, iparosok és bányászok között, a kisbirtokosok esetében reprezentálta magát felül az országos részarányánál.⁵

Jelentős változást hozott a nemzetiségek életében is az első világháborút lezáró békerendszer, a legszembetűnőbb lesz, hogy a nemzetiségi arányok átrendeződése, illetve, hogy Magyarország megszűnt soknemzetiségű állam lenni. Mindenekelőtt azt kell megemlítenünk, hogy a trianoni országterületen már 89,6%-ban magyar ajkúakat lehet találni 1920-ban. Húsz évvel később az 1941-es népszámlálásnál ugyanazon a területen 93% lesz a magyar nyelvűek aránya.⁶ Ez azt is jelenti, hogy 1920–1941 között a magyarság aránya az abszolút számokat vizsgálva 21%-kal növekedett, míg az összlakosságé ezalatt 16,6%-ot ért el. Az összes nem magyar anyanyelvű együtt 20,5%-os csökkenést mutat.

A tanulmányban elsősorban a német anyanyelvű népesség helyzetének két területét kívánjuk vizsgálni, abból a szempontból fontos változás, hogy a Trianoni békeszerződés után a legnagyobb kisebbség lesz, 6,9%-ot tett ki arányuk, ami fokozatosan olvadt, 1930-ban 5,5% és 1941-ben pedig 5,1%-ot tett ki. A csökkenés abszolút számokban mérve 74 567 fő, ami egyben 13,5%-os csökkenést jelentett.⁷

A két kutatási terület a német kisebbség névmagyarosítása, illetve az államalkotó Németország gazdasági szerepvállalásának kísérletei, illetve a magyarországi önálló gazdasági tevékenység lehetősége.

Az 1941-ben kiegészült országterületen az anyanyelv szerinti megoszlásban lényegesen csökkent a magyar anyanyelvű lakosság aránya, 77,4%, illetve nemzetiségi összetétel szerint 80,9%. A fenti két mutatót figyelembevéve első helyre került a román lakosság 7,5, illetve 7,2%-kal. A németek ezután következtek 4,9, illetve 3,7%-kal.⁸

Kovács Alajos kutatásaiban bizonyítja, hogy a főváros törvényhatósági bizottsági tagjainak 60%-a volt magyar és 30%-a német. Ennek majdnem pontosan megfelelt a tisztviselők névmegoszlása, 60% magyar és 29% német. Más kutatások szerint 1927-ben a közszolgálati apparátus tagjainak átlagosan 56%-a viselt magyar és 28,5%-a német nevet.

Érdekes megvizsgálni a minisztériumok és a diplomáciai testület tisztikarának megoszlását 1930-ban névjelleg szerint:⁹

1. táblázat. A minisztériumok és a diplomáciai testület tisztikarának megoszlása névjelleg szerint 1930-ban

Tárcák	Tisztv. száma	Magyar %	Német %	Szláv %	Egyéb %
Miniszterelnökség	36	69,4	16,7	8,3	5,6
Külgügyi	135	48,2	28,1	18,5	5,2
Diplomáciai testület	149	56,4	27,5	10,1	6,0
Belügyi	316	62,7	20,6	13,3	3,4
Pénzügyi	427	56,9	26,2	12,2	4,7
Kereskedelemügyi	234	55,1	27,8	12,4	4,7
Földművelésügyi	398	57,0	24,4	13,3	5,3
Népjelölti és munkaügyi	239	69,1	18,8	7,1	5,0
Vallás-és közoktatásügyi	342	52,9	27,8	16,4	2,9
Igazságügyi	266	62,8	21,4	12,8	3,0
Honvédelmi	49	65,3	24,5	4,1	6,1
Együtt	2591	58,5	24,4	12,7	4,4

Forrás: A szerző saját szerkesztése

A névmagyarosítás

A névmagyarosítás újabb, minden eddigit felülmúló hulláma a 30-as években következett be. 1919 után a számok apályt jeleznek, az 1920/21. év mélypontot jelentett, ami 1918. évi értéknek a 15%-át tette ki, 1924-ben már 40%-ára ugrott. Ezt követően néhány évi csökkenő tendenciát követve 1929-től a konjunktúra, ami hihetetlen magasra ívelt 1933/34-ben. Ez azt is jelenti, hogy abszolút számokban az 1933-tól folyamatosan 1947-ig terjedő korszak névmagyarosítása meghaladta a monarchia kori mozgalom méreteit. A konjunktúra 1934-ben tetőzött, ezután 1940-ig csökkent a mozgalom mérete, majd 1940-től 1943 végéig ismét magasabb szintet mutatnak a számok. Ez utóbbinak nyilvánvaló oka, hogy a területi revízió következtében ismét jelentős nem magyar nyelvű populáció került az országhoz.¹⁰

A Vitézi Széket 1920. augusztus 20-án alapították a 6650/1920. számú miniszterelnöki rendelet alapján. A Horthy-nemességnek kitüntető szerepet tulajdonítottak a névmagyarosítási mozgalomban.¹¹

A Vitézi Rend várományosaitól elvárták a magyar, s különösen „szép” magyar hangzású nevek viselését.¹²

Kozma István tanulmányában rámutat, hogy pontos adatok nem állnak arra vonatkozóan rendelkezésre, hogy a vitézi várományosok hány százaléka magyarosította meg idegen hangzású nevét.¹³

A Magyar Statisztikai Szemle hasábjain Kovács Alajos számolt be a névmagyarosítás eredményeiről. 1929-ben a német nevek domináltak a változtatások során, jelzi egyben, hogy a tömeges vitézi avatások beszüntetésével a régi keretek, az intelligencia körében fog majd tovább zajlani. Ugyanakkor kifejti, hogy Magyarországon 2 millió főnek van idegen hangzású neve, tehát a jelenlegi ütem alig segít a bajon.¹⁴

1931-ben már örvendetes fellendülésről számol be, az előző évihez képest kétszer annyi főnek engedélyezte a belügyminiszter a névmagyarosítást. A hatóságok, a honvédelmi minisztérium, az államvasút és posta lelkesen karolta fel az ügyet. 1397 főnek volt német hangzású az eddigi neve, 1223-nak szláv és 173-nak egyéb. Kimutatja, hogy különösen Budapesten volt a németeknek nagy dominanciája. A névmagyarosítás gyakorlatában természetesnek tartja a tanulóifjúság névváltoztatását.¹⁵

1932-ben tovább emelkedett az engedélyezett névváltoztatások száma, ebben 1784 volt német, 1626 szláv és 249 egyéb nevűek aránya. Ez még mindig messze elmaradt Kovács Alajos véleménye szerint attól, ami szükséges lenne, mivel csak töredéke annak, amennyinek a természetes szaporodás alapján lennie kellene. A falusi intelligenciának, papoknak, tanítóknak volna a feladata, hogy a névmagyarosítási mozgalmat jobban felkarolják, mert úgy vélte hogy itt voltak nagyobb tömegek a magyarok között, akik idegen névvel bírtak.¹⁶

Mindenesetre a névmagyarosító mozgalom újbóli fellendülésében a vitézi várományosok mellett jelentőséget kell tulajdonítanunk az 1933-ban kiadott belügyminiszteri rendeletnek is.¹⁷

Több forrás segítségével vizsgálhatjuk ezt a rendeletet, az ezzel kapcsolatos kormányzati intézkedéseket, ami lényeges változtatásokat hozott az eddigi gyakorlaton. Egyrészt lényegesen olcsóbbá vált az eljárás, annak ügyintézése. Mindezek mellett közvetlenül lehetett a belügyminiszterhez postai úton benyújtani.

Továbbra is korlátozták azonban az asszonyok névváltoztatását. Először rögzítették azokat a névtípusokat is, melyeket a miniszter elvi okokból nem engedélyezhetett: a) idegen hangzású nevek, b) magyartalanul képzett családi nevek, c) kettős családi nevek, d) híres történelmi, irodalom- és művészettörténeti személyiségek, továbbá ismertebb nemesi (főnemesi) családok nevei, e) régies írásmóddal (pl.: th, gh, eö, ss-el) írott vagy y-nal vég-

zöldő nevek, végül f) olyan családi nevek, melyet nagyon sok család visel (pl.: Nagy, Kovács, Tóth).¹⁸

A névmagyarosítások erőltetését Darányi Kálmán miniszterelnök is elítélte, alapvetően Gratz Gusztáv memoranduma, illetve a kérdésben lezajlott német–magyar tárgyalások eredményeképp. A hazai németiség mérsékelt szárnyának vezetője Gratz Gusztáv 1937. szeptember 14-én kelt memorandumából – amit Darányi miniszterelnökhöz írt – világosan kitűnt, hogy a gyerekek zaklatták mindennap, hogy változtassák meg a nevüket. Darányi Kálmán a képviselőházban így nyilatkozott: „A névmagyarosítást nem szabad kényszerűen forszírozni, hanem az csak szabad egyéni elhatározás kérdése lehet, amit tiszteletben kell tartani.”¹⁹

Ezt megelőzően fontos kérdésként szerepelt a névmagyarosítás kérdése az 1936. december 9–15. között lezajlott német–magyar konzultációkon. Kozma Miklós berlini útjának előkészítése során Mackensen magyarországi német követ találkozott a magyar kormány képviselőivel, amelynek során követi jelentéséből tudjuk, hogy kifejtette a névmagyarosítás témáját. Ekkor tette Darányi Kálmán azt az ígéretet, hogy a parlamentben hajlandó nyilatkozatot tenni a magyarosítások ellen. Ezt és a vele kapcsolatos rendeletet Mackensen jelentős előrelépésnek minősítette.²⁰

Karády–Kozma művében arra a következtetésre jut, hogy a németek körében történő magyarosítás a fenti tárgyaláson kialakított forgatókönyv szerint alakult, 1937-ben és 1938-ban fokozatosan csökkent a számuk.²¹

1939–1944 közötti mintákban az összes folyamodó 37%-a a keresztény származásúak közül német, a sorkatonák között 47%, 1939-ben már 50%, 1943-ban 55%-ra emelkedett.

A Bécsben 1940. augusztus 30-án aláírt magyar–német kisebbségvédelmi megállapodást tartalmazó jegyzőkönyv értelmében a német kisebbséghez tartozók jogosultak lettek arra, hogy magyarosított családnévüket újra felvegyék.

A rendelet ellenére a visszanémetesítők aránya mégsem volt jelentős.²²

Horthy Miklós 1940. október 14-én levelet intézett Teleki Pál miniszterelnökhöz, többek között a névmagyarosításról, a Vitézi Rend céljairól. Mindezt azért tette, mert mindkettő számára elfoglaltságuk okán ez a forma egyre gyakoribbá vált a gondolatok kicserélésére. Ebből megismerhetjük Horthy véleményét arról, hogy ha a rutének, tótok stb. felvett nyerne a Vitézi Rendbe, akkor szükséges-e névmagyarosításuk?

A levélben Horthy minden névmagyarosítás ellenségének tartotta magát, a zsidók esetében is csak legritkább esetben engedélyezte, akkor, ha az illető bátran harcolt és nem volt gyermeke. Jobban szerette volna, ha pl.: Maróthy-Meizler és Báthory-Hüttner marad. Szerinte cím, rendjel sohasem lehet járandóság, csak kitüntetés. A Vitézi Rend alapításával az ősi nemesi inszurrekció egy újabb formájával egy mindhalálig megbízható magyar alakulat felépítését akarta. A vitéz csak engedéllyel házasodhatott, idegen fajból származót csak akkor vettek fel, ha az 100%-ig magyarul érez és megbízható, és ha maga kéri a névmagyarosítást.²³

Mindenesetre Horthy és Teleki kapcsolata őszinte korrekt kapcsolatnak tűnt ebben az időben, de természetesen Horthy véleményét megfelelő szövegkritikával kell vizsgálnunk.

Érdekes megállapítás az is, hogy a Német Birodalom megállíthatatlannak tűnő terjeszkedése éveiben a magyarosítás megtorpant, arányait tekintve visszaesett, mintegy 28%-os részvételi aránynak felelt meg. A háború menetében és a magyar külpolitikai vonalvezetés változásának következtében viszont határozott változást mutattak. 1943 második felében az összes kérelmező 41%-a, 1944-ben már 47%-a német háttérű volt. Tehát a visszanémetesítés törvényes lehetősége ellenére a magyar nevet választó német származásúak abszolút száma és aránya is megnőtt.

Feltételezhetően 1943-tól kezdődően a sváb legények körében a névmagyarosításra motiváló tényező az SS-be való besorolás elkerülése lehetett.²⁴

A Magyar Tudományos Akadémia 1920-ban kapcsolódott vizsgált korszakunkban a névmagyarosítási mozgalomba. A belügyminiszter 1920. január 22-én írt levelet az akadémia elnökségének, amiben az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga ösztönzésére 1920. február 7-én a minisztériumi értekezleten kéri az akadémia képviselőit.²⁵

Az akadémia főtítkára Tolnai Vilmost, Melich Jánost, Áldásy Antalt és Domanovszky Sándort delegálta az értekezletre. Tehát a tagok tevékenységét ismerve egy vegyes bizottságot. A Liga a belügyminisztériumhoz fordult a névmagyarosítás reformjának ügyében, a történelmi nevek védelmében, intézkedést kért a névmagyarosítás iránti revízióra, egyben szigorítaná azt, úgy, hogy csak az államfő, vagy helyettese engedélyezhesse.²⁶

Melich János ekkor 48 éves, ebben az évben lett rendes tagja a Magyar Tudományos Akadémiának, s mint nyelvész 1935 és 1943 között elnöke volt az I. osztálynak.²⁷

Személyében a szláv és a német jövevényszavak kutatóját tisztelhetjük, az utóbbi témában németül is írt munkát Viktor Luntzerrel. Mindemellett kiemelkedő kutatásokat végzett a magyar és a szláv hangtörténet területén. Így a névmagyarosítás területén érkező felkérések során a főtítkár mint avatott szakértőhöz, hozzá küldte véleményezésre az egyéni kérelmeket.²⁸

Melich János vezető alakja volt a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak is, az alapítás évétől (1904) a vezetői teendőket látta el, azután 1943-ban vonult vissza.²⁹

Az 1920-ban alakult Országos Vitézi Szék a húszas években rendszeresen kereste fel más szervezetekkel együtt a Magyar Tudományos Akadémiát, hogy az véleményt mondjon számunkra a kétes nevek magyarosításában, esetlegesen új nevek felvételében.

A Magyar Tudományos Akadémia I. osztálya 1940. május 6-án tartott ülésének jegyzőkönyvéből kiderül, hogy az akadémia főtítkáranak javaslatát az osztály magáévá tette, hogy egy vegyes bizottságot állítson fel a névmagyarosítások ügyében tanácsadói szereppel. A főtítkár kifejtette, hogy egyrészt a Vitézi Szék és más névmagyarosító szervezetek tevékenységében is érdekelve van az akadémia, mert felmerül az aggály, hogy a változtatás során nagy múltú történeti nevek esnek áldozatul, illetve egészen magyaros nevek megváltoztatását is kívánhatják.³⁰

Végül a megalakítandó bizottságba Melich Jánost, Zsirai Miklóst, Pais Dezsőt és Kniezsa Istvánt javasolta az osztály. Ugyanakkor részben a második osztály tagjaiból egészült ki a bizottság Madzsar Imrével és Nagy Miklóssal.³¹

Maga a bizottság nem volt hosszú életű, mivel 1942. május 4-én javasolta Voinovich Géza főtítkár a nevek magyarságának dolgában tanácsadó bizottság feloszlását, mivel annak további működése véleménye szerint feleslegessé vált. Az osztály a javaslatot elfogadta.

1942. május 30-án kelt levél már sajnálattal közölte a bizottság tagjaival annak feloszlását.³² Érdekes, hogy a hivatalos bizottságok között az akadémiai jegyzőkönyvekben nem található erről a bizottságról bővebb adat. A megszűnését azzal indokolták, hogy a névmagyarosítási ügyekben több évtizede arra alkalmas személy járt el, aki egyébként is a bizottság tagja volt, Melich János. Melich folytatta is ezt a tevékenységet, utolsó feljegyzése 1945-ből való.³³

A névváltoztatási mozgalom több szakasza közül a Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején kibontakozó volt számszerűen a legerőteljesebb. Ebben a szakaszban, amely 1933-tól 1944/45-ig tartott a névmagyarosítás terén a németek játszották a vezető szerepet, karöltve a szláv hangzású nevek birtokosaival. A nagyságrend alakulását több tényező befolyásolta, a külügyi kapcsolatok, a zsidósággal szembeni diszkrimináció, majd rehabilitáció. Emellett a németiséggel szembeni negatív állásfoglalás, majd kollektív felelősségre vonás.

Ebben a névváltoztatási, névmagyarosító folyamatban arra törekedtünk, hogy a tudós szervezet, a tudós elit eddig nem vizsgált szerepét eredeti források segítségével bemutas-

suk. Ebben a folyamatban több réteg képviseltette magát, de nem lehet közömbös a tudós, szakmai réteg hozzáállása, amely tudós testület mindig nagy tekintéllyel és szakértelemmel rendelkezett.

Azt, hogy milyen is volt a Magyar Tudományos Akadémia viszonya ebben a jelentős asszimilációs folyamatban empirikus adatok, források (levéltári dokumentumok, tanulmányok) döntötték el. Ezek gyakran konkrét névtani magyarázatok, így a nyelvtudomány eredményei.

Mindezek figyelembe vételével bizonyított, hogy a Magyar Tudományos Akadémia az általunk vizsgált német nevek magyarosításában, más nevek felvételében, a kérelmek elbírálásában szakmai szempontok szerint járt el. Ragaszkodott a tudományban kialakult ismeretekhez, részben pedig az új adatok adta lehetőségeket alkalmazott.

Számos név esetében használta a megengedő értelmet, körültekintően járt el – figyelmet fordítva a család történetének vizsgálatára – ami sok esetben perdöntő lehetett.

A gazdasági tevékenység

A Deutsche Stiftungot 1920-ban hozták létre, 1924-re erősödött meg annyira, hogy többek között Magyarországon is több részakciót hajtott végre esetleges gazdasági társaságokban, egyéb szervezetekben többségi tulajdont szerezzen, majd egy Német Központi Szövetkezeti Hálózatot valósítson meg.

A kelet-közép- és délkelet-európai régióban a legnagyobb nemzeti kisebbség a német volt. Oroszországot és Észak-Olaszországot nem számítva számuk elérte a hat és félmilliót. Más európai területeket is beleszámítva (oroszországi, skandináviai és nyugat-európai) elérte a 8–9 milliót.³⁴

A kisebbségvédelem rendszerét ekkor a Nemzetek Szövetségére építették, alapvető szerve és legfőbb garanciája lett ez a nemzetközi szervezet. Mintegy ötszáz panasz érkezett a szövetséghez a 30-as évek végéig, ebből 131 a német kisebbségek ügyeivel foglalkozott. Átlagban a 20-as évek végén és a 30-as évek elején éves átlagban 30–35 ügyet véltek meg-alapozottnak. A Népszövetség kisebbségvédelmi mechanizmusa a 30-as évek közepéig működött, ekkor Németország kilépése a szervezetből, majd Lengyelország és a többi kisebbségvédelemre kötelezett ország kötelezettségének megtagadása oda vezetett, hogy a kisebbségvédelem helyett dominált a kisebbségek felhasználása.³⁵

Mint említettük a müncheni egyezmény után jelentős területi változások, átadás, bekebelezés történt Közép-Európában.³⁶ Elsősorban Magyarországnak voltak követelései Trianon miatt, ezt és más államok ellenköveteléseit használta ki Hitler, hogy egyre több gazdasági, politikai engedményt csikarjon ki az ottani országoktól.³⁷

Az 1943 májusában elkészült nagyszabású mű az 1940/42-es állapot szerint Magyarországon a 14 669 128 lakosból 1 249 623 népi németet tüntetett fel, amiből 805 290 a Trianoni-Magyarország keretei között, 404 623 pedig az újonnan Magyarországhoz tartozó területeken élt. A legnagyobb német lakta területeken Pest megyében 318 819, Baranyában 123 682, Tolnában 78 884 fő élt, az új területeken a Bácskában, illetve a baranyai háromszögben 199 588 fő. Ugyanakkor Romániában összesen 537 065, Horvátországban 175 500, Szlovákiában 155 000, a Bánát szerb területein pedig 126 342 főben állapítja meg a német lakosság nagyságát. Százalékban kifejezve az egész vizsgált térségben az össznépesség 5,5%-a, Magyarországon a 8,5%-a, Romániában a 3,7%-a, Horvátországban a 3,1%-a, Szlovákiában az 5%-a, a bánati szerb területeken 23,6% volt német.³⁸

Érdekes, hogy a magyar gazdaság finanszírozásában a közvetlen külföldi tőkének viszonylag jelentéktelen szerepe volt, de a hitelnyújtási tevékenységgel együttesen a külföldi

tőke a gazdaság tőkeellátásában mégis fontos szerepet játszott. A 20-as években ugyanannyi összeg áramlott be az országba, mint ami a belső felhalmozás forrásaiból összegyűlt.³⁹

Nagyjából ez az időszak, amikor a Deutsche Stiftung elérkezettnek látta az időt és képes is volt arra anyagilag, hogy Magyarországon egyes részakciókat lebonyolítson.

A Deutsche Stiftung 1924. november 15. és november 22. között Pécsre küldte megbízottját, hogy feltérképezze a magyarországi gazdasági szerepvállalás lehetőségét, elsőként a Pécsi Tejcsarnok Részvénytársaság üzleti viszonyainak feltérképezésére, annak egy esetleges német tőkebefektetéssel történő megszerzését készítse elő. A cég helyzetét Ernst Brekenfeld bemutatta, de ugyanakkor vizsgálhatjuk azt a cégbírósági jegyzőkönyvek és dokumentumok között.⁴⁰

A második bécsi döntés során Teleki a német és olasz döntőbírótság működésében és közreműködésében politikájának kudarcát látta.⁴¹

1941-ben jött el a magyarországi németek számára az idő, hogy gazdasági téren is lehetőséget kapjanak a nagyobb összefogásra. Erre az 1940. augusztus 30-i „Bécsi Jegyzőkönyv” adott lehetőséget. A népcsoport késére, hogy központi tejszövetkezetbe tömörítse községi szervezeteit.⁴²

A hazai német kisebbség vezetői levélben fordultak Kállay Miklós miniszterelnökhöz és külügyminiszterhez fordultak, amiben újabb szövetkezetek csatlakozási lehetőségét kérték a „Tej- és Tejtermék Értékesítő Szövetkezeti Központ” (Milag) számára. Hivatkoztak az 1941. október 13-i levelükre, amit a közellátási miniszterhez írtak, kérve a nyolc hónapja húzódó szövetkezeti ügy elintézését. A közellátási miniszter ugyanis a 405 195/0941. számú, 1942. január 2-án kelt rendeletében hozzájárulását adta a központi szervezet működéséhez, de az eredeti 47 helyi szövetkezet helyett csak 24-et engedélyezett. A németek képviselői ezt nem tartották kielégítőnek. Egyben kifejtették, hogy a FM 246457/1942. III. 2. sz. rendeletnek megfelelően a kakasdi szervezet iparendélyét még nem kapta meg. Az ügy elintézését Hamm Ferenc képviselőre bízta.⁴³

Györfly-Bengyel Sándor közellátási miniszter nem tett 1942. január 2-i levelében elvi kifogást az országos szövetkezet megalakulása és működése elé. A Magyarországi Németek Szövetségének írt levél hivatkozik az elvi állásfoglalás indokaira: többek között a közellátás, a háborús viszonyok figyelembe vételére. Az engedélyezett községek zöme Tolna megyéből került ki: Bonyhádvarasd, Bátaapáti, Cikó, Garabóc, Kakasd, Kisdorog, Kismányok, Kéty, Majos, Mucsfa, Möcsény, Hegyvajka, Tevel, Várdomb, Závod, illetve Baranya megyéből. Egyházaskozár, Hidas, Köblény, Mágocs, Mekényes, Ófalu, Püspöknádasd, Szalatnak, Szászvár. A miniszter állásfoglalása, hogy ezen községek az Agronómia Szövetkezetbe tömörüljenek.⁴⁴

A közellátási miniszter 1942. május 28-i átiratában Kállay Miklós miniszterelnöknek azt írta, hogy aggályosnak véli az újabb 22 tejszövetkezet részére az iparendélyek kiadását és csatlakozásukat a Volksbund tejszövetkezetekhez, a helyi szövetkezetek megyei tejszövetkezetekbe való belépését tartotta kívánatosnak, a központi szövetségtől ezt nem kívánta meg.⁴⁵

Mühl Henrik a Milag elnöke, országgyűlési képviselő 1942. augusztus 11-én levelében kérte Pataky Tibor miniszterelnöki államtitkárt, hogy segítse a szervezetet céljai elérésében. Hivatkozott az országgyűlési képviselő a miniszterelnöki audienciára, ahol a miniszterelnök támogatásáról biztosította őt a szervezet működését illetőleg. Fontos kérdésként szerepelt, hogy a közellátási miniszter levelének a) pontjának eleget tesznek, viszont kéri, hogy a b) pont alól mentse fel őket, nevezetesen attól, hogy a megyei tejszövetkezetekbe, vagy az Agronómia Szövetkezetbe kelljen a német községek szövetkezeteinek belépni.⁴⁶

A Milag szerette volna bővíteni tevékenységi körét, ezért fordult ismét kérelmeivel az illetékes főhatóságokhoz. Ezek a főhatóságok tárcaközi értekezleten vitatták meg a Ma-

gyarországi Németek Szövetségbe tömörült érdekeltségek további szervezési igényeit. Tekintettel a fennálló viszonyokra azonban a többi szövetkezet iparendeléyének kiadását a rendkívüli háborús viszonyokra nem tartották kívánatosnak.⁴⁷

Basch Ferenc 1943. november 18-án a miniszterelnöknek írt memorandumában megfogalmazta a hazai németekkel kapcsolatos panaszokat:⁴⁸

1. A Milag nehézségeivel kapcsolatosan kiemelte Basch azt, hogy évek óta fáradoztak a megalakításának, de számos nehézségbe ütköztek. Így a jogbizonytalanság miatt a Milag interpellációra kényszerült, mert a falvakban a Milag-hoz tartozó szövetkezeteknek a falusi gyűjtőállomásokra kellett behozni a tejet. Kiemelte továbbá a takarmányellátás gondját, főleg a Tolna megyei szövetkezetekben, mert azoknak ellátása a Tolna Megyei Tejszövetkezettől függtek ezen a téren. A szövetkezés sikere Budapest tejellátásában is jelentkezett volna.⁴⁹
2. A móri bortermelők iparendeléyének kiadását, a bácskai „Agronómia” Szövetkezet műtrágya ellátását, a „Szelektor” takarmánnyal történő ellátását, a „Mercator” lefoglalt értékeinek visszaadását kérte.
3. Hivatkozott sérelmes döntésekre ingatlan vásárláskor, különösen a jugoszláv földreform során németek kezében lévő ingatlanos kisajátítására.
4. Sérelmezte, hogy az ONCSA juttatásokban a németek szinte alig részesültek.
5. A Déda–Szeretfalva közti vasútépítkezéssel kapcsolatos kisajátítások során a német lakosság egy részét érintette.
6. Beszterce–Naszód–Maros–Torda vármegyékben a népcsoportot állat beszolgáltatási sérelmek érték.
7. A Délvidéken egyes iparhatóságok összevonása során keletkeztek sérelmek.
8. Nagy számban vették el a németektől a fegyvertartási engedélyüket.
9. Az SS önkéntesek is kapják meg azokat a kedvezményeket, melyet a honvédek és családtagjaik kaptak.
10. A Német Birodalomtól a szervezet támogatására küldött összegeket mielőbb adják át annak felhasználásra.
11. Engedélyezzék napilapok, folyóiratok kivitelét.
12. A német festők, szobrászok külföldi kiállítások során kapott bevételeit utalják át.

A dokumentumban megállapították, hogy a 10. pontra vonatkozóan a szövetségnek átaltak 2 400 000 pengőt.⁵⁰

Az országgyűlés képviselőházának 134. ülésén⁵¹ Mühl Henrik a magyarországi német-ség képviselője kifejtette az alábbiakat: azért interpellált, mert az alsóbb közigazgatási szervek a felsőbb intézmények jóindulata ellenére, szabotáltál a hazai német kisebbség gazdasági intézményeinek működését. Ezek így ellehetetlenülnek és be is szűntetik tevékenységüket. A népcsoport élete nemcsak kulturális, hanem gazdasági téren is zajlik, ez azt jelenti, hogy főleg Tolna, és Észak-Baranya községeiben a német kisebbség tejszövetkezeteit 1942. október 1-jén tömörítették egységes tej- és tejtermék-értékesítő szövetkezetbe. Ennek német rövidített neve volt a Milag. Az alapelv az volt, hogy nemcsak tejet termeltek, hanem feldolgozták, termékeiket pedig saját boltjukban árusították a fogyasztóknak budapesti boltjukban.

A Milag központi szervezethez 24 német tagszövetkezet kapott engedélyt a közellátási minisztertől a működésre.

A Milag ezzel kikapcsolta az illegális kereskedelmet, és jóval nagyobb jövedelmet biztosított a szövetkezetnek. A központi szövetkezet termelése havi száz mázsa vaj volt. Ennek a szervezetnek volt tagja a cikói és a kakasdi tejszövetkezet is. A központi szövetkezet ügyeit Mühl Henrik intézte, szabályszerű működését biztosította, illetve 1943 májusában a

szervezet elnökévé is választották. A fenti két szervezetnek 1942. december 31-ig kellett a közellátási miniszter rendelete szerint megszereznie az iparendélyt. Az üzemi helységekre a zsidó Derby cégnek volt iparendélye, az alsófokú hatóság nagy nehezen adta ki a vajtermelésre az iparendélyt. Ezt a döntést a Derby cég megfellebbezte. Hosszú idő után végül az alispántól az iparendélyre visszavonó határozat született.

A Magyarországi Németek Szövetségének helyettes elnöke Goldschmidt György 1944. április 19-én nagyszabású tervezetet készített Sztójay Döme miniszterelnök részére, amiben kérte a magyarországi német vezetők felhatalmazását, aminek segítségével a németiség minden szinten gazdasági központokat hozhasson létre, illetve az összes tagra kiterjedően egyesülhessenek. Azonnali döntések szükségességét fogalmazta meg:

1. Egy német szövetségi ellenőrző szövetség felállítását.
2. A Milag, Tej- és Tejtermék Értékesítő Szövetkezet működési engedélyének kiterjesztését az ország egész területére. A hazai németiségnél már meglévő tejszövetkezeteknek a Milag-hoz való csatlakozásának engedélyezését. Ebből a szempontból az alábbi teendőket tartotta szükségesnek:
 - a) A Sebeslyén-féle majosi tejüzem átadását, amit a Milag 1942. október 1-jétől bérben tartott.
 - b) Az alábbi tejszövetkezetek azonnali csatlakozását a Milag-hoz, mivel már többször is kinyilvánították csatlakozási szándékukat. Kisvaszar, Gödre, Lengyel, Püspökmárok, Várdomb, Kalaszno, Szászvár, Bátaapáti, Tófalú, Kisvajka, Grábóc, Püspöknádasd, Marógy, Alsónána, Hetvehely, Nagymányok, Felsőnána, Szálka, Gerényes, Zsibrik.
 - c) Egy tejüzemi épület felépítésének engedélyezése a beszercei központi tejszövetkezet részére, építőanyag kiutalása.
3. A móri pinceszövetkezet részére a másfél évvel ezelőtt kért iparendély sürgős kiadása. A szervezet helyettes vezetője bízott az ügy gyors elintézésében.⁵²

A Milag „Tej- és Tejtermékértékesítő Szövetkezet” Budapest. Gr. Tisza István utca 3. működéséről, annak nehézségeiről tanuskodik az 1944. július 15-én készített memorandum a földművelésügyi miniszternek. A 11 oldalas dokumentum mintegy összefoglalta a Milag addigi működését és jelezte annak nehézségeit. A szövetkezet tényleges működését 1942. október 1-jén kezdte el, mikor a 40–50 tagszövetkezet helyett a közellátási miniszter 25 szövetkezet működését engedélyezte. Ugyanakkor szállítási kötelezettség terhelte a szervezeteket a Tolna és Baranya Megyei Tejszövetkezet javára. Kéri a memorandum továbbá, hogy tegye lehetővé a földművelésügyi társa, hogy vidéken az ő hatásuk alatt elinduljon a fejlődés.⁵³

Kéri a memorandum továbbá, hogy tegye lehetővé a földművelésügyi társa, hogy vidéken az ő hatásuk alatt elinduljon a fejlődés.⁵⁴

Rövid léte és működése során a szervezet a Dél-Dunántúlra koncentrálódott, elsősorban Baranya és Tolna megyékre. A háborús körülmények, majd a háborút lezáró béketervek sem kedveztek a szervezet működésének. A lehetőségre, annak jelentőségére, amit magában hordozott rámutat az a német elképzelés, amely immár a háború egy újabb szakaszában formálódott.

1943 májusában fejeződött be az a munka, amit egy év alatt végeztek el a „térkutatás” (európai nagytér) jegyében a stuttgart-hohenheimi professzor Dr. Paul Hesse⁵⁵ vezetésével és a Stuttgarter Kültügyi Hivatal kiadásában a külföldön lévő Voksdeutsche Mittelstelle központi hivatalainak segítségével. A munka célja az volt, hogy felmérést végezzen a dunai-, illetve a Kárpát-medence térségben, hogy hogyan lehetséges válaszolni az európai térség kihívásaira, a termelés fokozására.⁵⁶

A német kisebbség a két világháború között identitásában német érzelmmel, de ugyanakkor az újonnan létrehozott Magyarországon élte politikai és gazdasági életét. Mivel Németországgal történő gazdasági és politikai kapcsolatok felélénkültek a 30-as években, egyre fontosabb szerepet töltöttek be a német elképzelésekben. Ekkor az államalkotó magyar döntéshozás a nevek magyarosításával kívánt megfelelő irányt találni, illetve az önálló német gazdasági szövetkezet létesítésének korlátozásával. A politikai hozzáállást leszámítva, Basch Ferenc perének lebonyolítása, majd a névmagyarosítás lefékezése, komoly gondot jelentett a hazai németiségnek az önálló országos gazdasági szervezet létrehozása, amire már csak a világháború alatt kaptak engedélyt. Az anyaország mind a névmagyarosításban, mind a németiség kárpát-medencei gazdasági szerepvállalásában számított a német ajkú honfitársaira, hiszen a háborús körülmények is kényszerítették erre. Ebben a helyzetben a Horthy által reprezentált hatalmi elit is kereste a jó megoldást a kényelmetlen helyzetben. Két területen engedett, de mind a névmagyarosítás, mind a gazdasági tevékenység engedélyezése későn született. Sokan magyarosították a nevüket, ugyanakkor gazdasági tevékenységüket a magyar gazdaság egyes meghatározott területén fejtették ki. A gazdaság, művészet és a diplomácia szintjein jelentős volt a német származásúak aránya. Többen abban hittek, hogy tényleges katonai szolgálatuk fejében új lehetőségeket kapnak egyrészt Németországban, vagy éppen a meghódított keleten. Már már ismert, hogy egyik sem volt alternatíva, a helyben maradás sem, mert a második világháború után a német kisebbség millióit telepítették át Németországba, okozva ezzel emberi tragédiákat, családokat választottak el egymástól. A „modern-kori népvándorlás” egyben komoly gazdasági munkaerő-kivonást jelentett, aminek pótlása gondokat okozott. A Horthy rendszer igyekezett megfelelni az államalkotó nemzet elvárásainak, döntéshozatalában azonban figyelembe kellett, hogy vegye a feltörekvő Németország igényeit. Ez egyrészt politikai, másrészt gazdasági kényszer is volt. Mind a névmagyarosításban, mind a gazdasági tevékenység engedélyezése területén engedett, de már túl későn, így nem tudta meggátolni a hosszú távú folyamatokat.

JEGYZETEK

1. Erről bővebben lásd Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 41–47. old.; Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 73–76. old.
2. Tilkovszky Loránt (1997): Német nemzetiség – magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből. University Press, Pécs.
3. Erről bővebben lásd Gulyás László (2012): Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690–1914. Kárpátia Stúdió. Budapest. Továbbá: Gulyás László (2009): Regionális folyamatok a 19. században. In Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története. Széchenyi-től a Széchenyi-tervig. JATEPress Szegedi Egyetemi Kiadó. 93–95. old.
4. Romsics Ignác (1999): Magyarország története a XX. században. Osiris. Budapest. 47. old. (Az adatok Horvát-Szlavonország nélkül értendők)
5. Katus László (1995): Nemzetiségi adatsorok a dualizmus korában. Magyarország társadalomtörténete I. Szöveggyűjtemény. Budapest. Szerk.: Kövér György. 348–349. old.
6. Karády Viktor–Kozma István (2002): Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig. Budapest. 115. old.
7. Uők.
8. Uők 116. old.
9. Uők 123. old.

10. Kozma István: Századok 397; 401. old.
11. Karády–Kozma: 182. old.
12. Uők 147. old.
13. Kozma: Századok. 400. old.
14. Kovács Alajos (1931): Névmagyarosítások az 1930. évben. Magyar Statisztikai Szemle 1931. 5. Sz. 527–528. old.
15. Kovács Alajos (1932): Magyar Statisztikai Szemle. 1932. 1. 56–57. old.
16. Kovács Alajos (1933): Magyar Statisztikai Szemle. 1933. 2. 103–105. old.
17. Magyarországi rendeletek tára, Magyar országos Levéltár, Karády-Kozma 195. old.
18. Karády–Kozma: 197–199. old.
19. Tilkovszky Loránt (2002): Gratz Gusztáv német nemzetiségpolitikai törekvései s azok kudarca. Századok, 2002. 1. szám. Századok 193–194. old.
20. A Wilhelmstraße és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Budapest, 1968. (összeállította: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula) 185–186. old.
21. Karády–Kozma: 226. old.
22. Uők 222–223. old.
23. Horthy Miklós titkos iratai. Budapest, 1965. (Sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta: Szinai Miklós és Szűcs László). 261. old.
24. Karády–Kozma: I. m. 234–235. old. Lásd még az SS toborzással kapcsolatban Tilkovszky Loránt (1998): Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században. Debrecen. 90–91., 95–96. old.
25. Régi Akadémiai Levéltár (a továbbiakban: RAL) 94/1920.
26. RAL 99/1920.
27. A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1873. Összeállította: Fekete Gézőné. Budapest, 1975. 188. old. Nyelv- és Széptudományi Osztály.
28. Magyar Nyelv LX. évf. 1964. 1. Melich János temetésén elhangzott emlékbeszéd 1963. november 25-én Kniezsa Istvántól.
29. Uo. 2. old.; Magyar nyelv XXXVIII. Évf. 1942. 4. A hetvenéves Melich János 224–249. old.
30. RAL 81/1940.
31. Az I. osztály iratainak iktatókönyve 1870–1949. RAL 252/1942; MTA I (Nyelv- és Széptudományi) Osztály jegyzőkönyvei 1942–1945.
32. RAL 252/1942; RAL 81/1942.
33. RAL 212/1942.
34. Romsics Ignác (1998): Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században, Budapest. 197–198. old.
35. Uő 203–205., 217. old.
36. A müncheni döntés magyar vonatkozásait lásd Gulyás László (2008): Edvard Benes. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő–Gödöllő. 261–268. old.
37. Szávai Ferenc (2004): Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának következményei. Az államutódlás vitás kérdései. Pro Pannonia Kiadó. Pécsi Tudománytár. Pécs. 291. old.
38. Der Donau-Karpatenraum. Eine Gemeinschaftsarbeit des Reichsforschungsrates, Fachsparte „Raumforschung“, und des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums, Hauptamt Volksdeutsche Mittelstelle. Auszug bearbeitet im Institut für Agrarwesen und Agrarpolitik an der landwirtschaftlichen Hochschule Hohenheim und im Deutschen Ausland-Institut Stuttgart, unter der Leitung von Professor Dr. Paul Hesse, Stuttgart-Hohenheim. Stuttgart, 1944. (Nur für den inneren Dienstgebrauch).
39. Berend T. Iván–Ránki György (1972): A magyar gazdaság száz éve. Budapest. 128–129. old.
40. Baranya Megyei Levéltár (BML) Pécsi Királyi Törvényszéki Iratok (a továbbiakban PKTI) Ct 177. A pécsi Tejcarnok Biedermann Ottó és Társai, illetve BML – PKTI CT 422: A Pécsi Tejcarnok RT. iratai.
41. Szávai Ferenc (2004): Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának következményei. Az államutódlás vitás kérdései. Pro Pannonia Kiadó. Pécsi Tudománytár. Pécs. 292. old.
42. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) – Miniszterelnökség (ME) – K 28 (Nemzeti-ségi és Kisebbségi Osztály) – 117. csomó – 194. tétel II. 1941–1944. Magyarországi és külföldi

- német nemzetiségi mozgalmak tevékenységek – 1944-18094. 10. fólió. 23533. számú irat. 1941. október 13-án kelt levél mellékletként szerepelt abban az anyagban, amelyben a hazai németiség immár 24 községi szervezete mellé további községek csatlakozását kérték.
43. MOL-ME-K28-117. csomó – 194 tétel II. 1944-18094. A levelet többek között Hamm Ferenc, Brandt Jakab, Dr. Keintzel Ede, dr. Mühl Henrik írta alá.
44. MOL-ME-K28-117. csomó – 194 tétel II. 1944-18094. 23533. számú irat. 11. fólió.
45. Uo. 23534. számú irat. 12. fólió.
46. Uo. 13. fólió.
47. Uo. 15464. számú irat. 69-72. fólió. 1943. augusztus 4-i döntés. Előtte 1942. május 14-én tartottak tárcaközi értekezletet.
48. Uo. 32885. számú irat. 159–168. fólió.
49. Uo. 91–93. fólió. Részletezte a MILAG-ot ért panaszokat.
50. Uo. 32 885. számú irat. 159–168. fólió.
51. 1943. november 10. Az országgyűlés képviselőházának jegyzőkönyvei. 17. kötet. Budapest, 1943. 198–201. old. Lásd a továbbiakban a témára vonatkozóan: MOL-ME-K28-117. csomó – 194 tétel II. 1944-18094. 65403. számú, 5403. számú iratokat. 109–120. fólió.
52. MOL-ME-K28-117. csomó – 194 tétel II. 1944-18094. 121–122. fólió.
53. Uo. 101–102. fólió.
54. Uo. 101–102. fólió.
55. Paul Hesse 1893–1979. A Hohenheimi Egyetemen 1936–1945 között az újonnan alapított Agrárpolitika és Területfejlesztési Tanszék professzora. Rendes tagja a hannoveri székhelyű Területkutatás- és Tervezési Akadémiának. Kinevezése után Stuttgartban létrehozott egy területfejlesztési- és kutatási munkaközösséget, azon fáradozva, hogy hogyan tudják a mezőgazdaság produktivitását növelni. 1952. március 5-i szenátus kezdeményezte rehabilitását és tiszteletbeli professzori címet adományozott neki. Az ötvenes években ismét tagja lesz a hannoveri akadémiának. Universitätsarchiv Hohenheim – Personalakten – Paul Hesse.
56. Der Donau-Karpatenraum. Stuttgart, 1944. i. m.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Fekete Gézáne szerk. (1975): A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1873. Budapest.
- Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula szerk. (1968): A Wilhelmstraße és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Budapest.
- Berend T Iván-Ránki György (1972): A magyar gazdaság száz éve. Budapest.
- Der Donau-Karpatenraum. Eine Gemeinschaftsarbeit des Reichsforschungsrates, Fachsparte „Raumforschung“, und des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums, Hauptamt Volksdeutsche Mittelstelle. Auszug bearbeitet im Institut für Agrarwesen und Agrarpolitik an der landwirtschaftlichen Hochschule Hohenheim und im Deutschen Ausland-Institut Stuttgart, unter der Leitung von Professor Dr. Paul Hesse, Stuttgart-Hohenheim. Stuttgart, 1944. (Nur für den inneren Dienstgebrauch).
- Gulyás László (2008): Edvard Benes. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő-Gödöllő.
- Gulyás László (2009): Regionális folyamatok a 19. században. In: Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATEPress Szegedi Egyetemi Kiadó. 93–95. old.
- Gulyás László (2012): Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690–1914. Kárpátia Stúdió. Budapest.
- Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

- Horthy Miklós titkos iratai (1965). Sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta: Szinai Miklós és Szűcs László. Budapest.
- Karády Viktor–Kozma István (2002): Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig. Budapest.
- Katus László (1995): Nemzetiségi adatsorok a dualizmus korában. Magyarország társadalomtörténete I. Szöveggyűjtemény. Budapest. Szerk.: Kövér György. 348–349. old.
- Kovács Alajos (1931): Névmagyarosítások az 1930. évben. Magyar Statisztikai Szemle 1931. 5. sz.
- Kozma István (1997): Családnév-változtatás és történelem (1894–1956). Századok 1997. 2. sz. 383–452. old.
- Magyarországi rendeletek tára.
- Magyar Nyelv LX. évf. (1964). 1. Melich János temetésén elhangzott emlékbeszéd 1963. november 25-én Kniezsa Istvántól.
- Magyar nyelv XXXVIII. Évf. 1942. 4. A hetvenéves Melich János 224–249. old.
- Romsics Ignác. Magyarország története a XX. században. Osiris. Budapest, 1999.
- Romsics Ignác: Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században, Budapest, 1998.
- Szávai Ferenc (2004): Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának következményei. Az államutódlás vitás kérdései. Pécs. Pro Pannonia Kiadó. Pécsi Tudománytár.
- Tilkovszky Loránt (1997): Német nemzetiség – magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből. Pécs. University Press.
- Tilkovszky Loránt (1998): Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században. Debrecen.
- Tilkovszky Loránt (2002): Gratz Gusztáv német nemzetiségpolitikai törekvései s azok kudarca. Századok, 2002/1. szám. 193–194. old.

OLASZ LAJOS*

HORTHY KORMÁNYZÓ NÉMETORSZÁGI LÁTOGATÁSA 1938 AUGUSZTUSÁBAN

VISIT OF REGENT HORTHY TO GERMANY IN AUGUST 1938

ABSTRACT

In summer 1938, Hitler was already preparing to gain control of Czechoslovakia. Hitler expected full co-operation of the Hungarian Government for the sake of re-acquiring Highland annexed in 1920. On 21st August 1938, Regent Horthy, accompanied by several of his ministers, visited Germany, where he was welcomed with high celebration. During the discussions, Hitler made attempts to induce the Hungarian delegation to get involved in the military action against Czechoslovakia. However, Horthy and his ministers rejected it. They referred to the unpreparedness of the Hungarian military forces, the intervention of France and Great Britain, and the unpredictable reactions of the Little Entente states. Hungarian politicians insisted on revision, but preferably they wanted to implement it by way of negotiations. Consequently, on 22nd August they agreed with the Little Entente states that Hungary was allowed to get armed freely; however, they mutually relinquished to resort to force. The German government was disappointed to find that it could not count on Hungary in its plans.

Az Anschluss után kiéleződött a német–csehszlovák viszony. Prága a német nyomással szembeni erődemonstrációként május 21-én részleges mozgósítást rendelt el. Másnap a brit külügyminiszter, Lord Halifax üzenetben figyelmeztette a német vezetést, hogy egy Csehszlovákia elleni katonai támadást sem Franciaország, sem Nagy-Britannia nem nézne tétlenül. Adolf Hitler azonban ekkor már eldöntötte, hogy mindenképpen visszaszerzi a Szudéta-vidéket, és amint lehetősége nyílik, megsemmisíti Csehszlovákiát. A német haderő vezetésében számos ellenzője akadt a Führer tervének. Ludwig Beck vezérezredes a Wehrmacht vezérkari főnöke vagy Walther von Brauhitsch vezérezredes a német szárazföldi haderő főparancsnoka úgy ítélte meg, hogy a csapataik nincsenek kellően felkészülve egy háború megindításához.¹ A német vezetés számára ebben a helyzetben felértékelődött a tervezett akcióba bevonható szövetségesek szerepe. Mivel Magyarországnak jelentős területi követelése volt Csehszlovákiával szemben, de a sikeres revízióhoz nagyhatalmi támogatásra volt szüksége. Hitler arra számított, hogy a magyar kormányt könnyen meg lehet nyerni egy katonai akcióhoz. Hermann Göring vezértábornagy, légügyi miniszter június elején megbeszélést folytatott Sztójay Döme berlini magyar követtel, és konkrétan felvetette, hogy egy német–csehszlovák fegyveres konfliktus esetén Berlin számíthatna a honvédség közreműködésére, és így Budapest is érvényesítheti területi igényeit.²

Július elején Budapestre látogatott Wilhelm Keitel tüzérségi tábornok, a Wehrmacht főparancsnoka. Megbeszélései során felvetette, hogy a német csapatok egy Csehszlovákia elleni akció esetén átvonulást kérnének egyes nyugat-magyarországi körzeteken. Valójában azonban tájékozódni kívánt, hogy adott esetben Németország számíthatna-e a magyar haderő közreműködésére. A közvetlen vezérkari egyeztetések elől azonban Keitel egyelőre

* Dr. Olasz Lajos PhD adjunktus, Szegedi Tudományegyetem JGYPK.

kitért, közölte, hogy előbb politikai vonalon kell az együttműködésről megállapodni, utána következhetnek a katonai megbeszélések.³ Augusztus elején újabb hírek érkeztek Berlinből, hogy a német területi követelések elutasítása esetén, Hitler mindenképpen katonai erőt fog alkalmazni, melyre akár már szeptemberben sor kerülhet. Az új információk nyomán a kormányzó részletes tájékoztatást kért a honvédség helyzetéről. A jelentésből kiderült, a magyar haderő egyelőre nincs abban a helyzetben, hogy fegyveres konfliktusba bonyolódhasson. Hiányoztak a modern harceszközök, páncélos csapatok, nehéztüzérség, nem állt rendelkezésre számottevő légierő, a lőszerkészlet mindössze 2 napra volt elegendő.⁴

Augusztus folyamán Wilhelm Canaris altengernagy, a német katonai hírszerzés főnöke, és Beck vezérezeredcs megbizásából több német összekötőtiszt járt Magyarországon. Kurt von Toppelskirch vezérőrnagy, illetve Helmuth Groscurth őrnagy tájékoztatta a magyar vezetést a Csehszlovákiával kapcsolatos helyzet alakulásáról, a gyorsított ütemben folyó katonai előkészületekről. Bizalmasan azonban azt is közölték, hogy a tábornoki kar egy része igen kockázatosnak tartja a Csehszlovákia elleni frontális támadást. Utaltak rá, hogy szerencsés volna, ha a kormányzó, küszöbön álló németországi látogatása során fékezően tudna hatni Hitler háborús szándékaira, és inkább a tárgyalásos megoldás lehetőségét hangsúlyozná.⁵

Augusztus 11-én az MTI hírül adta, hogy Horthy Miklós nagyobb kormányküldöttség kíséretében augusztus 21-én Németországba utazik. A meghívás még a tavasszal érkezett, bár félhivatalos formában, konkrét időpont előzetes egyeztetése nélkül. Augusztus elején azonban a németek szorgalmazni kezdték az utazás mielőbbi kitűzését. Augusztus 22-re tervezték egy új német nehézvízű vízbocsátását, erre invitálták az Osztrák–Magyar Monarchia hadi flottájának egykori főparancsnokát és feleségét, akit felkértek a hajó megkeresztelésére. A cirkáló eredetileg a Tegetthoff nevet kapta volna. Felmerült azonban, és ezt a kormányzó is jelezte, hogy a szövetséges Olaszország számára kellemetlen lenne, ha az új hajót arról a Wilhelm von Tegetthoff admirálisról neveznék el, aki 1866-ban, a lissai ütközetben legyőzte a jelentős túlerőben lévő olasz flottát. Így a hajó (a magyarok felé tett gesztusként is) az 1697-es zentai csatában a török felett döntő győzelmet arató hadvezér, Savoyai Jenő nevét kapta. Az Osztrák–Magyar Monarchia flottájában korábban mindkét hadvezér nevét hadihajó viselte, a Prinz Eugen csatahajó parancsnoka 1918-ban Horthy Miklós volt.⁶

A meghívás, és annak időzítése mögött nyilvánvalóan politikai szándék húzódott meg. Magyarországon az István király halálának 900. évfordulójára szervezett ünnepségsorozat még nem fejeződött be, számos hivatalos eseményre került sor augusztus 20. után is, miközben az államfőt és a miniszterelnököt németországi látogatásra hívták. Mindez jól jelezte, hogy a kormányzó utazása koránt sem protokolláris jellegű, hanem fontos diplomáciai esemény, amely szoros kapcsolatban áll a csehszlovák helyzet kiéleződésével.

Augusztus 21–23. között a jugoszláviai Bledben konferenciát tartottak a kisantant államok, melyen Magyarország fegyverkezési egyenjogúságának elismerése, az erőszakról való kölcsönös lemondás és a magyar kisebbségek helyzetének javítása volt a téma. A tanácskozási időpontját májusban tűzték ki, és ekkor még senki sem gondolt a gyors megegyezés lehetőségére. A nyár folyamán azonban a Csehszlovákia elleni német katonai előkészületek hatására a kisantant államok már hajlottak a megállapodásra. A magyar államfő közelgő németországi látogatása arra ösztönözte Belgrádot, Bukarestet és Prágát, hogy mielőbbi megegyezésre törekedjen a magyar kormánnyal, csökkentve ezzel egy német–magyar közös katonai akció valószínűségét.⁷

Augusztus 17-én Sztójay felkereste Joachim von Ribbentrop német külügyminisztert, és tájékoztatta, hogy a Magyarország és a kisantant közötti, korábban eredménytelen tárgyalások felgyorsultak, és hamarosan sor kerülhet egy megállapodás megkötésére is. Ribbent-

rop leplezetlen rosszallással fogadta a hírt. Közölte Sztójayval, hogy az adott helyzetben rendkívül szerencsétlennek tartaná, ha Budapest megegyezésre jutna a kisantanttal, különösen Csehszlovákiával. Egy ilyen megállapodás nem tudná garantálni a magyar kisebbség helyzetének javulását, rontaná viszont Magyarország revíziós esélyeit, mert az elcsatolt területei visszaszerzését csak a Berlinnel való együttműködés biztosíthatja.⁸

A helyzet ismeretében a kormányzó bizalmas megbeszélést tartott Imrédy Béla, Kánya Kálmány, Bethlen István és Eckhardt Tibor részvételével. Elhatározta, hogy ha németországi útja során felkérést kap a Csehszlovákia elleni katonai akcióban való közreműködésre, a fennálló területi igények hangsúlyozása mellett, a honvédség felkészületlenségére hivatkozva a fegyveres részvételt elutasítja. Megpróbál hatni Hitlerre, hogy ne bocsátkozzon bizonytalan kimenetelű katonai vállalkozásba, hanem keressen tárgyalásos megoldást.⁹

A kormányzó németországi fogadása egy kis közép-európai állam vezetőjéhez képest szokatlanul díszes külsőségek közepette zajlott, uralkodónak kijáró pompa kísérte. Hitler igyekezett elkápráztatni a magyar delegációt, hogy rávegye a kormányzót a Csehszlovákia elleni közös akcióra. A fényes fogadtatásban szerepet játszott, hogy Horthy Miklós volt az első államfő, aki Hitler hatalomra jutása óta hivatalos látogatást tett Németországban, de valószínűleg túl akarták licitálni a brit uralkodó néhány héttel korábbi, franciaországi utazásának külsőségeit is. A díszes ünnepségekkel és a katonai parádékkal a Führer demonstrálni akarta egész Európa előtt a Német Birodalom gazdasági és katonai erejét.¹⁰

A magyar küldöttség 1938. augusztus 20-án éjszaka indult útnak. A delegáció tagja volt Imrédy Béla miniszterelnök, Kánya Kálmán külügyminiszter és Rátz Jenő honvédelmi miniszter. A kíséretben helyet kapott Uray István a kormányzói kabinetiroda és Jány Gusztáv altábornagy, a katonai iroda főnöke, Csáky István a külügyminisztérium kabinetfőnöke. A küldöttséget elkísérte Otto von Erdmannsdorff budapesti német követ is. A határállomáson várta a szerelvényt Sztójay és Hardy Kálmán alezredes, berlini magyar katonai attasé. Csatlakozott a magyar delegációhoz egy nagyobb számú német küldöttség is, Karlgeorg Schuster tengernagy és Alexander von Dörnberg, a külügyminisztérium protokollfőnöke vezetésével. A különvonat augusztus 21-én 11 órakor érkezett meg Bécsbe. A feldíszített pályaudvaron Arthur Seyss-Inquart, Ausztria (Ostmark) birodalmi főbiztosa mondott köszöntő beszédet. A szerelvény Linz, Passau és Regensburg érintésével haladt tovább. A németek minden útba eső állomást fellobogóztak, a nagyobb településeken ünneplő tömeg köszöntötte a magyar delegációt.¹¹

A kormányzó vonata augusztus 22-én 9.08-kor érkezett meg Kielbe. A fogadóünnepségen Hitler mellett megjelent a német kormány számos tagja, Ribbentrop külügyminiszter, Otto Meissner államminiszter, Walther Funck gazdasági és Joseph Goebbels propagandaügyi miniszter, Heinrich Himmler birodalmi SS vezető, valamint a német haderő vezetői, Brauhitsch és Keitel, Erich Raeder vezértengernagy, a német flotta főparancsnoka, Erhard Milch vezérezredes, a német légierő főinspektora és más magas beosztású tisztek. A fogadás után a kormányzó és felesége, valamint Hitler és szűkebb kísérete végigautózták az ünnepi díszbe öltöztetett várost, majd a kikötőben felszálltak a Nixe állomáshajóra, és azonnal érkeztek a Germánia hajógyárba. Az öbölben a német flotta legnagyobb úszóegységei horgonyoztak, teljes zászlódiszben. A gyár kikötőjében a cég elnöke, Krupp von Bohlen und Halbach köszöntötte a vendégeket. Az avatási beszédet Seyss-Inquart birodalmi főbiztos mondta. Kiemelte, hogy az új cirkáló névadója, Savoyai Jenő herceg személye Ausztria és a német Birodalom egységét, illetve a német–magyar fegyverbarátságot egyaránt megerősíti, és ezt erősíti a Monarchia egykori flottaparancsnokának, Horthy Miklósnak a jelenléte is. Ezt követően, 10.20-kor Horthy Miklósné megkeresztelte az új hajót.¹²

Az ünnepség után a kormányzó felesége és a magyar kíséret egy része felszállt a Patria motoros hajó fedélzetére. Mintegy 200 vendég kapott ide meghívást, kormánytagok, veze-

tő katonatisztek, a berlini magyar követség munkatársa, külföldi diplomaták. Miután a Patria felszedte a horgonyt, és kihajózott, rövid fogadás keretében a vendégeket bemutatták a kormányzó feleségének. Hitler és szűkebb kísérete, Ribbentrop, Himmler, Funk, Brauhitsch, Keitel, Milch, a magyar kormánytagok társaságában a Grille futárhajóra szálltak. A kormányzó, Raeder vezértengernagy, valamint Sztójay és Hardy kíséretében a Nixe űrhajó fedélzetén a laboei haditengerészeti emlékműhöz indult, hogy lerója kegyeletét az I. világháborúban elesett 35 000 német tengerész előtt. Majd átszállt a Grille fedélzetére, ahol már Hitler várta. A két államfő a fedélzeten sétálva hosszabb beszélgetést folytatott.¹³

Horthy tiszteletére 14 órától nagyszabású flottabemutatót tartottak, melyen 110 hajóegység és 37 búvárhajó vonult fel. A bemutató hadgyakorlattal folytatódott, ahol gyorsnaszádok manővereztek, a tengeralattjárók torpedókat indítottak, a flotta több egysége sortűzet adott le kijelölt célhajókra, a levegőben megjelentek a Luftwaffe gépei, és megszólaltak a légvédelmi lövegek is. Az esti órákban rövid szünet következett, majd sötétedéskor éjszakai gyakorlatra került sor, amely 23 órakor ért véget. A bemutató, melyhez hasonló Horthy 1918 óta nem látott, az ágyúk hangja, a torkolattűzek fénye által is megteremtett háborús hangulat nagy hatással volt a kormányzóra. Az erődemonstráció természetesen nemcsak a magyar vendégek lenyűgözését szolgálta, hanem figyelmeztetésül szánták a potenciális ellenfeleknek is.¹⁴

A német sajtó rendkívül nagy hangsúlyt adott a magyar államfő látogatásának, és szuperlatívuszokban beszélt Horthyról. A lapok a kormányzót a tengerek legnagyobb élő hadvezérének, a magyar nemzeti kultúra és az egész európai keresztény civilizáció hős oltalmazójának nevezték, aki először aratott győzelmet a bolsevizmus felett. Kiemelten foglalkozott Horthy látogatásával a francia és a brit sajtó is. A lapok megállapították, hogy uralkodónak kijáró külsőségekkel fogadták, és a tiszteletére szervezett flottafelvonulás az I. világháború vége óta a német haditengerészet legnagyobb szabású bemutatója volt.¹⁵

A kormányzói látogatás protokolláris része kiválóan sikerült. A politikai megbeszélések azonban már koránt sem a német elképzelések szerint alakultak. A délután folyamán, a gyakorlat szünetében, négyszemközti tárgyalásra került sor Hitler és Horthy között. Ezt a megbeszélést egyes források augusztus 23-ra teszik. Ennek az lehet az oka, hogy a hivatalos protokoll szerint 23-ra tervezték az érdemi tárgyalásokat, a Führer azonban már 22-én megpróbálta döntésre bírni a kormányzót a Csehszlovákia elleni magyar fellépés ügyében.¹⁶

Hitler közölte, hogy végleg elszánta magát Csehszlovákia felszámolására, ha lehet nyomásgyakorlással, ellenállás esetén azonban akár háborúval is. Kijelentette, hogy Nagy-Britannia és Franciaország nem fog fegyveresen fellépni Csehszlovákia védelmében, nem kockáztat meg egy háborút, amire még nincs felkészülve. Ezért is kell gyorsan lépni. A Führer katonai közreműködést várt volna a honvédség részéről. Remélte, hogy Magyarország teszi meg az első lépéseket Csehszlovákia ellen, ezzel magára vállalja a konfliktus kiobbantójának szerepét, és megfelelő indokot biztosít Németországnak a beavatkozásra. Értésére adta a kormányzónak, hogy Magyarország számíthat mindazon területek visszaszátolására, amit a közös akció során a honvédség elfoglal.¹⁷ Horthy azonban kijelentette, a magyar haderő nincs abban az állapotban, hogy fegyveres fellépést vállaljon. Nem rendelkezik kellő számú nehézfegyverrel és gépesített harceszközzel, hogy a határon kiépült csehszlovák erőrendszert sikeresen leküzdhetné. Az 1938 tavaszán induló győri program még csak az elején tart, és jelentősebb eredmény másfél-két év múlva várható, de legalább félév kell ahhoz, hogy a honvédség bevethető legyen. Hitler korszerű fegyveranyag szállítását helyezte kilátásba, a magyar haderő számára, ami inkább csak kecsegtető ígélet volt a részéről, mert nehéztűzérség és gépesített harceszközök tekintetében Németország is komoly hiányokkal küzdött.¹⁸

A kormányzó azzal válaszolt, hogy egy katonai akció könnyen összeurópai konfliktust generálna. Párizs és London várhatóan nem maradna tétlen, számolni kellene Jugoszlávia és Románia fellépésével, kiszámíthatatlan lenne a Szovjetunió magatartása is. A század eleji katonai doktrínák maritim szemléletét képviselő kormányzó nagy meggyőződéssel érvelt a tengerek feletti ellenőrzés elsődleges jelentősége és a brit flotta legyőzhetetlensége mellett. Kifejtette, hogy ha Nagy-Britanniának hosszabb felkészülési időre van is szüksége, végül érvényesíteni fogja a fölényt. Ezzel Németországnak is számolnia kell.¹⁹ Hitler mélységesen csalódott az elutasító magyar álláspont miatt. Budapest közismert revíziós törekvései, a magyar politikai és katonai vezetők Prága ellenes megnyilatkozásai nyomán egyértelműen pozitív válasza számított. Különösen ingerelte a kormányzó Nagy-Britannia iránti leplezetlen nagyrabecsülése. A beszélgetés egy pontján, türelmét veszítve leintette a kormányzót, hogy számárság a brit fölény emlegetése. Horthy viszont nem volt hozzászokva, hogy bárki ilyen udvariatlanul beszéljen vele, ezért megbántottan félbeszakította a megbeszélést, és távozott.²⁰

Horthy később rövid beszélgetést folytatott Brauhitsch vezérezredessel is a közép-európai helyzetről. Brauhitsch elmondta, hogy a német katonai vezetés számos tagja aggályosnak tartana egy Csehszlovákia elleni támadást, melyre a német hadsereg még nincs kellően felkészülve. A várható francia, brit és esetleg szovjet katonai beavatkozás súlyos helyzetbe hozhatná Németországot. Brauhitsch, arra kérte a kormányzót, hogy megfelelő alkalommal próbálja lebeszélni Hitlert egy esetleges elhamarkodott akcióról.²¹

Augusztus 22-én Rátz Jenő Keittel folytatott megbeszélést. Keitel nyíltan közölte vele, hogy a Csehszlovákia elleni katonai akció már eldöntött tény. Ebben feltétlenül számítanak a magyarok közreműködésére is. A támadás időpontját a megfelelő időben Hitler közli Horthyval. Rátz azonban több ellenvetést is tett. Emlékeztette Keitelt, hogy a korábbi tárgyalások során a német fél is realitásnak látta, hogy a honvédség csak 1940-re éri el azt az ütőképességet, amellyel egy támadó háborúban részt vehet. Ugyancsak felvetette, hogy a magyar vezetés csak Olaszország bekapcsolódása esetén érezné úgy, hogy minden akadály elhárult a katonai fellépés elől, Róma azonban egyelőre nem nyilatkozott a részvételről.²²

A nap végén a kormányzó beszámolt kísérete tagjainak a Hitlerrel és Brauhitsch-csal folytatott beszélgetésekről. A kormánytagokat meglepte, hogy Hitler milyen nyíltan beszélt a támadási tervekről, és hogy a németek nemcsak Magyarország katonai közreműködésére számítanak, hanem egyenesen a honvédségtől várnák a kezdeményezést. Időközben a magyar delegáció tájékoztatást kapott, hogy a kisantant kész a megállapodásra Magyarországgal, és a tárgyalásokról hamarosan kommunikét adnak ki. Számítani kellett arra, hogy a megbeszélések eredményeinek nyilvánosságra hozása német részről kedvezőtlen reakciókat vált ki. Ebben a helyzetben a kormányzó és a miniszterek egyetértettek abban, hogy az ország sem a haderő állapota, sem a külpolitikai kockázatok miatt nem vállalhat önálló katonai fellépést, de még azt sem, hogy a német támadással egyidőben akciót indít.²³

Augusztus 23-án 10 órakor Horthy, Hitler és a kíséretük tagjai átszálltak a Patria fedélzetére. A hajó a Vilmos császár-csatornán az Északi-tenger felé indult. Az utazás következő állomása Helgoland szigete volt. Mivel a 22-én Hitler és Horthy között lezajló megbeszélésnek nem volt feszes protokolláris formája (időbeli keret, egyeztetett téma, jegyzőkönyv) hirtelen félbeszakadását egyik fél sem tekintette végleges helyzetnek. Hitler remélte, hogy a magyar álláspont megváltozik, és a kormányzó is tudta, hogy a revízió kérdésében együtt kell működnie a német vezetéssel. A feszültség levezetése érdekében a Führer 23-án nem kezdeményezett politikai tárgyalást Horthyval. Bár volt alkalmuk beszélgetni, inkább csak semleges témák kerültek szóba. A kormányzóval ellentétben Hitler meggyőzőbbnek tartotta a magyar kormány tagjait, mindenekelőtt Imrédyt, ezért a politikai tanácskozásokat másnap délelőtt kormány szinten folytatták.²⁴

Augusztus 23-án Ribbentrop Imrédyvel és Kányával tárgyalt. Kánya tájékoztatta Ribbentropot, a kisantant államokkal kötött megállapodásról, és az ezt tartalmazó kommuniké várható megjelenéséről. A magyar külügyminiszter igyekezett bagatellizálni az egyezmény fontosságát. Közölte, hogy a magyar kisebbségi jogok bővítése továbbra is nyitott kérdés maradt, ezért csak egy ideiglenes megállapodás született, nincs szó teljes körű, mindhárom kisantant országot érintő nemzetközi szerződés megkötéséről. Jelezte, hogy a kommuniké kiadását nem a magyar kormány szorgalmazta, és sem ő, sem a miniszterelnök nem ismeri pontosan a nyilvánosságra kerülő tájékoztató szövegét. Ez nem felelt meg a valóságnak, és erről a németek is tudtak. Apor Gábor, a külügyminiszter állandó helyettese és Bakách-Besseney György belgrádi magyar követ folyamatosan tájékoztatta Kányát a megbeszélések alakulásáról, és a magyar küldöttség kommunikációját, telefonjait a németek megfigyelték.²⁵

Ribbentrop élesen bírálta a megállapodást. Kifejtette, hogy egy ilyen egyezmény nem garantálja Magyarország biztonságát Jugoszláviával és Romániával szemben, megköti viszont a kezét a Csehszlovákia elleni katonai fellépés tekintetében. A megegyezés a külső szemlélő számára azt sugallja, hogy Budapest el akar határolódni a német–csehszlovák konfliktustól. Ezzel azonban Magyarország gyakorlatilag lemond a revízióról, hiszen ha valaki nem vesz részt az eseményekben, nem is kaphat a végén semmit. Kánya értelmezése szerint viszont a bledi egyezmény biztosította Magyarország hátát Jugoszlávia felől, hiszen Belgráddal és Bukaresttel minden vitás kérdésben sikerült megállapodni. Csehszlovákia azonban nem fogadta el a kisebbségi kérdésben támasztott magyar igényeket, így Prágával szemben Budapest megőrizte cselekvési szabadságát. Amikor a német külügyminiszter megismételte a kifogásait, Kánya, a tapasztaltabb diplomata fölényével közbevetette, hogy „elmondom még egyszer, egészen lassan, így talán majd Ribbentrop úr is megérti”.²⁶

Ribbentrop szerette volna megtudni, hogy a Csehszlovákia elleni hadművelet során mikor számíthatnának a honvédség beavatkozására. Indítana-e Magyarország előzetes katonai akciót, vagy egyidőben támadna a német haderővel, esetleg a német offenzíva után néhány nappal lépne akcióba. Erre azonban nem kapott választ. Amikor konkrétan feltette a kérdést, hogy mit tesz a magyar kormány, ha Németország katonai akciót indít, Imrédy és Kánya biztosították a német külügyminisztert Magyarország politikai támogatásról, a katonai részvételt azonban, a nemzetközi reakciókra és a honvédség felkészültségére hivatkozva egyelőre kizárták. A magyar aggályokra válaszul Ribbentrop kifejtette, hogy Jugoszlávia vagy Románia fellépésétől nem kell tartani, mert ezek az országok nem vállalnának nyílt konfrontációt a tengelyhatalmakkal. Franciaország és Nagy-Britannia sem fog beavatkozni, mert ezzel csak európai méretű háborúvá terjesztenének ki egy helyi konfliktust. A magyar miniszterek azonban szkeptikusan fogadták ezt a derülítő helyzetértékelését, és továbbra is kitartottak az álláspontjuk mellett. Imrédy és Kánya vezérkari megbeszéléseket tartott volna szükségesnek, hogy pontosan tisztázzák, milyen jellegű beavatkozást vár a német vezetés, és cserébe milyen támogatást nyújtana Magyarországnak. Ribbentrop azonban a katonai egyeztetést csak a magyar részvétel előzetes kinyilvánítását követően tartotta aktuálisnak.²⁷

Ribbentropot meglepte a magyarok ellenállása. Amikor Kánya elterelő manővereit megunva, elkezdte kioktatni a magyar külügyminisztert, hogy mit kellene, és mit nem kellene tennie Magyarországnak, Kánya, egyszerűen leintette, mondván „vagyok én is olyan okos, mint Ön, fiatalember”. A megbeszélés eredmény nélkül, feszült hangulatban ért véget. Kánya magabiztos, esetenként fölényes fellépése miatt Ribbentrop a későbbiekben nem szívesen tárgyalt vele, és a látogatás során Hitler sem fogadta őt négy szemközti megbeszélésre. A németek magatartását azonban nem elsősorban Kánya fanyar stílusa befolyásolta, hanem a fegyveres beavatkozást határozottan elutasító magyar álláspont.²⁸

Délután Hitler és Horthy partra szállt Helgolandon, az Északi-tengerben fekvő apró szigeten, amelyet az elmúlt években valóságos erődítménnyé építettek ki. A Führert és a magyar kormányzói párt a helyi lakosság nagy ünnepléssel fogadta. A kormányzónak megmutatták a jórészt föld alá süllyesztett katonai létesítményeket.

A délután folyamán, már Hamburg felé hajózva megbeszélésre került sor Hitler és Imrédy között, melyre Kánya nem kapott meghívást. A Führer az Osztrák–Magyar Monarchiában szocializálódott, és az új Németországgal szemben érezhető fenntartásokkal viseltető Kányával szemben meggyőzőbbnek tartotta a dinamikusabbnak vélt, és a kormányfői hatalomcentralizálástól sem idegenkedő Imrédyt. A magyar miniszterelnök azonban közölte, hogy bár kormánya tökéletesen megérti és osztja Berlin álláspontját, egy azonnali katonai akciót nem tud vállalni. A visszautasítás tompítása érdekében Imrédy annyit hozzátett, hogy legfeljebb a konfliktus kirobbanását követő két hét elteltével kerülhetne sor magyar fegyveres fellépésre. Azt természetesen a magyar miniszterelnök is pontosan tudta, hogy ha Németország megtámadná Csehszlovákiát, az első két hétben már minden eldőlné. Hitler erre kijelentette, hogy ha Magyarország nem kíván bekapcsolódni a Csehszlovákia elleni katonai akcióba, Németország ezt nem erőlteti. Ugyanakkor figyelmeztette Imrédyt, hogy „aki ott akar lenni a lakomán, annak a főzésben is segídenie kell”.²⁹

A német vezetés nem számított ilyen határozott és egyöntetű visszautasításra a magyar politikusok részéről. Bízott benne, hogy a két évtizeden át dédelgetett revíziós tervek és a gyors siker reménye együttműködésre sarkallja Budapestet. Hitler azonban egyelőre nem akarta kimutatni, hogy várakozásai nem igazolódtak. Még mindig számított a magyar kormány megnyerésére, de a nagy pompával megrendezett kormányzói látogatást kísérő kiemelt hazai és nemzetközi figyelem miatt is leplezni igyekezett a csalódottságát. Nehéz helyzetben voltak a magyar delegáció tagjai is. Mindenképpen napirenden akarták tartani a revízió kérdését, különösen most, hogy a nemzetközi helyzet jelentős változások lehetőségét hordozta. Nem kívánták elveszíteni Németország támogatását, és azt sem zárták ki, hogy egy későbbi alkalommal akár katonailag is fellépjenek az elszakított területek visszacsatolása érdekében. Egyelőre azonban semmiképp sem akartak fegyveres konfliktusba bonyolódni, különösen nem úgy, hogy esetleg Magyarország vállalja az „agent provocateur” szerepét.³⁰

Augusztus 24-én reggel a Patria és a Grille Hamburgba érkezett. Hitler, Horthy és szűkebb kíséretük átszállt a Hamburg jachtra, és körbehajózták az óriási kikötőt. Ezt követően a kormányzó látogatást tett a Blohm und Voss hajógyárban. Hitler és Horthy sok ezer ünneplő munkás között lépdelve járta be az üzemcsarnokokat. A látogatással Hitler nemcsak a német hajóépítő kapacitást kívánta demonstrálni, hanem saját népszerűségét, a német munkások lelkes magatartását is igyekezett bizonyítani.³¹

Délben a városházán Karl Kaufmann birodalmi helytartó és Hamburg polgármestere adott nagyszabású fogadást a vendégek tiszteletére. A fogadást követően a kormányzó és kísérete vonaton Berlinbe indult. Hitler a pályaudvaron elbúcsúzott a kormányzói pártól, de öt perccel később maga is vonatra szállt. A Führer szerelvénye később megelőzte a magyar vendégeket szállító vonatot, így a Berlinbe érkezésükkor ismét csak Hitler köszöntötte őket. Ezt az ügyes protokollfogást már Mussolini németországi látogatása során is alkalmazta. A kormányzó fényes berlini fogadásán megjelent Göring is, aki eddig nem vett részt az eseményeken.³²

A kormányzói párt a wilhelmstrassei elnöki palotában szállásolták el. Este 9 órakor az új birodalmi kancellária épületében nagyszabású fogadást tartottak a tiszteletükre. Hitler a pohárköszöntőjében a két ország gyümölcsöző együttműködéséről beszélt. Megemlékezett a két nép közötti régi barátságról és fegyvertársi kapcsolatról. Kijelentette, hogy a német-ajkú területek egyesítésével a birodalom hamarosan eléri végleges történelmi határait. Ez-

zel igyekezett megnyugtatót a háború konfliktustól tartó magyar vendégeket és talán a szélesebb nemzetközi közvéleményt is. A kormányzó válaszában elismeréssel szólt Németország dinamikus fejlődéséről, és reményét fejezte ki, hogy mindez a további békés építőmunka alapjául szolgál. A formálisan egybecsengő pohárköszöntők ellenére a jelenlévők számára is egyértelművé vált, hogy a két fél törekvései jelentős mértékben különböznek.³³

A német–magyar megbeszéléseket erősen megterhelte a kisantant államokkal megkötött megállapodás. A bledi tárgyalások során Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia képviselői elismerték Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát, ugyanakkor a felek kölcsönösen lemondtak az erőszak alkalmazásáról. A magyar kisebbség jogaival kapcsolatban Jugoszlávia és Románia elfogadta, Csehszlovákia viszont túlzottnak találta a magyarok által támasztott igényeket. Az első két kérdésben Magyarország mindhárom állam vonatkozásában parafálta az egyezményt, a kisebbségi kérdésben azonban csak Jugoszláviával és Romániával született megállapodás. A megegyezés így is nagy jelentőségű volt. Megnövelte Magyarország külpolitikai mozgásterét. A kisantant országok gyakorlatilag elismerték a magyar állam jogát, hogy fellépjen a területükön élő magyar kisebbség érdekei képviselőiben. A megállapodást a nyugati hatalmak is üdvözölték, különösen az Anschluss és a májusi csehszlovákiai válság után, mert azt remélték, hogy segíthet Közép-Kelet-Európa stabilitásának helyreállításában.³⁴

A bledi tárgyalásokról szóló kommuniké augusztus 23-án este jelent meg. A világsajtó azonnal felkapta a hírt. A lapok úgy értékelték a bledi megbeszéléseket, hogy Magyarország és a kisantant kibékült, és ezzel rendeződött Közép-Európa helyzete. A francia és brit újságok elsősorban az erő alkalmazásáról való kölcsönös lemondást üdvözölte. Még az olasz lapok is pozitívan kommentálták a megállapodást, melyet Róma részben saját diplomáciai sikerének is tekintett, és amely jól beleillett a Délkelet-Európával kapcsolatos olasz külpolitikai tervekbe. A magyar sajtó úgy interpretálta a bledi megegyezést, hogy ezt a lépést Németország sem ellenzi, hanem inkább üdvözli. Berlin és Róma már évek óta szorgalmazták, hogy Budapest próbálja rendezni a viszonyát a szomszédaival.³⁵

A bledi megállapodás, és annak nagy nemzetközi visszhangja felháborította Hitlert és környezetét. Egyértelműen németellenes lépésnek értékelték. Különösen azt nehezményezték, hogy a megegyezésre akkor került sor, amikor már a fegyveres együttműködésről egyeztettek a magyar vezetéssel. Ribbentrop úgy fogalmazott, hogy a kisantanttal kötött megállapodással a magyarok „hátba támadták” Németországot. A németek rosszállását csak fokozta, hogy a bledi megegyezés mellett demonstrálva, a kormányzó Berlinbe érkezésekor a román és a csehszlovák követ is megjelent a pályaudvaron. A csehszlovák követ jelenléte jelezte, hogy a német–cseh konfliktusban Prága semleges magatartásra számít Magyarország részéről, ami jelentősen csökkenti a német katonai fenyegetés súlyát. Hitler dühösen reagált a közjátékra.³⁶

Augusztus 25-én 9 órakor a kormányzó megkoszorúzta a hősök emlékművét, majd részt vett a város kelet-nyugati tengelyét alkotó Charlottenburgi sugárúton megrendezésre kerülő nagyszabású katonai díszszemlén. A parádéra 12 000 személy kapott meghívót, de az utcákon, a házak ablakaiban mintegy 1 millió ember nézte végig a felvonulást. A szemle során, két órán át vonultak a csapatok, gyalogos és lovas alakulatok, fogatolt és gépi vontatású tüzérség, páncélos járművek, összesen 26 000 katona. A felvonulás minden jelenlévőt lenyűgözött és félelmetes hadigépezetként mutatta be a német haderőt.³⁷

A magyar küldöttség, amikor elindult a németországi látogatásra, tisztában volt vele, hogy a vendéglátók állásfoglalást várnak majd a Csehszlovákia elleni fellépés kérdésében. A magyar kormány revíziós céljai megvalósítása érdekében támogatta Németország törekvését, a háborús megoldást azonban magyar részről vállalhatatlannak tartotta. A kormányzó és kísérete azt remélte, hogy a katonai részvétel elutasítása ellenére, a későbbi együtt-

működés reményében, megőrizhetik Németország támogatását a revízió megvalósításához. Kánya számolt azzal, hogy a kormányzó németországi utazása lépéskényszerbe hozza a kisantant államokat, és mielőbbi megegyezésre ösztönzi őket. A kisantanttal való megállapodás ugyanakkor megerősíti a békés megoldást preferáló magyar politika pozícióit, és alátámasztja a katonai részvételre vonatkozó német kérések elutasítását. Azt azonban nem tudta a magyar vezetés, hogy a német támadás előkészítése már a megvalósítás szakaszába lépett. Ebben a helyzetben a német vezetés sokkal kisebb toleranciát tanúsított a magyar kormány kivárára épülő álláspontja és a fegyveres közreműködés előli elzárkózásával szemben. Túlságosan nagy jelentőséget és széleskörű visszhangot kapott a bledi megállapodás is, amit Kánya csak egyfajta ellensúlyként kívánt felhasználni. Nem számított arra, hogy a német fél a diplomáciában szokatlan nyíltsággal, nyersességgel juttatja majd kifejezésre nemtetszését.³⁸

A feszült helyzet enyhítése érdekében augusztus 25-én délelőtt a magyar delegáció lelkes hangú sajtókonferenciát tartott a németországi tapasztalatokról. Imrédy méltatta a fényes fogadtatást, a német gazdaság és a haderő látványos fejlődését. A politikai tárgyalásokról azonban csak annyit mondott, hogy mindkét félnek alkalma nyílt világosan kifejteni az álláspontját. Azt már nem tette hozzá, de a megfogalmazásból egyértelműen kiderült, hogy a két álláspont között lényegi különbségek adódtak. Imrédy bagatellizálta a bledi tárgyalások jelentőségét, hangsúlyozva, hogy csak egy ideiglenes megállapodás született, és ez került nyilvánosságra. Magyar részről már a tárgyalások folyamán világossá tették, hogy a végleges megegyezés a kisebbség helyzetének alakulásától függ. Ezt erősítette meg a némi késéssel megérkező Kánya is, aki kijelentette, hogy a kisebbségi jogok tekintetében Magyarország messzemenő kötelezettségvállalást vár Csehszlovákiától. Ez azonban eddig nem történt meg, így a bledi megállapodás (Prága vonatkozásában) egyelőre nem lépett érvénybe.³⁹

Kánya újabb találkozót kért Ribbentroptól, és a megbeszélés során a magyar revízió német támogatásának megőrzése érdekében a katonai részvétel kérdésében engedékenyebben nyilatkozott. Közölte, hogy a honvédség gyorsított ütemű felkészítése esetén, a magyar haderő talán már október elejére olyan állapotban lesz, hogy közreműködhet egy Csehszlovákia elleni akcióban. Kezdeményező szerepet viszont nem vállalt. Ragaszkodott ahhoz is, hogy bármilyen magyar katonai akcióra csak akkor kerülhet sor, ha jugoszláv vagy román részről nem kell beavatkozástól tartani. Kánya, korábbi álláspontja felpuhítása ellenére, továbbra is időnyerésre játszott. A német felkészülésről szóló hírek alapján úgy vélte, hogy Hitler október elején mindenképpen akcióba lép. Így a magyar haderő legfeljebb csak menet közben csatlakozhat a német támadáshoz. Magyarországnak tehát nem kell kétes szerepet vállalnia egy háború kirobbantásában, a régió destabilizálásában.⁴⁰

Ribbentrop heves szemrehányásokat tett a bledi megállapodásról kiadott kommuniké miatt. Közölte, hogy sokan ebben a német–magyar együttműködés megroppanását látják. Kánya továbbra is azzal érvelt, hogy nincs szó mindhárom kisantant államra vonatkozó egyezményről. Csehszlovákia aligha fogja teljesíteni a kisebbségi kérdésben támasztott elvárásokat, és ez felmenti Budapestet az erőszak alkalmazásáról való előzetes lemondás kötelezettsége alól. A bledi megállapodás valóban kétirányú taktika volt a magyar diplomácia részéről. Egyrészt, segített elkerülni, kivédeni, hogy német felszólításra nem kívánt katonai akcióba bonyolódjon az ország – másrészt viszont a kisebbségi jogok előtérbe állításával, megőrizte cselekvési szabadságát revíziós törekvései érvényesítéséhez.⁴¹

Abban mindketten egyetértettek, hogy komoly jelentősége van annak, hogy a bledi tárgyalásokat hogyan interpretálja a magyar sajtó a hazai és nemzetközi közvélemény előtt. Ennek megfelelően fokozatosan változott a hazai sajtó hangneme. A lapok kezdetben nagy lelkesedéssel fogadták, és komoly diplomáciai sikerként értékelték a bledi megállapodást.

Kiemelték a fegyverkezési egyen jog visszanyerését, de békés revízió szempontjából kedvezően értékelték az erőszakról való kölcsönös lemondást is. Széles körképet adtak arról, ahogyan a világsajtó kommentálta a megegyezést. A magyar lapok idézték a Times értékelését, amely szerint a régió békéje szempontjából meghatározó fontosságú a megállapodás, de a Daily Telegraph írását is, amely szerint a bledi egyezmény előmozdíthatja a csehszlovák–német vita tárgyalásos rendezését is. Augusztus 25. után azonban megváltoztak a híradások. A bledi tárgyalásokkal kapcsolatban nagyobb hangsúlyt kapott, hogy a megállapodás csak ideiglenes jellegűnek tekinthető, és érvényessége a magyar kisebbség helyzetének javításától függ, ami azonban Csehszlovákia esetében egyelőre megoldatlan.⁴²

Augusztus 25-én Rátz Jenő ismét tárgyalta Keittel, aki megerősítette, hogy a Csehszlovákia elleni katonai fellépés bármelyik pillanatban bekövetkezhet. Többször is hangsúlyozta, hogy Németország nem kíván nyomást gyakorolni a magyar vezetésre. Nyilvánvaló azonban, hogy a régóta várt revízióra éppen a német akció teremthet alkalmat. Felvetette, hogy a lengyelek is területi igényekkel léptek fel, és ha Magyarország nem mozdul időben, lemaradhat a teljes körű revízióról. Keitel utalt arra, hogy a német haderő ausztriai átcsoportosítása egy dél felől indítandó hadművelet végrehajtásához komoly nehézségekbe ütközik, ezért is lenne fontos a magyar honvédség közreműködése. Rátz biztosította Keitelt a magyar fél együttműködési készségéről, amelynél csak a túl korai időpont jelent akadályt.⁴³

A délutáni órákban újabb négy szemkötői megbeszélésre került sor Horthy és Hitler között. A Führer szemrehányást tett, a kormányzónak, hogy a Csehszlovákia elleni katonai akcióval kapcsolatos fenntartásait Brauhitsch vezérezredessel is megvitatta. Hitlert komolyan bosszantotta, hogy a magyar államfő is erősíti a német tábornokokban azokat a kétségeket, ellenérveket, amelyeket a nyár folyamán csak hatalmi szóval tudott visszaszorítani. Kijelentette, hogy a katonai vezetés csupán a végrehajtó az ilyen ügyekben, a döntések jogát magának tartja fenn. A kormányzó viszont közölte, hogy mindig maga dönti el, hogy kivel és miről beszél, ebben nem fogad el semmiféle korlátozást. Majd közbevetette, hogy katonai természetű kérdésekbe célszerű lenne mérlegelni az illetékes tábornokok álláspontját. A beszélgetés meglehetősen feszült légkörben folytatódott, és minden eredmény nélkül zárult.⁴⁴

Hitler még 25-én is remélte, hogy sikerül rávenni a kormányzót a katonai közreműködésre. A tervei megghiúsulása miatti csalódottságát leplezni alig tudó Führer azzal a gondolattal foglalkozott, hogy „halaszthatatlan államügyekre” hivatkozva lemondja részvételét az estére tervezett operaelőadáson. Egy ilyen gesztus azonban, különösen a bledi kommuniké és a körülötte támadt nemzetközi sajtóhírverés után nyilvánvalóvá tette volna Németország diplomáciai kudarcát, és ellehetetlenítette volna a magyarokkal való további megbeszéléseket. A német vezetésnek komoly érdeke fűződött ahhoz, hogy nyitva hagyja a magyarokkal való későbbi megegyezés lehetőségét. Így este Hitler is elkísérte a kormányzói párt a Lohengrin díszelőadására. A darabot eredetileg Horthy választotta, a zenei vélemény mellett alig titkoltan azért is, mert a szövegben utalás történik a korabeli magyarság jelentős katonai erejére.⁴⁵

Augusztus 26-án 9.30-kor a kormányzó és kísérete Potsdamba indult, ahol koszorút helyezett el Nagy Frigyes síremlékénél. A magyar küldöttség tagjait délben Ribbentrop látta vendégül a charlottenburgi kastélyban. A kormányzó Hitler társaságában kocsizott ki Charlottenburgba. A vendéglátók még ekkor sem mondtak le teljesen a magyar delegáció meggyőzéséről. Külön-külön igyekeztek rávenni a küldöttség tagjait, hogy hassanak a kormányzóra a fegyveres fellépés vállalása érdekében. Biztosították a magyar beszélgető partnereket, hogy a konfliktus csak helyi jellegű marad, nem fog európai léptékű háborúvá szélesedni. A magyar politikusok azonban fenntartották ellenérveiket. Imrédy a Weizsäcker

külgügyi államtitkárral folytatott megbeszélésen kifejtette, hogy Magyarország egyetért a német törekvésekkel, és kész együttműködni a Csehszlovákia elleni fellépésben, a magyar beavatkozás időpontja azonban a jugoszláv semlegesség biztosításától függ, de komoly aggodalmat okoz a döntésnél a várható francia és brit magatartás is. A visszaúton Berlinbe, Imrédy ismét szóba hozta Ribbentrop előtt, hogy meggyőződése szerint egy Csehszlovákia elleni német támadás esetén Franciaország katonai lépéseket tesz majd. Erre Németország-nak is fel kellene készülnie. Ribbentrop viszont kizárta a Nyugat katonai fellépését.⁴⁶

Augusztus 26-án Rátz Jenő felkereste Beck vezérezredest. A megbeszélésen egyetértettek abban, hogy ha Németország támadást indít Csehszlovákia ellen, az aligha marad elszigetelt konfliktus. Várhatóan beavatkoznak a nyugati hatalmak. Beck azonban nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a döntés Hitler kezében van. Az OKW főnöke támogatta, hogy vezérkari egyeztetésre kerüljön sor a magyarokkal. A megbeszélés érdekessége volt, hogy Beck vezérezredest már augusztus 18-án benyújtotta a lemondását, mert nem értett egyet egy kellő előkészítés nélküli katonai akcióval. A lemondást Hitler augusztus 27-én fogadta el. Beck utóda Franz Halder tüzérségi tábornok lett. A magyar honvédelmi miniszter rövid megbeszélést folytatott Brauhitsch vezérezredesttel. A csehszlovákiai válsággal kapcsolatban mindkét tábornok borúlátóan nyilatkozott. Úgy vélték, hogy a német katonai támadás akár egy világméretű háborút is kirobbanthat. Franciaország beavatkozását mindketten biztosra vették. Brauhitsch azonban leszögezte, hogy a haderő azt teszi, amire Hitler utasítja.⁴⁷

A nap folyamán Rátz Jenőt Hitler is fogadta. Ezt a találkozót a protokoll nem indokolta, különösen, hogy a Führer Kánya külügyminiszterrel sem folytatott érdemi tárgyalást. Hitler valószínűleg arra számított, a katonákat talán könnyebb lesz megnyerni a fegyveres akció tervének, mint a nemzetközi reakciók miatt aggályoskodó politikusokat. Rátz ismert német orientációja és szélsőjobbaldali kapcsolatai révén Hitler remélte, hogy személyében megfelelő szószólóra talál, aki a magyar kormányban a katonai megoldás mellett kardoskodik.⁴⁸

A megbeszélés során a Führer cáfolta a magyarok által korábban felvetett aggályokat. Kijelentette, hogy Franciaország és Nagy-Britannia beavatkozásától nem kell tartani, és távol tartja magát az eseményektől Szovjetunió is, a német–csehszlovák konfliktus így nem fog európai háborúvá szélesedni. Hitler igyekezett nyomást gyakorolni Rátzra amikor kifejtette, hogy ő személy szerint annak örülne, ha a cseh területek német megszállásával egyidőben Szlovákia magyar fennhatóság alá kerülne. A lengyelek azonban ugrásra készen állnak, és ha Magyarország bizonytalankodik, könnyen lekésheet revíziós igényeinek érvényesítéséről. Jelezte, hogy további területi változtatásokat már nem tervez, tehát ha Magyarország elszalasztja ezt az esélyt, valószínűleg már nem adódik újabb lehetőség a számára. Németország egy csehszlovák provokáció után azonnal támadást indít, és Berlin provokációnak tekint minden kisebbség elleni atrocitást, vagy bármilyen katonai lépést, akár egy védelmi célú mozgósítást.⁴⁹

Rátz viszont kifejtette, hogy csak most indult a honvédség átszervezése és átfegyverzése, így a magyar csapatok az ősz folyamán aligha vállalkozhatnak komolyabb katonai műveletre. Ismét felvetette a jugoszláv magatartás kiszámíthatatlanságát, illetve, hogy további államok bekapcsolódásával összeurópai háború fenyegethet. Hitler indokolatlannak nevezte ezeket a félelmeket, majd nyíltan felvetette, hogy Németország számára az lenne a kedvező, ha a magyarok lépnének először, például súlyos követeléseket támasztanának Prágával szemben. Ha a csehszlovák kormány ezt elutasítaná, és katonai intézkedéseket tenne, vagy esetleg összetűzés robbanna ki a magyar határon, akkor Németország a szudétánemek védelmére hivatkozva, az agresszor bélyege nélkül avatkozhatna közbe. A Führer megemlítette, hogy ha katonai akcióra kerülne sor, a német légierőnek szüksége lenne rádióírá-

nyító állomások Magyarországra telepítésére, illetve engedélyre, hogy a csehszlovák légtérben bajba kerülő német gépek leszállhassanak magyar légi bázisokon. Rátságos, hogy valamiben végre pozitív választ adhat. Biztosította Hitlert, hogy a légügyi vonatkozású kéréseket Magyarország akkor is készséggel teljesíti, ha nem vesz részt a Csehszlovákia elleni támadásban.⁵⁰

Augusztus 26-án újabb megbeszélésre került sor Imrédy, Kánya, illetve Ribbentrop között. A magyar külügyminiszter ismét igyekezett a bledi megállapodás miatti német felháborodást enyhíteni. Kijelentette, hogy teljes körű megegyezés csak Jugoszláviával és Romániával jött létre. Hangsúlyozta, hogy a magyar kormány Csehszlovákiától komolyabb kisebbségi intézkedéseket kért, Prága viszont erre eddig nem volt hajlandó. Mivel az egész egyezmény hatályba lépése a kisebbségi kérdés kielégítő rendezésének a függvénye, a jelen helyzetben Magyarország nincs elkötelezve Csehszlovákia irányában. A nyomaték kedvéért Kánya megemlítette, hogy a brit diplomácia szemrehányást tett, amiért Budapest túlzott igényeket támasztott Prágával szemben, és ezzel megnehezíti a Csehszlovákiával való megegyezést.⁵¹

Augusztus 26-án, 15.30-kor a kormányzó és kísérete elutazott Berlinből. A pályaudvaron Hitler búcsúztatta, udvarias formák között, de már koránt sem azzal a túlradó kedvességgel, amivel az érkezésekor fogadta. Fél óra elteltével a szerelvény megállt Eberswald állomáson, ahol Göring köszöntötte a magyar államfőt, és szűkebb kíséretével együtt vendégségbe invitálta, Karinhallba. Egy néhány órás vadászatot, majd a vacsorát követően a magyar küldöttség a következő vasútállomásra hajtatott, és ismét vonatra szállt. A szerelvény 22 órakor Nürnberg felé indult. A Göringgel folytatott beszélgetés során a kormányzó ismét leszögezte, hogy Magyarország kész csatlakozni a Csehszlovákia elleni német fellépéshez, erre azonban katonailag legkorábban 1939 tavaszára áll majd készen. Ha Hitler egy fél évvel elhalasztaná a tervezett akciót, akkor abban talán már a honvédség is szerepet tudna vállalni. Göring megértőnek mutatkozott. Kijelentette, hogy ő maga is jobbnak tartaná, ha a konfliktus csak a következő tavasszal robbanna ki. Felajánlotta, hogy tárgyal a jugoszláv politikusokkal, hogy Magyarország teljes biztonságban érezhesse magát a felvidéki revízió esetén.⁵²

Göring rövid megbeszélést folytatott Imrédyvel is. Kérte, hogy egy Csehszlovákiával szembeni fegyveres konfliktus esetén a német légierő működtethessen rádióállomásokat és használhasson szükségreptereket magyar területen. Imrédy meglepődött Göring azon kérdésén, hogy a honvédség miért olasz, miért nem német repülőgépeket vásárol. A miniszterelnök megjegyezte, hogy erre nézve már több kísérlet is történt, de német részről sem a legújabb haditechnikát, sem az egyes típusok licencjogát nem hajlandók eladni, és a már megrendelt hadianyag leszállításában is komoly késések vannak. Göring közbenjárást ígért ezekben az ügyben. Ezzel azonban inkább csak felvezette a következő kérdését, hogy a német–csehszlovák konfliktus elhúzódása esetén a magyarok tudnának-e benzint szállítani Németországnak. Imrédy azonban kijelentette, hogy a legutóbb feltárt olajlelőhelyek kitermelése is legfeljebb a magyar szükségletek biztosítására elegendő. Göring megértő magatartása azonban nyilvánvalóan csak taktikai megfontolásból eredt. Ő maga is többször visszatért arra, hogy Magyarországnak feltétlenül részt kellene vennie a német haderővel együtt Csehszlovákia felszámolásában, mert ha a magyar vezetés elszalasztja a megfelelő alkalmat, lehet, hogy a revízió lehetősége örökre kicsúszik a kezéből.⁵³

Augusztus 27-én 9.15-kor Horthy különvonata befutott Nürnbergbe, a látogatás utolsó állomásának helyszínére. A vendéglátó itt Rudolf Hess miniszter volt, Hitler helyettese. A kormányzónak megmutatták a zászlódiszbe öltözött várost, a műemlékeket, elsősorban azonban a párnapoknak otthont adó grandiózus építményekkel igyekeztek elkápráztatni a magyar vendégeket. Az eredeti tervek szerint a kormányzói pár a Zsófia termes gőzösön

tette volna meg az utat Passautól Budapestig. A Duna magas vízállása miatt azonban csak Linzben tudtak hajóra szállni, odáig vonaton utaztak. Augusztus 28-án 9.30-kor indult Linzből a hajó és 30-án 8.05-kor lépte át a magyar határt. Imrédy és a kormánytagok a hivatalos program végeztével vonatra szálltak, már 28-án hazaérkeztek Magyarországra.⁵⁴

Kánya azon igyekezett, hogy a német–magyar tárgyalások kudarcra, a kialakult feszült helyzet Magyarországon ne kerüljön a nyilvánosság elé. Hivatalos nyilatkozataiban vagy személyes beszámolóiban egyaránt azt hangsúlyozta, hogy a németországi látogatás kiválóan sikerült. Bled miatt a németek nem tettek komolyabb szemrehányást. Hitler nem erőltette a Csehszlovákiával szembeni közös fellépést és erre vonatkozóan nem is született semmiféle ilyen egyezmény. A hazai lapok kósza hírnek nevezték, hogy a német vendéglátók politikai kérést vagy netán követelést intéztek volna a magyar delegációhoz. Kijelentették, Hitler semmi olyasmit nem kért, ami ne fakadna a két ország közötti barátságából.⁵⁵

A küldöttség hazaérkezése után a budapesti német követ a diplomáciai szokásoknak megfelelően bejelentkezett a kormányzóhoz és a miniszterekhez, hogy tapasztalataik felől érdeklődjön. A magyar politikusok ugyanolyan óvatosan nyilatkoztak Erdmannsdorff előtt, mint a külföldi útjuk során, hangsúlyozták az együttműködési szándékot, de hangot adtak a gyakorlati akadályoknak is. Kánya kijelentette, hogy Magyarország hajlandó a Csehszlovákia elleni fellépésre, de csak akkor, ha reális esély van a sikerre, ésszerűtlen kockázatot nem vállalhat magára az ország. Megítélése szerint Franciaország és Nagy-Britannia magatartása lesz a mérvadó, az befolyásolja a kisantant államok lépéseit, és azon múlik a Prágával szemben támasztott követelések sikere. Rátz Jenő közölte Erdmannsdorffal, hogy a magyar haderő kész részt venni egy Németországgal egyeztetett katonai akcióban. Erre azonban a csak a német támadás után kerülhet sor, annyi idő múlva, amikor már biztos lehet az ország, hogy nem történik jugoszláv vagy román katonai beavatkozás. Minden esetre a Vezérkar főnöke néhány napon belül Németországba utazik részletesebb katonai megbeszélésekre. Horthy lenyűgözőnek nevezte németországi tapasztalatait. Leszögezte azonban, hogy bár húsz éven át mindenkinél jobban kívánta a revíziós igények teljesülését, most, a lehetőség küszöbén, a bizonytalan nemzetközi helyzetet óvatosságra inti, és kénytelen megfontoltságot tanácsolni a német vezetőköröknek is.⁵⁶

Hitler, a kormányzói látogatás után dühös kijelentéseket tett a magyarokra vonatkozóan. Élesen bírálta Budapestet, hogy sok mindent szeretne, de képtelen elhatározni magát a cselekvésre. Még hónapokkal később is szemrehányást tett magyar tárgyalópartnereinek, hogy a kieli találkozó során a kormányzó nem értette meg az idők szavát és a katonai megoldás elősegítése helyett csak indokolatlanul aggodalmaskodott. Ezzel elmulasztotta, hogy rövid úton visszaszerezze az egész Szlovákiát, és Németországnak is be kellett érnie a müncheni egyezmény nyújtotta részleges eredménnyel. 1938 nyarán Hitler már Csehszlovákia teljes szétzúzására készült, de egyéb tényezők mellett, a fegyveres közreműködést elutasító magyar magatartásnak is szerepe volt abban, hogy a német vezetésnek egyelőre be kellett érnie a Szudéta-vidék tárgyalásos úton történő visszaszerzésével. A magyar magatartás miatti rosszállást a német vezetés még az első bécsi döntés időszakában is érezte.⁵⁷

A kormányzó németországi látogatására igen feszült nemzetközi légkörben került sor. A magyar vezetés azzal szembesült, hogy küszöbön áll egy olyan fegyveres konfliktus kirobbanása, amely akár európai méretű háborúvá szélesedhet, és amelyben a kisállamok ismét ki lesznek szolgáltatva a nagyhatalmi törekvéseknek. Felismerték, hogy a magyar érdekek érvényesítését már nem a status quo megváltoztathatatlansága, hanem éppen a változás túlzott dinamikája fenyegeti. A magyar politikai elit feltétlenül ragaszkodott a revízióhoz, de azt lehetőleg tárgyalásos úton kívánta megvalósítani. Igyekezett ehhez megnyerni Németország támogatását, fontosnak tartotta azonban a Nyugat jóváhagyását is.⁵⁸

Hitler az egész Felvidék visszacsatolását ígérte, cserébe viszont azt várta, hogy Magyarország vállalja magára az „agent provocateur” szerepét, és ő tegye meg az első lépést a konfliktus kirobbantásához. A magyar vezetés ezt túl nagy árnak találta, és elutasította a német ajánlatot. Más fontos katonai és diplomáciai tényezők mellett, a tartózkodó magyar magatartásnak is szerepe volt abban, hogy Németország lemondott a fegyveres fellépésről és egyelőre beérte a Szudéta-vidék tárgyalásos úton történő megszerzésével.

JEGYZETEK

1. Kershaw, Ian (2000): Hitler 1936–1945: Nemezis. Szukits Könyvkiadó. Szeged. 110–113. old.
2. A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944 (1968). Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: Ránki György–Pamlényi Ervin–Tilkovszky Loránt–Juhász Gyula. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 273. old.
3. Páva István (1996): Ország a hadak útján. Magyarország és a második világháború. Pannónia Könyvek. Pécs. 34–35. old.; Hoensch, Jörg (1967): Der ungarische Revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslowakie. Mohr (Siebeck). Tübingen. 79. old.
4. Sakmyster, Thomas (1980): Hungary, the Great Powers and the Danubian Crisis, 1936–1939. University of Georgia Press. Athens. 147–148. old.; Groscurth, Helmuth (1970): Tagebücher eines Abwehroffiziers, 1938–1940. Deutsche Verlagsanstalt. Stuttgart. 102. old.
5. Hardy Kálmán (2008): Az Adriától Amerikáig. Kairosz Kiadó – HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Budapest. 357–358. old.
6. MOL K 428. MTI Könyomatos 421. köt. 1938. augusztus 11.; Horthy Miklós (2011): Emlékira-taim. Európa Kiadó. Budapest. 216. old.
7. Ádám Magda (1968): Magyarország és a kisantant a harmincas években. Akadémiai Kiadó. Budapest. 256. old.; A jugoszláv diplomáciának már a húszas évek közepén voltak kísérletei a Magyarországgal történő megegyezésre annak érdekében, hogy Belgrád elszigetelődését tompítsák. Lásd erre vonatkozóan Vizi László Tamás (2013/a): „Hiszem és remélem, hogy... hamarosan visszatérhet a régi barátság és megértés” Horthy Miklós mohácsi beszéde és a szerb orien-táció alternatívája a magyar külpolitikában. Közép-Európai Közlemények. VI. évf. 4. szám 2013/ 4. No. 23. 7-38. old.; Vizi László Tamás (2013/b): The Hungarian Effort to Dissolve the Unity of the Little Entente in 1926. Prague Papers on the History of International Relations, 2013/2. Prague (–Vienna), 134–150. old. A jugoszláv–magyar viszonyról lásd Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabes-nyő. Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
8. Pritz Pál (1995): Magyar diplomácia a két háború között. Magyar Történelmi Társulat. Buda-pest. 300., 314–315. old.
9. Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. II. köt. (1965). Összeállította és sajtó alá rendezte: Ádám Magda. Akadémiai Kiadó. Budapest. 545. old.; Groscurth 1970, 102. old.
10. Macartney, Carlyle Aylmer (1957): October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945. I. University Press. Edinburgh. 238. old.; Pritz 1995, 297. old.
11. Újpétery Elemér (1987): Végállomás Lisszabon. Hét év a magyar királyi külügy szolgálatában. Magvető Kiadó. Budapest. 59. old.; Hardy 2008, 353. old.
12. Függetlenség, 1938. augusztus 23. 1–2. old.; Horthy 2011, 218. old.
13. Magyarország, 1938. augusztus 23. 2–3. old.; Horthy 2011, 217–218. old.
14. Függetlenség, 1938. augusztus 23. 1. old., augusztus 24. 1–2. old.
15. Magyarország, 1938. augusztus 24. 1–3., 14. old.
16. Ádám 1968, 264. old.; Hoensch 1967, 70. old.; Újpétery 1987, 59. old.; Horthy 2011, 218. old.; MOL K 428. MTI Könyomatos 422. köt. 1938. augusztus 23.
17. Nagybaconi Nagy Vilmos (1986): Végzetes esztendő, 1938–1945. Gondolat Kiadó. Budapest. 35–36. old.; Újpétery 1987, 60. old.

18. Horthy 2011, 218. old.; Sakmyster 1980, 179–181. old.
19. Herczeg Géza (1999): A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig. Magyar Szemle Könyvek. Budapest. 244. old.; Hoensch 1967, 77. old.
20. Macartney 1957, 242. old.; Sakmyster 1980, 179–181. old.
21. Horthy 2011, 220. old.; Hardy 2008, 345. old.
22. Pritz 1995, 323. old.
23. Diplomáciai iratok... 1965, 545. old.; Újpétery 1987, 62–64. old.
24. Horthy 2011, 221. old.; Függetlenség, 1938. augusztus 24. 1. old.
25. Sallai Gergely (2002): Az első bécsi döntés. Osiris Kiadó. Budapest. 59. old.; Pritz 1995, 306. old.
26. A Wilhelmstrasse... 1968, 287. old.; Macartney 1957, 241–243. old.
27. Pritz 1995, 308–310. old.
28. Hill, Leonidas Edwin (hrsg.) (1974): Die Weizsäcker Papiere, 1933–1950. Propyläen. Frankfurt. 138. old.; Hardy 2008, 354–355. old.
29. Juhász Gyula (1988): Magyarország külpolitikája 1919–1945. Kossuth Kiadó. Budapest. 188. old.; Macartney 1957, 242–243. old.
30. Gulyás László (2008): Edvard Benes. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő–Gödöllő. 266. old.; Horthy 2011, 214., 219. old.
31. Újpétery 1987, 65. old.; Magyarország, 1938. augusztus 25. 3. old.
32. Horthy 2011, 222. old.; Újpétery 1987, 65. old.
33. Magyarország, 1938. augusztus 26. 2. old., Horthy 2011, 222. old.
34. Hornyák Árpád (2010): Találkozások – ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből. Bocz Nyomdaipari Kft. Pécs. 59–60. old.; Sallai 2002, 58. old.
35. Réti György (1998): Budapest – Róma, Berlin árnyékában. Magyar-olasz diplomáciai kapcsolatok 1932–1940. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 129. old.; MOL K 428. MTI Könyomatos 422. köt. 1938. augusztus 24., augusztus 25.
36. MOL K 63. Külügyminisztérium Politikai osztály. 473–474. Szent-Iványi Domokos: Csonka Magyarország külpolitikája (1919–1944). I. 128. old., Macartney 1957, 239–242. old.
37. Horthy 2011, 223. old.; Függetlenség, 1938. augusztus 23. 5. old.
38. Pritz 1995, 308–310. old.; Adám 1968, 258. old.
39. MOL K 428. MTI Könyomatos 422. köt. 1938. augusztus 26.
40. A Wilhelmstrasse... 1968, 289. old.; Páva 1996, 36. old.
41. Juhász 1988, 188. old.; Pritz 1995, 316. old.
42. Magyarország, 1938. augusztus 25. 1-2. old., augusztus 26. 14. old.; Pritz 1995, 321. old.
43. Pritz 1995, 324–325. old.
44. Horthy 2011, 223. old.
45. Magyarország, 1938. augusztus 27. 1. old.; Horthy 2011, 216–217. old.
46. A Wilhelmstrasse 1968, 290–292. old.; Hardy 2008, 355. old.
47. Pritz 1995, 325–328. old.
48. Dombrády Lóránd (2012): A legfelsőbb hadúr és hadserege. Kairosz Kiadó. Budapest. 177–178. old.
49. Pritz 1995, 326–328. old.
50. Nagybaconi Nagy 1986, 36. old.
51. A Wilhelmstrasse... 1968, 291. old.
52. Macartney 1957, 245. old.
53. MOL K 63. KÜM Pol. 473–474. Szent-Iványi Domokos: Csonka Magyarország külpolitikája (1919–1944). I. 151. old.
54. Horthy 2011, 224–225. old.; MOL K 428. MTI Könyomatos 422. köt. 1938. augusztus 28.
55. Ormos Mária (2000): Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. II. köt. PolgArt Kiadó. Budapest. 543–544. old.; Függetlenség, 1938. augusztus 25. 1. old.
56. A Wilhelmstrasse... 1968, 292–293. old.
57. Pritz 1995, 291., 332–333. old.
58. Nagybaconi Nagy 1986, 36. old.; Horthy 2011, 225. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944 (1968). Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: Ránki György–Pamlényi Ervin–Tilkovszky Loránt–Juhász Gyula. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- Ádám Magda (1968): Magyarország és a kisantant a harmincas években. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. II. köt. (1965). Összeállította és sajtó alá rendezte: Ádám Magda. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Dombrády Lóránd (2012): A legfelsőbb hadúr és hadserege. Kairosz Kiadó. Budapest.
- Függetlenség, 1938. augusztus 23–25.
- Groscurth, Helmuth (1970): Tagebücher eines Abwehroffiziers, 1938–1940. Deutsche Verlagsanstalt. Stuttgart.
- Gulyás László (2008): Edvard Benes. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő–Gödöllő.
- Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Hardy Kálmán (2008): Az Adriától Amerikáig. Kairosz Kiadó – HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Budapest.
- Herczeg Géza (1999): A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig. Magyar Szemle Könyvek. Budapest.
- Hill, Leonidas Edwin (hrsg.) (1974): Die Weizsäcker Papiere, 1933–1950. Propyläen. Frankfurt.
- Hoensch, Jörg (1967): Der ungarische Revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslowakie. Mohr (Siebeck). Tübingen.
- Hornyák Árpád (2010): Találkozások – ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből. Bocz Nyomdaipari Kft. Pécs.
- Horthy Miklós (2011): Emlékirataim. Európa Kiadó. Budapest.
- Juhász Gyula (1988): Magyarország külpolitikája 1919–1945. Kossuth Kiadó. Budapest.
- Kershaw, Ian (2000): Hitler 1936–1945: Nemezis. Szukits Könyvkiadó. Szeged.
- Macartney, Carlyle Aylmer (1957): October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945. I. University Press. Edinburgh.
- Magyar Országos Levéltár K 63. Külügyminisztérium Politikai osztály. 473–474. Szent-Iványi Domokos: Csonka Magyarország külpolitikája (1919–1944).
- Magyar Országos Levéltár K 428. Sajtólevéltár. MTI Könyvomasz
- Magyarország, 1938. augusztus 23–27.
- Nagybaconi Nagy Vilmos (1986): Végzetes esztendő, 1938–1945. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Ormos Mária (2000): Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. II. köt. PolgArt Kiadó. Budapest.
- Páva István (1996): Ország a hadak útján. Magyarország és a második világháború. Pannónia Könyvek. Pécs.
- Pritz Pál (1995): Magyar diplomácia a két háború között. Magyar Történelmi Társulat. Budapest.
- Réti György (1998): Budapest – Róma, Berlin árnyékában. Magyar–olasz diplomáciai kapcsolatok 1932–1940. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest.
- Sakmyster, Thomas (1980): Hungary, the Great Powers and the Danubian Crisis, 1936–1939. University of Georgia Press. Athens.
- Sallai Gergely (2002): Az első bécsi döntés. Osiris Kiadó. Budapest.
- Újpétery Elemér (1987): Végállomás Lisszabon. Hét év a magyar királyi külügy szolgálatában. Magvető Kiadó. Budapest.
- Vizi László Tamás (2013/a): „Hiszem és remélem, hogy... hamarosan visszatérhet a régi barátság és megértés” Horthy Miklós mohácsi beszéde és a szerb orientáció alternatívája a magyar külpolitikában. Közép-Európai Közlemények. VI. évf. 4. szám 2013/ 4. No. 23. 7–38. old.
- Vizi László Tamás (2013/b): The Hungarian Effort to Dissolve the Unity of the Little Entente in 1926. Prague Papers on the History of International Relations, 2013/2. Prague (–Vienna), 134–150. old.

OROSZ LÁSZLÓ*

ADALÉKOK A NÉMET „VÖLKISCH” TÖRTÉNELEMSZEMLÉLET FOGADTATÁSÁHOZ A HORTHY-KORSZAK MAGYARORSZÁGÁN

SOME DATA OF WELCOME OF DEUTSCH „VÖLKISCH” POINT OF VIEW IN THE HORTHY-PERIOD

ABSTRACT

Following her defeat in WWI, within the spirit of a reevaluated “auswärtige Kulturpolitik”, Germany attempted to move closer to the states of our region by using new historiographical tools. Per their “folk- and cultural soil” reconstruction, the Germans questioned the respective ethnic group’s nationstate-related historical conceptions and emphasized their own revisionist needs. In other words, a “popularist war” replaced the earlier interstate diplomacy even within academia. Hungary – like the other states of the region – felt threatened by Germany within the sphere of scientific policy. Therefore, decisive resistance was witnessed. Beyond these feelings of threat, this counteraction was also motivated by the fact that the German “cultural slide” theory sharply contradicted contemporary Hungarian founding ideology, the Hungarians’ sense of historical mission and their leadership role within the Carpathian Basin, as well as their desire to prove a cultural supremacist theory contra their neighboring peoples. The Hungarians’ more-or-less unanimous dismissal is also proof that the Hungarian historiography of the period was capable of overcoming its own – indeed huge – inner divisions and showing a united front to defend Hungarian interests against these offensive manifestations.

„Valóban németbarát magyar tudós alig van. Amennyiben beszélhetünk ilyenekről egyáltalán, ezek egy kézen megszámolhatóak. Mindez természetesen azzal van összefüggésben, hogy a felfogások terén tapasztalható ellentét erősen megnőtt a tervszerű német néptudományi munka délkeleti irányú beindulása óta. Ez nézetem szerint belátható időn belül nem is fog változni, sőt nem is változhat. Ugyanígy világos, miként reagál a magyar kutatás munkába állásunkra, s hogy ezt megkísérli ellenirányú munkával elhárítani. Amint látom a dolgokat, ebben többé-kevésbé valamennyi magyar kutató egységes nézetet vall. Még a németbarát csoport is csupán a módszere által különbözik a másik szárnytól, nem pedig egy más irányú alapvető felfogása révén.”¹

1938 nyarán a bécsi Südostdeutsche Forschungsgemeinschaft egyik, a magyarországi németiség néprajzi kutatásában járatos, s persze a „völkisch” tudományosság táborához tartozó munkatársának írta e sorokat Fritz Valjavec, miután kollégája hosszas levélben² informálta őt a magyar néprajztudomány prominens személyiségeinek gondos lekáderezéséről. A bánati gyökerű, majd az I. világháborút lezáró békeszerződéseket követően Budapesten nevelkedett és iskolázott Valjavec ekkor már Münchenben élt, s az ott megszervezett Südost-Institut³ emblematikus figurájaként, az intézet folyóiratának (Südost-Forschungen) szerkesztőjeként, egyúttal pedig a „közeli Délkelet” legjobb németországi ismerőjeként alapvető befolyást gyakorolt a német „Südostforschung” kialakulására, működésére, szer-

* Dr. PhD Orosz László, a Veritas Történetkutató Intézet főmunkatársa.

vezeti és intézményi struktúrájának kiépítésére, valamint a diszciplína egész térségbeli kapcsolatrendszerére.⁴

Fritz Valjavec⁵ a két világháború közötti időszakban élénk kapcsolatrendszert ápolt Magyarországgal. Tudományos életünk számos diszciplínájának meghatározó képviselőjével került munkakapcsolatba, amit látványosan bizonyít, hogy levelezésének statisztikai jellegű állományfelvétele 125 magyarországi célszemélyt tárt fel.⁶ Valjavec kutatói életművét szemügyre véve – különösen igaz ez a két világháború közötti időszakra – kiemelkedő jelentőséggel bír a kárpát-medencei németiség történelmi küldetésének, ill. a magyar államiséghez való viszonyának vizsgálata. E tematikai prioritásai mellett történeti látásmódjának első mélyebb rétegét is a magyar fővárosban szívta még magába; a habilitációs munkájában megjelenő „közeleli Délkelet” geopolitikai térségként kezelése ezért nem is állt ellentmondásban a Kárpát-medence történeti egységét valló magyar felfogással. Ezen alapokra azonban Németországban az egyetemi évek és a politikai aktivizálódás hozadéaként idővel újabb rétegek és megváltozott prioritások rakódtak, így végeredményben a hivatalos magyar történeti felfogáshoz fűződő viszonyát is sokkal inkább ez utóbbi tényezők alakították, mintsem a gyökerek, tehát az előképzettség, ill. a történeti, majd a csonka Magyarországon eltöltött identitásalapozó ifjúkori évek.

A magyar történetírásról alkotott képének vizsgálatakor mégis különös jelentőséget kell tulajdonítanunk a budapesti éveknek, köztük annak a megtermékenyítő hatásnak, amit tudós gimnáziumi tanára, Helle Ferenc fejtett ki rá, aki saját kutatási területével (magyar-ság és németiség kulturális egymásra hatása)⁷ megfertőzte ugyan tanítványát, azonban sikertelen maradt igazi törekvése, hogy a nebulóból magyar érzelmű, a magyar célokkal feltétlen azonosuló felnőttet neveljen. Hasonlóképp tetten érhető az egységes Magyarországon való gondolkodás üzenete tudós mentora, a Valjavecet a kárpát-medencei németiség vizsgálata felé orientáló Bleyer Jakab⁸ tevékenységében is, aki azonban a „magyarón” gondolkodású Helléhez képest erőteljesebben koncentrált a németiségnek a magyarság felé végzett kultúraadó, kultúratorvábbító missziójára, mellyel aztán Valjavec szemléletmódjának alakítása során előkészítőjévé vált a „kulturlejtő”-elmélet⁹ alkalmazásának. Utóbbi tehát e jelentős minőségi különbséggel, ám geopolitikai tekintetben még mindig a magyarországi évek indíttatását tükrözve, „Nagy-Magyarország” koordinátái között igyekezett tartani Valjavec kutatói horizontját.

A sajátosan magyar szemléletmódú kutatás közegéből kiszakadva, a folyamatokat más (immár németországi) koordináták között vizsgálva következett be Valjavec látásmódjában a minőségi változás: a térség németiségére pillantva *Deutsch-Ungartum* helyett immáron *Südostdeutschtum*ot látott maga előtt. Ez pedig nem csak pusztá retorika. Az új megközelítés szerint a szétesett történeti Magyarország utódállamaiban rekedt német kisebbségek életben tartása és megerősítése céljából a történettudományt a politika eszközévé kellett tenni, s segítségével a térségben élő németiség törést szenvedett „Hungarus”-identitása helyére a nagy és egységes német néphez tartozás tudatát kellett állítani, mégpedig a legkézenfekvőbb eszköz, a németiség – új határokkal nem törődő – összetartozását zászlajára tűző népközösségi elv alkalmazásával. Ez lett az az új alap, melyet a két világháború közötti magyar történettudomány nem akceptálhatott, hisz ezáltal az ún. „szentistváni állam-eszme”, azaz a nem magyar etnikumok („politikai magyar nemzet”-ként történő) együttélését hirdető hivatalos magyar állameszme sérülne. A magyar történetírás tehát ab ovo hadüzenetnek tekintette mind a kisantant államok, mind Németország részéről az effajta megközelítést. Valjavec felvállalt irányvonala, ill. ennek magyarországi fogadtatása tehát két egymással kibékíthetetlen történeti látásmód konfliktusa volt. Ennek megfelelően a 30-as évektől kezdve Valjavec már nem pusztán az ismereteit megalapozó, ám mostanra túlhaladott korai impulzust látta a magyar történettudományban, hanem a németországi

„kämpfende Wissenschaft”¹⁰ képviselőjeként (a személyét érő támadásokat is viszonzva) *küldetést teljesített*, amikor kiterjedt kapcsolatrendszerén keresztül a „divide et impera” politikáját folytatta a magyar tudósokkal szemben, továbbá amikor lapjában tudatosan helyt adott a magyar szakmai köröket előre láthatóan borzoló írásoknak, ill. amikor maga is fáradhatatlanul publikálva, állta a leghevesebb tudományos támadásokat is.¹¹

Márpedig e támadásokból nem volt hiány. „Azt, hogy magyar oldalról igen rosszakat mondanak rólam, magam is újra és újra észreveszem a magyar szakorgánumok barátságatlan, gyűlölködő kijelentései és torzításai alapján. Tegyük hát, ha ennek szükségét érzik, másrésről viszont nem csodálkozhatnak, ha én ebből bizonyos következtetéseket vonok le. [...] Amit írtam, mindig tudósként írtam, minden hátsó gondolat és politikai mellékcél nélkül. A politizáló tudomány a másik oldalon található; ehhez nem sülyedek le. Azt azonban még láthatóan mindig nem tudják Magyarországon, hogy az a pszichózis, amely általánosan megnyilvánul azon külföldi tudósok ellen, akik a magyar hivatalos felfogástól elütő véleményt képviselnek, növekvő szellemi izoláltsághoz fog vezetni. Végeredményben nem az én személyemről van itt szó, még csak nem is a német kutatáshoz való viszonyról, de hasonló feszültségeknek van kitéve a szomszédos országokkal való viszony is. 'Elfoglaltak' a szlovák tudósok, a csehek, a románok, a szerbek, 'elfoglaltak' a francia kutatók is, amennyiben önálló véleményt engednek meg maguknak, s az angol tudósok sem kaptak sokkal jobb osztályzatot, legalábbis a múltban. Én tehát egy, talán nem túl jó, ám mindenképp igen kiterjedt társaságban találom magam, s mint ahogy közismert, a megosztott szenvedés fél szenvedés – vagy még kevesebb. A valóság az, hogy Magyarországon a tudományos véleménykülönbségeket nagyon nem szívesen veszik, s túl kevés megértést mutatnak az irányban, hogy más országok kutatói másként látnak némely dolgot. Németországban senki nem gondol arra, hogy túlzottan fölháborodjon azon, ha, mondjuk, olasz vagy francia kutatók a német múlt bizonyos kérdéseit másként ítélik meg, mint a német történetírás. Tudomásul veszik a történelemkép ezen differenciáltságát. Más a helyzet Magyarországon, ahol bizonyos körök már évtizedek óta igen intoleránsak a véleménykülönbségekkel szemben és ezzel végső soron csak saját ügyüknek tesznek rendkívül kétes szolgálatot.”¹²

Ha az őt a magyar kollégákkal kapcsolatos háttér- (egyebek mellett pl. felekezeti hovatartozásukat illető) információkkal gyakorta ellátó művészettörténész-kollégájához írott iménti soraiban nem kevés elfogultságot érzünk is a korabeli német tudományosság pártatlanságának és toleranciájának mércéül állítása tekintetében, a megfogalmazott kritika – egyoldalúsága mellett is – nyilvánvalóan találó. Aligha vitatható ugyanis, hogy a történettudomány fegyver volt a szembenálló államok és ideológiák kezében, a tudatos politikai indíttatástól vezérelt kutatás pedig (a szakmai ténszerűség kötelező minimumának szem előtt tartásával) beletartozott a korabeli tudománypolitika eszköztárába, ily módon a revízió nemzetközi légkörében a történetírás a nagypolitika szintjére emelkedett. Így volt ez Magyarországon is, mint ahogy ugyanez tapasztalható a Valjavec idézett gondolatmenetében előkerült kisantant államok szakirányú kutatásában, s természetesen Németország tudományos életében is. Ebben a kontextusban értelmezendők a magyar történetírás berkeiből Valjavecet érő bírálatok és támadások, vagyis azok a reakciók, melyek hamar világhosszá tették, hogyan fogadja a magyar történettudomány Valjavec munkásságát és a háttérben álló német népiségtudományi szemléletmódot.

A német kultúrbefolyás témakörében született kezdeti szárnypróbálgatásait¹³ a 30-as évek legelején még alapvetően elnéző, sőt esetenként biztató kritikák fogadták, akár még egy Angyal Dávid vagy Szekfü Gyula részéről is.¹⁴ Utóbbi pl. az ifjú német pályatárs nemzeti elfogultságát sem rejtő sarkos megállapításait másoknál jóval toleránsabb módon kezelte, mivel – ekkor még – nem feltételezett tudatos és politikai indíttatású elfogultságot, hanem csupán a témaválasztásból eredő szemléletmódbeli egyoldalúságot, s ebből faka-

dóan bizonyos jelenségek (nem rosszindulatú) túlértékelését. Kollégája, Mályusz Elemér ebben a kérdésben éleslátóbbnak bizonyult, amikor a fiatal kutatót a feltörekvő német kultúrnacionalizmus zászlóvivőjeként értelmezte, s tevékenységét, ill. a háttérben álló „volksdeutsch” tudományosságot többször is megtámadta.¹⁵ Ismeretes módon Mályusz maga is egy hasonló irányzat hazai meghonosításán fáradozott, ily módon kritikája nem a népiségtörténeti szemléletmód egésze, hanem csupán annak a német politika ideológiai céljainak szolgálatába állított válfaja ellen protestált, s ezzel együtt azt próbálta világossá tenni, hogy a térség társadalmi és kulturális folyamataiban minden téren német kultúrbeformálást kimutatni igyekvő „volksdeutsch”-kutatás leghatékonyabb ellenszere épp a hasonló módszerek felvonultatásával vitába szállni képes magyar népiségtörténet-írás lenne.¹⁶

A 30-as évek végére aztán e felállás pontosan az ellenkezőjére fordul, amennyiben a német veszély valódi jelentőségét felismerő Szekfű a jelzett történetírói irányzatnak, ill. szóban forgó protagonistájának megítélése kapcsán eddig vallott nézeteit újragondolja, és kapcsolatukat, valamint az évtized legeleje óta fennálló tartalmas levelezésüket megszakítja, ily módon tudományos partnerként végérvényesen elveszve Valjavec számára. Ezzel szemben örök riválisa, a korábbi években oly harcias és elutasító Mályusz viszont ellenkező ívet jár be, s a továbbiakban a hazai történész-társadalom tagjai közül a kevesek egyikeként volt hajlandó egyáltalán „szóba állni”, sőt még a világháború éveiben is kapcsolatot tartani az agresszív német tudománypolitika emblematikus irányzatának képviselőjével. Kapcsolatukban azonban mindvégig nyilvánvaló volt, hogy e nexus dacos ápolását csakis a mindkettejük által követett népiségtudományi irányzatnak – e módszertanilag ugyan hasonló, ám nemzeti konzekvenciáiban mérföldes szakadékkal elválasztott közös platformnak – a magyar történész-társadalmon belüli általános elutasítása motiválta.¹⁷

Szekfű és Mályusz közismert rivalizálásának¹⁸ kontextusától elszakadva a hazai tudós társadalom több más képviselője is megnyilatkozott Valjavec munkássága kapcsán. Már a 30-as évek közepén megjelent doktori értekezése¹⁹ is, melynek témája a XVIII. sz. végi pozsonyi polgármester és kultúraszervező K. G. von Windisch életművének feldolgozása volt, fájdalmas kritikát kapott. Pukánszky Béla elmarasztaló recenziója a mérvadó magyar történész-folyóiratban²⁰ különösen érzékenyen érintette Valjavecet. Pukánszky a kor egyik legelismertebb magyar germanistája,²¹ a magyarországi németiség írásbelisége és a magyar-német művelődési kapcsolatok témájában Bleyer örököse. Saját kutatásai, s a területen úttörő jelentőségű szintetizáló kísérletei²² során maga is elmélyült a felvilágosodás korabeli magyarországi német kultúra területén, s (szintén pozsonyi származású lévén) jól ismerte Windisch életművét, így érdemi kritikáját adhatta Valjavec vizsgálatainak. A hangsúlyozottan objektivitásra törekvő, s a fiatal német kolléga iránt csöppet sem ellenséges kritika („Szerző lelkiismeretes, gondos kutatómunkája, kritikai érzéke, mellyel legaprólékosabb adatának hitelességét is ellenőrzi, elismerést érdemel.”)²³ végkicsengését tekintve mégis kedvezőtlen, s a disszertáció magyarországi recepciójának egy másik, a hazai német népiségtudományi körök – Anton Tafferner recenziójából²⁴ követhető – megítélésétől alapvetően különböző szegmensét testesítette meg. A tartalmi felépítést, a kronológiai szabadságot, s a jegyzetelést illető – tulajdonképp apróbb – inkonzekvenciák lajstromba vétele után ugyanis a bírálat második fele – az egyetlen komoly kifogás kapcsán – valójában a két szemléletmód közötti lényegi differencia körüljárására összpontosít. Pukánszky nevezetesen az ellen emeli fel szavát, hogy Windisch, a XVIII. század végi „hungarus”-közösség-tudat és a – korszakban még ki sem alakult – nacionalizmussal szemben az állampatriotizmus „egyik legjellegzetesebb képviselőjét” Valjavec aktuálpolitikától átitatott megközelítése mint „südosstdeutsch(er) Bürger”-t és a német művelődés „előőrset” állítja elének. A „der aufgeklärte Ungar”-fogalom és a „vaterländisch”-jelző értelmezése során Pukánszky cáfolja az ifjú pályatárs és a háttérben álló német népiségtudomány által sugallt teóriát,

miszerint a történeti magyar állam németisége (a korábban bevett Deutsch-Ungartum helyett immáron Südostdeutschum-ként aktualizálva) német nyelvű kultúrája által az össz-németiség ügyét szolgálta volna. A recenzens véleménye szerint az, hogy a hazai németiség – s személy szerint Windisch – ha nem is magyarnak, de a magyar haza polgárának érezte magát, közelebb áll „a történelmi igazsághoz, mint ha ‘südostdeutsch’ térbe állítjuk a pozsonyi polgármestert és ösztönszerűen felismertetjük vele, hogy a német ‘Volksboden’ szélén mit kellett tennie!”²⁵ A Valjavec által kegyeletesen néhai mentora, Bleyer Jakab emlékének ajánlott disszertáció bírálatait költői kérdés zárja: „[...] vajjon mit szólna Bleyer Jakab – aki rendíthetetlenül hitt a magyarországi németiség sajátos szellemiségében és kulturális küldetésében – a ‘südostdeutsch’-á stilizált Windisch Károly Gottliebhez?”²⁶

A nehezen megkérdőjelezhető tekintély szakmai véleménye, valamint az a tény, hogy megnyilatkozásai során Pukánszky hangsúlyozottan távolságot tartott a berendezkedő új németországi kurzus politikai jelszavaitól csakúgy, mint a magyarországi fiatal német értelmiség ennek hatása alá került minoritásától (azaz a Volksdeutsche Kameradschaft prominens személyiségeitől, ill. a magyarországi német tudományosság ehhez közelálló tagjaitól), Valjavecet olyan stratégia választására ösztönözte, melynek követésével hangsúlyozhatta, hogy munkálkodását a magyar tudományosság politikai szempontoktól vezérelve utasítja el, s ezzel magát mintegy a magyarországi német népkutatás mártírjává tehetette. Ellenfele szakmai kompetenciájának elvitathatatlansága, ugyanakkor önnön tudományos súlyának önkritikus mérlegelése során fel kellett ismernie, hogy csak a saját maga által választott párbajnem kierőszakolásával, s a kialakuló polémia számára otthonos síkra terelésével remélheti, hogy disszertációja megkérdőjelezett alapkoncepciójának védelme az ő (esetleg nem elegendőnek bizonyuló) érvelése, s a talán partikulárisnak tűnő alapprobléma nyomán bekövetkezhető eljelentéktelenedés helyett a két ország hivatalos történetírásának elvi polémiajává nemesedjen, ami által nemcsak a mögötte felsorakozó elvbarátok tudományos falanxa fog majd a Pukánszky által (is) képviselt magyar állásponttal szemben segítségére sietni, de egyúttal önnön szakmai súlya és respektusa is számottevően emelkedhet a hangadó német tudományos körök szemében. Ennek szellemében fogalmazta meg válaszáat, amikor a vele baráti viszonyt ápoló Basch Ferenc²⁷ felajánlotta neki, hogy Pukánszky „heves támadására” a Bleyer népiségtudományi folyóiratát (Deutsch-Ungarische Heimatblätter) felváltó, általa irányított Neue Heimatblätter-ben válaszoljon.²⁸

A tartalmas vitairatban Valjavec a tekintélyes ellenfélnek kijáró kötelező udvariassággal, ám láthatóan megbántottan, s visszafogott indulattal reagál Pukánszky felvetéseire: „Nem felelne meg egészen a valóságnak, ha el akarnám hallgatni, hogy bizony nem vagyok tőle [az ismertetéstől – O. L.] elragadtatva. Nem mintha P. részéről valami entuziasztikus egyetértésre számítottam volna. Ellenkezőleg. Mégis, e szerző tollából másfajta kritikát vártam. Kétségtelenül egyike ő a legjelentősebb magyarországi germanistáknak, aki egyenest hatalmas ismeretanyaga birtokában sok tanulságos és a további kutatás szempontjából gyümölcsöző információt fűzhetett volna könyvemhez. Ám P. lényegesen egyszerűbb utat választott, ami végeredményben az ő magánügye. Mivel azonban ismertetése végén felvetett egy kérdést, amelyről nem igazán tudom, vajon csupán költőinek szánta, avagy tényleges kérdésként kezelendő, a biztonság kedvéért szívesen vállalom a számadást.”²⁹ A következőkben Valjavec Pukánszky felvetéseit a recenzió gondolatmenetét követve igyekszik pontról pontra cáfolni, miközben nem mulasztja el szóvá tenni, hogy bírálója tisztán szakmai tekintetben kevés kivetnivalót talált dolgozatában, amiért is ő csalódottnak érzi magát, hisz „gazdag tudása alapján P. kétségkívül számos részletet pontosíthatott volna. Nem tette, amiben talán az a megfontolás vezette, hogy a kicsinyesen gáncsoskodó szörszálhasogatás úgysem jelentene segítséget.”³⁰ Záró gondolatmenetében Valjavec látványosan azonosul Pukánszky-nak a történetírás tendenciózusságát elítélő vélemé-

nyével. Teszi ezt úgy, hogy a magyar germanista vádjainak élet ellenkező irányba fordítva, annak ódiúmat épp órá hártja vissza. Önmagát mint a kutatásai során a hagyományos módszerekkel kikövezett történetírói útról letérő, tudatosan új utakat járó, s ezért megrágalmazott tudóst állítja be, aki az erkölcsi jogszerűség minden támaszát maga mögött érezve nemcsak saját eredményei, de a felvállalt új történeti szemléletmód konzekvens követőjeként és védelmezőjeként kényszerül tollat ragadni Pukánszkyval szemben. Ezáltal nemcsak arra nyílik lehetősége, hogy e polémiát egy megkérdőjelezett, s elvitatott létjogosultságú úttörő szemléletmód önvédelmi harcának tüntesse fel, hanem arra is, hogy a védekezés szerepköréből kilépve offenzívát nyisson a hivatalos magyar szemlélet ellen. Ha ugyanis ez utóbbi – s reprezentánsaként Pukánszky – Valjavec újszerű felfogásmódján és eredményein keresztül magát a német népiségtörténeti szemléletmódot utasítja el, az fényesen igazolja, hogy valójában a magyar fél az, amelyik ab ovo tendenciózus hozzáállással próbálja kirekeszteni az övével ellenkező tudományos álláspontot: „Talán túlzottan is részletesen tárgyaltam P. rágalmaikat. Ám erre kényszerített vádja, mely tendenciózus ábrázolásmódot rótt szememre. Az én szememben a tudomány területén megjelenő tendenciózusság a valótlanossággal egyenértékű. Az olyan történeti kutatásnak azonban, mely a szavahihetőség zsinórmértékétől eltér, egyáltalán nincs jogalapja arra, hogy magát történeti kutatásnak tekintse. Ezért volt jogom és kötelességem, hogy szembesítsem magam P. vádaskodásával. Az iménti fejtegetésekből egyértelműen adódik, hogy a P. által ezen összefüggésben felhozott 'bizonyítékanyag' nehezen érdemli ki e megjelölést. Egyrészt olyan kifogásokból áll, melyek egyfajta személyes ízlés- és látásmódot fémjeleznek, másrészt olyan dolgokból, melyek, mint már láttuk, minden másnak inkább nevezhetőek, mint helytállóak. Ezért aztán mégoly magasra is 'emelheti' hangját P., mindezen fáradozásai ellenére sem tudom őt felmenteni a vád alól, hogy efféle felháborító rágalommal illet valakit, aki az övétől eltérő tudományos eredményre jutott.”³¹ Valjavec kapcsolata Pukánszkyval innentől kezdve olyannyira megromlott, hogy még a Südost-Institut folyóiratának elindításakor (mint szerkesztő és a publikálásra felkért külföldi tudós) kelt néhány hideg és udvarias hangú levélváltásuk is hamvába holt kísérletként akadt el.³²

Jóval nagyobb hullámokat vetett Valjavec néhány évvel későbbi habilitációs munkájának³³ magyarországi fogadtatása. A német kultúrbefolyásról írott kötetet³⁴ a megjelent bírálatok csaknem egybehangzóan veszélyesnek minősítették, mert abból a német politikai expanzió törekvéseinek tudományos alátámasztását vélték kiolvasni. A politikai realitásoknak megfelelően³⁵ – 1941/42-t írtak már, mire a recenziók megjelentek – e bírálatok nem minden esetben egyformán kemény és felvállaltan konfrontatív stílusban fogalmaztak, a szerzőik különböző habitusából fakadó, esetlegesen diplomatikusabb fogalmazásmód lehántása után azonban egyértelmű, hogy kritikájuk élet a mű alapkoncepciója, a délkelet-európai német kultúrbefolyást elfogadhatatlan módon felnagyítani szándékozó törekvés ellen irányozták, végeredményben egyöntetűen visszautasítva annak sugalmazását, „mint-ha Magyarország kulturális befolyást csak a németektől kapott volna, s művelődése lényegében a német kultúrjává kissé mindig megkéső átvételéből állana.”³⁶ A kritikusok a Szekfü környezetéből kiszivárgó, s ily módon a magyar történetírás hivatalosnak tekintett vonulatától érkezett félreérthetetlen elutasításnak adtak hangot, jöllehet Szekfü maga még értékelni, akár kritikus véleményt megfogalmazni sem volt hajlandó Valjavec monumentális opusával, a „Kultureinfluß”-kötetel kapcsolatban.

A kevésbé kiélezett hangvételű, de tökéletesen precíz diagnózist adó ismertetések közé tartozott a főntebb idézett Csapodi Csabáé. A kritika a világossá tett nézetkülönbségek ellenére is elismeri a hatalmas munkateljesítményt, s mivel nem tételez fel tudatos és politikai indíttatású elfogultságot, hanem csupán a témaválasztásból eredő szemléletmódbeli egyoldalúságot, s ebből fakadóan bizonyos jelenségek (nem rosszindulatú) túlértékelését,

összességében alapvetően nem elutasító. Érvényes mindez Valjavec „eddig is tekintélyes”-nek értékelt munkásságára csakúgy, mint ezen hatalmas vállalkozására, melyben noha „egyik nemzetnek a másikra gyakorolt kulturális hatásának kutatása alig függetleníthető a politika és a nemzeti önérték színező hatásaitól”, Valjavec mégis „elismerésreméltón törekszik az objektivitásra”. S ha eziránt némely magyar olvasóban kételyek is ébrednek, s „a szerző következtetései nem mindig állják meg a helyüket”, annak okaként „nem is a tárgyilagosságra való törekvés hiánya, hanem magában a mű lényegében rejtőző veszedelmek”, ti. a tárgyválasztásban rejlő módszertani nehézség keresendő. „A történelem az élet teljességének bemutatására törekszik, sokszálú, bonyolult folyamatokkal foglalkozik. Aki ezek közül csak egy irányba fordítja figyelmét, az hasznos tisztázó munkát végezhet, részletkutatást, de eredménye mindig csak adalék marad, adatgy[űjtés, amelyet a szintetikus szellemű feldolgozás felhasználhat, önmagában azonban, ha szintetikus igényű munkaként jelentkezik, az olvasóban akaratlanul is téves képzetet kelt.”³⁷ Valjavec elismerésre méltó szorgalommal összeállított, adatgazdag munkája ezért akár zavart is okozhat abban az esetben, ha „az olvasó elfelejtkezik arról, hogy nem szintézist olvas, hanem analízist; amit lát, az nem a teljes kép, hanem annak csak egy vonása.”³⁸

A mű tematikai felépítését követve az egyes fejezetek (középkor, humanizmus, reformáció és ellenreformáció, felvilágosodás) főbb gondolatai is kiemelésre kerülnek, mindvégig hangoztatva ugyan a dicséretes munkateljesítményt („elismerésreméltó részletesség”; „az adatok imponáló tömege”),³⁹ ám fokozott figyelemmel a megközelítésből fakadó túlkapásokra is: „Reformáció és katolikus restauráció tehát nem könyvelhetők el egyszerűen német kultúrhatásnak, hanem – elismerve a németiség felbecsülhetetlen jelentőségű indításait, támogatását – egyéb kultúrhatásoknak és a magyar kultúra aktív alkotóerejének is megfelelő értéket fogunk tulajdonítani s a tények ismeretében aligha fogunk olyan merész kijelentéseket tenni, hogy a XVI–XVII. században ‘Erdély szellemi képét – eltekintve az osztrák befolyástól – teljes mértékben a Birodalomból érkező hatások határozták meg’.”⁴⁰ Végeredményben a felsorolt kifogások – a recenziens állítása szerint – „inkább helytelen szempontokra, mint téves közlésekre akartak rámutatni s egyáltalán nem vonnak le semmit a páratlanul hatalmas anyaggy[űjtésre támaszkodó munka érdemeiből.”⁴¹ „Ezzel szemben V[aljavec] nézőpontjába gyakran csúsznak be aránybeli eltolódások. Mivel a német kultúra hatását keresi, hajlandó mindent németnek látni, ami a német kultúrában is megvolt, s más nemzeti kultúrák hatásait minden körülmények közt német közvetítésnek s ezzel német kulturális befolyásnak tartani. Ebből következik, hogy nem is annyira adatai, melyeket pontosan idéz, a megbízhatatlanok, hanem egyes következtetései, értékelései, amelyek jobbára csak föltevések, nem bizonyságok.”⁴²

E visszhangok ismeretében, s tekintve azt is, hogy régi és tekintélyes levelezőpartnere, Szekfű Gyula, nem is volt hajlandó reflektálni a munkára,⁴³ Valjavec nem is leplezett nehezítésének ad hangot (a korábbi évekhez képest most jóval diplomatikusabb) Mályuszhoz írott egyik levelében: „[...] minden jel szerint a könyv szívélyesnek nem mondható kávéházi fecsegések tárgyává vált, s olyan emberek bősültek fel rajta, akik egyrészt nem is olvasták a könyvet, másrészt pedig valójában nem is a szerzőt, hanem valami egészen mást kívántak célba venni.”⁴⁴ E Valjavec által sérelmezett jelenségek azonban még nem is merítették ki a német népiségtudomány túlkapásainak visszautasítása tekintetében megfogalmazott magyar álláspontok egész palettáját. A „Kultureinfluß”-kötet a legmegsemmisítőbb kritikát egy Szekfű-tanítványtól kapta, aki az igazán konfrontatív magyar felfogással is megismertette a müncheni kutatót. Valjavec csak nehezen tudta leplezni indulatát, amikor erre utalva fönti sorait így folytatta: „Mindenekelőtt az döböntött meg, hogy egy valaha oly tekintélyes folyóirattól, mint az ‘Egyetemes Philologiai Közlöny’,⁴⁵ kitelhetett az, hogy Kósa politikailag motivált sárdobálást lehozza, amelyről egyébként a dolgok ismere-

tében sajnos azt kell feltételeznem, hogy egy olyan akcióról van szó, mely a háttéremberek sem nélkülözi.”⁴⁶

Kósa János bírálata⁴⁷ valóban elmarasztaló, s Valjavec munkájának a Századokban megjelent – már idézett – ismertetéséhez képest hangsúlyosan nem a müncheni szerző hátsó szándéktól mentes, csupán szemléletmódbeli különbségeken alapuló disszonáns hangjaira hívja fel a figyelmet, hanem épp ellenkezőleg, a szóban forgó munka alapteóriájának akceptálhatatlanságát hangsúlyozza. A német „völkisch” szakirodalomban már teret nyert „Kulturgefälle”-elmélet vezérelvként való megjelenése a szintetizáló igényű habilitációs munkában nem csupán azért tűnt aggasztónak Kósa szemében, mert akár nemzedékek számára betonozhatja be a német kultúrbefolyás koncepciózusan felnagyított jelentőségét, de azért is, mert ekkorra már Valjavecet a térségre vonatkozó német kutatások egyik legbefolyásosabb személyiségeként tartották számon. „A szerző személye – írja a recenzió – nem ismeretlen a magyar tudományban. Műveire, termékeny gyorsaságról tanúskodó cikkeire, eredményes szervezőmunkájára, amellyel a Südostdeutsche Forschungen eddigi évfolyamait életre hívta, már régen felfigyelt tudományos életünk. Kétségtelen, hogy amióta Schünemann Konrád,⁴⁸ még fiatal éveiben, hősi halált halt a nyugati hadszíntéren, Valjavecet tekinthetjük a németországi magyar-kutatások vezető egyéniségének.”⁴⁹ E rangos elismerés, valamint a bírálatban később is elő-előforduló általános, olykor evidenciaként ható dicséretetek csak a hozzájuk képest még nagyobb kontraszt érzetének megalapozására, s az ismertetésben nem is titkolt ellenérzés – három konkrét példa alapos kidolgozásán keresztül történő – hatásos aláátmasztására szolgálnak. Kósa elismeri Valjavecvel kapcsolatban, hogy a Südostforschung-ban való „szerepre valóban alkalmassá teszi őt nagyszerű nyelvtudása, páratlan szorgalma és nem utolsó sorban fáradhatatlan kitartása: a tudósnál mind megannyi becsülendő erény”,⁵⁰ s előrebocsátja azt is, hogy „Egy évtizedes munka eredményét kell az előttünk fekvő kötetben megbecsülnünk”, s „a részlettanulmányok hosszú sora előzte meg mostani, újabb szintézisét.”⁵¹

Az alapos és körültekintő előkészületek terén sem talál kivetnivalót: „Nézeteit az adatok gazdag tárházával bizonyítja. Nagyszámú jegyzetében az utolsó éveknek jóformán teljes magyar tudományos irodalmát idézi s még hozzá a folyóiratok cikkeit is olyan teljességgel dolgozza fel, hogy az még egy magyar tudós művében is ritkaság.”⁵² Annál bántóbb ezért a megbírált számára az olvasó véleményét hamar a kívánt mederbe terelő sommás megállapítás: „Mindamellet be kell vallanunk, hogy Valjavec új műve már csak tudományos alkatában is bizonyos csalódást keltett. [...] Valjavec korábbi munkássága alapján feltehetjük, hogy olyan általános tudományelméleti tanulságokat nyerhetünk majd művéből, amit a kultúrösszehasonlító tudomány minden vonatkozásban felhasználhat.”⁵³ Kósa sérelmezi, hogy munkamódszerének alapjait Valjavec elmulasztotta tisztázni, s „még elméleti bevezetést sem kapunk a tulajdonkép[pen] tárgyaláshoz.” „A szerző tudományelméleti felfogását, módszertani elveit az egyes elszórt kifejezésekből, elbújt mellékmondatokból kell összeszemegetni [...]”⁵⁴ Ennek rekonstruálása során ismeri fel a recenzió az asztalán fekvő munka lényegi mondanivalóját, a magyar olvasó számára elfogadhatatlan alapkoncepcióját. Azt, hogy a délkelet-európai német kultúrhatások „megértéséhez a kultúrlejtő (Kulturgefälle) elméletét használja, amiben kétségtelenül Steinacker Harold tanítványának mutatkozik.”⁵⁵ Valjavec ugyanakkor „a középkorról beszélve, szinte tételként állítja föl, hogy ‘a nyugat felé való irányzottság Magyarország számára lényegében a német viszonyokhoz való közeledést jelentette’ (14 l.). Ezért csupán ‘középeurópai kultúrlejtőt ismer’, amely Magyar- és Csehország felé lejt (55 l.) és amit a reformáció korától kezdve ‘német kultúrlejtőnek’ (167, 185, 199 l.), majd később ‘bécsi kultúrlejtőnek’ (326 l.) nevez. De ez a lejtő Magyarország keleti határánál véget ér: a magyar és a román parasztság között már nem mutatható ki a kultúra lejtése (249 l.).”⁵⁶ Ha Valjavec Kósa recenziójának

elutasító hangneme nyomán – mint láttuk – nem kis politikai háttértöltetet érzett ki a sorok mögül, úgy csak megerősíthette őt véleményében a kollégája által zokon vett mondatainak kiemelése. Amit ugyanis a magyar nemzeti öntudat a kultúrfölény fölemlegetésével kapcsolatban német–magyar viszonylatban sérelmesnek érzett, pont ugyanazt képviselte maga is nyilvánosan, az országos kultúrpolitika szintjén, a szomszédos államok irányába, ez esetben persze azon főnnakadva, ha e kultúrfölény meglétét tőle tagadták meg. Ezen állásból utasította vissza Kósa oly határozottan a müncheni történésznek a „magyarság kultúrpasszivitására”⁵⁷ vonatkozó nézeteit, ill. az egyenértékű, önálló, nemzeti gyökerű magyar műveltség elvitatásának kísérletét. A Valjavectől vett további idézetek is ezt támasztották alá. „Könyve utolsó oldalán pedig leszűri egész munkájának a tanulságát, [...] hogy a magyarság szellemi állása a tér többi népességével szemben lényegileg abban áll, hogy a német kulturális ösztönzéseket továbbadja és közvetíti. [...] A magyarság szellemi közvetítőszerepének a sajátsága elsősorban is mindig a német kultúrelemek továbbadásában állott. (449 l.)” „Ezzel a tudományos módszertannal – véli a recenzens –, nem szükséges behatóan foglalkozni. [...] Elég annyit megjegyezni, hogy a dolgok túlzott leegyszerűsítése lenne a kultúrát csupán tehetetlen tömeg gyanánt felfogni, amely egy adott lejtőn a fizikai törvény értelmében állandóan egy irányban és talán szabályos sebességgel csúszik. Nem: a kultúrát teremtő élet sokkal változatosabb, színesebb, emberibb: egyéni erők játéka. Nem csoda, hogy a kultúrlejtő elméletét a magyar tudomány Steinacker óta sem fogadta el s úgy hisszük, a közeljövőben is bizonyára tartózkodólag fog vele szemben viselkedni.”⁵⁸ A munka – szándékosan különböző korszakokból kiragadott – bizonyos megállapításainak részletekbe menő cáfolatát követően Kósa kijelenti, hogy az „minden adatgazdagság ellenére, nem felel meg mindenben a mai tudományosság fokozott, szigorú követelményeinek.”⁵⁹ Megtévesztő eredményeiért azonban felelős a magyarországi német filológia is, valamint annak kiemelkedő jelentőségű egyénisége, Bleyer Jakab, aki „csupán passzív szerepet tulajdonított a magyarságnak; tehát az ő véleménye szerint a magyarság csupán kapó és nem adó fél volt a németiséggel szemben. Ennek kell tulajdonítanunk, hogy filológiánk s a vele kapcsolatos történetírásunk még nem dolgozta fel kellőleg a magyarságból kiinduló s a németiség felé irányuló kultúrhatásokat.”⁶⁰ „Valjavec terjedelmes munkája nem változtatott érdemlegesen azon a felfogáson, amit a magyar kutatók az összehasonlító kultúrtudományra vonatkozólag már régebben vallottak. Ők már régebben is határozott szociológiai megalapozottságot kívántak adni ennek a tudománynak. Azt hangoztaták, hogy amint egy társadalmon belül minden egyes hat minden más egyedre, természetesen az egyik kisebb, a másik nagyobb mértékben, úgy hat a világnak minden egyes kultúrája az összes többiekre. [...] A magyarságot is, mint a föld minden népét, a világ minden kultúrájának a hatása érte, természetesen nem mindegyik egyforma erővel. Leghatásosabban azok a kultúrák érintették, amelyek térbeli közelségben virultak. [...] Európa nagy kultúrnépei közül egyedül a németek határosak közvetlenül a magyarsággal, [...] érthető tehát, hogy a német hatás volt a leghosszabb és legzavartalanabb, de azért lehetetlenség lenne az egész magyar kultúrát belőle magyarázni. Mindenekelőtt helyet kell adni a magyarság egyéni, sajátos kultúrteremtő készségének. [...] Soha, a történet egyetlen századában sem szűkítette le a magyarság kulturális szemhatárát és sosem nézett kizárólag egy irányba. Éppen ellenkezőleg, azt mondhatjuk, hogy a magyarság (talán valamilyen benne rejlő kultúrpolitikai ösztön alapján) mindig arra törekedett, hogy minél több irányban nyerjen tájékozódást, hogy minél több kultúrfolyam ömöljék a Kárpát-medencébe. [...] A magyarság mindig okulásra kész tisztelettel tekintett a nagy németiség kulturális eredményeire, de sosem vesztette el tájékozódó képességét a világ többi kultúrái között sem. Ez az örökös, minden irányba való keresés egyik legfontosabb tényezője volt mindenkor a magyar kultúrfejlődésnek.”⁶¹

Összegzőként megállapítható, hogy Valjavec (és személyén keresztül a német „völkisch” tudományosság) magyarországi kapcsolatrendszere, ill. a közeledési kísérletek fogadtatása tekintetében úgy a történettudomány, mint ahogy a többi diszciplína (néprajztudomány, nyelvtudomány, irodalomtudomány, germanisztika, művészettörténet) képviselői részéről is a félreérthetetlen visszautasítás képezte az uralkodó nézetet.⁶² Ehhez képest a viszonyulás palettáját csak színezni tudták egyes – egyébként maguk is szembeszéllel küzdő – tudósok egyéni motivációi, s szintúgy a hazai tudományos élet „völkisch” minoritása, akik amúgy egyenes utat találtak a Basch Ferenc körül megszerveződő Volksbund-mozgalomhoz. Valjavec magyarországi recepciójának minden megjelenésmódja mögött fellelhető azonban egy rokon vonás, nevezetesen a világos politikai háttértöltet.

A magyar oldalról érkező többé-kevésbé egyöntetű elutasítás mindazonáltal annak bizonyítéka, hogy a korabeli magyar történettudomány képes volt fölülemelkedni önnön – mégoly hatalmas – belső törésvonalain, s kifelé egységet mutatni a magyar érdekeket sértő megnyilvánulásokkal kapcsolatban.

JEGYZETEK

1. Fritz Valjavec–Alfred Karaseknek, [München], 1938. július 14. Valjavec szerteágazó kapcsolatrendszerét bizonyító terjedelmes szolgálati levelezését (Dienstkorrespondenz) 2002 tavaszáig a müncheni Südost-Institut őrizte, amikor is a Valjavec-hagyaték átkerült a Bayerisches Hauptstaatsarchiv [BaHStA] állományába (Abteilung V: Nachlässe und Sammlungen).
2. Alfred Karasek–Fritz Valjavecnek, Wien, 1938. július 9.
3. Az 1930-ban alapított intézet történetéhez lásd Nehring, Karl (red.) (1990): Südost-Institut München 1930–1990. Mathias Bernath zum siebzigsten Geburtstag. [Südosteuropa-Bibliographie; Ergänzungsband 2.] R. Oldenbourg Verlag. München., továbbá Valjavec, Fritz (1956): Fünfundzwanzig Jahre Südostinstitut 1930–1955. In: Festschrift aus Anlaß des 25-jährigen Bestehens des Südost-Institutes München 1930–1955. München, 1–4.
4. E kapcsolatrendszer egyik oldaláról, nevezetesen a Valjavec által hazánk irányában követett magatartásról nemrégiben (Kolozsvárott, a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson) már referáltam, s illusztráltam azon rendkívül kifinomult taktikai manővereket, melyek révén megpróbálta úgy a magyar tudományos életen belüli árkokat, mint a délkelet-európai államok egymás közti tudományos polémiáit kihasználni, s ily módon a német érdekek szolgálatában egymás ellen kijátszani a feleket. Most a kérdés másik oldalát, vagyis tevékenysége magyarországi fogadtatását vizsgálnám, néhány példával megvilágítva a hazánkból feléje áradó, olykor látványosan kifejezésre juttatott ellenszenvet.
5. Életművének rövid áttekintéséhez lásd Orosz László (2001): Fritz Valjavec (1909–1960) és a Délkelet-Európa-kutatás. In: Századok 135. évf., 635–647. A Magyarországhoz fűződő politikai természetű kapcsolataihoz lásd Tilkovszky Loránt (1993): Fritz Valjavec és a magyarországi németiség (1935–1944). In: Századok 127. évf., 601–649.
6. E sorok írója 2007-ben megvédett PhD-értekezését Valjavec magyarországi kapcsolatrendszere feltárásának szentelte.
7. Helle Ferenc (1942): A magyar–német művelődési kapcsolatok története. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest. Egykori tanára, Helle megítélése és tudományos tevékenységének szakmai értékelése kapcsán ugyanakkor Valjavec – immár a Südost-Institut munkatársaként – kifejezetten kegyeletrombolóan nyilatkozott. A Südost-Forschungen számára rendszeresen magyar történeti vonatkozású tanulmányokat és recenziókat szállító Bernhard Hans Zimmermann kérdésére, miszerint érdemesnek tartja-e Helle említett könyvét lefordítani németre, ő ugyanis kedvet érezne ehhez (Graz, 1942. november 27.), Valjavec, az egykori tanítvány így válaszolt: „A Helle-féle könyv lefordításától eltanácsolnám. A munkának semmilyen tudományos jelentősége nincs, úgyhogy kár volna az idejéért, amit erre szánna.” (Fritz Valjavec – Bernhard Hans Zimmermann-nak, München, 1942. december 2.)

8. Fata, Marta (1994): Minderheitenkonzeption und –politik Jakob Bleyers (in den Jahren 1917–33). In: Hambuch Vendel (szerk.) (1994): Jakob Bleyer. Egy életmű a magyarországi németekért (1874–1933). / *Jakob Bleyer. Ein Leben für das Ungarndeutschtum (1874–1933)*. [kétnyelvű.] St.-Gerhards Werk Ungarn. Budapest., 13–28.
9. A „völkisch” terminológiában elterjedt „Kulturgefälle” kifejezés használói Európa területén egy általános nyugat-keleti irányú kultúrlejtő meglétével modellezték a kultúrkapcsolatok terén kimutatható transzferfolyamatot, mindig hangsúlyozva, hogy természetesen Nyugat-Európa jelenti a „kultúrfennsíkot”, ahonnan a kultúrjavak szétáramlanak. Valjavec egyenesen a „német kultúrlejtő” kifejezést alkalmazta, s a két ország között kulturális téren tapasztalható minőségi különbség kontraszt-érzetét felnagyítandó, a „német kultúrfölény” ellenpólusaként a „magyarság kultúrpasszivitását” hangsúlyozta. Monumentális habilitációs munkája utolsó oldalán pedig konklúzióként azt állapítja meg, hogy a magyarság szellemi állása a térség többi népességével szemben lényegileg abban áll, hogy a német kulturális ösztönzéseket továbbadja és közvetíti.
10. A témához lásd Haar, Ingo (1999): „Kämpfende Wissenschaft“. Entstehung und Niedergang der völkischen Geschichtswissenschaft im Wechsel der Systeme. In: Schulze, Winfried – Oexle, Otto Gerhard (szerk.): *Deutsche Historiker im Nationalsozialismus*. Fischer Taschenbuch Verlag GmbH. Frankfurt/Main., 215–240.
11. E szerepkör konkrét lecsapódása és a két világháború közötti magyar történettudománnyal kiépített kapcsolatrendszer vonatkozásában lásd Orosz László (2003): Népiségkutatás a nemzeti érdekek ütközőpontjában. In: Századok 137. évf., 43–99.
12. Fritz Valjavec–Fleischer Gyulának, [München], 1942. december 3. Válaszában Fleischer biztosítja Valjavecet, hogy „bizalmas soraival” tökéletesen egyetért. „A magyarországi tudományos viszonyokról szóló kijelentéseit fölöttebb találónak tartom, én sem tudom túltenni magam ezen a konok szubjektívizmuson. Sajnos remény sincs, hogy egyszer jobb belátásra térünk, mert a főiskolákon mérgezett a légkör és olyan kreatúrák, mint M.[iskolczy Gyula, a bécsi magyar kultúrintézmények általános igazgatója – O.L.] Bécsben gondoskodnak arról, hogy a magyar fiatalok még külföldön is elvakultságban maradjon. Quo vadis Hungaria?...” (Fleischer Gyula–Fritz Valjavecnek, Wien, 1942. december 27.) A bécsi intézet kapcsán lásd Ujváry Gábor (1996): Tudományszervezés – Történetkutatás – Forráskritika. Klebelsberg Kuno és a Bécsi Magyar Történeti Intézet. Győr-Moson-Sopron megye Győri Levéltára. Győr.
13. Valjavec, Fritz: Der deutsche Kultureinfluß in Ungarn. In: *Deutsch-Ungarische Heimatblätter* 5.évf. (1933), 5–22., 6.évf. (1934), 35–77., továbbá *Neue Heimatblätter* 1. évf. (1935/36), 8–22., 126–140.
14. A két neves történész Valjavec magyarországi kapcsolatrendszerének legrégebbi és legértékesebb tagjai közé tartozik, akik már egyetemi évei óta a tekintélyes idős kolléga előzékenységével követték figyelemmel a fiatal kutató próbálkozásait. Angyal kapcsán lásd Császtray Tünde–Halász Ferenc–Ujváry Gábor (szerk.) (2009): A konzervatív kortárs. Tanulmányok Angyal Dávidról. Argumentum Kiadó. Budapest. Szekfű kapcsán lásd Ujváry Gábor (szerk.) (2011): A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében. Ráció Kiadó. Budapest. Valjavec és Szekfű kapcsolatához lásd Nehring, Karl (1991): Zu den Anfängen der Südost-Forschungen. Der Briefwechsel von Fritz Valjavec mit Szekfű Gyula 1934–1936. In: *Südost-Forschungen* 50., 1–30.
15. V. ö. Mályusz Elemér (1932): Az új német nacionalizmus történetírása. In: *Magyar Szemle* 15., 241–253., Mályusz Elemér (1934): Három folyóirat. In: *Századok* 68. évf., 45–65., Mályusz Elemér (1942): A mai német történetfelfogás és a magyarság. In: *Az Országos Evangélikus Tanáregyesület évkönyve az 1940–41-es évekről*. Budapest., 19–38. Lásd továbbá recenzióját a német irányvonal egy elhíresült követőjének nagy port kavart munkájáról [Otto-Albrecht Isbert: *Das südwestliche ungarische Mittelgebirge. Bauernsiedlung und Deutschum*. (Deutsche Hefte für Volks- und Kulturbodenforschung. Abhandlungen; Nr. 1.) Langensalza-Berlin-Leipzig, 1931.]. In: *Századok* 66. évf. (1932), 329–333.
16. „A német településtörténeti vizsgálódások hatására bizonyos mértékig németellenes éllal bontakozott ki a településtörténeti és népiségtörténeti kutatás” – fogalmazza meg tömören az iniciatívából fakadó ellentmondást a legfrissebb magyar historiográfiai szintézis. (V. ö. Gunst Péter (2000): *A magyar történetírás története*. Csokonai Kiadó. Debrecen., az idézet helye: 241.) A

- német kutatókkal szemben saját eszköztárukkal folytatandó harc felvételére utal Mályusz tanítványa Barta István is, amikor a II. világháború után (álnéven) megjelentetett munkájában arra hívja fel a figyelmet, hogy a német népiségtudomány módszereinek felhasználása épp a német expanzió elleni harc jegyében történt. V. ö. Barcsai Géza (1946): A magyar tudományos élet harca a német szellemi imperializmus ellen. Budapest. A település- és helytörténeti kutatás németországi párhuzamaihoz lásd még Fata, Marta (2000): Elemér Mályusz und die Begründung der modernen ungarischen Lokalgeschichte. In: Fassel, Horst und Waack, Christoph (Hrsg.): Regionen im östlichen Europa – Kontinuitäten, Zäsuren und Perspektiven. Festschrift des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde für Horst Förster. (Tübinger Geographische Studien; Heft 128) Tübingen, 2000., 225–233.
17. Mályusz és Valjavec ellentmondásos kapcsolatát jól tükrözi (általam kiadott) levelezésük. Lásd Orosz László (2004): A két világháború közötti német „délkelet-kutatás” és a magyar tudomány kapcsolatához. Fritz Valjavec és Mályusz Elemér levelezése. In: Levéltári Közlemények 75., 1. szám, 105–137. (1. rész); 2. szám, 117–154. (2. rész). A korabeli magyar történész-társadalom belső törésvonalaihoz lásd Ujváry Gábor (2010): A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”. Ráció Kiadó. Budapest.
 18. Lásd ehhez Erős Vilmos (2000): A Szekfü-Mályusz vita. (Csokonai Új História Könyvek.) Csokonai Kiadó. Debrecen.
 19. Valjavec, Fritz (1936): Karl Gottlieb von Windisch. Das Lebensbild eines südstdeutschen Bürgers der Aufklärungszeit. Verlag Max Schick. München–Budapest. A disszertáció témáját magyarországi mentorától, a budapesti egyetem germanista professzorától és a hazai német mozgalom vezetőjétől, Bleyer Jakabtól kapta.
 20. V. ö. Századok 71.évf. (1937), 354–356.
 21. Pukánszky életművéhez lásd Némedi Lajos (1965): Béla Pukánszky (1895–1950). In: Arbeiten zur deutschen Philologie I., 9–28. Veröffentlichungen des Germanistischen Instituts der Kosuth-Lajos-Universität. Debrecen.
 22. V. ö. Pukánszky Béla (1926): A magyarországi német irodalom története. Budavári Tudományos Társaság. Budapest., ill. Uő (1931): Geschichte des deutschen Schrifttums in Ungarn. Aschendorff, Münster.
 23. V. ö. Pukánszky recenziója, 354.
 24. V. ö. Neue Heimatblätter 2. évf. (1937), 294–295. A recenzió a hazai „völkisch” tudományosság oldaláról jövő szembetűnő tömjénezésnek ad hangot.
 25. V. ö. Pukánszky recenziója, 356.
 26. Uo.
 27. Franz Anton Basch (1901–1946) a magyarországi németiség Bleyer halála után radikalizálódó szárnyának vezéralakja, majd a nemzetiszocialista alapokon nyugvó népcsoport-szervezet (Volksbund) vezetője. A II. világháborút követően népbírói ítélet alapján kivégezték. Baschhoz lásd Seewann, Gerhard – Spannenberger, Norbert (Hrsg.) (1999): Akten des Volksgerichtsprozesses gegen Franz A. Basch, Volksgruppenführer der Deutschen in Ungarn Budapest 1945/46. Oldenbourg Verlag. München.
 28. V. ö. Valjavec, Fritz (1938): Tendenz und Kritik. Bemerkungen zu einer Buchbesprechung. In: Neue Heimatblätter 3., Heft 1–2., 125–131.
 29. Uo., 125.
 30. Uo.
 31. Uo. 131.
 32. Valjavec 1936. május 28-án kelt, s a közreműködésre felkérő levelében még a Südstdeutsche Forschungen nyitókötetének megküldéséről tájékoztatja Pukánszkyt, aki válaszában (Budapest, 1936. június 23.) úgy fogalmaz, hogy mielőtt véglegesen ígérné a közreműködést, még egy pillantást szeretne vetni az 1. kötetre, hogy az egyes tanulmányok terjedelmét és karakterét lássa. Ennek megtörténte után megszakított minden kapcsolatot a müncheni szerkesztővel.
 33. Valjavec habilitációs eljárásának körülményeivel kapcsolatban lásd Orosz László (2009): Tudomány és politika. Egy habilitációs eljárás háttere (Németország, 1938). In: Aetas 24., 2. szám, 5–22.
 34. Valjavec, Fritz (1940): Der deutsche Kultureinfluß im nahen Südosten. Unter besonderer Berücksichtigung Ungarns. Verlag Max Schick. München.

35. A külpolitikai mozgáster kapcsán lásd Romsics Ignác (1996): Magyarország helye a német Délkelet-Európa politikában. In: Romsics Ignác (szerk.): Helyünk és sorsunk a Duna-medencében. Osiris Kiadó. Budapest., 177–233.; Ujváry Gábor–Pröhle Gergely (szerk.) (2001): Újra-kezdések krónikája 1867–2001. Magyar–német diplomáciai kapcsolatok. Corvina. Budapest.; ill. Gulyás László a Horthy-korszak külpolitikájáról készített folyamatosan kiadásra kerülő (eddig két kötet jelent meg) összefoglalásának vonatkozó részeit.
36. V. ö. Csapodi Csaba recenziója. In: Századok 76. évf. (1942), 463–472., az idézet helye: 465.
37. Uo. 464.
38. Uo. 465.
39. Uo. 467., ill. 468.
40. Uo. 469.
41. Uo. 471.
42. Uo. 465.
43. Szekfű mindössze egy rövid levelezőlap jelentéktelen utalásaként mond köszönetet az előző-keny módon megküldött kötetért. (Szekfű Gyula–Fritz Valjavecnek, [Budapest], 1940. július 16.)
44. Fritz Valjavec–Mályusz Elemérnek, München, 1942. május 4.
45. Egyetemes Philologiai Közlöny / Archivum Philologicum. Budapest, 1 (1877) – 71 (1948). A Magyar Tudományos Akadémia és a Budapest Philologiai Társaság kiadása. (A Valjavec által sérelmezett cikk megjelenésének időpontjában szerkesztői: Huszti József és Eckhardt Sándor.)
46. Fritz Valjavec–Mályusz Elemérnek, München, 1942. május 4.
47. Kósa János (1914–1973) történész, szociológus. 1937-ben doktorált a budapesti egyetemen egy a német népiségtudományi körökben hevesen bírált témával (Pest és Buda elmagyarosodása 1848-ig). Magyarországon a budapesti, majd a szegedi egyetemen tanított, 1949-ben történt kivándorlása után pedig Montrealban, majd a bostoni Harvardon. A szóban forgó recenziója: Fritz Valjavec: Der deutsche Kultureinfluß im nahen Südosten. Unter besonderer Berücksichtigung Ungarns. In: Egyetemes Philologiai Közlöny 65. évf. (1941), 214–229.
48. A II. világháború elején Franciaországban elesett Schünemann (1900–1940) a Berlini Magyar Intézet munkatársa volt, s rendszeres cikkírója a magyarországi német népiségtudományi folyóiratoknak. Nekrológia: Brackmann, Albert: Konrad Schünemann zum Gedächtnis. In: Ungarische Jahrbücher XX. (1940/1–2), 1–6., ill. Tafferner, Anton: Univ.-Prof. Dr. Konrad Schünemann zum Gedächtnis. In: Deutsche Forschungen in Ungarn IV. (1939/3–4), [1941!], 285–289.
49. Kósa recenziója, 214.
50. Uo.
51. Uo.
52. Uo. 217–218.
53. Uo. 215.
54. Uo.
55. Harold Steinacker (1875–1965), Edmund Steinackernek, a magyarországi német nemzetiségi mozgalom vezéralakjának fia. Budapesti diákeveit követően Bécsben folytat egyetemi tanulmányokat (class. philologia, történelem, jog). Egyetemi tanár Prágában, Innsbruckban (itt később rektor). Munkásságának főbb területei: történeti segédtudományok (oklevéltan), középkori történelem, a Habsburgok története, Délkelet-Európa és a nemzetiségi kérdés. A Südostdeutsche Historische Kommission társalapítója (1958), haláláig a Südostdeutsches Archiv kiadója. Valjavec-cel való baráti kapcsolatáról árulkodik 1935 és 1944 közötti (majd rövid megszakítással a világháború után is folytatódó) terjedelmes és rendkívül adatgazdag levelezésük. Jelentőségét a két egymással igen közeli barátságban álló tudós őszinte, fölösleges magyarázó körmondatoktól mentes, politikai elkötelezettségüket sem rejtő, s bizonyos időszakokban csaknem heti rendszerességű eszmecseréjén túl az is növeli, hogy a korrespondencia számos magyar vonatkozású tudománypolitikai részinformációval is bír, pl. az Edmund Steinacker visszaemlékezéseinek mindkettejük által szívélyként kezelt megjelenítése körüli előkészítő munka kapcsán. Harold Steinacker történetírói munkásságához lásd Tokody Gyula (1997): Edmund és Harold Steinacker a német Südostforschungban. In: Századok 131. évf., 677–722.

56. Uo. A zárójelben szereplő lapszámok a recenzenstől valók, s Valjavec munkájának vonatkozó helyeit jelölik.
57. Uo. 217.
58. Uo. 216.
59. Uo. 226.
60. Uo. 227.
61. Uo. 227–228.
62. Az itt jelzett, de jelen tanulmányban nem érintett többi diszciplína prominens személyiségei részéről mutakozó – hasonlóképp elutasító – magatartás dokumentálása nyomon követhető lesz könyvvé összezerendezett disszertációmban, mely a Ráció Kiadó jóvoltából deo volente még az idén megjelenik.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München (BaHStA). Abteilung V – Nachlässe und Sammlungen. Nachlass Valjavec, Dienstkorespondenz.

Szakirodalom

- Barcsai Géza [Barta István!] (1946): A magyar tudományos élet harca a német szellemi imperializmus ellen. Budapest.
- Csapodi Csaba (1942): recenzió „Fritz Valjavec: Der deutsche Kultureinfluß im nahen Südosten. Unter besonderer Berücksichtigung Ungarns, Max Schick, München, 1940.” In: Századok 76. évf., 463–472.
- Császtray Tünde–Halász Ferenc–Ujváry Gábor (szerk.) (2009): A konzervatív kortárs. Tanulmányok Angyal Dávidról. Argumentum Kiadó. Budapest.
- Erős Vilmos (2000): A Szekfü–Mályusz vita. (Csokonai Új História Könyvek.) Csokonai Kiadó. Debrecen.
- Fata, Marta (1994): Minderheitenkonzeption und –politik Jakob Bleyers (in den Jahren 1917–33). In: Hambuch Vendel (szerk.) (1994): Jakob Bleyer. Egy életmű a magyarországi németekért (1874–1933). / *Jakob Bleyer. Ein Leben für das Ungarndeutschtum (1874–1933)*. [kétnyelvű.] St.-Gerhards Werk Ungarn. Budapest., 13–28.
- Fata, Marta (2000): Elemér Mályusz und die Begründung der modernen ungarischen Lokalgeschichte. In: Fassel, Horst und Waack, Christoph (Hrsg.): Regionen im östlichen Europa – Kontinuitäten, Zäsuren und Perspektiven. Festschrift des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde für Horst Förster. (Tübinger Geographische Studien; Heft 128) Tübingen, 2000., 225–233.
- Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gunst Péter (2000): A magyar történetírás története. Csokonai Kiadó. Debrecen.
- Haar, Ingo (1999): „Kämpfende Wissenschaft“. Entstehung und Niedergang der völkischen Geschichtswissenschaft im Wechsel der Systeme. In: Schulze, Winfried – Oexle, Otto Gerhard (szerk.): Deutsche Historiker im Nationalsozialismus. Fischer Taschenbuch Verlag GmbH. Frankfurt/Main., 215–240.
- Helle Ferenc (1942): A magyar–német művelődési kapcsolatok története. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest.
- Kósa János (1941): recenzió „Fritz Valjavec: Der deutsche Kultureinfluß im nahen Südosten. Unter besonderer Berücksichtigung Ungarns, Max Schick, München, 1940.” In: Egyetemes Philologiai Közlöny 65., 214–229.
- Mályusz Elemér (1932): Az új német nacionalizmus történetírása. In: Magyar Szemle 15., 241–253.
- Mályusz Elemér (1934): Három folyóirat. In: Századok 68. évf., 45–65.
- Mályusz Elemér (1942): A mai német történetfelfogás és a magyarság. In: Az Országos Evangélikus Tanáregyesület évkönyve az 1940–41-es évekről. Budapest., 19–38.

- Némedi Lajos (1965): Béla Pukánszky (1895–1950). In: Arbeiten zur deutschen Philologie I., 9–28. Veröffentlichungen des Germanistischen Instituts der Kossuth-Lajos-Universität. Debrecen.
- Nehring, Karl (red.) (1990): Südost-Institut München 1930–1990. Mathias Bernath zum siebzigsten Geburtstag. [Südosteuropa-Bibliographie; Ergänzungsband 2.] R. Oldenbourg Verlag. München.
- Nehring, Karl (1991): Zu den Anfängen der Südost-Forschungen. Der Briefwechsel von Fritz Valjavec mit Szekfü Gyula 1934–1936. In: Südost-Forschungen 50., 1–30.
- Orosz László (2001): Fritz Valjavec (1909–1960) és a Délkelet-Európa-kutatás. In: Századok 135. évf., 635–647.
- Orosz László (2003): Népiségekutatás a nemzeti érdekek ütközőpontjában. In: Századok 137. évf., 43–99.
- Orosz László (2004): A két világháború közötti német „délkelet-kutatás” és a magyar tudomány kapcsolatához. Fritz Valjavec és Mályusz Elemér levelezése. In: Levéltári Közlemények 75., 1. szám, 105–137. (1. rész); 2. szám, 117–154. (2. rész).
- Orosz László (2009): Tudomány és politika. Egy habilitációs eljárás háttere (Németország, 1938). In: Aetas 24., 2. szám, 5–22.
- Pukánszky Béla (1937): recenzió „Fritz Valjavec: Karl Gottlieb von Windisch. Das Lebensbild eines südostdeutschen Bürgers der Aufklärungszeit, Max Schick, München–Budapest, 1936.” In: Századok 71. évf., 354–356.
- Romsics Ignác (1996): Magyarország helye a német Délkelet-Európa politikában. In: Romsics Ignác (szerk.): Helyünk és sorsunk a Duna-medecében. Osiris Kiadó. Budapest., 177–233.
- Seewann, Gerhard–Spannenberger, Norbert (Hrsg.) (1999): Akten des Volksgerichtsprozesses gegen Franz A. Basch, Volksgruppenführer der Deutschen in Ungarn Budapest 1945/46. Oldenbourg Verlag. München.
- Tilkovszky Loránt (1993): Fritz Valjavec és a magyarországi németiség (1935–1944). In: Századok 127. évf., 601–649.
- Tokody Gyula (1997): Edmund és Harold Steinacker a német Südostforschungban. In: Századok 131. évf., 677–722.
- Ujváry Gábor (1996): Tudományszervezés – Történetkutatás – Forráskritika. Klebelsberg Kuno és a Bécsi Magyar Történeti Intézet. Győr-Moson-Sopron megye Győri Levéltára. Győr.
- Ujváry Gábor–Pröhle Gergely (szerk.) (2001): Újrakezdések krónikája 1867–2001. Magyar–német diplomáciai kapcsolatok. Corvina. Budapest.
- Ujváry Gábor (2010): A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neo-barokk társadalomban”. Ráció Kiadó. Budapest.
- Ujváry Gábor (szerk.) (2011): A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfü Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében. Ráció Kiadó. Budapest.
- Valjavec, Fritz (1936): Karl Gottlieb von Windisch. Das Lebensbild eines südostdeutschen Bürgers der Aufklärungszeit. Verlag Max Schick. München–Budapest.
- Valjavec, Fritz (1938): Tendenz und Kritik. Bemerkungen zu einer Buchbesprechung. In: Neue Heimatblätter 3., Heft 1–2., 125–131.
- Valjavec, Fritz (1940): Der deutsche Kultureinfluß im nahen Südosten. Unter besonderer Berücksichtigung Ungarns. Verlag Max Schick. München.
- Valjavec, Fritz (1956): Fünfundzwanzig Jahre Südostinstitut 1930–1955. In: Festschrift aus Anlaß des 25-jährigen Bestehens des Südost-Institutes München 1930–1955. München., 1–4.

SUBA JÁNOS*

A DÉLI HATÁRSZAKASZ HATÁRŐRIZETE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

GUARDING THE HUNGARIAN-YUGOSLAVIAN BORDER 1921-1941

ABSTRACT

The Hungarian border control forces were reshaped by the Trianon Treaty to perform a twofold task. Their legal task was to guard the border, safeguard the relevant regulations and control distance and commuter traffic. Their covert task was to function as a military force along the border. It was their task to receive the first blows of a possible attack and thus slow down the enemy's penetration into the country until the army's main forces arrive. Therefore every third regiment of foot would be disguised as part of the border control forces up until 1938. In 1922, the new border guarding body was formed with the name of Customs Guard (Vámőrség) and it took over the roles of guarding the borders from the local police. From 1932 a restructuring starts to form it into a border control body. In 1938 it was made part of the Hungarian military forces and continued the guarding and defence of the borders as an armed body. Its highest organisational level was called brigade. Along the Southern border the hierarchic structure of the border guarding forces (patrols, platoons) was not changed, only their number was increased.

1. Bevezetés

Az I. világháború nyomán Európa-szerte alapvetően megváltozott a határátlépések jellege. A jogi szabályozás megváltozott. A kölcsönösség elve alapján a kormány kénytelen volt az útlevel-kötelezettséget általánossá tenni. Általánossá vált az útlevel, sőt sok esetben a vízumkötelezettség is. Az útlevelkiadás bürokratikussá vált. Beszűkült az útlevelek területi és időbeli hatálya.¹ A határok átjárhatósága a mérséklődött az utódállamokban fellángoló sovinizmus miatt. A vonatkozó magyar törvények nem változtak. Az 1939. évi honvédelmi törvény csak a határőrizet honvédelmi vonatkozásait szabályozta.²

A trianoni békediktátum aláírása³ után új helyzet állt elő a magyar határőrizetben, egyrészt a magyarság saját magával vált határossá, a határ túlsó oldalán is magyarok voltak, másrészt szerves gazdasági tereket és rokoni kapcsolatokat vágott ketté az új határ.⁴ Ennek az abszurd helyzet kezelésére nyújtott lehetőséget a kishatárforgalom. A magyar kormányok arra törekedtek, hogy a szomszédos országokkal szerződéseikben rögzítsék a kishatárforgalom szabályait. Igyekeztek egységes elveket követni és rendet kialakítani, melyet alapvetően sikerült is megvalósítani, bár az eltéréseket nem sikerült teljes mértékben kiiktatni.⁵

Összességében sikerült olyan helyzetet kialakítani, amely enyhítette a trianoni békediktátum káros hatásait a határ mentén.⁶ Ez bürokratikusabb volt, mint az I. Világháború előtti és kiterjedése is kisebb volt, csupán a határvonaltól számított 5–20 km széles sávra terjedt ki. Feladatát mégis betöltötte, lehetővé tette, hogy a birtokosok ne szakadjanak el birtokuktól, a rokoni kapcsolatok fenntarthatók legyenek, a megtermelt javak eljussanak a piacra.⁷

* Suba János PhD, térképtárvezető, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténeti Térképtár, Budapest.

2.1. Katonai határőrizet – Csendőrség a határőrizetben 1919–1921

A határőrizet megszervezése a Vörös Őrség felbomlását követő hetekben, hónapokban megvalósult a megszállás alá nem került területeken az 1919-ben létrejövő Nemzeti Hadsereg, illetve az újjászerveződő rendvédelmi szervek, által. 1919-ben megszűnt a határrendőrség, amelynek legénységi állományát a rendelet az államrendőrség kötelékébe helyezte át. A határszéli rendőrkapitányságok és kirendeltségek azonban – mint az államrendőrség intézkedő szervei – továbbra is működtek.⁸

A határrendőrség megszűnte folytán feladatait a csendőrség vette át.⁹ Az ország határán szolgálatot teljesítő m. kir. csendőrség szolgálati teendőit a szolgálati utasítás 27. §-ának megtartása mellett végezte.¹⁰ A határszéli csendőrség ezen túlmenően köteles volt még a határ menti helyzetéből adódóan egyéb feladatokat is ellátni.^{11,12} A határőrizetben a pénzügyőrség továbbra is közreműködött.¹³

2.2. Határőrizet-haderő

A két világháború közötti időszakban módosult a határőrizetnek a haderőhöz fűződő kapcsolata, amelyet az ország megváltozott helyzete befolyásolt. A trianoni békeszerződés katonai rendelkezéseit megismerve, a magyar katonai vezetés álláspontja az volt, hogy a megszervezendő hadsereg mellett a már meglévő fegyveres őrtestületek, rendvédelmi szervezetek létszámát kell felemelni. Így a belső rend fenntartását és a határőrizettel kapcsolatos teendőket ezért a már meglévő, de nem a Magyar Nemzeti Hadsereg kötelékébe tartozó fegyveres őrtestületekre kellett bízni, amelyek háború esetén arra is kötelezve voltak, hogy a magyar hadsereg háta mögött és a belterületen a katonai szolgálatot ellássák. Ilyen egyenruhás, fegyveres őrtestület volt a M. Kir. Csendőrség, a M. Kir. Államrendőrség és a M. Kir. Pénzügyőrség.

A gyakori határsértések, a csempészet ugrásszerű megnövekedése, a közerkölcsök romlása, valamint az ország határainak meghosszabbodása az említett testületek létszámának lényeges felemelését tette időszzerűvé. A kormány az 1920. évi I. tc. 10. §-ában kapott felhatalmazás alapján 1921. január 3-án határozatot hozott az államrendészeti szervek és a fegyveres őrtestületek fejlesztésére. Így jött létre a vámőrség.¹⁴ Az 1922. évi VIII. tc. 4500 főnyi létszámot engedett. Az Antant közbiztonsági megfontolások alapján hozzájárult az új szervezet felállításához. Magyar részről azonban a testületet a M. Kir. Honvédség részének tekintették. Ez azt jelentette, hogy a honvédség engedélyhez kötött létszámán felül ez a fegyveres erő a határ mentén települt.¹⁵ Ez az új egyenruhás fegyveres őrtestület 1921. szeptember 1-jén vette át a határőrizeti szolgálatot a M. Kir. Csendőrségtől. Ezt az időpontot azonban nem minden határszakaszon tudták betartani.

Az önállóvá vált ország határőrizeti szervei lényegében kettős feladatot láttak el. Egyrészt – legális feladatként – megvalósították az államhatár őrizetét, ennek részeként a zöld határőrizetet és a határrend betartatását, valamint a távolsági- és a kishatárforgalom ellenőrzését. Másrészt – rejtett feladatként – a szervezetük álcájában katonai erőket rejtettek el a határ mentén. E katonai erők feladatát alkotta az ellenséges támadás első csapásainak a felfogása és az ellenséges előrenyomulás lassítása a honvédség fő erőinek megérkezéséig. E célból a magyar haderő 1/3-a, minden harmadik gyalog ezred a határőrizeti szervek (Magyar Királyi Vámőrség, majd Magyar Királyi Határőrség) fedésében tevékenykedett.¹⁶

A magyar határőrizeti szervek működési területét a határöv volt, amely két részből állt, a határsávból és a határkerületből. A határsáv az államhatár mentén húzódó 500, majd 100 méter széles területsávot jelentett. E sávba a határőrizeti szervek állományán kívül mindenki csak engedéllyel léphetett be. A határsáv azonban a határt őrző szervezeteknek nem

a teljes működési területét képezte. A határsáv mögött, az ország belseje felé eső területen helyezkedett el a határkerület. A határkerületnek az ország belseje felé eső vonala képezte a határöv belső végét. A határkerületben a határőrizeti szervezetek (Vámőrség, Határőrség, majd Határvadászok) más a társ rendvédelmi szervezetek határmenti alakulataival közösen láttak el határőrizeti szolgálatot.¹⁷ A határöv az ország teljes szakaszára kiterjedt, keskenyebb és ellenőrizhetőbbé alakult a dualizmuskori elődénél.¹⁸

3. Határőrizet I. – Vámőrség 1921–1932

A magyar határőrizetben 1921 és 1932 között – a Vámőrség működésének idején – összesen 9213 fő vett részt. A határőrizetben részt vevő szervezetek voltak: a Vámőrség (4040 fő); az Államrendőrség (1640 fő); a Csendőrség (2108 fő); a Pénzügyőrség (825 fő); a vámhivatalok (600 fő). 1931-ben a M. Kir. Vámőrség hét kerületre, 54 szakaszra és 1512 őrsre oszlott.¹⁹

1932-ig a M. Kir. Vámőrség szervezeti felépítése nemigen, legfeljebb területi elhelyezkedése változott. Konkrét határszolgálati feladatok ellátására azonban az engedélyezett létszámból is csupán 3417 fő volt beosztható, a többiek a szervezet működéséhez szükséges funkciókat látták el. A beosztható létszám azonban soha nem volt teljes. Mintegy 1300 fő volt távol rendszeresen (továbbképzések, szabadság, betegség, fogda stb.). A csaknem 2266 km hosszú államhatár őrzésére 2100 fő maradt. Ebből a létszámból kellett a közel 200 kishatárforgalmi átkelőhely állóőrségét is kiállítani, amely a pihenőben lévőkkel együtt 800 főt tett ki. Az őrzésre így ténylegesen 650 fő marad, a pihenőben lévőket leszámítva. A Magyar Királyság határainak őrzését összesen 325 járőr látta el, kétfős járőröket alapul véve.²⁰

A tiszti állományt, az országos felügyelőségen és kerületeken kívül a szakaszhoz neveztek ki. Egy szakasznál általában négy-hat tiszttel teljesített szolgálatot. Az őrsök létszáma 5 és 14 fő között mozgott, a vámőr-szakaszparancsnokságok pedig 16 fővel működtek. A szakaszok alá úgynevezett utazást ellenőrző őrsök is tartoztak altiszttel, illetve tisztesekkel, a kishatárforgalmi határátkelőhelyek és a kevésbé forgalmas távolsági határátkelőhelyek határforgalom-ellenőrzésének végrehajtása, illetve felügyelete céljából. A szakaszparancsnokságokat nyomozókutyákkal is ellátták. Az őrsökon járőrkutyát is alkalmaztak, az utazást ellenőrző őrsök kivételével.

3.1. Vámőrség a Déli határszakaszon

A déli határszakasz kiemelt jelentőségű volt a magyar–jugoszláv viszony alakulása és a felmerülő problémák miatt.²¹ A határőrizetet a Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal – a későbbi Jugoszláv királysággal – szemben a Szombathelyi 7. vámőrkerület-parancsnokság, a Kaposvári 4. vámőrkerület-parancsnokság, és a szegedi a 6. vámőrkerület-parancsnokság alárendeltségében lévő 15 vámőrszakasz-parancsnokság alárendeltségében lévő őrsök valószínűsítették meg. A déli határszakaszon a Vámőrség szervezete 1929-ben 121 tiszttel, 28 altiszttel, 1362 főnyi legénységgel és 136 lóval látta el a szolgálatot. 3 körletben 15 szakasz alárendeltségében 33 őrs volt.²²

Szervezeti felépítése 1930-ban következő volt. A Szombathelyi körletben 4 szakaszparancsnokság működött 10 őrssel: Szentgotthárdi szakasz őrsei: Alsószőlőnök, Felsőszőlőnök (1930-ban), Apáttistvánfalva. Az Őriszentpéter szakasz alatt: a Dávidháza, Szentgyörgyvölgyi őrs működött. A Lenti szakaszt a Nemesnépi, Lendvaújfalui őrs alkotta. Murakeresztúri szakaszon a Felsőszemenyei, Letenyi, Tótszerdahelyi őrs működött.

A Kaposvári körletben 6 szakaszparancsnokság működött. A Gyékényesi szakaszt a Légrádkakanyai, a Berzencei őr, a Barcsi szakaszt a Vízvári, Babócsai, a Sellyei szakaszt a Krancsevice pusztai, Drávasztárai, Lajos pusztai, és Darócihalmi őr alkotta. A Siklósi szakaszt a Drávaszabolcs-Kendergyári (a Kémesi őr megszűnt), és az Oldi őr, a Magyarbolyi szakaszt a Beremendi, Sároki, a Mohácsi szakaszt az Udvardi őr alkotta.

A Szegedi körletben 5 szakaszparancsnokságot hoztak létre: A Garai szakaszt a Karapancsai és a Hercegszántói őr, a Madarasi szakaszt a Katymári és a Kunbajai őr, a Tompai szakaszt a Csikériai és a Kelebiai őr alkotta. Az Alsóközponti szakasz a Bokortanyai és a Röszei őrökből a Szőregi szakasz a Kübekházi és a Kiszombori őrökből állt.²³

Az alakulatok és a parancsnokságok 50 objektumban voltak elhelyezve, amelyből 2 honvédségi (a két körletparancsnokság, amely Kaposvár és Szeged laktanyáiban volt) 13 kincstári, állami tulajdonban volt, 26 bérelt, 7 vásárolt objektum volt 2 őr körletét a pénzügyőrlaktanyában alakították ki (Letenye és Vízvár).²⁴

1925-ben újra szabályozták a határszolgálatot a megnövekedett utazási (határ)forgalom miatt. A forgalomellenőrzésbe 17 helyen vonták be a vámőralakulatokat. A déli határszakaszon 8 átlépő állomást jelentett. A szombathelyi 7. vámőrparancsnokság alárendeltségébe tartozó VII. vámőrszázadnál Körmend 26. Pinkaminszent, a IX. vámőrszázadnál Őriszentpéter 35. Dávidháza-Kotormány, a XI. vámőrszázadnál Murakeresztur 42. Letenye átlépőállomást. Letenyénél a szombathelyi kerületi főkapitányság rendőr központ murakeresztúri határszéli rendőrkirendeltséggel összehangoltan a nagykanizsai rendőrkapitányság látta el a határellenőrző szolgálatot a vasúti forgalomban, a közúti forgalomban (csak gépkocsiforgalom számára) pedig a vámőrség helyi alakulata. A szegedi 6. vámőrparancsnokság III. vámőrszázadnál Tompa Csikéria vámőre a szegedi rendőr kerületi központ kelebiai határszéli rendőrkirendeltséggel együttműködve; a IV. vámőrszázad Alsóközpont röszei vámőre tehermentesítésére a szegedi rendőrkapitányság látta el a határellenőrző szolgálatot.²⁵

4. Határőrizet II. – határőrség 1932–1938

A Magyar Királyi Vámőrséget 1932 őszén szervezték át a Magyar Királyi Határőrséggé. A határőrség létszáma 7314 fő volt, így a magyar határőrizetben részt vevők száma 1932-től 1938-ig 12 487 fő volt.²⁶

A volt vámőrkerületek mint határőr-kerületparancsnokságok, magasabb parancsnokság jelleggel működtek tovább. A határőr-kerületparancsnokságok működési területén és névleges alárendeltségében egy-egy határőrezredet hoztak létre. Az ezredek szervezete, fegyverzete stb. minden tekintetben megegyezett a M. Kir. Honvédség gyalogezredekével. A határőrizethez, azon kívül, hogy látszólag a kerületparancsnokságok alá rendelték őket, nem sok közülük volt, a valóságban a vegyes dandárok harmadik, rejtett ezredét képezték.

A M. Kir. Határőrség kerületeinek másik, különálló részét az úgynevezett határszolgálatosok alkották. A korabeli terminológia e névvel különböztette meg a határőrizeti feladatokat, ellátókat a határvédelemre létrehozott szervezettől. A határőrkerület-parancsnokságok alárendeltségében három határőrosztály tartozott. A határőrosztályok pedig három határőrszárnyból álltak. A határőrszárnyak pedig általában négy határőrőrs munkáját irányították. Az osztály- és a szárnyparancsnoki helyek tisztí beosztások voltak. A hét határőrkerület-parancsnokság alárendeltségébe 21 osztály, valamint 63 szárny, illetve 156 őr tartozott. Az őrök személyi állománya 10 és 28 fő között mozgott. A leggyakoribbak a 14 és 19 fő közti létszámmal rendelkezők voltak. Az elméleti járőrsűrűség 1932-ben 266 járőr volt, a változatlan határszakaszra a M. Kir. Vámőrség által korábban biztosított 325 járőrrel szemben.²⁷

A kishatárforgalmi határátkelőhelyeket ezen felül 250 „álló őrség” vigyázta, amely az átlépéseket is végrehajtotta. Csupán a kaposvári, majd a pécsi, a szegedi és a debreceni kerületeknél haladta meg a járőrök száma az állóőrségeket. E kerületeknél a járőrök és állóőrsek megközelítőleg 60 és 40%-os arányban oszlottak meg. A többi kerületnél fordított helyzet alakult ki.²⁸

1935-ben a M. Kir. Határőrségnél szervezetmódosítást hajtottak végre. Ennek során az amúgy is névleges függőségi viszonyban lévő határőrezredek teljes egészében elválasztották a határőrkerületektől. A határőrkerület-parancsnokságok, csapattest-parancsnokság jelleget kaptak. A határőr kerületparancsnokságok felett a vegyesdandár-parancsnokságok azonos hatáskört gyakorolhattak, mint a szervezetszerű honvédségi alakulataiknál.

A határőr osztályokat határbiztosító osztályokká szervezték. Az új határbiztosító osztályok gazdasági hivatallal, valamint egy árkász- és egy rádiós rajjal gyarapodtak.

Kerületenként három-négy határbiztosító osztályt alakítottak ki, összesen 24-et. A határbiztosító osztályok alárendeltségébe kettő-öt határügyi tiszt tartozott. Összesen 70 határügyi tiszt helyet hoztak létre.²⁹ Az ő parancsnokságuk alatt álló, kettő-öt őrs képezett egy alosztályt. Összesen 157 határőr őrs működött. A határbiztosító osztályok alárendeltségébe helyeztek egy-egy határbiztosító szárnyat (zászlóalj). A határbiztosító szárnyakat elkülönítették a kerületek többi alakulataitól. Ezek már a határvédelem erőihez tartoztak. A határszolgálatosok és a határbiztosító szárnyak állomáshelyeit, a határbiztosító osztályparancsnokságok székhelyeire telepítették.

1937-ben a 7 határőrkerület 24 biztosító osztályból, 70 határügyi tiszt alosztályból és 155 határőr őrsből állt. A M. Kir. Határőrség személyi állománya ekkor a határbiztosító szárnyak kivételével 7314 főt foglalt magába. Ebből a létszámból a konkrét határszolgálatos (határőrizeti) feladatokat, illetve azok irányítását 5734 fő végezte.³⁰

4.1. Határőrség a déli határszakaszon

A déli határon 3 kerületben 19 szakaszban 45 őrs került elhelyezésre. A déli végeken a 3. Szombathelyi határőr kerületben (amely zömmel a nyugati irányt fedte le) a 3/I. Körmentői határbiztosító osztályparancsnokság (hb. opk.) alárendeltségében a 3/3 Szentgottárdi szakasz tartozott a 9. Szentgotthárdi, 10. Alsószőlőki, 11. Felsőszőlőki, 12. Apáttistvánfalvai őrssel. A 3/III. Nagykanizsai hb. opk. alárendeltségében a 3/7. Óriszentpéter szakasznál a 13. Kotormányi, a 14. Magyarszombatfai, a 15. Szentgyörgyvölgyi őrs. A 3/8. Lenti szakasz alá a 16. Nemesnépi, a 17. Lenti, a 18. Lendvaujfalusi, a 19. Felsőszemenyei őrs tartozott. A 3/9. Murakeresztúri szakaszt a 20. Letenyei, a 21. Tótszerdahelyi őrsök alkották. A 3/II. Nagyatád hb. opk. alárendeltségében a 3/4. Gyékényesi szakaszt a 23. Légrad vasútállomási, a 24. Gyékényesi és a 25. Berzence őrs alkotta. A 3/5 Babocsa szakasz alárendeltségében a 26. Vízvári, a 27. Babócsai őrs tartozott. A 3/6. Barcsi szakaszt a 28. Barcsi, a 29. Krancsevice pusztai őrs alkotta.

A 4. Pécsi határőrkerületben Pécsen két határőrbiztosító osztályparancsnoksága volt. A 4/I. Pécsi hb. opk. alárendeltségében a 4/1. Sellyei szakaszt az 1. Drávasztári, a 2. Lajos pusztai, a 3. Darócihalmi őrs, a 4/2. Siklósi szakaszt a 4. Drávaszabolcsi, az 5. Oldi őrs alkotta. A 4/II. Pécsi hb. opk. alárendeltségében 3 szakasz működött. A 4/3. Magyarbolyi szakaszt a 6. Berementi, a 7. Ilocai őrs, a 4/4. Nagynyárádi szakaszt a 8. Sároki őrs, a 4/5. Mohács szakaszt a 9. Udvardi, a 10. Izabellaföldi őrs alkotta. A 4/III. Bajai hb. opk. alatt 4 szakaszban voltak az őrsök szervezve. A 4/6. Bácsvaskúti szakaszt a 11. Karapancsai, a 12. Hercegszántói, a 13. Garai őrs, a 4/7. Bácsbokodi szakaszt a 14. Katymári, a 15. Madarasi őrs, a 4/8. Bácsalmási szakaszt a 16. Kunbajai, a 17. Csikéria őrs, a 4/9. Tompai szakaszt a 18. Tompai, a 19. Kelebiai őrs alkotta.

Az 5. Szegedi határőrkerületben a 5/I. Szeged hb. opk. alatt a 3 szakasz volt. Az 5/1. Alsóközponti szakaszt a 18. Szegedátokháza, az 1. Bokortanyai, a 2. Alsóközponti őrs alkotta. Az 5/2. Szentmihályteleki szakasz alatt a 3. Röszei őrs, az. 5/3. Szőregi szakasz alatt a 4. Szőregi, és az 5. Kübekháza őrs volt beosztva.³¹ Az őrsök 30 főek voltak.

5. Határőrizet III. – határvadászok 1938–1945

A körülményekből fakadóan a magyar határőrizet militarizálódott. 1938. október 1-jétől a Határőrség a Honvédelmi Minisztérium alárendeltségébe került, ahol határvadász (hv.) alakulatokká szerveződtek és a határőrizet mellett a határvédelmet is, ellátták. A kettős szervezésű Határőrség egyik része alkalmas volt a zöldhatár őrizetére, másik része rendes gyalogalakulat volt, tűzérsséggel, aknavetőkkel. Ezzel viszont a Magyar Királyi Honvédség feladatától rendszeridegen tevékenységet ellátó szervezet is a véderő részévé vált.

A határvadászok határszolgálatos része, akik a határőrizeti feladatokat ellátták, 9475 főt tett ki. A terület-visszacsatolások nyomán a magyar állam határait 14 048 fő őrizte, ha csak a határőr-határvadász létszámnövekedést vesszük figyelembe. A visszacsatolások nyomán megnőtt államhatárokon azonban a határőrizetben részt vevő társszervezetek is nagyobb létszámmal vettek részt. Ebből fakadóan a terület-visszacsatolások után 22 628 fő vett részt a magyar határőrizetben.³²

1938-ban 8 határvadász dandár állt fel a területileg illetékes hadtestparancsnokság alárendeltségében, amely 24 hv. zászlóaljból, 24 portyázó századból, 7 hv. kerékpárosszázadból, 17 hv. ágyúsütegből állt.³³

5.1. Határvadászok a déli határszakaszon

1940-ben a déli határon a következő hadrendi számozású határvadász-alakulatok helyezkedtek el. A III. Szombathelyi hadtest területén működött az 53. határvadász portyázó zászlóalj, amelynek parancsnoksága Keszthelyre települt. Négy századából három a déli – jugoszláv – irányban kapott feladatot. A 53/2. Kőrmendi portyázó század alárendeltségében kilenc őrs az osztrák határ irányában tevékenykedett. Négy őrs, a 10. Alsószőlőnői, a 11. Felsőszőlőnői, 12. Apátisvánfalvai és a 13. Szalafő (Pityerszer) őrs a déli határon települt.

A Lentiben állomásozó 53/3. határvadász portyázó század alá: az 1. Dávidháza, 2. Magyarzombatfai, 3. Szentgyörgyvölgyi, 4. Nemesnépi, 5. Szentistvánlaki, 6. Rédcisi, 7. Lendvadedesi, 8. Tornyiszentmiklósi őrs tartozott. A zászlóalj negyedik századát a Nagykanizsai 53/4. portyázó század alkotta, öt őrrel: az 1. Murakereszemenye, 2. Letenye, 3. Tótszerdahely, 4. Murakersztúr, 5. Légrád vasútállomás.

A IV. Pécsi hadtest területén működött az 54. határvadász portyázó zászlóalj. Az 54/1. Gyékényesi század őrs, az 1. Gyékényesi vasútállomási őrs, a 2. Gyékényesi, 3. Berzencei, 4. Somogyudvarhelyi voltak. Az 54/2. Szigetvári határvadász század működési területén kilenc őrs működött: 1. Vízvár, 2. Babócsa, 3. Barcs, 4. Drávatamá, 5. Tótújfalu, 6. Felsőszentmárton, 7. Drávasztára, 8. Zaláta, 9. Darócihalma.

A harmadik határvadász század (54/3.) parancsnoksága Villányban települt. Őrs, az 1. Kémes, 2. Drávaszabolcs, 3. Maty, 4. Old, 5. Beremend, 6. Ilocska, 7. Kislipő (ideiglenesen iparvita puszt), 8. Sárók, 9. Erdőföld puszt, 10. Udvar, 11. Kölked, 12. Izabellaföld voltak.

Az V. Szegedi hadtest területén működött a 16. határvadász zászlóalj, parancsnoksága és az első százada (16/1.) Bajára települt. Őrs, az 1. Bácsvaskút, 2. Hercegszántó, 3. György puszt, 4. Gara, 5. Kövesd major, 6. Katymár, 7. Flórapuszt, 8. Madaras, 9. Mosztóna puszt, 10. Kunbaja, 11. Csikéria, 12. Csajkássor, 13. Tompa, 14. Kelebia voltak. A zász-

lólaj 2. és 3. határvadász százada Szegeden volt. A 16/2. század őrsői: az 1. Gátsori iskola, 2. Átokháza, 3. Bokortanya, 4. Feketetanya, 5. Alsóközpont, 6. Széksóstói iskola, 7. Rösze voltak. A 16/3. század négy őrssel: az 1. Ószentiváni, 2. Szőregi, 3. Kübekháza, 4. Aladár majori működött.³⁴

6. Határvédelem elve és gyakorlata

A határőrizetet és határvédelmet különböző szolgálati utasítások szabályozták. A határszolgálat I. fokozata a „Határszolgálat rendes viszonyok között” volt. A rendes viszonyok a normális „béke”-állapotokat jelölte. Ez volt az alapszolgálat. A Határszolgálatot a határőrség és a közrendészeti szervek utasításainak megfelelően végezték. Az összekötetés biztosításra nagy hangsúlyt fektettek. A földi figyelés megszervezésére, magasfigyelők saját hatáskörben (községek közreműködésével stb.) való létesítése és az éjjeli figyelés előkészítésére nézve a határőrkerületeknek minden lehetőt el kellett követni, állt az utasításban. A figyelőrendszer már békében a Határvédelem szükségletei szerint telepítették.

A határszolgálat II. fokozata a „Fokozott Határszolgálat” volt. Ez általában megegyezett a rendes viszonyok közötti Határszolgálattal, csak az ellenőrzés intenzitása, mértéke nagyobb, amelyet a határügyi tisztek a járőrszolgálat sűrítésével értek el. Fokozott Határszolgálat elrendelése után minden kiképzést beszüntettek és az összes rendelkezésre álló erőt a járőrözésnél „külszolgálatban” alkalmazták. A határőrség esetenkénti megerősítését más alakulatokkal csak a vegyesdandár parancsnokság rendelhette el.

A határszolgálat III. fokozata a „Határzár” volt. A határzár elrendelésének részleteire vonatkozó utasítás megérkezései a határon átvezető minden utat azonnal és megbízhatóan lezártak. A biztosító osztagok 5 főből álltak. Határzár esetén a határőrség teljes állománya a járőrözésnél a „külszolgálatban” működött közre. A határőrség tervezett megerősítését a vegyesdandár parancsnokság külön rendelte el. A határzár elrendelése estén tervbe vett, és előkészített katonai szempontból fontos műtárgyak (utak, vasutak, távíróvezetékek stb.) megrongálására, megsemmisítésére vonatkozó parancsot csak a vezérkar főnöke adhatott ki.

A határszolgálat IV. fokozata a „Határvédelem” volt. A Határvédelem a Határszolgálat legfontosabb és „legéletbevágóbb” legmagasabb fokozata volt. A mozgósítást (az akkori elnevezéssel „felriasztás”) megelőző Határvédelem elrendelésével a hadiállományra való feltöltést azonnal automatikusan kell végrehajtani.³⁵ A mozgósítás elrendelésével a Határvédelem azonnal automatikusan életbe lépett.

Csendőr, rendőr és pénzügyőri szerveknek a határövbbe eső részei mozgósítás elrendelésekor annak a határügyi tisztnak a parancsnoksága alá lépnek, kinek területén szolgálatot teljesítenek. Azonban figyelemmel kellett lenni a mozgósítás alatti feladataikra.

Abban az esetben, ha a Határvédelem elrendelését Határzár előzte meg, akkor az ott igénybe vett közrendészeti megerősítés a határbiztosító alakulatok feltöltésének befejezésével, egységeikhez vonulnak be. Határvédelem elrendelése után a Határszolgálat különleges rendelkezései, pl.: naplóvezetés stb. érvénybe léptek.

Minden Határvédelmi egység, őrsig bezárólag önállóan, saját körletében elrendelte a felderítést. A közrendvédelmi erőket eredeti feladatuk teljesítése mellett rend fenntartására is alkalmazhatták. Ők csak mozgósítás elrendelésekor kerültek a területileg illetékes határügyi tisztek alárendeltségébe.

Külön intézkedéseket adtak ki a műszaki munkálatokra, a híradásra és a híradó berendezésekre vonatkozóan, az anyagi (logisztikai) intézkedésekre. Kémelhárításra és hírszerzésre is külön intézkedtek. A jugoszláv hadseregről külön tájékoztatót adtak ki.

A katonai vezetés a határövből lakó megbízhatatlan – ellenséges érzelműnek ismert és valamilyen okból nyilvántartott – polgári egyéneknek a határövből való eltávolítására nagy

súlyt helyezett. Számoltak azzal, hogy a jugoszláv hadsereg ezekből, az elemekből külön szervezetet akarnak kiépíteni határövbén. Ezért a Határvédelem esetén „ezen egyének azonnali kiemelése és ezekkel szembeni kíméletlen fellépés honvédelmi érdek”. Ezen egyének elfogását és a csendőrségnek való átadására külön szabályozták. A csendőrség feladata volt, hogy összegyűjtse és a felállítandó internáló táborokba szállítsa. Az előkészítő munkálatokat (szemrevételezés, kijelölés) az állomásparancsnokságnak kellett elvégeznie. Ugyancsak tervezték az internáltak felügyelet alatti munkába állítását is.³⁶

A határvédelmi tervekben, illetve intézkedésekben foglaltakat a végrehajtásra kijelölt csoportokkal, személyekkel állandóan gyakorolták, alkalmazó megbeszéléseken, gyakorlati foglalkozásokon természetesen anélkül, hogy a legénységi állományukat a gyakorlat konkrét céljáról tájékoztatták volna.

A katonai vezetés a határvédelemre kikülönített, illetve a mozgósított alakulatok oldalának és hátának biztosítására „községi osztagok” szervezését is tekintetbe vette. Ezek egyézersmind az ellenség rajtaütéseinek kivédésére is felkészültek. A Községi osztagok célja a határbiztosító századok körletében, a határövbén, kellő mélységben egy összefüggő, ellenőrző szervezet létesítése volt.

A községi osztagokat a határmenti községekben lévő, a nem hadköteles évfolyamokba tartozó egyénekből, megszervezett, de be nem vonult tűzoltókból, erdő- és mezőőrökből, 15 évesnél idősebb leventékből kellett létrehozni. Ezen belül tervezték megalakítani a határvédelmi erődítésekbe bevont rögtönzött munkásalakulatokat is.

Községi osztagok feladata kizárólag a megfigyelés, helységbiztosítás figyélssel, figyelő őrszolgálattal, kémelhárítás, zavarkeltés és pánik megakadályozása, gyűjtogatások, kártevések elhárítása, illetve azok bekövetkezésekor, elhárításukban való közreműködés, összekötő szolgálat ellátása, a műszaki munkákhoz munkaerő biztosítása és a műszaki munkák elvégzése, az anyagi utánszállító szolgálatban való közreműködés volt. Az osztagokat nem látták el katonai fegyverzettel, ruhával, ezért „öket a harcmező közelében alkalmazni nem szabad” – írta elő az utasítás.

A Határvédelem elrendelésekor (amikor a határvédelmet nem előzte meg a mozgósítás) és mozgósítással életbelépő Határvédelem (a mozgósítás elrendelésével automatikusan életbe lép a Határvédelem) esetén a határövbé eső összes községekben a határőr kerületparancsnokság irányítása mellett a határügyi tisztek megalakítják a helyi közigazgatási vezető közreműködésével. A határügyi tisztek a körletükbe eső községek közigazgatási előljáróival az osztagok felállítását megbeszélték, szolgálat útjaik alkalmával azokat esetenként ellenőrizték. Az év folyamán a közigazgatási vezetők az osztagokat időnként összeállították. A beszervezett egyénekről a határügyi tiszt és illetékes közigazgatási közeg névjegyzéket vezetett. A névjegyzéket március 10-ig felterjesztették a kerületparancsnoksághoz.

Az osztagoknak a Határvédelem 6. órájától együtt kellett lenniük. Ettől az időponttól kezdve alkalmazásukat és irányításukat tekintve alárendelték a területileg illetékes határbiztosító század parancsnoknak (Határügyi tisztnek). A határügyi tiszteknek gyakorlatilag legalább évente egyszer ellenőrizni kellett az összes községi osztagok működését. Minden egyes községi osztagról, elhelyezésükről, helyi speciális alkalmazásukról, felszerelésükről (a helyben összeszedhető polgári, vadász és zsebfegyverekkel való ellátásukról) jelentést kellett tenni.

Az elmondottak alapján tervezték és szervezték meg a M. Kir. Honvédség határmenti alakulatainak alkalmazását a közbiztonsági szervek bevonásával a határvédelem területén, az alacsony intenzitású fegyveres konfliktustól a háborúvá váló eszkalálódásáig.

A határőrség, a határvadászok mint a honvédség része, intenzíven részt vett a jugoszláv katonai potenciál felderítésében. Különösen kiemelkedő szerepe volt a jugoszláv határ mentén kiépült kiserőd-rendszer felderítésében.³⁷

7. Honvédelmi határsáv

A határsáv fogalmát a magyar jogban a honvédelemről szóló 1939. II. tc. vezette be. A hivatkozott törvény szerint a határsáv alatt a határterületnek a határvonalhoz közel eső, meghatározott mélységű részét értjük, ahol a határrendi, határvédelmi érdekből államigazgatási korlátozásokat rendel el az erre vonatkozó jogszabály.³⁸

Magyarország határai a trianoni békeszerződés következtében „nyitottak” voltak. Ezért – követve a szomszédos államokat – állambiztonsági szempontból olyan rendszabályokat kellett bevezetni, amelyek alkalmasnak látszottak arra, hogy területéről a nemkívánatos elemeket távol tudja tartani. Így került az előkészítés alatt lévő honvédelmi törvénybe az a felhatalmazás, amely a magyar kormány számára lehetővé tette a határ mentén egy bizonyos terület kijelölését, és e területen állambiztonsági szempontból különleges rendelkezések életbe léptetését. E különleges rendelkezések egyrészt az ingatlanok, másrészt az idegenforgalom (szállók, panziók), és a vendéglátóipar (italmérési jog) engedélyezése tekintében tartalmaztak korlátozásokat.³⁹

A magyar kormány 1939. november 22-én a 10.640/1939. M.E. rendeletével kijelölte a határsávot. A rendeletben felsoroltak alapján megállapítható, hogy a határsávot az ország akkori teljes határa mentén jelölték ki.⁴⁰ A déli határszakaszon: Nemetlad É., Szentlőrinc D., Pécs D., Bátaszék É., Baja Szentistván É., Jánoshalma É., Kiskunhalas D., Hódmezővásárhely D., Csanádapáca D., Mezöberény K.⁴¹ A határsáv kijelölésénél más szempontokat is figyelembe vettek.⁴²

8. Déli határszakasz határőrizete az országgyarapítás után

Az országgyarapítás során 1941-ben Muraköz és a délvidék visszatérésével a határőrizeti struktúra is módosult. 1942-ben határvadász erők elhelyezése a déli országhatár mentén a következő volt: A III. Szombathelyi hadtest területén az 53. portyázó zászlóalj alárendeltségében az 53/2. Kőrmendi portyázó század a 10. Alsószőlőnői, a 11. Felsőszőlőnői, a 12. Kuzmai őrssel. Az 53/3. Muraszombati portyázó század 9 őrssel: 1. Dióslak, 2. Vashidegkút, 3. Véghegy, 4. Szécsénykút, 5. Murahely, 6. Muramelence, 7. Ráckanizsa, 8. Határőr, 9. Drávamogyorósd. A 53/4. Csáktornya portyázó század az 1. Pusztafai, 2. Tótfalui, 3. Drávadiósi, 4. Perlaki, 5. Szentmáriai, 6. Alsódomború, 7. Légrádi őrssel.

A IV. Pécsi hadtest területén lévő 54. pécsi portyázó zászlóalj 3 századdal. Az 54/1. Gyékényesi portyázó század 4 őrssel: 1. Gyékényesi vasútállomás, 2. Gyékényes, 3. Berzence, 4. Somogyudvarhely. Az 54/2. Szigetvári portyázó század 9 őrssel: 1. Vizvár, 2. Babocsa, 3. Barcs, 4. Drávatamási, 5. Tótújfalu, 6. Felsőszentmárton, 7. Drávasztára, 8. Zaláta, 9. Darócihalma. Az 54/3. Villányi portyázó század 11 őrssel: 1. Kémes, 2. Dravasabolcs, 3. Maty, 4. Torjanc, 5. Új-Bezdn, 6. Új-Bolmány, 7. Csemely őrház, 8. Dárda, 9. Jenőfalva, 10. Bélye (ideiglenes), 11. Kopács (ideiglenes).

Az V. Szegedi hadtest területén volt a 16. Újvidéki határvadász zászlóalj két százada, a 16/1. portyázó század négy őrssel: 1. Gombos, 2. Vajsza, 3. Bácsújlak, 4. Palánka. A 16/2. Újvidéki portyázó század öt őrs: 1. Dunacséb, 2. Ujfutak, 3. Újvidék, 4. Kabol, 5. Sajkászlak.

Az 53. Zentai határvadász zászlóalj három százada, az 53/1. portyázó század őrszei: 1. Titel, 2. Mozsar, 3. Zsabya, 4. Csurog, 5. Ó-becse. Az 53/2. Magyarakanizsai portyázó század alatt hét őrs volt: 1. Mohol, 2. Zenta, 3. Magyarakanizsa, 4. Óscentiván, 5. Szőreg, 6. Kübekháza, 7. Kiszombor.⁴³ Ez után a határőrizet szervezete már nem változott.

JEGYZETEK

1. Bencsik P. (2003): A magyar úti okmányok története 1867–1945. Bp. 2003.
2. Suba J. (2005a): A honvédelmi határsáv Magyarországon 1939–1945 között IN: „Az ezer éves magyar rendvédelem” Rendvédelem-történeti füzetek XI. évf./14. sz. Budapest 2005. 133–139. p.
3. Vizi L. T. (2010a): A trianoni diktátum aláírója: a politikus Benárd Ágoston. Közép-Európai Közlemények. III. évf. 3. szám. 2010/3. No. 10. 67–79. p.; Vizi L. T. (2010b): Ki legyen az aláíró? Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak a személyéről. Közép-Európai Közlemények. III. évf. 4. szám. 2010/4. No. 11. 109–132. p.
4. Gulyás László (2005): A versailles-i békerendszer hatása a Kárpát-medence régióira. In: Glück Róbert, Gyimesi Gergely (szerk.): Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs 2005. 17–25. old.
5. Suba J. (2005b): Határmenti forgalom szabályozása Magyarországon a két világháború között. IN: A Kárpát-medence politikai földrajza IV. magyar politikai földrajzi konferencia. Pécs, 2004. okt. 7–8. (szerk: Pap Norbert–Végh Andor) Pécs 2005. 110–118. p.
6. Suba J. (2005b): i. m.; Suba J. (2001a): Kishatárforgalom szabályozása Magyarország déli határán a II. Világháború alatt (Magyar–Horvát határszéli forgalom) (1941–1945) IN: Az átalakuló Balkán politikai földrajzi kérdései (II. Magyar politikai földrajzi Konferencia) Pécs, 2001. 64–82 p.
7. Suba J. (2005b): i. m.
8. Suba J. (2009a): A határőrizet kialakulása a déli végeken 1919–1921 IN: „Mire lehullanak a levelek...” 90 esztendeje ért véget a Nagy Háború. (szerk.: Ravasz István) Bp. 2009. (1–195 p.) Hadtörténeti Intézet és Múzeum 132–141. p.
9. 1.259/eln.-1920. HM rendelet a végrehajtó határrendészeti és a katonai határőrizeti szolgálat ellátása csendőrség által.
10. A csendőrség rendes szolgálati teendői voltak: minden büntetendő cselekmény (büntett, vétség, kihágás), megakadályozása, a bekövetkezett bűncselekményről tudomást szerezni, azokat nyomozni, kideríteni, az illetékes hatóság felé feljelentést tenni; A bűncselekmények elkövetőit kipuhatolni, a törvények áthágóit figyelmeztetni, meginteni, büntetés végett feljelenteni, a tetteseket elővezetni, elfogni, az illetékes hatóságnak átadni; szabályrendeletek áthágóit figyelmeztetni; a közbiztonságot zavaró csoportosulást megakadályozni; a személy és vagyonbiztonságot fenntartani; mindennemű rendellenes eseményről tudomás szerezni, tűz, holttest stb.; közterületeken a rendet fenntartani; katonaszökevényeket elfogni, a honvédparancsnokságokhoz kísérni; a nyomozó-levéllel üldözötteket elfogni; a köztárgyakra éberen figyelni vasút, távírda közterületi fák, csatornák, közjelzések stb.; a községi éjjeli őrök portyázását ellenőrizni. Cs-1. Utasítások a m. kir. csendőrség számára. I. Szervezeti utasítás, II. Szolgálati utasítás, III., Határszéli szolgálati utasítás Budapest, 1912.
11. Következő feladataik voltak: figyelemmel kísérni a határon átkelőket; megakadályozni az államellenes nyomtatványok becsempészését; megfigyelni az idegen politikai ügynököket; ellenőrizni a külföldiek bejelentkezését és lakhatásukat. Megakadályozni a kémkedést; a szomszéd állam lakói részéről. Megakadályozni; a személyek és tárgyak elleni erőszakos cselekedeteket, a kitiltott személyek belépését megakadályozni az ország területére; bűncselekmény elkövetése miatt keresett személyek letartóztatását a határmentén eszközölni; a toloncokat kísérni. Fegyver, lőszer, robbanóanyag behozatalát megakadályozni; hadköteles egyének kiszökését megakadályozni; a kerítést, a nöcsempészést megakadályozni. A határszéli vasúti, gőzhajó állomásokon szolgálatot ellátni; a határszállodákat ellenőrizni; az útlevelek szabályok betartását ellenőrizni; a csempészést megakadályozni; a tiltott kivándorlást megakadályozni. Cs-1. Utasítások a m. kir. csendőrség számára III. Határszéli szolgálati utasítás 1. §.
12. Suba J. (2009a): i. m.
13. Működését „Utasítás a katonai-határőrizet tárgyában” című szolgálati könyv határozványai szerint hajtotta végre.
14. 1921. augusztus 25-én a 6 200/1921. ME. számú rendelet 12. §-a, és a M. Kir. Pénzügyminiszter 114 400/1921. számú körrendelete alapján alakult meg a M. Kir. Vámőrség.

15. A határőrizeti szolgálat ellátásáról már a M. Kir. Nemzeti Hadsereg 1921. március elsejei hadrendjében találhatóak számszerű adatok a létesítendő M. Kir. Vámőrség egyes alakulataira, előkészítő törzseire vonatkozóan. Több adat bizonyítja, hogy ezt a dátumot a továbbiakban ország-szerte a M. Kir. Vámőrség megalakulásának napjaként ünnepelték. (Suba J.)
16. Suba J. (2007a): Rendőrség, Csendőrség Honvédség határvédelmi funkciói a magyar Királyságban IN: Pécsi Határőr tudományos Közlemények. Tanulmányok a Határőrség és rendőrség – az integrált rendvédelem című nemzetközi tudományos konferenciáról (szerk.: Hautziger Zoltán) Pécs, 2007. 221–229. p.
17. Suba J. (2006a): Gyepűtől a honvédelmi határsávig IN: „A nagy terek politikai földrajza” V. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia. Pécs. 2006. november (szerk.: Reményi Péter–Szebenyi Veronika) PTE TTK FI. Pécs 2008. 405–417. p.
18. Suba J. (2001b): A határszéli forgalom szabályozása Magyarországon a XIX–XX. században. IN: „A Nyugati rendvédelem hatása a XIX–XX. századi magyar rendvédelemre” Rendvédelem-történeti Füzetek. IX. évf. 10. szám. Budapest, 2001, 167–173. p.
19. Parádi J. (1995): A magyar rendvédelem története. Budapest, 1995.
20. Suba J. (2009b): A magyar határőrizeti struktúra változásai és a déli határszakasz IN: Balkán füzetek különszám II. (szerk. M. Császár Zsuzsa) 222–232. p. Pécs TTK FI KMBTK 2009.
21. Csüllög G. (2007): Regionális ütközőterek a Délvidéken (a 19–21. századi folyamatok történeti gyökerei) IN: Gulyás L.–Gál J. (szerk.): Európai kihívások IV. Nemzetközi tudományos konferencia. Szeged, 2007. 601–605. p.
22. A M. Kir. Vámőrségi alakulatok elhelyezése. (1929. augusztus hó 1-jei helyzet.) Hadtörténeti Térképtár. B XV c 345. M. 1 : 500 000 H. n. 1929. K. n. 106 × 77,5 cm. Szín. Jelm.
23. A M. Kir. Vámőrségi alakulatok elhelyezése. (1930. január hó 1-jei helyzet.) Hadtörténeti Térképtár. B XV c. 346. M. 1 : 500 000 H. n. 1930. K. n. 106 × 76,5 cm, fénymásolat. Jelm.
24. A M. Kir. Vámőrségi alakulatok elhelyezése. (1929. augusztus hó 1-jei helyzet.) Hadtörténeti Térképtár. B XV c. 345. M. 1 : 500 000 H. n. 1929. K. n. 106 × 77,5 cm. Szín. Jelm.
25. Suba J. (2009b): i. m.
26. Parádi J. (1995): i. m.
27. Uo.
28. Parádi J. (1991): A magyar állam határőrizete 1920–1941. Kandidátusi értekezés. (ZMNE). Kézirat. Budapest, 1991, 13–27. p.
29. Uo.
30. Suba J. (2009b): i. m.
31. HM. 10 000/el.n.1/a.-1937. A. m. kir. határőrkerületek csapatainak területi elhelyezése HL. HM iratok.
32. Parádi J. (1995): i. m.
33. Csima J. (1961): Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1938–1945) HM. Központi Irattár kiadása Bp. 1961.
34. HM. 40 400/el.n.1/a.-1940. A m. Kir. Honvédség csapatainak területi elhelyezése Közli: Csima János: Adalék a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1938–1945) HM. Központi Irattár kiadása Bp. 1961.
35. A mozgósítás korabeli – rejtési célból történő – megnevezése „felriasztás” volt. A mozgósításnak két fajtája van: Az általános mozgósítás a hadihadrendnek teljes hadiállománnyra való megalkakulását jelentette. A részleges mozgósításkor a haderőnek csak bizonyos seregtestei vagy fegyvernemei egészülnek ki hadiállománnyra. A hadrendnek fokozatai voltak: békehadrend–békeállománnyal, békehadrend–hadiállománnyal, hadihadrend–békeállománnyal és hadihadrend–hadiállománnyal.
36. Suba J. (2007a): i. m.
37. Suba J. (2005c): A kisantant államok határmenti erővonalai (hatalmi-politikai katonai összefüggései) IN: „Gyepük, várak, erődítmények és egyéb honvédelmi létesítmények a Kárpát-medencében (895–1920) Dr. Frisnyák S–Dr. Csihák Gy. (szerk.:) Nyíregyháza–Zürich 2004. 205–215. p.; Suba J. (2008): Erődök védelmi rendszerek a Dráván innen és túl, 1938–1955 között IN: „A Baranyai államhatár a XX. században A Pécsi Tudományegyetemen 2008. február 15-én megtartott nemzetközi konferencia előadásai. Bp. 2008. 59–68. p.

38. A törvény 229. §-a felhatalmazta a honvédelmi minisztériumot, hogy a mindenkori szükségleteknek megfelelően rendelettel jelölje ki azt a területet, amelyet – a törvény értelmében – az ország határa mentén fekvő területnek, határsávnak kell tekinteni. Ez a felhatalmazás, illetve ennek törvényben való rögzítése a szomszédos államok korábban kelt hasonló (nemzetvédelmi) törvényekben foglalt – az 1939. évi honvédelmi törvényünk vonatkozó rendelkezéseinél sokkal szigorúbb – szabályai nyomán, mintegy a viszonyosság kényszerítő hatására történt (Suba J. 2006a)
39. Suba J. (2006a): i. m.
40. Suba J. (2005a): i. m.
41. A honvédelemről szóló 1939. II. T. C. 229 §-ban foglalt felhatalmazás alapján kiadott és a 10 640/939. M. E. számú rendelettel meghatározott határsáv térképe. Hadtörténeti Térképtár. B XV c. 363. M. 1 : 400 000 H. n. [1939] K. n. 2 csatl. tl.: 167 × 109 cm. Szín. Magyarország határsávtérképe.
42. Ez a határsáv – a tulajdonképpen szintén határsávnak számító délvídek (11 475 km²) nélkül – körülbelül 76 400 km², tehát az ország egész területének (160 400 km²) majdnem fele. (Suba J. 2005a).
43. HM. 42 000/el.n.1/a.-1942. A m. Kir. Honvédség csapatainak területi elhelyezése, Közli: Csima János: Adalékek a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1938–1945) HM. Központi Irattár kiadása Bp. 1961.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bencsik P. (2003): A magyar úti okmányok története 1867–1945. Bp. 2003.
- Csima J. (1961): Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1938–1945) HM. Központi Irattár kiadása Bp. 1961.
- Csüllög G. (2007): Regionális ütközőterek a Délvidéken (a 19–21. századi folyamatok történeti gyökerei) IN: Gulyás L.–Gál J. (szerk.): Európai kihívások IV. Nemzetközi tudományos konferencia. Szeged, 2007. 601–605. p.
- Gulyás László (2005): A versailles-i békerendszer hatása a Kárpát-medence régióira. In: Glück Róbert, Gyimesi Gergely (szerk.): Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs 2005. 17–25. old.
- Parádi J. (1991): A magyar állam határőrizete 1920–1941. Kandidátusi értekezés. (ZMNE). Kézirat. Budapest, 1991, 13–27. p.
- Parádi J. (1995): A magyar rendvédelem története. Budapest, 1995.
- Suba J. (2001a): Kishatárforgalom szabályozása Magyarország déli határán a II. Világháború alatt (Magyar–Horvát határszéli forgalom) (1941–1945) IN: Az átalakuló Balkán politikai földrajzi kérdései (II. Magyar politikai földrajzi Konferencia) Pécs, 2001. 64–82 p.
- Suba J. (2001b): A határszéli forgalom szabályozása Magyarországon a XIX–XX. században. IN: „A Nyugati rendvédelem hatása a XIX–XX. századi magyar rendvédelemre” Rendvédelem-történeti Füzetek. IX. évf. 10. szám. Budapest, 2001, 167–173. p.
- Suba J. (2005a): A honvédelmi határsáv Magyarországon 1939–1945 között IN: „Az ezer éves magyar rendvédelem” Rendvédelem-történeti füzetek XI. évf./14. sz. Budapest 2005. 133–139. p.
- Suba J. (2005b): Határmenti forgalom szabályozása Magyarországon a két világháború között. IN: A Kárpát-medence politikai földrajza IV. magyar politikai földrajzi konferencia. Pécs, 2004. okt. 7–8. (szerk: Pap Norbert–Végh Andor) Pécs 2005. 110–118. p.
- Suba J. (2005c): A kisantant államok határmenti erődvonalai (hatalmi-politikai katonai összefüggései) IN: „Gyepük, várak, erődítmények és egyéb honvédelmi létesítmények a Kárpát-medencében (895–1920) Dr. Frisnyák S–Dr. Csihák Gy. (szerk.:) Nyíregyháza–Zürich 2004. 205–215. p.
- Suba J. (2006a): Gyepűtől a honvédelmi határsávig IN: „A nagy terek politikai földrajza” V. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia. Pécs. 2006. november (szerk.: Reményi Péter–Szebényi Veronika) PTE TTK FI. Pécs 2008. 405–417. p.

- Suba J. (2007a): Rendőrség, Csendőrség Honvédség határvédelmi funkciói a magyar Királyságban IN: Pécsi Határőr tudományos Közlemények. Tanulmányok a Határőrség és rendőrség – az integrált rendvédelem című nemzetközi tudományos konferenciáról (szerk.: Hautzinger Zoltán) Pécs, 2007. 221–229. p.
- Suba J. (2008): Erődök védelmi rendszerek a Dráván innen és túl, 1938–1955 között IN: „A Baranyai államhatár a XX. században A Pécsi Tudományegyetemen 2008. február 15-én megtartott nemzetközi konferencia előadásai. Bp. 2008. 59–68. p.
- Suba J. (2009a): A határőrizet kialakulása a déli végeken 1919–1921 IN: „Mire lehullanak a levelek...” 90 esztendeje ért véget a Nagy Háború. (szerk.: Ravasz István) Bp. 2009. (1–195 p.) Hadtörténeti Intézet és Múzeum 132–141. p.
- Suba J. (2009b): A magyar határőrizeti struktúra változásai és a déli határszakasz IN: Balkán füzetek különszám II. (szerk. M. Császár Zsuzsa) 222–232. p. Pécs TTK FI KMBTK 2009.
- Vizi L. T. (2010a): A trianoni diktátum aláírója: a politikus Benárd Ágoston. Közép-Európai Közlemények. III. évf. 3. szám. 2010/3. No. 10. 67–79. p.
- Vizi L. T. (2010b): Ki legyen az aláíró? Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak a személyéről. Közép-Európai Közlemények. III. évf. 4. szám. 2010/4. No. 11. 109–132. p.

Térképek

- A M. Kir. Vámőrségi alakulatok elhelyezése. (1929. augusztus hó 1-jei helyzet.) Hadtörténeti Térképtár. B XV c. 345. M. 1 : 500 000 H. n. 1929. K. n. 106 × 77,5 cm. Szín. Jelm.
- A M. Kir. Vámőrségi alakulatok elhelyezése. (1930. január hó 1-jei helyzet.) Hadtörténeti Térképtár. B XV c 346. M. 1 : 500 000 H. n. 1930. K. n. 106 × 76,5 cm, fénymásolat. Jelm.
- A honvédelemről szóló 1939. II. T. C. 229. §-ban foglalt felhatalmazás alapján kiadott és a 10 640/939. M. E. számú rendelettel meghatározott határsáv térképe. Hadtörténeti Térképtár. B XV c 363. M. 1 : 400 000 H. n. [1939] K. n. 2 csatl. tl.: 167 × 109 cm. Szín. Magyarország határsávtérképe.

DR. MURÁDIN JÁNOS KRISTÓF*

VÁROS A MEGSZÁLLT ORSZÁGBAN KOLOZSVÁR AZ 1944-ES NÉMET BEVONULÁS UTÁN

A CITY IN THE OCCUPIED COUNTRY CLUJ (KOLOZSVÁR) AFTER THE GERMAN INVASION IN 1944

ABSTRACT

This year there is the 70th anniversary of the German occupation of Hungary. Therefore with this study I would like to commemorate this very important historical event, which had decisive effects on the future of the Hungarian state and society as well. Naturally until nowadays there had been appeared a lot of books, studies and scientific articles which presents the occupation, but most of them deals with the problem in general, referring to the whole country.

In order to complete the general scene, in my study I focused only on the capital of the Northern Transylvanian region, reincorporated to the Hungarian Kingdom in 1940. The city of Kolozsvár (today officialy in Romanian language: Cluj-Napoca) was the administrative and cultural centre of the eastern part of Hungary in that time, therefore it shows very well the exact consequences of the occupation. First of all I shortly present the political and military conditions of the German invasion of the country, and after that the occupation process of Kolozsvár. For a better description of the entering of Wehrmacht troops in the city, I used some interviews made to persons who were eye-witnesses of the events. Beside these, I obtained a lot of dates from the local contemporary Hungarian and Romainan press, and several scientific volumes and articles published last years.

The main objective of this study is to realize an analysis of the exact consequences of the German occupation of Kolozsvár in 1944 upon the population of the city, and especially upon the Jewish community. Through the description of the mass arrests of left wing sympathizers, and the collection of the Jews in ghettos, as well as the deportation process, I tried to present one of the most dramatic period of the old, historical city of Kolozsvár.

1. Bevezetés

Kolozsvár, Erdély szellemi fővárosa, történelme folyamán 1940 őszén első ízben lett egy megosztott országrész központja, és mindenkori centrális elhelyezkedésével szemben, határváros. A második bécsi döntés nyomán kettéosztott Erdély peremére sodródott tehát, anélkül azonban, hogy történelmi hivatását elvesztette volna.

Úgy érte meg e nagy múltú város az 1940-es év mozgalmas nyarát, hogy keresztútjába került a történelmi-politikai eseményeknek, fordulatoknak, miközben a megcsonkított régió minden nyomorúságában és gondjában részt vállalt. Hiszen az 1940 és 1944 közötti viharos négy év alatt a kettéosztott Erdélyben a folyamatos lakosságcsere e központon keresztül bonyolódott le, a feleki határ alatti városból indultak el, vagy oda érkeztek meg magyar és román családok ezrei, hogy házuk, jószágaik cseréjével vagy egyszerű elhagyásával teremtsenek maguknak új egzisztenciát.

* Dr. Murádin János Kristóf történész, egyetemi adjunktus, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem kolozsvári Természettudományi és Művészeti Karának kancellárja, a Jogtudományi és Európai Tanulmányok Tanszék főállású oktatója.

A háborús frontátvonulás küszöbén ez a város, földrajzi helyzetéből és történelméből adódó sajátos érzelmi hozzáállással élte át a rettenet napjait és heteit: a német megszállást, a zsidó lakosság deportálását, az angol-amerikai bombázást, új hadak vonulását és a kelet-ről és délről jövő ágyúdörgés hallatán a félelmet a pusztító létért, pótolhatatlan kultúrkinccsei, építészeti öröksége megmaradásáért. Kolozsvár esetében a történész szeme előtt a maga teljességében bontakozik ki az észak-erdélyi városok 1944-es kálváriája. Ezek a drámai események pontosan nyomon követhetők minden részletükben, a német megszálló csapatok atrocitásaitól a felnőtt férfi lakosság szovjetek általi elhurcolásáig.

Amennyiben tehát a második világháború Erdély életére gyakorolt hatásait szeretnénk feltárni, Kolozsvár sorsa tökéletes tükörképet nyújt. Ezért választottam e tanulmány témájának a Szamos-parti metropolisz esetét. A területi korlátok csak az 1944-es háborús frontátvonulás első mozzanatának, a német megszállásnak bemutatását teszik lehetővé, amit a következőkben részleteiben fogok kifejteni. Egyben Kolozsvár társadalmának érzelmi hozzáállását, hangulatváltozásait is igyekszem érzékeltetni, felvázolva a megszállás pszichológiai hatásait. Írásom célja, hogy összefoglalja azokat a történelmi eseményeket amelyek Erdélyt és székvárosát, Kolozsvárt a német szövetségből annak rabságába vetették, megteremtve az alapot arra, hogy nem sokkal később e régió egy új szövetség kiszolgáltatottja legyen.

Kutatásaim során szakkönyveket, tanulmányokat és korabeli sajtóforrásokat használtam fel, valamint az eseményeket átélte több szemtanúval általam készített interjúkra alapoztam. Igyekeztem a különböző adatokat több forrást felhasználva összevetni, végső soron arra törekedve, hogy Kolozsvár 1944-es német megszállásáról minél valóságosabb képet alkothassak.

2. Kolozsvár az 1944-es év küszöbén

Mindenekelőtt vessünk egy pillantást a város méretére és jellegzetességeire ebben az időben. Kolozsvár területe 1941-ben 162,14 km² volt,¹ lakosságát pedig az 1941-es népszámlálás 110 956 főben határozta meg. Az etnikai összetétel a következőképpen nézett ki: 97 698 (87%) magyar, 10 029 (10,7%) román, 1825 (1,5%) német, 1404 (0,8%) más anyanyelvű.² Más forrás szerint a Szamos-parti városnak 16 763 zsidó lakosa volt.³

Kolozsvár, a sokszínű hagyományokkal rendelkező egyetemi város és fontos közigazgatási-, ipari- és közlekedési központ, a második bécsi döntés után megmaradt az észak-erdélyi részek magyar szellemi fővárosának. Ugyanakkor viszont – már csak határközelisége folytán is – fokozatosan az észak-erdélyi románság szellemi központjává is vált. Könyvkiadásuk fellegvára, fontosabb művészeti rendezvényeik színhelye volt e város. Itt adták ki egyetlen észak-erdélyi napilapjukat, a „Tribuna Ardealului”-t és itt működött, az akkori Fadrusz János (ma: Mihai Eminescu) utcában, a román konzulátus is.

Mindemellett Kolozsvár egyben a régió igen fontos ipari központja is volt. E jellegét a háborús szükségletek csak még jobban felfokozták. Itt működött a Dermata bőr- és cipőgyár, amely katonabakancsokat is gyártott, a hadi megrendeléseket is teljesítő Magyar Acél fémipari üzem, a Vasúti Műhelyek, ahol a mozdonyok és vasúti berendezések nagyjavítását végezték, a Húsárugyár, amely élelmiszert szállított a Magyar Királyi Honvédségnek, az Írisz porcelángyár, a Gyufagyár, a Dohánygyár és a kardosfalvi Téglagyár.

Végül katonai szempontból Kolozsvár ugyancsak kiemelkedő jelentőséggel bírt. Határközelisége ellenére az 1. hadsereghez (Budapest) tartozó erdélyi IX. honvéd hadtestparancsnokság székhelyének adott otthont. Az Észak-Erdélyben állomásozó honvédségi alakulatok központi parancsnokságának élén dálnoki Miklós Béla altábornagy, majd 1942 októberétől dálnoki Veress Lajos altábornagy állt.⁴

3. A megszállás politikai-katonai előzményei

Az erdélyi és benne a kolozsvári 1944-es frontátvonulás nyitányának egyértelműen a március 19-én bekövetkező német megszállást tekinthetjük. E napon a MARGARETHE I. hadművelet keretében a Wehrmacht csapatai bevonultak Magyarországra.

Példátlan helyzet állt elő: egy hadviselő hatalom megszállta szövetségését! Ennek a drasztikus döntésnek számos oka volt. A Harmadik Birodalom katonai helyzete 1944 elejére nagyon súlyossá vált. Az 1943. júliusi észak-afrikai angol–amerikai győzelem, majd a szeptemberi olasz fegyverletétel után a német hadsereg a mediterrán térségben általános visszavonulásra kényszerült. A stratégiai tartalékok fokozatos bevetése miatt a Wehrmacht-nak nem maradt elég alakulata Nyugat-Európa védelmére sem, holott a Szövetségek küszöbönálló partraszállása egyre nyilvánvalóbb volt. Ilyen körülmények között a német szövetségben álló országok megtartása stratégiai fontosságú cél lett. A mezőgazdasági termékei, állatállománya és bizonyos mértékig kőolaj- és földgázszállítása miatt jelentős utánpótlást biztosító Magyarország hallatlanul felértékelődött a német hadvezetés szemében.

Ugyanakkor viszont a Kállay-kormánnyal szemben mindig is bizalmatlan Führer tudomására jutott hogy a magyar kormány felújította a nyugati Szövetségekkel még 1942-ben megkezdett titkos különbéketárgyalásait.⁵ A háborúból való kilépést célzó tapogatózások hírére, Hitler végleges döntésre jutott az ország mielőbbi katonai megszállását illetően.

Magyarország és benne Észak-Erdély biztos kézben tartása a keleti fronton 1943 második felében lezajlott szovjet offenzívasorozat miatt is igencsak sürgetővé vált. A Vörös Hadsereg ugyanis 1944 elejére már 100–150 km-re közelítette meg a Keleti-Kárpátokat. A Tarnopol térségéből március 4-én meginduló új orosz támadás a teljes dél-keleti német arcvonalat összeomlással fenyegette.⁶

Magyarország megszállásának első terve már 1943 szeptemberében elkészült. A katonai akció fedőneve MARGARETHE I. lett.⁷ A hadműveleti terv egy másik változata, az ún. MARGARETHE II., az egész régiót átfogta volna, Magyarország és Románia egyidejű lerohanásával. Ez azonban hamarosan lekerült a napirendről, mert Ion Antonescu román diktátor február 26. és 28. között, a Führer főhadiszállásán tett látogatásakor, meg tudta győzni Hitlert teljes és feltétlen szövetségesi hűségéről.⁸

A megszállást végrehajtani hivatott nyolc német hadosztály számos töredékalakulattal szerveződött. Az invázióban résztvevő több mint 100 000 katona számára a Führer 1944. március 12-én adta ki az „árulás megakadályozásáról” szóló hadműveleti parancsot, amelynek végrehajtását március 19-ére, egy vasárnapra időzítették.⁹

4. A megszállás végrehajtása

A Bécs és Bécsújhely körzetében folyamatban levő német csapatösszevonásokról még a megszállás előtti napokban jelentések érkeztek a magyar kormányhoz. Budapesten azonban nem adtak hitelt ezeknek.¹⁰

Időközben, a helyzet végső tisztázására, március 15-én Hitler tárgyalásra hívta Horthyt a Salzburg közelében levő klessheimi kastélyba. A 18-án kezdődő értekezleten a Führer román csapatok bevetésével zsarolva Horthyt, rá tudta venni a magyar államfőt arra, hogy egyezzen bele az ország katonai megszállásába, megtiltva a honvédségnek bárminemű ellenállást. A kieroszakolt jóváhagyásért cserében, Hitler megígérte, hogy a magyar határ közelében állomásozó dél-erdélyi román csapatokat hamarosan a keleti frontra irányítják.¹¹ Ígéretét később be is váltotta.

Még tartottak Klessheimban a szövetségesek között szokatlanul feszült légkörű tárgyalások, amikor március 19-én, hajnali 4 órakor a német megszálló erők átlépték a magyar határt. A Maximilian von Weichs tábornagy irányítása alatt álló Wehrmacht-csapatok négy támadó csoportosítást alkottak: a dél-keleti csoport Belgrád és Újvidék irányából a XXII. hadtestparancsnokság vezetése alatt álló 202. páncélosadosztály, 42. vadászadosztály, 8. SS lovashadosztály, 201. önálló gránátos dandár, 92. gránátosezred, 4. „Brandenburg” riadóezred és 5. SS rendőrezred egységeiből állt. Ugyanakkor, a dél-nyugati csoportosulást a LXIX. hadtestparancsnokság alá tartozó 1. hegyivadászadosztály, 18. SS páncélgránátosadosztály és a 367. gyalogshadosztály alkotta. Észak-nyugatról, Bécs irányából az LVIII. hadtestparancsnoksághoz tartozó 16. SS páncélgránátosadosztály (az olasz fronton, Nettunónál harcoló részei nélkül) és a „Wiking” SS páncélosadosztály lépte át a határt. Végül, Szlovákiából, Kassát érintve, az észak-keleti csoport, kötelékében a LXXVIII. hadtestparancsnokság alárendeltségében levő „Grossdeutschland” gépesített ezred és a 103. „Feldhernhalle” gránátosezred, illetve kisebb kiegészítő alakulatai törtek be az országba.¹²

A bevonuló német csapatok sehol sem ütköztek ellenállásba. Csak Újvidéken próbálta meg a magyar helyőrség feltartóztatni a Wehrmacht egységeit, sikertelenül.¹³ Talán nagyobb lehetősége lett volna erre az észak-erdélyi hegyvidéket ellenőrző, ottani magyar alakulatoknak, ha az ellenállásra készülő kolozsvári IX. honvéd hadtestparancsnokság nem kapja meg az utolsó pillanatban Horthy fegyveres harcot megtiltó parancsát. Így viszont a dálnoki Veress Lajos altábornagy irányításával kibontakozó védelmi küzdelem már csírájában meghiúsult. Az erdélyi csapatok csak a március 20-án lezajló mozgósításig jutottak el.¹⁴ A németek még aznap birtokba vették Budapestet és négy nap múlva az előre kijelölt pontokon akadálytalanul elérték a Tiszát. Ezzel az ország kulcsfontosságú területeit ellenőrzésük alá vonták.¹⁵

A német megszállás Észak-Erdélyre és benne Kolozsvárra csak az ezt követő napokban terjedt ki. Az átmeneti bizonytalan helyzetben, amíg a német hatalom meg nem szilárdult a térségben, féltő volt, hogy egy esetleges magyar–román magánháború tör ki az észak-erdélyi területek birtoklásáért. Ezért, bár Horthyval Klessheimban úgy egyeztek meg, hogy a szovjet front közelsége miatt hadművelleti területnek nyilvánítandó Kelet-Magyarországot (vagyis a Tiszától keletre eső részeket, Észak-Erdélyt és Kárpátalját) nem szállják meg, a román intenciókat megelőzendő, Hitler elhatározta, hogy német csapatokat irányít Észak-Erdélybe.¹⁶

A szolnoki hídfőnél állomásozó 16. SS páncélgránátosadosztály 24-én utasítást kapott, hogy vonja ellenőrzése alá a későbbi hadművelleti területet. Másnap, március 25-én a Kuno-Hans von Both altábornagy által vezetett hadosztály megkezdte négy napos menetét a Székelyföldre. Március 27-én Kolozsvár vasútállomásán is kirakódtak a hadosztály katonai vonatszerelvényei.¹⁷

5. A megszállók fogadtatása

Az erdélyiek – akárcsak az ország más vidékein élők – a német megszállást eleinte felháborodással vegyes félelemmel fogadták. A hivatalos sajtó azon igyekezete, hogy az eseményt úgy mutassa be, mint a háború szükséges velejáróját, amely a magyar kormány akaratával is megegyezik, sikertelen maradt. A kolozsvári „Ellenzék” napilap 1944. március 23-i számában a következőket közölte: „Abból a célból, hogy Magyarország a háromhatalmi egyezményben szövetkezett európai nemzeteknek a közös ellenség ellen közösen viselt háborújában, különösen pedig a bolsevizmus hatásos leküzdésében minden erő moz-

gósításával és átfogó biztosítékok megteremtésével támogatást kapjon, kölcsönös meg-
egyezés alapján német csapatok érkeztek Magyarországra.”¹⁸ Az „Ellenzék”, és általában a
hivatalos sajtó igyekezett elhallgatni a német és a magyar politikai- és katonai vezetés kö-
zötti nézeteltéréseket, és nem bírálta a német megszállás tényét.

Hasonlóképpen a helyi román sajtó is, a „Tribuna Ardealului” napilap úgy nyilatkozott
a német bevonulásról, hogy az közös német–magyar kormányközi megállapodás követ-
kezménye. Az akkoriban megjelenő egyetlen román lap csak az események pontos közlé-
sére szorítkozott, és Magyarország megszállásával kapcsolatban mindössze a DNB német
hírügynökség jelentése formájában kiadott hivatalos német indoklást közölte: „A bolse-
vizmus elleni harc és az európai tengelyhatalmi szövetséges országok közös érdeke értel-
mében (sic!) Magyarországot német csapatok szállták meg.”¹⁹

Tényként állapítható meg, hogy az erdélyi magyar és román sajtó a német megszállásról
csak négy-öt nappal annak megkezdése után adott hírt, egybekapcsolva azt a Sztójay-
kormány kinevezésével és annak a lakosságot buzdító nyilatkozatával. Ennek nagy szerepe
volt abban, hogy az emberek többsége – bár a megszállást mélységesen elítélte – ellenérzé-
seit nem vetítette ki a bevonuló német katonákra. A menetelő csapatokkal szemben nem
viseltetett ellenségesen, sőt idővel egyre inkább csodálkozással vegyes kíváncsisággal
szemlélte azokat.

Ebben nagy szerepe volt annak, hogy a megszállók néhány apróbb incidenstől eltekint-
ve, mindenütt a körülményekhez képest korrekt módon, a tisztok többsége úriember mód-
jára viselkedett. A német hadvezetés számára ugyanis elsődrendű fontossággal bírt a térség
pacifikálása és biztos ellenőrzés alatt tartása. Ezt pedig csakis lecsillapított kedélyekkel,
nyugodt közhangulat megteremtésével lehetett elérni.

**1. kép. Szakács János kolozsvári lakos egy német
BMW R75-ös katonai motorkerékpáron 1944 nyarán**
**Photo 1. János Szakács civilian from Cluj (Kolozsvár) on
a German BMW R75 army motorcycle in summer 1944**

Forrás: Szakács János fényképgyűjteménye

A német hadsereg tagjainak visszafogott, már-már barátságos viselkedését számos visszaemlékezés is alátámasztja. Bitay László, akkor 16 éves kolozsvári gimnazista diák, így idézi fel a bevonuláskor uralkodó hangulatot: „1944. március 19-én a németek bevonultak Magyarországra. Ez egy vasárnap történt. Emlékszem, apámat, aki MÁV-intéző volt, arra az éjszakára berendelték a hivatalába éjjeli szolgálatra. Fogalmunk sem volt, hogy mi lesz. De valami történni fog, azt tudtuk. Amikor azután hazajött a szolgálatból, ő mondta, hogy a németek bevonultak Budapestre. Kolozsvárra, azután csak úgy beszivárogtak. Fegyelmetlenül viselkedtek. Nem hallottam senkitől, hogy atrocitásokat követtek volna el.”²⁰

Ugyanezen a véleményen voltak azok a kolozsváriak is, akik közvetlen kapcsolatba kerültek a németekkel. Kiss Gyula géplakatosinas: „a Csákány (ma: Minerilor) utca 48-as szám alatt laktam. Márciusban, a Wehrmacht bevonulásakor, a németek javítóműhelyt építettek fel a mi utcánkban. Így gyakran láttam német katonákat a környékünkön. Nem sokkal a bevonulás után egy mobil gépkocsijavító műhelyt is felállítottak a szamosfalvi kaszárnyában. Ott, a német szerelők mellett magyar civilek is dolgoztak, olyan kolozsváriak, akik értettek az autószereléshez. Emlékszem a német katonákra. Legtöbbjük még igen fiatal volt. Barátságosak voltak velünk; nem tudok a civil lakossággal szemben elkövetett atrocitásokról.”²¹

2. kép. Szakács János és édesanyja egy német katona társaságában Kolozsváron, 1944 nyarán

Photo 2. János Szakács and his mother with a German soldier in Cluj (Kolozsvár), summer 1944

Forrás: Szakács János fényképgyűjteménye

„Bekövetkezett március 19-e – emlékezik Kiss András kolozsvári főlevéltáros az akkori eseményekre – elég hamar elterjedt a hír, hogy a németek megszállták Magyarországot. Volt egy átmeneti periódus, amikor még egyelőre nem jöttek. [...] A kolozsvári bevonulás teljesen simán ment. [...] Én nem vettem észre, hogy hogyan jöttek be a németek Kolozsvárra. Egyszerűen csak itt voltak. Nem voltak feltűnősködők, nem volt semmi katonai fel-

vonulás. A németek nagyon jól meg voltak szervezve. [...] Néha előfordult, hogy egy kicsit felöntöttek a garatra, de skandallumot nem csináltak. [...] Teljesítették a parancsot, jöttek. Nem volt mit csinálni. Ami számomra feltűnést keltett az volt, hogy időnként megjelent, még a Főtéren is a Feldgendarmerie, vagyis a tábori csendőrség. Könnyen fel lehetett ismerni őket, mert láncon függő, nagy fém plaketteket viseltek a nyakukban. Időnként járőröztek a városban, de nem ellenünk léptek fel, hanem szigorúan csak a német megszállókat ellenőrizték, nehogy valami atrocitás, kilengés történjen. Erre nagyon ügyeltek, legalábbis az én benyomásom szerint.”²²

3. kép. Szakács János édesanyja Wehrmacht katonák társaságában Kolozsváron, 1944 nyarán

Photo 3. János Szakács's mother with Wehrmacht soldiers in Cluj (Kolozsvár), summer 1944

Forrás: Szakács János fényképgyűjteménye

Nem csoda hát ha maguk a németek is jobbra békés menetelésként fogták fel a hadműveletet. „Dies war eigentlich unser letzter Blumenkrieg” (voltaképpen ez volt a mi utolsó virágosövel fogadott bevonulásunk – M. J. K.) emlékezett vissza három évtized távlatából némi nosztalgiával egy német katona.²³

Az észak-erdélyi lakosság tehát tudomásul vette a német megszállást és sehol sem kísérelte meg az ellenállást. Ennek mindkét nagyobb népcsoport esetében megvoltak a sajátos okai. A magyarság hálás volt a német politikai vezetésnek Trianon revíziójáért, és a határos propaganda folytán a nácizmust is inkább hajlandó volt elfogadni, mint a bolsevizmust, amivel szemben a magyar társadalom legszélesebb rétegeiben nagyfokú félelem élt.²⁴ Az észak-erdélyi románok ezzel szemben azért fogadták el a Wehrmacht bevonulásának tényét a legcsekélyebb szembeszegülés nélkül, mert a német hatalom berendezkedésétől az 1940-es második bécsi döntés által teremtett helyzetet remélték a jövőben megváltoztathatónak.

Mindenesetre a lakosság legnagyobb része, nemzetiségtől függetlenül, meglepően gyorsan alkalmazkodott a megváltozott viszonyokhoz. A német katonák és a helyi civilek között egyfajta egymás mellett élés alakult ki. Az áruhiánnyal küszködő észak-erdélyiek ru-

haanyagot, írógépet, felszerelési és egyéb tárgyakat kezdtek vásárolni a jól felszerelt megszálló katonaságtól. Olyan általánossá vált ez a jelenség, hogy azt az észak-erdélyi hadműveleti terület magyar kormánybiztosának rendelettel kellett megtiltania.²⁵

6. A megszállás következményei

Az országot ellenőrzésük alá vonó németek alig pár nap alatt átszervezték Magyarország politikai és gazdasági rendszerét, olyan új állami struktúrát hozva létre, amely érdekeiket maximálisan ki tudta szolgálni. Edmund Veesenmayer nagykövetet „birodalmi főmegbízottá” nevezték ki, Hans von Greiffenberg altábornagy, a magyarországi német katonai attasé, pedig „a német véderő magyarországi megbízott parancsnoka” lett, és hatáskörébe rendelték az akcióban résztvevő összes alakulatot.²⁶

A megszállás a Kállay-kormányt lemondásra kényszerítette. Az új miniszterelnök a németbarát Sztójay Döme lett, akinek az államvezetésben nem volt semmilyen politikai tapasztalata.²⁷ Szélsőjobboldali kormányát, melyben csupán a nyilasok nem kaptak helyet, s amelynek uralma mindössze öt hónapig tartott, német bábkormányának lehetett tekinteni.²⁸ Nem is a miniszterelnök környezetében, hanem a Jaross Andor vezette belügyminisztériumban keletkezett az a hatalmi központ, amely a német igényeket túlteljesítette. Jaross, a korábbi felvidéki tárca nélküli miniszter szerint „megkezdődött a magyarországi marxizmusnak és kapcsolt részeinek teljes és tökéletes felszámolása.” Véleményét államtitkárai, Endre László és Bakó László is osztotta.²⁹ Az ő vezetésükkel tisztogatások sorozata indult meg az egész országban. A leváltások és bebörtönzések kiterjedtek az államapparátusra és a hadsereg tisztikára is. Német kérésre a Magyar Királyi Honvédség új vezérkari főnöke Vörös János vezérezredes lett, aki erőteljesen befolyásolta Csataj honvédelmi miniszter döntéseit. Vörös vezérezredes sürgetésével küldték ki a keleti frontra a 180 000-es létszámú 1. magyar hadsereget, aminek következtében a Keleti-Kárpátok előterében harcoló honvédek száma 300 000-re nőtt.³⁰

A politikai és katonai földcsuszamlás részeként, áprilisban Kelet-Magyarországot (bent Észak-Erdély nagy részét és a Székelyföldet is) minisztériumi rendelettel hadműveleti területté nyilvánították. A rendelet hatálya alá az alábbi területek kerültek: Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros vármegye, Ungvár város, Beszterce–Naszód, Szolnok–Doboka, Kolozs, Maros–Torda, Csík, Háromszék és Udvarhely vármegye, valamint Kolozsvár és Marosvásárhely városok. A kárpátaljai hadműveleti terület kormánybiztosa Tomcsányi Vilmos Pál (kárpátaljai kormányzói biztos) lett, míg erdélyi hadműveleti kormánybiztossá ricsói Uhlarik Béla miniszteri osztályfőnököt nevezték ki.³¹ Utóbbinak első és legfontosabb feladata az volt, hogy a Kállay-kormány szolgálatában álló korábbi erdélyi főispánokat és más közigazgatási vezetőket funkciójukból eltávolítsa.³² Sokan azonban nem várták ezt meg és inkább önként mondtak le hivatalukról.

A változások természetesen Kolozs vármegyét és Kolozsvárt sem kerülték el. A vármegye főispánja, dr. Inczedy-Joksmán Ödön megmaradt ugyan hivatalában, de saját kérelmére a belügyminiszter Kolozsvár szabad királyi város főispáni tisztségéből felmentette. Helyébe, április 26-án, dr. Vargha Lajos városi tisztí alügyészt nevezték ki.³³ Kolozs vármegye új alispánja 1944 júniusától, a Budapestről érkezett dr. Ajtay Gábor nyugalmazott belügyminiszteri osztálytanácsos lett.³⁴ Keledy Tibort, a köztisztviselőben álló kolozsvári polgármestert belügyminiszteri rendelettel Budapest főpolgármesterévé nevezték ki. Eddigi tisztségét április 20-án dr. Vásárhelyi László polgármester-helyettes vette át,³⁵ aki azonban elődjével ellentétben nem bírta a város lakosságának egyöntetű rokonszenvét. Az új alpolgármester, dr. Külley János, kiváló közigazgatási szakember, 1944. június 21-től lépett hivatalba.³⁶

A város karhatalmi vezetősége ugyancsak felcserélődött: Hollósy-Kuthy Lajos rendőrfőkapitány 1944 májusától budapesti rendőrfőkapitány-helyettes lett,³⁷ s júliustól a kolozsvári rendfenntartó erők irányítását az addigi fővárosi rendőrfőkapitány-helyettes, dr. Papp Géza vette át.³⁸

A megszállás markáns változásokat hozott Észak-Erdély helyi politikai életében is. Az anyaországi szélsőjobboldali pártok nyomban kihasználták a német bevonulás után keletkezett átmeneti politikai vákuumot. A Magyar Megújulás Pártja és a Nyilaskeresztes Párt célul tűzte ki, hogy a helyi szervezeteket teljesen befolyása alá vonja, megtörve ezáltal a konzervatív, mérsékelt jobboldali helyi politikai alakulat, az Erdélyi Párt dominanciáját. A Kolozsvár-központú EP tömegbázisa meggyengült ugyan, de erdélyi pozícióit a párt 1944 őszéig jórészt sikeresen megtartotta.³⁹

Ezzel szemben a német befolyás – Magyarország más régióihoz hasonlóan – abszolúttá vált. A Wehrmacht csapataival egy időben berendezkedő Gestapo a baloldali, főként kommunista nézeteiről ismert erdélyieket számba vette, és figyeltetni kezdte, majd április folyamán a magyar kormánysszervek hathatós támogatásával internáltatta őket. A főként Jaross Andor belügyminiszter és államtitkárai által szorgalmazott nacionalista hullám nyomán, az internálások vihara az ország egész területén végigsöpört.

Kolozsváron az internálás 1944. április 15-én, tömeges letartóztatásokkal érte el tetőfokát. Az erőszakos eljárásokat egyre gyakrabban, a letartóztatottak kommunista múltja mellett, a partizánmozgalom támogatásával indokolták. Az őrizetbe vettek közül néhányat ugyan szabadon bocsátottak, de rendőri felügyelet mellett lakóhelyüket nem hagyhatták el. Többségük a nagykanizsai internálótáborba került, vagy átadták a németeknek, akik koncentrációs- és munkatáborokba hurcolták őket.⁴⁰

Mindemellett a megszállás természetesen katonailag is kiszolgáltatta az országot a németeknek. Követelésükre, még március folyamán a honvédség legütőképesebbnek számító magasabb egységét, az 1. magyar hadsereget a keleti frontra irányították. Ez, az ország esetleges román támadás elleni védelmére, stratégiai erőtartálékként visszatartott katonai elitalakulat hamarosan felmorzsolódott a fronton. Hiánya csak még jobban növelte az ország kiszolgáltatottságát. Ráadásul harctéri bevetése kiváltotta a Szövetségesek katonai ellenakcióját, az angol–amerikai egyesült hadászati légierő 1944 áprilisától kezdődő bombázóoffenzíváját. Budapest és Magyarország más nagyvárosai mellett Észak-Erdély jelentősebb települései is komoly károkat szenvedtek. A Kolozsvárt ért június 2-i súlyos légitámadás 459 halálos áldozatot és több mint 1000 sebesültet követelt, valamint mintegy 2500 családot tett hajléktalanná.⁴¹ A könyörtelenül lesújtó háború hamarosan frontvárossá változtatta az addigi viszonylag nyugodt, békés életet élő Kolozsvárt. A Sétatér lombba boruló fái alatt német páncélosok és katonai teherautók kerestek menedéket, az északi részekén kiemelkedő Kerekdombon és a fontos stratégiai pontnak számító Fellegváron német légvédelmi lövegek települtek.

7. A zsidók deportálása

Mindez azonban eltörpül a német megszállás legsúlyosabb következménye, a jórészt asszimilálódott, magyar érzelmű zsidóság kiirtása mellett. Az ismert baloldali személyiségek letartóztatásával párhuzamosan, Magyarország és benne Észak-Erdély egész területén megkezdődött a zsidó lakosság összeírása. Ezt követően Adolf Eichmann SD Obersturmbannführer utasítására a Sztójay-kormány végrehajtotta a zsidók gettózását és legnagyobb részük deportálását. 1944. május 15-től, a keleti országrészekén kezdve, sorra elhurcolták a magyarországi zsidókat, elsősorban Auschwitzba, de Dachau és Mauthausen haláltáboraiába is, ahol túlnyomó többségük elpusztult.⁴² Előbb Kárpátaljáról szállították el a teljes zsidó lakossá-

got – mintegy 200 000 személyről volt szó –, majd Észak-Erdélyben is elkezdődött a deportálás, amelyet német felügyelettel és ellenőrzéssel a magyar közigazgatás hajtott végre.⁴³

Észak-Erdély 2 640 000 lakosából közel 165 000,⁴⁴ Kolozsvár 110 956 lakosa közül pedig 16 763 volt zsidó.⁴⁵ A város legnagyobb kisebbségét alkotó zsidóság jelentős lélekszámát mutatja, hogy négy zsinagógája működött Kolozsváron: a Horthy Miklós (ma: Horea) úti, a Mikes Kelemen (ma: Croitorilor) utcai, a Pap (ma: Paris) utcai és egy a Malom (ma: George Barițiu) utca Szamos-parti részén. Emellett a nagyjából ortodox rítusú észak-erdélyi zsidóság nagyszámban élt még Désen, Máramaroszigeten, Marosvásárhelyen, Nagyváradon és Szatmárnémetiben.⁴⁶

Nem csoda, hogy a Magyarországot uralmuk alá hajtó németek, amint lehetővé vált, éppen ebben a régióban kezdték meg a magyar zsidók deportálását. 1944. április 26-án Szatmárnémetiben, majd két nappal később Marosvásárhelyen beszéltek meg az illetékes német és magyar hatóságok az észak-erdélyi zsidó lakosság gettóba zárásának és deportálásának részleteit. Az Endre László belügyi államtitkár elnökletével tartott tanácskozáson a főispánok és helyetteseik, a városok polgármesterei és alpolgármesterei, a csendőrség és rendőrség képviselői vettek részt. Május 2-án a polgármesterek rendkívüli határozatot hoztak, amelynek értelmében a közigazgatásuk alá tartozó zsidó lakosságnak kijárási tilalmat rendeltek el (egyetlen kora reggeli óra kivételével, amikor bevásárlásaikat intézhették). Ugyanakkor kötelezték őket vagyon tárgyaik beszolgáltatására.⁴⁷ A zsidó vagyonok bejelentésére nyomtatványokat adtak ki, amelyeket a Magyar Királyi Pénzügyigazgatósághoz kellett kitölteni beadniuk.⁴⁸

Kolozsváron a Gestapo még márciusban őrizetbe vette a helyi zsidóság főbb vezetőit és szellemi elitjét. Az elfogottak között írók: Karácsony Benő, Salamon László és dr. Kádár Imre, újságírók: dr. Lakatos Imre, gyártulajdonosok: Diamant Izsó, orvosok: dr. Hamburg József és politikusok: Bruder Ferenc (a Szociáldemokrata Párt kolozsvári szervezetének vezetője) egyaránt voltak.⁴⁹ A németek nem kivételeztek: a Forgács Sándor, majd Fekete Mihály által vezetett kolozsvári zsidó színjátszó társulat mind a 18 tagját letartóztatták. Hiábavaló volt báró Kemény János közbenjárása, aki a Magyar Színház igazgatójaként három éven át támogatta a társulat működését, tagjainak osztozniuk kellett népük tragikus sorsában. A Concordia-társulat színészi gárdájából mindössze négyen éltek túl a háborút: Fekete Mihály, Kovács György, Sugár Jenő és Felszeghy Mária.⁵⁰

A letartóztatásokat hamarosan a gettóba gyűjtés követte egész Észak-Erdélyben. Ez központi utasításra 1944. május 3-án kezdődött el és alig tíz napig tartott. Paksy-Kiss Tibor csendőrezredes irányításával a zsidók gettózását, majd deportálását a helyi csendőrség és rendőrség végezte. Az akció végrehajtásának országos biztosa Ferenczy László alezredes volt. 1380 észak-erdélyi helység zsidó származású lakosságát 12 gettóba gyűjtötték össze. A kisebb településeken a zsidókat a zsinagógába zárták, másutt – például Nagyváradon és Szatmárnémetiben – a zsidó lakta negyedekben hoztak létre gettót. Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Szilágysomlyón, Szászrégenben és Besztercén a helyi téglagyárban gyűjtötték össze őket.

Kolozsváron a 16 000-et meghaladó zsidóságot az Írisz-telepi téglagyár területén kialakított mintegy 19 600 m²-es fedett résszel rendelkező gettóba gyűjtötték.⁵¹ A gettóba toloncolást valamilyen módon elkerülő kolozsvári zsidók számaránya kevesebb volt az 1,3%-nál.⁵² Vita Sándor erdélyi-párti képviselő közbenjárására mintegy 70–80 zsidó családot, összesen 208 személyt sikerült mentesítési kérvényekkel a gettózástól és deportálástól megmenteni.⁵³ Ez azonban elenyésző volt a gettózottak számához képest, akik a mintegy 2500 vármegyei zsidóval együtt 18 000-et tettek ki.⁵⁴

Az Írisz-telepi tábor parancsnoka dr. Urbán László Ferenc, a város rendőrfőnöke volt. Eleinte helyi magyar rendőrök őrizték a tábort, de mert nem találták őket elég megbízható-

nak, helyükbe hamarosan anyaországi csendőröket állítottak. A gettóban működő zsidó tanács, a „Judenrat” elnöke, és a közösség vezetője dr. Fischer József volt. A tábori rendőrség parancsnokának dr. Balázs Endrét, helyettesévé Weiss Sándort nevezték ki. A gettó közigazgatási vezetőjének tisztjét pedig Krémer Bernát töltötte be.⁵⁵

Az embertelen intézkedések viszonylag zavartalanul mentek végbe; a zsidók nem álltak ellen. Többségük megadóan tűrte a szenvedéseket. Néhányan megpróbáltak a Romániánál maradt és így a németek által meg nem szállt Dél-Erdélybe átszökni. Legtöbbjüket azonban a határővezetben elfogták. Akik mégis elvergődtek valahogy Tordáig, és az ottani szigorú ellenőrzéseken is átjutottak, megmenekültek. De ezek száma elenyészően csekély volt.⁵⁶

A kolozsvári keresztény lakosság nagy többsége passzív magatartást tanúsított a zsidók gettóba gyűjtésekor. Még a zsidósággal rokonszenvezők is csak elvétve merték kimutatni felháborodásukat. Soó Tamás egykori szemtanú erre így emlékezik: „A deportálás egy részét a Főtéren néztem végig a New York szálloda előtt, az Egyetem (ma: Universităţii – M. J. K.) utca sarkán. Akkor hordták le az embereket a Hitelbank épületéből, családonként. Tehetetlenül néztük még egy másik férfival, aki káromkodva szidta az egész rendszert. Nem tudom, hogy ki volt, mert nem ismertem. Én nem szóltam, mert nem tudtam, hogy nem-e provokátor!? Mert azt már megtanultam, hogy vigyázni kell... Láttam azt, amint egy idős asszony nem tudott fellépni a teherautóra. Megfogta a csendőr, és úgy fellökte, hogy hasra esett a kocsiban. Abszolút embertelenül, és durván bántak velük. Nyitott platójú teherautóra rakták fel őket a kis batyujukkal, amit magukkal vihetek. Német katonák járőröztek, de nem avatkoztak közbe. Kis tábla lógott a nyakukban, tábori csendőrök voltak. A magyar csendőrök szedték össze a zsidókat. [...] Megtelt az autó, s azután elment velük. De nagyon zsúfoltan. Ezt közvetlenül, így láttam.”⁵⁷

Többeket barátaik, ismerőseik próbáltak magánlakásaikon elrejteni, többnyire sikertelenül. Szervezett módon és így nagyobb sikerrel a Haynal-, Miskolczy- és Klimkó klinikán bújtattak álnéven zsidó betegeket.⁵⁸

Mindezek azonban csak árnyalni tudták a zsidóság sorsát. Az üldözöttek többségét a megszállt országban uralkodó rendszerrel szemben tehetetlen lakosság nem tudta, a legtöbb esetben nem is merte megmenteni.

„Az én legjobb barátom, Lebovics Hári zsidó volt” – idézi fel László Ferenc későbbi sportújságíró. „Egyidősök voltunk. Osztálytársak és szomszédok is, mert ők a Rákóczi (ma: General Eremia Grigorescu – M. J. K.) út és a Tőhötöm (ma: Traian Grozăvescu – M. J. K.) utca sarkán laktak. Fűszerkereskedésük volt, amíg el nem vették tőlük. Sokszor segítettek az embereken, hitelben lehetett náluk vásárolni. Őket is elvitték. Sosem láttuk többé egymást. Auschwitzból már nem jött vissza sem ő, sem az édesanyja.

Sosem felejttem el, ahogy egyszer a Malom (ma: George Bariţiu – M. J. K.) utcában sétálva, szemtanúja voltam egy zsidó család elhurcolásának. Öreg bácsit meg kislányt tuszkoltak fel éppen egy nyitott platójú teherautóra, ahol már több ember is volt. Egyesek fapadokon ültek, mások csak álltak. Őket is abból a házból szedték össze, mert ott csak zsidók laktak. Az öregúr mellén a zsidó csillag mellett I. világháborús honvéd érdemérmeket vettem észre. Ott volt a Károly csapatkereszt, a kis ezüst- és a bronz vitézségi érem és a Signum Laudis is. A kislány pedig babát tartott a kezében. Még akkor is kicsi kezeiben szorongatta, amikor elindult velük a teherkocsi. Az édesanyja ült mellette. Nagyon szomorú látvány volt. Rettenetesen sajnáltam őket.

A legtöbb zsidót este vitték el, hogy ne legyen sok szemtanú. Meg is volt mondva, úgy emlékszem, hogy melyik utcába, mikor jönnek értük, hogy biztosan otthon legyenek. Magyar csendőrök [...] gyűjtötték össze őket.”⁵⁹

Főként a szellemi elit, politikai- és egyházi vezetők tiltakoztak a zsidóság elhurcolása

ellen. Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspök május 18-án a kolozsvári Szent Mihály plébániatemplomban buzdította híveit arra, hogy emeljék fel szavukat az emberi jogok korlátozása ellen.⁶⁰ Mindez azonban hasztalan volt: a zsidók elhurcolását nem lehetett megakadályozni. A kolozsvári gettót három heti működés után Auschwitzba irányított transzportokkal számolták fel. 1944. május 25, 27, 29, 31, illetve június 5 és 7-én hat szerelvényt minden elfogott zsidót deportáltak.⁶¹

Az észak-erdélyi zsidó lakosság túlnyomó többségét, összesen 131 639 tagját érintő deportálások voltaképpen felszámolták a régió izraelita közösségét.⁶² A katasztrófa mértékét jól érzékelteti Kolozsvár esete, ahol a háború után visszatért zsidók száma még 1945 júliusában sem érte el az ezret.⁶³

8. Zárszó

A német megszállással kezdetét vette Erdély szellemi fővárosának 1944-es kálváriája. Az a hét hónapon át tartó folyamat, amelynek során egy, a frontvonalaktól addig távol eső város viszonylag nyugodt, szinte békebeli hétköznapjait egyszerre felváltotta a háború pusztítása: idegen csapatok menetelése az utcákon, állandó letartóztatások, tömeges deportálás, majd a bombázás rettenete. A várva várt felszabadulás helyett pedig, mindezek betetőzéseként az októberi szovjet–román bevonulás atrocitásoktól, gyilkosságoktól és magyar civilek elhurcolásától kísért vészterhes napjai következtek. Kolozsvár lakossága mindezt olyan traumaként élte meg, amelyet mindmáig nem tudott feldolgozni. A megrázó események sora megtizedelte nem csak a város, hanem egész Erdély magyar lakosságát. Különösen súlyos veszteség volt, hogy a magyar értelmiség nagy számban esett ekkor áldozatul, ami Erdély magyarságát a későbbi évtizedekben a kommunizmussal szemben védtelenebbé és kiszolgáltatottabbá tette. Immár hét évtized távlatából vitathatatlan tényként állapítható meg, hogy a német megszállás és annak tragikus következményei az 1944-es évet az erdélyi magyarság történetének valódi vízválasztójává tették.

JEGYZETEK

1. Katona Lajos (1944): Kolozsvár területe és népessége. Kolozsvári Szemle. 1944/3. szám. 3. évf. 294. old.
2. Ibidem. 293. old.
3. Gaal György (2001): Kolozsvár kétezer esztendeje dátumokban. Kolozsvár. 43. old.
4. Ravasz István (2002): Erdély ismét hadszíntér 1944. Petit Real Könyvkiadó. Budapest. 13. old.
5. Vargyai Gyula (2001): Magyarország a második világháborúban. Korona Kiadó. Budapest. 283–289. old.
6. Szabó Péter–Számvéber Norbert (2009): A keleti hadszíntér és Magyarország 1943–1945. Püldo Kiadó. h. n. [Budapest]. 53. old.
7. Romsics Ignác (2003): Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó. Budapest. 262. old.
8. Vargyai Gy. (2001): i. m. 309. old.
9. Ibidem. 306, 311. old.
10. Tóth Sándor (1994): A megszállás előkészítése és végrehajtása. In: Vargyai Gyula–Almási János (szerk.): Magyarország 1944. Német megszállás. Nemzeti Tankönyvkiadó – Pro Homine –1944 Emlékbizottság. Budapest. 44. old.
11. Csatári Dániel (1968): Forgószélben (Magyar–román viszony 1940–1945). Akadémiai Kiadó. Budapest. 350–351. old.
12. Ránki György (1984): Unternehmen Margarethe: Die deutsche Besetzung Ungarns. Budapest. 131. old.

13. Gosztonyi Péter (1989): Légiveszély, Budapest! Szemelvények Magyarország második világháborús történetéből 1939–1945. Budapest. 106. old.
14. Idem (1986): A magyar honvédség a második világháborúban. A Katolikus Szemle Kiadása. Róma. 135. old.
15. Ibidem. 209. old.
16. Örvendi Ignác (1993): Magyarország német megszállása. Budapest. 181. old.
17. Percy Ernst Schramm (1965): Kriegstagebuch des Oberkommando des Wehrmacht (Wehrmachtführungsstab) 1940–1945. 4. köt. Bernard&Graefe Verlag für Wehrwesen. Frankfurt am Main. 625–629. old.
18. Ellenzék. 1944. március 23. 67. sz. LXV. évf. 1. old.
19. Pe marginea evenimentelor din Ungaria [A magyarországi események margójára]. Tribuna Ardealului. 1944. március 25. 1004. sz. V. évf. 8. old.
20. A szerző által készített interjú Bitay László (sz. 1928. április 17.) nyugalmazott egyetemi tanárral. Kolozsvár, 2006. január 13. A szerző tulajdonában.
21. A szerző által készített interjú Kiss Gyula (sz. 1925. május 20.) nyugalmazott géplakatos messterrel. Kolozsvár, 2004. augusztus 12. A szerző tulajdonában.
22. A szerző által készített interjú Kiss András (sz. 1922. október 5.) nyugalmazott főlevéltárossal. Kolozsvár, 2007. szeptember 18. A szerző tulajdonában.
23. Interjú K. T. egykori német altiszttel, Stuttgart 1980. In: Gosztonyi P. (1986): i. m. 138. old.
24. Romsics I. (2003): i. m. 263. old.
25. A rendelet pontos szövegét lásd: Tilos a német haderő tagjaitól bármit is vásárolni. Keleti Újság. 1944. május 26. 118. sz. XXVII. évf. 8. old.
26. Gosztonyi P. (1986): i. m. 209. old.
27. Ormos Mária (1998): Magyarország a két világháború korában (1914–1945). Csokonai Kiadó. Debrecen. 257. old.
28. Romsics I. (2003): i. m. 262. old.
29. Vargyai Gy. (2001): i. m. 325. old.
30. Ormos M. (1998): i. m. 258. old.
31. Keletmagyarországot és a Székelyföldet hadművelleti területnek nyilvánították. Keleti Újság. 1944. április 15. 84. sz. XXVII. évf. 2. old.
32. Csatári D. (1968): i. m. 353. old.
33. Inczedy-Joksman Ödön dr. megmarad Kolozs vármegye főispánjának. Keleti Újság. 1944. április 27. 94. sz. XXVII. évf. 3. old.
34. Ajtay Gábor Kolozs vármegye új alispánja. Ellenzék. 1944. június 27. 143. sz. LXV. évf. 4. old.
35. Dr. Vásárhelyi Lászlót nevezte ki a belügyminiszter Kolozsvár polgármesterévé. Magyar Újság. 1944. április 21. 89. sz. XII. évf. 2. old.
36. Letette az esküt Kolozsvár új helyettes polgármestere. Ellenzék. 1944. június 21. 138. sz. LXV. évf. 8. old.
37. Új vezető kerül a kolozsvári rendőrfőkapitányság élére. Ellenzék 1944. május 8. 103. sz. LXV. évf. 3. old.
38. Kolozsvárra érkezett dr. Papp Géza rendőrfőkapitányhelyettes. Keleti Magyar Újság. 1944. július 21. 163. sz. XXVII. évf. 8. old.
39. Lásd erről bővebben: Murádin János Kristóf (2013): Összmagyar gondolat regionális köntösben. Az Erdélyi Párt története 1940 és 1944 között. In: Szidiropulosz Archimédesz (főszerk.): Trianoni Szemle. A Trianon Kutatóintézet folyóirata. Budapest. 79. old.
40. Csatári D. (1968): i. m. 352. old.
41. Az 1944. évi június 2.-i légitámadásról szóló polgármesteri jelentésből. Kolozsvári Szemle. 1944. június 15. 2. sz. III. évf. 153–154. old.
42. Ormos M. (1998): i. m. 259. old.
43. Vargyai Gy. (2001): i. m. 329–330. old.
44. Löwy Dániel (1998): A téglagyártól a tehervonatig. Kolozsvár zsidó lakosságának története. Az Erdélyi Szépművés Céh kiadása. Kolozsvár. 68. old.
45. Randolph L. Braham (szerk.) (2008): Az észak-erdélyi Holokauszt földrajzi enciklopédiája. Park Könyvkiadó–Koinónia. Budapest–Kolozsvár. 150. old.

46. Löwy D. (1998): i. m. 68. old.
47. Ibidem. 93–94. old.
48. Megérkeztek Kolozsvárra a zsidó vagyonok bejelentésére szükséges nyomtatványok. Keleti Újság. 1944. április 26. 93. sz. XXVII. évf. 5. old.
49. Löwy D. (1998): i. m. 98–99. old.
50. Ibidem. 74–75. old.
51. Kolozsváron kényszerlakhelyet jelöltek ki a zsidók számára. Ellenzék. 1944. május 3. 99. sz. LXV. évf. 6. old.
52. Löwy D. (1998): i. m. 112. old.
53. Kónya-Hamar Sándor (2013): Vita Sándor. In: Művelődés. 2013. március. 3. sz. LXVI. évf. 19. old.
54. Kolozs vármegyéből Kolozsvárra telepítik a zsidó lakosságot. Keleti Újság. 1944. május 5. 101. sz. XXVII. évf. 6. old.
55. Löwy D. (1998): i. m. 114–115. old.
56. Később egyes román értelmiségiek több ezerre tették a Dél-Erdélybe menekülő zsidók számát, jócskán túlbecsülve a valós adatokat. Egyebek mellett lásd erről: Raoul Șorban (1995): Incapacitatea de a accepta istoria (Képtelenség a történelem elfogadására). In: Timpul. 1995. június 27, július 3 és 10. 25, 26, 27. sz. Kiterjedt tudományos kutatások jelenleg 1200–1500 főben állapítják meg a feleki határon sikeresen Romániába menekült és így a deportálást elkerülő zsidók számát. Lásd bővebben: R. L. Braham (2008): i. m. 158. old.
57. A szerző által készített interjú Soó Tamás (sz. 1919. február 15.) nyugalmazott közigazdással. Kolozsvár, 2006. december 14. A szerző tulajdonában.
58. Lásd erről: Löwy D. (1998): i. m., 10–11. old.; R. L. Braham (2008): i. m. 159. old.
59. A szerző által készített interjú László Ferenc (sz. 1930. március 10.) nyugalmazott sportújság-íróval. Kolozsvár, 2003. február 11. A szerző tulajdonában.
60. Löwy D. (1998): i. m. 258–259. old.
61. Ibidem. 197. old.
62. R. L. Braham (2008): i. m. 33. old.
63. Löwy D. (1998): i. m. 209. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Szakkönyvek

- Braham, Randolph L. (szerk.) (2008): Az észak-erdélyi Holokauszt földrajzi enciklopédiája. Park Könyvkiadó–Koinónia. Budapest–Kolozsvár.
- Csatári Dániel (1968): Forgószélben (Magyar–román viszony 1940–1945). Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Gaal György (2001): Kolozsvár kétezer esztendeje dátumokban. Kolozsvár.
- Gosztonyi Péter (1986): A magyar honvédség a második világháborúban. A Katolikus Szemle Kiadása. Róma.
- Gosztonyi Péter (1989): Légiveszély, Budapest! Szemelvények Magyarország második világháborús történetéből 1939–1945. Budapest.
- Löwy Dániel (1998): A téglagyártól a tehervonatig. Kolozsvár zsidó lakosságának története. Az Erdélyi Szépművés Céh kiadása. Kolozsvár.
- Ormos Mária (1998): Magyarország a két világháború korában (1914–1945). Csokonai Kiadó. Debrecen.
- Örvendi Ignác (1993): Magyarország német megszállása. Budapest.
- Ravasz István (2002): Erdély ismét hadszíntér 1944. Petit Real Könyvkiadó. Budapest.
- Ránki György (1984): Unternehmen Margarethe: Die deutsche Besetzung Ungarns. Budapest.
- Romsics Ignác (2003): Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó. Budapest.
- Schramm, Percy Ernst (1965): Kriegstagebuch des Oberkommando des Wehrmacht (Wehrmachtführungsstab) 1940–1945. 4. köt. Bernard&Graefe Verlag für Wehrwesen. Frankfurt am Main.
- Szabó Péter–Számvéber Norbert (2009): A keleti hadszíntér és Magyarország 1943–1945. Püldo Kiadó. h. n. [Budapest].
- Vargyai Gyula (2001): Magyarország a második világháborúban. Korona Kiadó. Budapest.

Tanulmányok

- Katona Lajos (1944): Kolozsvár területe és népessége. Kolozsvári Szemle. 1944/3. szám. 3. évf. 293–294. old.
- Kónya-Hamar Sándor (2013): Vita Sándor. In: Művelődés. 2013. március. 3. sz. LXVI. évf. 18–20. old.
- Murádin János Kristóf (2013): Összmagyar gondolat regionális köntösben. Az Erdélyi Párt története 1940 és 1944 között. In: Szidiropulosz Archimédész (főszerk.): Trianoni Szemle. A Trianon Kutatóintézet folyóirata. Budapest. 71–82. old.
- Tóth Sándor (1994): A megszállás előkészítése és végrehajtása. In: Vargyai Gyula–Almási János (szerk.): Magyarország 1944. Német megszállás. Nemzeti Tankönyvkiadó–Pro Homine–1944 Emlékbizottság. Budapest. 41–53. old.

Sajtóanyagok

- Ellenzék (1944)
- Keleti Magyar Újság (1944)
- Keleti Újság (1944)
- Kolozsvári Szemle (1944)
- Magyar Újság (1944)
- Timpul (1995)
- Tribuna Ardealului (1944)

Interjúk

- Bitay László (sz. 1928. április 17.) nyugalmazott egyetemi tanár. Kolozsvár, 2006. január 13.
- Kiss András (sz. 1922. október 5.) nyugalmazott főlevéltáros. Kolozsvár, 2007. szeptember 18.
- Kiss Gyula (sz. 1925. május 20.) nyugalmazott géplakatos mester. Kolozsvár, 2004. augusztus 12.
- László Ferenc (sz. 1930. március 10.) nyugalmazott sportújságíró. Kolozsvár, 2003. február 11.
- Soó Tamás (sz. 1919. február 15.) nyugalmazott közgazdász. Kolozsvár, 2006. december 14.

VIZI LÁSZLÓ TAMÁS*

A MAGYAR KÜLPOLITIKA VÁLSÁGKEZELŐ KÍSÉRLETEI A NAGY GAZDASÁGI VILÁGVÁLSÁG IDEJÉN BETHLEN ISTVÁN ÉS KÁROLYI GYULA KORMÁNYAI ALATT (1929–1932)

CRISIS-HANDLING OF HUNGARIAN FOREIGN POLICY UNDER GREAT ECONOMIC WORLD CRISIS (1929–1933)

ABSTRACT

The Great Depression that broke out on 24th October 1929 resulted a severe agricultural and credit crisis in Hungary. Therefor the Hungarian foreign policy's aim was to encourage the foreign investments on the one hand, and to circulate loans for the country ont he other hand, and last but not least obtain foreign markets for the Hungarian agricultural products. The present study summarize the attempts of the Hungarian foreign policy between 1929 and 1932, that the Hungarian government led by István Bethlen and Gyula Károlyi trying to achieve in order to overcome the crisis. The study describes Bethlen's negotiations in Paris, London, Berlin, Vienna, that brought part success, but did not result a breakthrough and Hungary's external action concerning the German-Austrian customs union plan. It presents the two foreign ministers Lajos Walko's and Gyula Karolyi's attempts. Concerning Gyula Károlyi is about the Hungarian foreign policy's French orientation attempt. Finally, the study summarize the reasons that ultimately led to the failure of both governments. Finding the foreign policy solution for recovering from the crisis left for the 1932 October founded government and for Gyula Gombos.

Bevezetés

Azáltal, hogy Bethlen István magyar és Benito Mussolini olasz miniszterelnökök 1927. április 5-én Rómában aláírták a magyar–olasz barátsági, békéltető eljárási és választott bírósági szerződést,¹ s egyben megállapodtak a kisantant államokkal és Ausztriával szembeni fellépés közös külpolitikai elveiben, a magyar külpolitika sikeresen kitört abból a külpolitikai karanténból, amelybe egyrészt a trianoni békediktátum, másrészt pedig az utódállamok által létrehozott kisantant szerződésrendszere belekényszerítette.² A magyar külpolitika előtt ezáltal új utak és lehetőségek nyíltak, amit Bethlen István és külügyminisztere, a kiváló külkereskedelmi szakemberként és gazdasági diplomataként is jegyzett Walko Lajos³ igyekezett is kihasználni. A viszonylagos külpolitikai passzivitást⁴ 1927 után tehát felváltotta a külpolitikai aktivitás időszaka. Mindezt leginkább Bethlen külföldi útjai és tárgyalásai reprezentálják.

Ezek közül kiemelkednek Bethlen István és Gustav Stresemann német külügyminiszter 1927. decemberi genfi, Bethlen és Mussolini 1928. áprilisi milánói tárgyalásai, majd a Varsóban ugyan ezen év október közepén megkötött magyar–lengyel békéltető és választott bírósági egyezmény. De ki kell emelni Bethlen 1929. júniusi párizsi tárgyalásait, Bethlen és Venizelosz görög miniszterelnök budapesti megbeszéléseit, amelynek eredményeként 1930. május 5-én Magyarország és Görögország békéltető eljárási és választott bírósági szerződést írt alá.

* Vizi László Tamás főiskolai tanár, oktatási rektorhelyettes, főtitkár. Kodolányi János Főiskola.

sági szerződést írt alá Athénban, amit megelőzött az 1930. áprilisi Mussolini–Bethlen találkozó Rómában. Igazi külpolitikai sikerként könyvelhette el a magyar fél Bethlen 1930. június közepi hivatalos londoni látogatását, valamint a Schober osztrák kancellár 1930. július 7-8-án tett budapesti látogatása alkalmával aláírt és még 1923-ban kötött döntőbíró-sági szerződés barátsági szerződéssé történő bővítését. Bethlen ugyan ezen év októberében Ankarában, majd novemberben Berlinben tárgyalt, és 1931 januárjában viszonzta az osztrák kancellár előző évi budapesti látogatását Bécsben.⁵

A tárgyalások minden esetben a politikai kérdések megvitatásával kezdődtek, ahol a tárgyalópartnerek ismertették országaik álláspontjait egyrészt az egymás közötti viszonyról, másrészt pedig a nemzetközi helyzettel kapcsolatban fejtették ki véleményüket. A politikai eszmecseréknek a lezártát követően tértek át a felek a gazdasági kérdések megvitatására, melybe már gazdasági szakértők is bekapcsolódtak. Jelen tanulmány csak ez utóbbi tárgyalásokat – azok közül is csak a legfontosabbakat – kívánja vizsgálni a Bethlen és a Károlyi kormányok idején, az 1929–1932 közötti időszakban. Azokat is elsősorban abból az aspektusból, hogy a magyar külpolitika milyen lépéseket tett annak érdekében, hogy Magyarországot az értékesítési és hitelválságból kivezesse.

A bethleni külpolitika válságkezelési törekvései

Miközben úgy tűnt, hogy a bethleni külpolitika 1927 óta tartó egyre látványosabb aktivizálódásának hamarosan kézzelfogható revíziós eredményei is lehetnek, a miniszterelnököknek és kormányának szembe kellett néznie azzal a nem elhanyagolható ténnyel, amit az 1929. október 24-én kirobbant New York-i tőzsdekrach nemzetközi szinten, majd hamarosan a Duna-medencében, s nem utolsósorban Magyarországon okozott. A nagy gazdasági világválság Magyarországra gyakorolt hatását Ránki György úgy összegezte, hogy „egyszerre jelentkezett a külpiacon való erős ráutaltság, a nemzetközi konjunktúrától való szoros függés, a belső piac elégtelensége és gyengesége, a drasztikusan romló csereáramnyok, a szélesre nyíló agráröllő és az ország katasztrofális méretű eladósodása.”⁶

A nagy gazdasági világválság az egykori Osztrák–Magyar Monarchia helyén létrejött utódállamokat, s köztük Magyarországot is felkészületlenül, de nem váratlanul érte. Hiszen számítani lehetett arra, hogy az első világháborút lezáró békék által szétszabdalt és gazdasági önállósodásra törekvő, autarkiaira épülő, de ugyanakkor nagyarányú hitelekkel szanált közép-európai gazdaságok egy nagyobb hitelkrízist nem képesek önerőből kezelni.

Ráadásul a válság első jelei már a New York-i tőzsdekrach előtt jó másfél évvel korábban jelentkeztek. A magyar gazdaság feletti viharfelhők gyülekezésére Walko Lajos külügyminiszter a kormány 1928. március 23-i ülésén, az ország hitelkitettsége kapcsán megjegyezte: „Arra felépíteni egy ország gazdaságát, hogy külföldről jön pénz, nem lehet. Csak amit összegyűjtünk.”⁷

A válság előszele 1928 ősztől egyre markánsabban érződött és ez a vármegyék törvényhatósági bizottságainak és a mezőgazdasági érdekképviseltek panaszaiban rendszeresen tetten érhető is volt. Ezek szerint „[...] 1928 ősztől szinte állandósultak a mezőgazdasági termékek értékesítési nehézségei, az alacsony árak, a gazdálkodáshoz szükséges anyagok és iparcikkek drágasága, [...] a termelési költségek rendkívül magas volta, [...] a hitelviszonyok nagymértvű megromlása.”⁸

A gazdasági helyzettel Bethlen is tisztában volt. 1929. újévi pohárköszöntőjében kifejtette: „[...] az egész világon kritikus a gazdasági helyzet, Magyarországon is krízis van, mégpedig kettős krízis: a piac és a hitel válsága, amelyből csak céltudatos, hosszú, kitartó munkával lehet kigyógyulni, ha azt akarja az ország, hogy a gyógyulás tartós legyen.”⁹

Bethlen tehát már 1928/29 fordulóján világosan látta, hogy a térséget, és benne Magyarországot súlyos hitelválság és termelési-értékesítési válság fenyegeti. Ekkor azonban még bízott abban, hogy az egyre aktívabbá és vitálisabbá váló magyar külpolitika a válságot a maga eszközeivel kezelni tudja, vagy legalább is képes lesz annak hatásait mérsékelni. Az 1929/30-as külpolitikai lépések mind ez irányba tett próbálkozások voltak. Valójában a magyar külpolitika már 1929-től kezdődően elsődlegesen a külföldi kölcsönök megszerzésére fókuszált, és arra összpontosított.

Részben már ilyenek tekinthetők tehát Bethlen 1929. június 11–12-i párizsi tárgyalásai is, ahol a két ország kulturális együttműködésén és kétoldalú politikai viszonyainak megbeszélésén túl Bethlen – tartva a német tőke túlzott magyarországi befolyásától – határozottan szorgalmazta a francia tőke magyarországi részvételének és a francia ipari beruházásoknak a szükségességét, fontosságát és fokozását.¹⁰ Mindezt úgy indokolta, hogy „Senki adófizetője nem akarok lenni, különösen Németországnak nem, mivel a gazdasági függés helyzetünkben a politikai függetlenséget veszélyezteti. És én független akarok maradni.”¹¹

Bethlen egyébként már elutazása előtt, a *Dépeche de Toulouse* című francia lapnak adott exkluzív interjújában utalt a két ország gazdasági együttműködésének a szükségességére, amikor kijelentette, hogy „Nincs akadálya [...] annak, hogy a két országot szívélyes kapcsolatok fűzzék egymáshoz, amelyek majd megnyitják a lehetőséget az előtt, hogy teljes egyetértésben lássanak hozzá az együttműködés munkájához, amelyre [...] a világnak ebben a felében gazdasági, de főleg pénzügyi téren hivatottak.”¹² A megbeszéléseken végül a Párizs által Budapestnek nyújtandó esetleges hitelről, vagy pénzügyi támogatásról érdemben nem esett szó.

Egy évre Bethlen párizsi útját követően, a magyar miniszterelnök 1930. június 15-én Londonba látogatott. Ellentétben a franciaországi úttal, ezúttal nem csupán politikusokkal és diplomatákkal találkozott, hanem a miniszterelnök hivatalos programjába beiktatták Snowden angol pénzügyminiszterrel, valamint a londoni City pénzembereivel történő tárgyalást is. Utóbbiak nem voltak előzmény nélküliek. Bethlen ugyanis már 1928-ban szeretett volna kieszközölni egy Magyarországnak nyújtandó kölcsönt. Ez azonban akkor nem realizálódott. Bethlen londoni útja azonban kiváló alkalom volt arra, hogy a két évvel korábban megkezdett tárgyalásokat a felek 1930 nyarán egy kedvezőbb politikai légkörben folytathassák. Magyarország és Bethlen számára a politikai környezet kétségtelenül előnyösebb volt, mint 1928-ban, de a gazdasági körülmények már közel sem voltak olyan ideálisak. Bethlen – ahogyan ezt a *Financial Times* tudósítójának elmondta – egy 12–13 millió fontos kölcsönt szeretett volna elérni. Ennek érdekében tárgyalt londoni bankképviselőkkel, köztük is a legismertebbel, Rothschilddal. Anglia azonban 1930 nyarán-őszén gazdaságilag már nem tudta és valószínűleg nem is akarta ezt az összeget Magyarország számára megfinanszírozni. Bethlennek be kellett érnie egy jóval kisebb, az eredeti összeg kb. egyharmadát jelentő, mintegy 87 millió pengő értékű, egyévi lejáratra biztosított váltókölcsönnel. A megállapodást 1930. november 20-án Londonban írták alá a felek. Az összeget a Rothschild-bankcsoport, a Speyer, a National City és más, leginkább amerikai bankok biztosították.¹³

Bethlen párizsi és londoni tárgyalásaira érzékenyen reagáltak Berlinben. Schön buda-pesti német követ – tartva attól, hogy „a franciák Magyarországot valósággal körüludvarolják, és egészen félreérthetetlen ajánlatokat tesznek politikai együttműködésre”¹⁴ – 1930. február 15-i jelentésében azt javasolta kormányának, hogy Bethlent hivatalos látogatásra hívják meg Berlinbe.¹⁵ Bethlen berlini utazására végül 1930. november 22-e és 24-e között került sor. A magyar miniszterelnök azzal a gazdaságpolitikai céllal utazott a német fővárosba, hogy tárgyalásaival előkészítse olyan kereskedelmi egyezmények megkötését, amelyek következtében a német piacok megnyílnának a magyar mezőgazdasági termékek előtt,

s ezáltal a Németország felé irányuló magyar agrárkivitel volumene a német vámtörvények enyhítése révén jelentősen megemelkedhetne.¹⁶ A háromnapos látogatás során Bethlent fogadta Brüning kancellár, Curtius külügyminiszter és Hindenburg köztársasági elnök. S bár a tárgyalások szívélyes hangulatban zajlottak, érdemi eredményt nem hoztak. Németország kitért egy azonnali kereskedelmi egyezmény megkötése elől. Csupán abban sikerült megállapodni, hogy a kereskedelmi tárgyalásokat 1931 elején kezdik majd meg a felek. A német gazdasági szakemberek azonban egyértelművé tették, hogy a tárgyalások csak a magyar búzára szóló vámkedvezmény kérdéséről szólhatnak, s nem terjednek majd ki a magyar szarvasmarha és sertésexportra. Németország tehát továbbra is zárta és védte belső piacait és termelőit, s csupán annyi engedményt tett, hogy a vámkedvezményt a magyar kukoricára is kiterjesztette.¹⁷

1930 nyarán, Schober osztrák kancellár budapesti, majd Bethlen 1931. januári bécsi látogatásával új korszak kezdődött Ausztria és Magyarország viszonyában.¹⁸ Egyben körvonalazódott az olasz-osztrák-magyar politikai blokk,¹⁹ amely potenciálisan magában hordozta egy későbbi gazdasági együttműködés lehetőségét. Erre azonban még várni kellett. Ausztria és Magyarország között ugyanis számos gazdasági érdekellentét húzódott. Jól példázza ezt az 1931. március 31-i osztrák lépés, amely eléggé barátságtalanul, július 1-jei hatállyal felmondta az 1922. február 8-án Bécsben kötött, és a feleknek a legnagyobb kedvezmény elvét biztosító kereskedelmi szerződést. A konfliktust végül a tárgyalászat mellett sikerült rendezni, és az 1931. május-júniusban zajló tárgyalásokat követően Ausztria 1930. június 30-án hozzájárult a kereskedelmi egyezmény meghosszabbításához.

1930. december elején jelentős fordulat következett be a magyar külpolitikai vezetésben. Walko Lajos, aki 1925 márciusától vezette a magyar Külügyminisztériumot, bejelentette lemondását. Utóda gróf Károlyi Gyula²⁰ lett. Minden valószínűség szerint Walko lemondásának a hátterében az állt, hogy a magyar külpolitikának a válságkezelésben igazi áttörést nem sikerült elérnie. A magyar agrártermékek előtt nem nyitak meg német piacok, a francia befektetők elmaradtak, s nem sikerült olyan nagyságrendű külföldi kölcsönt szerezni, amely érdemben segíthette volna a magyar gazdaságot. Ráadásul azok a nemzetközi törekvések is rendre kudarcot vallottak az 1930-as évben, amelyek egy-egy nagyhatalom vagy ország, illetve országcsoport kezdeményezésére próbáltak megoldást keresni az agrárországok értékesítési nehézségeire.²¹ De közrejátszhatott Walko távozásában az is, hogy a június eleje óta folyó magyar-csehszlovák kereskedelmi tárgyalások is megfeneklettek, s december 15-én meg is szakadtak. Ez pedig azt jelentette, hogy a két ország között szerződésen kívüli állapot állt be, ami egyet jelentett a „vámháborúval.”

Az újonnan kinevezett külügyminiszter előtt szinte leküzdhetetlen akadályok és faladatok tornyosultak. Egyrészt piacokat kellett szereznie a magyar agrártermékeknek, másrészt kölcsönt a gazdasági-pénzügyi egyensúly megteremtéséhez. Károlyi Gyula külügyministersége (1930. december 9.–1931. augusztus 24.) idején a magyar külpolitikát az alábbi kérdéskörök és az azokra adandó magyar válaszok határozták meg alapvetően:

- az 1931. március 21-én bejelentett német–osztrák vámunió²² kérdése és az ahhoz történő esetleges magyar csatlakozás alternatívája;
- a német orientációval szemben a Franciaországhoz történő közeledés lehetősége;
- az agrárfölöslegek értékesítésével kapcsolatos nemzetközi tervek és elképzelések.

A német–osztrák vámunió kérdésében a nagyhatalmak eleve az elutasítás álláspontjára helyezkedtek.²³ A magyar külpolitika is hűvösen fogadta a vámunió tervét. Ez így, ebben a formájában nem bírta Bethlen támogatását. Egyrészt mert az magyar közreműködés nélkül került megfogalmazásra és bejelentésre, másrészt pedig Bethlen úgy vélte, hogy az ahhoz történő esetleges magyar csatlakozás egy alá-fölé rendeltségi viszonyt eredményezett volna

Magyarország kárára. Ezt a magyar miniszterelnök Mussolini tudomására is hozta. A hivatalos külügyi állásponttal szemben azonban bizonyos agrárius körök – akik a vámunióban látták a piacszerzés lehetőségét – a csatlakozás mellett érveltek.²⁴

A német–osztrák vámunió tervét Párizsban is igen veszélyesnek ítélték, s mindent megtekintve annak megakadályozása érdekében. Ennek részeként egy közép-európai gazdasági együttműködési terv keretében megpróbálták leválasztani Ausztriát Németországról, s egyúttal a többi közép-európai országnak is gazdasági segítséget ígértek.²⁵ A Bethlen–Károlyi-féle magyar külpolitika ezt próbálta meg kihasználni. Ebben mindenképpen partnere volt Louis de Vienne²⁶ budapesti francia nagykövet, aki szorgalmazója volt a francia–magyar közeledésnek. Bethlen ugyanakkor többször utalt a francia követ előtt arra, hogy Budapest gazdasági önállóságát csak Párizs támogatásával tudja megőrizni. Ennek hiányában Magyarországnak nem lesz más választása, mint a Németországhoz való közeledés. Ez viszont ellentétes volt Franciaország érdekeivel. Nem véletlen tehát, hogy 1931 tavaszán Párizs egy ötszáz millió frankos kölcsönt helyezett kilátásba Budapest számára, ha távol tartja magát a német–osztrák vámunió tervétől.²⁷

A magyar külpolitika azonban nemcsak a francia kártyát próbálta megjátszani. Róma és Berlin felé is tett lépéseket, s kihasználta a német–osztrák vámunió terve által kínált megnövekedett külpolitikai mozgásteret. A terv támogatása fejében Berlintől a magyar gazdasági érdekek iránti lojálisabb magatartást kívánta, míg Rómától – aki az olasz–osztrák–magyar együttműködésben volt érdekelt – és emiatt szintén ellenezte a vámuniót, az 1928-as katonai kölcsön folyósítását igényelte.²⁸

1931 nyarára Magyarország kritikus pénzügyi helyzetbe került. Károlyi Gyula külügyminiszter ezért körtáviratban utasította valamennyi magyar követséget, hogy azonnal tájékoztassanak kölcsön felvételének a lehetőségéről. Indokként említette meg, hogy a pengő stabilitása csak akkor tartható fenn, ha azonnal sikerül legalább 5 millió font kölcsönhöz jutnia az országnak.²⁹

Végül a francia kölcsön ügye realizálódott 1931. augusztus 14-én. A megállapodást a felek Párizsban írták alá. Magyarország 4.8 millió font névértékű kölcsönhöz jutott viszonylag magas, 6,5%-os kamatra, és mindössze csupán egy évre. Gyenge vigaszként, a szerződés értelmében a kölcsön további fél évre meghosszabbítható volt. Nem nehéz belátni, hogy ez az összeg és a hozzá megfogalmazott feltételek, egyáltalán nem jelentettek és nem is jelenthettek hosszú távú megoldást Budapest számára. Ezzel a gyorssegély jellegű kölcsönrel ugyan Magyarország elkerülte az azonnali pénzügyi összeomlást, de a kormányon már nem tudott segíteni. Hiába helyezett kilátásba a francia kormány még ez év őszére ennél többszörösen nagyobb összegű kölcsönt, a kormányt ez már nem tudta megmenteni. Bethlen öt nappal a szerződés aláírását követően, 1931. augusztus 19-én lemondott miniszterelnöki posztjáról, s ezzel az ország éléről távozott a tíz éve regnáló Bethlen-kormány.³⁰ Vagy tán éppen ez volt a francia hitelpolitika célja? Nem volt nehéz kitalálni ugyanis, hogy Bethlen bukása esetén a miniszterelnöki széket az a Károlyi Gyula töltheti majd be, akitől Párizs akár még Budapest külpolitikai orientációváltását is remélhette. Az új, Párizs és szövetségesei felé lojálisabb magyar kormány gazdasági megszilárdulását pedig éppen ezek az őszre beigért francia kölcsönök alapozhatták volna meg.

Gróf Károlyi Gyula kormányának válságkezelési kísérletei

Bethlen lemondásával, melyet Horthy Miklós kormányzó elfogadott, véget ért egy tíz éves kormányzati periódus. Bethlent a miniszterelnöki székben külügyminisztere, ahogyan az várható volt, Károlyi Gyula követte, aki a külügyi tárca vezetésével a már jól kipróbált

politikust, Walko Lajost³¹ bízta meg. Shvoy Kálmán, altábornagy, a szegedi vegyesdandár parancsnoka, amikor összegezte az 1931. év eseményeit, Bethlen lemondásáról és Károlyi Gyula kinevezéséről az év utolsó napján röviden annyit írt naplójába, hogy „10 év után eltűnt a Bethlen-rendszer. Voltak erényei, kiváló teljesítményei, de voltak hátrányai is [...] Károlyi Gyula puritán, egyszerű ember, aki főleg takarékoskodni akar. Igaza van!”³²

Gróf Károlyi Gyula miniszterelnök 1931. augusztus 27-én mutatkozott be az országgyűlésben és mondta el kormányprogramját. Bevezetőjében előre vetítette a válság miatti takarékosági intézkedések azonnali meghozatalát. Ezeket a következőképpen indokolta: „Minden oldalról már régebbi idő óta hangzott az a kívánság, és az a felfogás, hogy ebben az országban a kormányzat részéről nagyobb takarékosság követsse. A mai helyzet ezt valóban parancsolóvá és a kormányzatnak elsőrendű és főkötelességévé teszi. Hogy az államháztartás egyensúlyát biztosítsuk, a legnagyobb takarékosági intézkedésekre van szükségünk; de e mellett szükségünk van az államháztartás jövedelmeinek fokozására is.”³³ Ezt követően az ország nemzetközi pénzügyi kitettségét elemezve megállapította: „Valutáris helyzetünk megjavítása, sajnos nincs olyan mértékben a kormány kezében és nem függ annyira a kormány intézkedéseitől, mint az államháztartás egyensúlyának rendbehozatala. Minden törekvésünk arra kell, hogy irányuljon, hogy valutáris helyzetünket megerősítsük. Elengedhetetlen feltétele ennek, hogy sikerüljön rövidlejáratú kölcsöneink felmondásának kitolása, hogy erre biztosítékot nyerjünk, később pedig, amint azt csak a nemzetközi pénzügyi helyzet megengedi, hosszúlejáratú beruházási kölcsön felvétele.”³⁴ A miniszterelnök itt minden bizonnyal az alig két héttel korábban felvett, és mindössze egy évre folyósított, közel ötmillió fontos francia hitelre utalhatott, aminek hosszúlejáratú hitelre történő kiváltását kormányának egyik legfontosabb feladatává tette. Azt azonban, hogy ez mikor és milyen feltételek között tud majd megvalósulni, meghatározni értelem szerűen nem tudta.

Károlyi beszédében félreérthetetlenül világossá tette, hogy a „[...]” kormánynak egész munkaerejét, teljes idejét a belátható közeli jövőben le fogják kötni azok a teendők és azoknak az intézkedéseknek meghozatala és keresztülvitele, amelyek gazdasági és pénzügyi helyzetünk helyreállítását és biztosítását célozzák. Éppen ezért a kormány nem foglalkozott eddig és a közeli jövőben nem is fog foglalkozni más belpolitikai javaslatokkal, és ilyenekkel program alakjában sem lépek ma a t. Ház elé.”³⁵ Ezzel a miniszterelnök egyértelművé tette, hogy tekintettel a gazdasági válság által kialakult helyzetre, érdemi belpolitikai változásokat nem fog kezdeményezni, s értelem szerűen a kormányprogram külpolitikai aspektusai kerülnek a fókuszba.

A kormány várható külpolitikai céljaival, irányjaival és törekvéseivel kapcsolatban Károlyi először a magyar–olasz, a magyar–német és a magyar–francia kapcsolatokról szólt: „Csak néhány évvel ezelőtt Magyarország elszigetelt helyzetben, azt lehet mondani, szinte börtönszerű elszigeteltségben volt. Ennek a börtönnek ajtaját az olasz barátság nyitotta meg számunkra.”³⁶ Ez az olasz–magyar barátság éppen ezért megbecsülhetetlen számunkra. Ez a barátság fennáll, azóta csak erősödött és minden biztosítékunk megvan arra, hogy a jövőben is szilárdan fenn fog állni és állandóan csak bensőbbé és erősebbé válik. De ez az olasz–magyar barátság soha nem irányult semmi más ország ellen, semmiféle agresszív célja, tendenciája nem volt. Ennek az olasz–magyar barátságnak békés szándékait és békés voltát immár minden ország felismerte és ennek eredménye is az, hogy más országokhoz való viszonyunk az olasz–magyar barátság által nemhogy romlott volna, hanem a mellett javulóban van. Németországhoz való barátságos viszonyunk változatlanul fennáll. Franciaországhoz való viszonyunk, amely csak pár évvel ezelőtt nem volt olyan kedvező, mint azt mindnyájan óhajtottuk volna, az utóbbi időben mindinkább javult, sőt azt mondhatnám, hogy igazán közeledünk a legbarátságosabb állapothoz. Csak legutóbb láttuk, hogy a pénzügyi viszonyaink helyrehozatalára feltétlenül szükséges kölcsön jegyzésénél Franciaország

elől ment. Legnagyobbbrészt neki köszönhetjük, hogy ez a kölcsön, amelyre szükségünk volt, megkötetett, és hangsúlyozom, hogy Franciaország részéről semmiféle politikai feltétel és kikötés ennek fejében nem történt, ez a kölcsön tisztán pénzügyi alapon tárgyalatott.”³⁷ Beszédében a miniszterelnök kétséget kizáróvá tette a magyar–olasz kapcsolatok prioritását, ugyanakkor a Berlinhez fűződő viszonyt elintézte egy rövid, kimért, de ugyanakkor barátságosan udvarias fordulattal. A francia kapcsolatoknak ugyanakkor az előzőekhez képest viszonyítottan is nagyobb hangsúlyt adott Károlyi. Külön kiemelte a két ország barátságos közeledését, Párizs Budapestnek nyújtott pénzügyi támogatását, amihez a miniszterelnök szerint nem párosultak politikai követelmények.

A miniszterelnök beszédében Törökországot és Lengyelországot a „legbarátságosabb” országoknak nevezte, míg Anglia és az Amerikai Egyesült Államok tekintetében úgy fogalmazott, hogy náluk „mindig a legteljesebb megértésre találunk”.³⁸ Ausztriával, mint közvetlen szomszédunkkal kapcsolatosan leszögezte, hogy velük „most a télen kötöttük meg a szorosabb baráti szerződést”,³⁹ és úgy politikai, mint gazdasági kapcsolataink Ausztriához mindig bensőségebbek és jobbakké lesznek.”⁴⁰

Károlyi beszédében külön kitért a már megkötött gazdasági megállapodásokra, s nevesítette a Németországgal,⁴¹ Olaszországgal,⁴² Ausztriával⁴³ és Romániával⁴⁴ megkötött szerződéseket, valamint jelezte, hogy „az erre irányuló tárgyalások folyamatban vannak és a legközelebbi időben minden valószínűség szerint sikeresen be is fejeztetnek Franciaországgal és Csehszlovákiával.”⁴⁵ Ezek a szerződések, folytatta a miniszterelnök „Kereskedelmi exportunk fejlesztését mezőgazdasági cikkeink exportjának biztosítását és kiterjesztését van [...] hivatva szolgálni és ezáltal remélhető, hogy valutáris helyzetünk fokozatosan erősödni és javulni fog.”⁴⁶

A miniszterelnök visszafogott optimizmussal kijelentette továbbá, hogy „Gazdasági kapcsolataink és érintkezésünk más szomszédainkkal állandóan javul és könnyebbedik; gazdasági szempontból a megértés és az ellentétek kiküszöbölése a legjobb úton halad. Az ezekkel a szomszédainkkal még fennálló politikai ellentétek akadályozzák még egyelőre, hogy az a valóban barátságos és benső jó szomszédi viszony álljon fenn közöttünk, amelyet a magunk részéről óhajtunk és kívánunk.”⁴⁷

Károlyi szölt arról is, hogy ezt a jószomszédi viszonyt, amely tele volt ellentétekkel és feszültségekkel, miként szeretné elérni. Határozottan visszautasította és elvetette az erőszak minden formáját, és helyette a békés, kölcsönös megértésen alapuló megegyezést szorgalmazta. Meggyőződéssel vallotta továbbá, hogy ez és csakis ez teremtheti meg az európai békét, a kontinens politikai és gazdasági stabilizációját és konszolidációját. Erről bemutatózó beszédében így szölt: „Mivel [...] immár mindenki meg van győződve arról, hogy mi mindazokat a politikai ellentéteket, amelyek közöttünk fennforognak, csakis békés megegyezés, kölcsönös megértés alapján óhajtjuk rendezni és a legteljesebb mértékben óvakodni akarunk minden elhamarkodott és erőszakos lépéstől – amelyről tudjuk, hogy nemcsak célravezető nem volna, hanem sokkal nagyobb zavarokat és bajokat is idézhetne elő – és ezektől a magyar kormány és az egész magyar nemzet magát feltétlenül távol tartja, remélem, hogy ezek az ellentétek kölcsönös megértés és megegyezés által belátható időn belül mégis csak kiküszöbölhetők lesznek és akkor fenn fog állani és biztosítható lesz a valóban a népek lelkére felépített tartós, állandó megnyugvás, meglegedésen alapuló békés állapot, amely állapot nélkül Európának sem politikai szilárdságát, sem gazdasági együttműködését elképzelni nem tudom.”⁴⁸

Ezekkel a megállapításokkal összefüggésben elemezte Magyarország helyzetét, határozta meg helyét és pozícióját, s fogalmazta meg azt a külpolitikai törekvést, amely a konfrontációk helyett az országok közötti összefogásra, egymás kölcsönös megértésére helyezte a külpolitikai hangsúlyokat. Károlyi erről így vélekedett: „Magyarország, egy kis ország,

nem bírhat olyan súllyal, mint a nagyhatalmak, de azzal a súllyal, amellyel bírnak, mindenképpen arra fogunk törekedni, hogy ezt abban az irányban érvényesítsük, amely irány most már kezd általánosan az egész világon elterjedni. Úgy politikai, mint gazdasági tekintetben az országoknak össze kell fogniok, kölcsönös megértéssel, megegyezéssel és kölcsönös méltányossággal kell együttesen a bajokon segíteni s lassacskán meg kell szüntetni azt a pénzügyi és gazdasági háborút, amely tulajdonképpen vámszempontból drótsövény-akadályokkal keresztezi keresztül-kasul az egész világot és drágítja meg az életet, drágítja meg a termelést, teszi lehetetlenné a gazdasági élet normális felépítését és prosperitását.”⁴⁹

Beszédét azzal zárta a miniszterelnök, hogy egyrészt kérte az Országgyűlés tagjait és pártjait, hogy támogassák törekvéseit, s kormányának munkájáról csak utólag, a várható eredmények ismeretében mondjanak majd kritikát. Másrészt egyértelművé tette, hogy a kormány el van szánva programjának következetes végrehajtására, az ország gazdasági válságból történő kivezetésére. Erről a következőket mondta Károlyi Gyula: „Tudatában vagyok annak, hogy egy program magábanvéve nem jelent semmit, az csak a kormány szándékát jelzi. Jószándékra szüksége van mindenkinek, aki egy úton elindul. Azt a szándékot helyeslőleg, vagy elítélőleg bírálhatják el, de végleges bírálatot csak akkor lesznek képesek gyakorolni, ha annak a szándéknak megvalósítását cselekedetekkel és e cselekedeteknek eredményeivel fogják látni. Minthogy a kormány el van tökéelve arra, hogy minden erejét latba veti az ország gazdasági helyzetének helyreállítására és ezáltal a gazdasági jólétnek biztosítására, számítva az országgyűlésnek és az ország közönségének jóindulatú támogatására, merem remélni, hogy ezt a jószándékunkat siker fogja koronázni és minél előbb olyan cselekedetekkel, olyan eredményekkel tudunk a t. Ház elé lépni, amelyekről azután végleges ítéletet és bírálatot lesznek képesek adni. Kérem a t. Házat, hogy végleges ítéletét addig függessze fel és adjon lehetőséget és módot a kormánynak, hogy e nehéz feladatának az ország érdekében meg is tudjon felelni.”⁵⁰

A Károlyi Gyula által vezetett kormány külpolitikájával kapcsolatban legtöbbször az a sommás megállapítás hangzik el, hogy kormányra lépését követően a magyar külpolitikában hosszú szünet után ismételten megjelent és hangsúlyosan képviseltetve lett a francia orientáció.⁵¹ Károlyi 1931. augusztus 27-én az országgyűlésben elmondott bemutatkozó, s egyben kormányának programját ismertető beszéde azonban ezt a feltételezést nem látszik igazolni. A beszéd alapján megállapítható ugyanis, hogy a magyar külpolitikában továbbra is az olasz orientáció maradt a meghatározó. Mellette azonban kétségtelenül érezhető volt bizonyos hangsúlyeltolódás Franciaország irányába. Pontosabban ez már Károlyi Gyula külügyminiszteri kinevezését követően kitapinthatóvá vált. Ezt igazolja az 1931 augusztusában aláírt francia–magyar kölcsönszerződés is, ami már az ő külügyminiszerségének idejére esett. Mindez azzal az el nem hanyagolható ténnyel magyarázható, hogy 1931 nyarán egyedül Párizs volt még abban a helyzetben, hogy Budapestnek, ha szerény mértékben is, de pénzügyi, illetve egyéb gazdasági segítséget nyújtson. Utóbbira példa az 1931. szeptember 25-én, Budapesten megkötött francia–magyar kereskedelmi szerződés, amely a Franciaországba szállítandó magyar búzának a teljes francia búza-behozatal 10%-ig kedvezményes vámot biztosított. A megállapodás szépséghibája volt azonban az, hogy a szerződés nem azonnal lépett hatályba, így az 1931-es évre nem segítette a magyar búzaexportot.⁵² Álláspontunk szerint az 1931-es francia–magyar közeledést a fent említett pénzügyi-gazdasági megállapodások ellenére sem szabad túlértékelni, s semmiképpen nem lehet arra úgy tekinteni, mintha az a magyar külpolitika orientációváltása lett volna. Valójában mindkét fél részéről a taktikai megfontolások játszották a főszerepet. Párizs ezzel próbálta meg távol tartani Budapestet a német–osztrák vámunió tervétől, s tett egyben kísérletet a magyar–olasz kapcsolatok lazítására. Ezzel szemben Magyarország az adott nemzetközi viszonyrendszerben egyedül Párizstól remélhetett finánciális támogatást annak érdekében,

hogyan elkerülje a pénzügyi összeomlást. Nem véletlen tehát, hogy a fent idézett 1931. augusztus 27-i Károlyi beszéd meglehetősen békülékeny volt Franciaország közép-európai szövetségesei, a kisantant országainak irányába. A revíziót még távoli opcióként sem említette, a határok erőszakos megváltoztatásának a lehetőségét kategorikusan elvetette, s helyettük a jószomszédi viszony kialakításának szükségességét hangsúlyozta. Mindez gesztus és egyben taktikai lépés is volt egyben Párizs felé.

A csehszlovák külügyminiszter, Edvard Beneš, aki megkülönböztetett érdeklődéssel kísért figyelemmel a Budapestről érkező híreket, Károlyi békülékeny szavaira reagálva, 1931 őszén szánta el magát cselekvésre, és állt elő egy csehszlovák–osztrák–magyar vámunió alapuló gazdasági együttműködés tervével.⁵³ Beneš annak érdekében, hogy „kedvet” csináljon a tervhez a magyar félnek, még bizonyos területi engedmények⁵⁴ lehetőségét is megvillantotta. Az egykori Osztrák–Magyar Monarchia gazdaságilag legfejlettebb területeit gazdaságilag integrálni szándékozó Beneš-terv azonban hamar megbukott. Egyrészt Bécs és Budapest gyanakvásán, s előbbi érdektelenségén, de leginkább a nagyhatalmak – Franciaország, Németország, Olaszország – ellenállásán, akik egyáltalán nem nézték jó szemmel a nélkülük megvalósuló közép-európai gazdasági integráció tervét.

1932 elején London és Párizs részéről is megfogalmazódtak olyan gazdasági tervek, amelyek a közép- és délkelet-európai térség gazdasági bajaiból történő kilábalást voltak hivatottak elősegíteni. Ilyen volt az 1932. januári angol vámuniós javaslat, amely Magyarországot, Ausztriát, Csehszlovákiát, Romániát, Jugoszláviát és Bulgáriát tömörítette volna közös vámszövetségbe.⁵⁵ London azonban ahelyett, hogy az érintett országokkal tárgyalt volna, a tervhez nagyhatalmi – elsősorban francia, német és olasz – támogatást próbált megszerezni, sikertelenül. Az angol elképzelés ugyanis alapjaiban sértette a készülő francia és olasz terveket, s Németországot is elszigetelte volna hagyományos gazdasági kapcsolataitól. Így a londoni elképzelés, amit 1932 februárjában Anglia úgy módosított, hogy mintegy felmelegítve a Beneš-tervet a vámuniót már csak Magyarország, Ausztria és Csehszlovákia részvételével képzelte el, egyrészt az érintett országok, másrészt az európai nagyhatalmak támogatásának hiányában, lekerült a napirendről.

De hasonló sorsra jutott André Tardieu⁵⁶ francia miniszterelnök 1932. március 2-án a francia képviselőház pénzügyi bizottságában beterjesztett, és a dunai államok – Ausztria, Magyarország, Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia – együttműködésére alapozó terve is. Tardieu látva a vámuniós törekvések kudarcát, egy annál lazább, kereskedelempolitikai együttműködés tervét vázolta fel, természetesen Franciaország mentorálása alatt.⁵⁷ A Tardieu-terv néven ismerté vált memorandumot 1932. március 5-én juttatta el a francia diplomácia az érintett öt Duna-völgyi országnak: Ausztriának, Csehszlovákiának, Magyarországnak, Jugoszláviának, Romániának, valamint az európai nagyhatalmaknak.⁵⁸ A terv a preferenciális vámrendszer és a kölcsönös vámkedvezmények bevezetése mellett az egymással szemben meglévő kereskedelmi korlátok lebontását javasolta az érintett országoknak, melyet nagyjából francia és angol, kisebb mértékben olasz pénzügyi segítség egészített volna ki. Németországnak a terv sem gazdasági, sem politikai szerepet nem szánt.⁵⁹

A francia miniszterelnöknek, aki túlzottan is bízott tervének kedvező fogadtatásában, hamarosan csalódnia kellett. A terv nyilvánosságra kerülését követően ugyanis a német diplomácia lendületes ellenoffenzívába kezdett, s minden lehetséges politikai és gazdasági eszközt bevetett annak érdekében, hogy a párizsi javaslatot zátonyra futtassa. Berlin látványos, a korábbiakhoz képest szokatlanul engedékeny gazdasági ajánlatokat tett Magyarországnak és Romániának, ami egyértelműen azt célozta, hogy a Tardieu-terv által megcélzott országokat a francia javaslattól eltérítse.⁶⁰

A várakozással ellentétesen fogadta a tervet a római és a londoni diplomácia is. Előbbi ügyesen lavírozva, sem elutasító, sem pedig támogató magatartást nem tanúsított, miköz-

ben egyértelművé tette, hogy számára az olasz–osztrák–magyar gazdasági együttműködés jelenti a lehetséges megoldást.⁶¹ Anglia ellentmondásosan viszonyult a tervhez, s a terv által kialakult helyzethez. Egyrészt nem kívánta Franciaország pozícióinak megerősödését, s különösen nem akart a térség gazdasági szanálásának pénzügyi finanszírozója lenni. Ugyanakkor nem kívánta a német fél megerősödését sem. Ezért az európai egyensúly politikájának érdekében elsődleges szempontként a térség gazdasági stabilizációját tekintette szem előtt, de ezzel együtt szeretne volna megtartani korábban megszerzett gazdasági befolyását is. A kormányon belül dúló viták eredménye végül az lett, hogy London elfogadta a Duna-völgyi preferenciális rendszert, s annak megvalósíthatóságáról nemzetközi konferencia összehívását javasolta.⁶²

A francia és az angol diplomácia vezetői a konferencia előtt két nappal még egy utolsó, titkos egyeztetést folytattak Londonban. A felek ugyan számos kérdésben megegyeztek – de mivel a találkozás ténye nyilvánosságra került, ami természetesen német és olasz nemtetszést váltott ki – a nemzetközi konferencia rossz előjelekkel indult.⁶³

Az 1932. április 6–7-én Londonban megrendezett négyhatalmi konferencián a francia–német szópárbaj dominált. A Bernard von Bülow⁶⁴ külügyminiszter-helyettes által vezetett német küldöttség fő célja a német délkelet-európai törekvéseket akadályozó, azokat keresztülhúzni szándékozó Tardieu-terv megbuktatása volt.⁶⁵ Bülow méltó ellenfélre akadt a francia delegátust irányító Pierre-Étienne Flandin⁶⁶ pénzügyminiszter személyében. Tardieu tudatosan nem vállalta a hivatalos szereplést. A konferencia eredményének kiszámíthatatlan volta, a választások előtt álló francia miniszterelnököt ugyanis arra sarkallta, hogy ne vegyen részt a bizonytalan kimenetelű vitában.⁶⁷ Tardieu jól számított. Bülow és Flandin között fenyegetőzésektől sem mentes, késhegyig menő vita bontakozott ki a tervről. Előbbi annak teljes elutasítása, utóbbi a bevezetése mellett érvelt.⁶⁸

Az egyre hevesebbé váló francia–német vitát látva, a tekintélyes személyekből álló angol delegátus⁶⁹ diplomatikusan kivonta magát a disputából, s példájukat követve nem bocsátkozott érdemi vitába az olasz fél⁷⁰ sem. London a hagyományos egyensúlypolitikát követve megelégedett a ténnyel, hogy a terv bukása sem a francia, sem pedig a német pozíciókat nem erősítette meg, míg Róma ugyanezt úgy élte meg, mint saját Duna-völgyi politikájának pillanatnyi részsikerét. Mindezek ellenére a nemzetközi közvélemény olvasata szerint a terv a német–olasz együttműködésnek köszönhetően bukott meg.⁷¹

A Tardieu-terv kudarca lezárta a Duna-völgyének gazdasági integrációjára tett kísérletek azon korszakát, amikor azt francia illetve angol kezdeményezésre, vagy a két nagyhatalom együttműködésének keretében kívánták megvalósítani. Franciaországot ugyanis elérte a gazdasági válság, amely 1932-től kibontakozva egészen az évtized végéig tartott, s gazdasági, politikai és szociális problémák tömegét hozta a franciák számára. Mindez megbénította és defenzívába kényszerítette a francia politikát, amely mögött immár nem állt az a gazdasági, pénzügyi háttér, amelyre támaszkodva aktivizálhatta volna magát a térségben. A Duna-völgyének gazdasági együttműködését a londoni konferencia kudarca után az angol politika sem szorgalmazta. Kezdeményező szerepet nem vállalt a térségben, s érdeklenségét mutatva, átengedte azt előbb az olasz, majd a német törekvéseknek.

A Károlyi Gyula vezette magyar kormánynak, illetve a Walko Lajos által irányította külpolitikának a fentiekben felvázolt nemzetközi helyzetben kellett lavíroznia és képviselnie a magyar kül-, pénzügy- és gazdaságpolitikai érdekeket. Azokat, amiket a miniszterelnök 1932. augusztus 27-én az Országgyűlésben felvázolt. Az egymás érdekeit is keresztező nagyhatalmi tervek, törekvések, válságkezelő javaslatok egyáltalán nem teremtettek kedvező nemzetközi és külpolitikai légkört a magyar fél számára. Így aztán tartós, és sikeres válságkezelést aligha tudott folytatni Károlyi Gyula kormánya. Részsikerek ugyan adódtak, mint például a 1932. március 4-én, Budapesten aláírt magyar–francia, vagy a másnapi

magyar–olasz áruforgalmi egyezmények, de ezek nem hoztak igazi áttörést a magyar mezőgazdasági cikkek exportja terén. De érdemi megállapodás nélkül zárultak Walko Lajos külügyminiszter 1932. március 12-i párizsi tárgyalásai francia kollégájával, André Tardieu-vel is. Részeredménynek volt tekinthető továbbá a magyar-belga áruforgalmi egyezmény budapesti megkötése március 30-án, illetve az 1932 júliusában megkezdett és augusztus 22-én aláírással zárult tárgyalássorozat, melynek eredményeként aláírásra került a magyar–osztrák kereskedelmi szerződés, valamint az augusztus 3-án Budapest és Berlin között a magyar búzafelesleg Németországban történő értékesítését lehetővé tevő megállapodás.⁷² Ezek fontos, a szűkös külpolitikai mozgástér által kínált jelentős eredmények voltak ugyan, de a hitel- és értékesítési válsággal immár évek óta küzdő magyar gazdaság számára nem kínáltak igazi megoldást és alternatívát. A Károlyi Gyula által vezetett kormánynak, amelynek nem adatott meg a kedvező nemzetközi környezet, nem sikerült kivezetnie az országot a válságból. A nagyhatalmak által kezdeményezett válságkezelési törekvések rendre elhaltak az egymásra irigykedve tekintő államok ellenállásán, ami egyúttal a magyar kezdeményezéseket is teljesen ellehetetlenítette. Károlyi Gyulának 1932. szeptember végén nem maradt más választása, minthogy benyújtsa kormányának lemondását. Ezt a kormányzó elfogadta és 1932. szeptember 29-én Gömbös Gyulát bízta meg kormányalakítással. A válságból való kilábalás végrehajtása így az új miniszterelnökre, és kabinetjére hárult.

JEGYZETEK

1. Az Olaszországgal 1927. évi április hó 5. napján Rómában kötött barátsági, békéltető eljárási és választott bírósági szerződés becikkelyezéséről szóló 1927. évi XXVIII. törvénycikk szövegét lásd <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7712> (a letöltés dátuma 2014. május)
2. Bővebben lásd Gulyás László (2011): A kisantant története. Rubicon 2011/2. szám 68–77. old.
3. Walko Lajos mielőtt a külügyminiszteri tárcát a Bethlen-kormányban átvette volna, a Pénzügyminisztérium államtitkára volt, majd 1922. június 16-tól több mint négy éven keresztül a kereskedelemügyi miniszteri posztot töltötte be. Mellette közben egy rövid ideig pénzügyminiszter is volt. A külügyi tárcát 1925. március 17-e és 1930. december 9-e között vezette. A külügyek élén gróf Károlyi Gyula követte, aki miniszterelnökként 1931. augusztus végén Walko Lajost kérte fel a magyar külügyek irányítására. Walko ezt a megbízatását a Gömbös-kormány 1932. október 1-jei hivatalba lépéséig ellátta. Walkot a Külügyminisztérium élén Puky Endre követte.
4. Erről az időszakról lásd Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő.
5. A bethleni külpolitika 1927 és 1931 közötti alakulását és értékelését lásd Romsics Ignác (2013): Bethlen István. Nemzeti Könyvtár 19. Magyar Közlöny Lap-és Könyvkiadó, Budapest. 255–279. old.; Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő. 70–72., 76–85., 111–113., 117–126. old.
6. A gazdasági világválság Magyarországon (1929–1933) file:///C:/Users/Vizil/Downloads/jadoxdocument_32088_83707%20(1).pdf (a letöltés dátuma 2014. május)
7. A magyar ellenforradalmi rendszer belpolitikája és gazdasági helyzete 1927. január – 1931. augusztus 24. Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919–1945. V. kötet. A bevezető tanulmányt írta, a kötet forrásanyagát összeállította és jegyzetekkel ellátta Karsai Elek. Kossuth Kiadó, Budapest, 1976. (a továbbiakban IET V. kötet) 89. irat. 223. old.
8. IET V. kötet. 17. old. Lásd továbbá a forrásgyűjtemény 137., 139., 146., 148., 149., 162., 171. iratait.
9. IET V. kötet. 17. old.; Bethlen újról szóló közli Hegedűs Kálmán: Belpolitikai szemle. In. Magyar Szemle, 1929. V. köt. 2. sz. (18.) 178. old.
10. Romsics Ignác (1990): Bethlen István külpolitikája 1921–1931. Századok, 1990. 5–6. szám. 610. old.; Gulyás (2013): 80. old.

11. Bethlen nyilatkozatát idézi Romsics (1990): 610. old.
12. Bethlen nyilatkozatát idézi Gulyás (2013): 79. old.
13. Juhász Gyula (1975): Magyarország külpolitikája 1919/1945. Második, átdolgozott kiadás. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 132–133. old.; Gulyás (2013): 83–85. old.
14. Schön budapesti német követ jelentését idézi Romsics (1990): 611. old.
15. Uo.
16. Juhász (1975): 121. old.; Gulyás (2013): 75. old.
17. Gulyás (2013): 78. old.; Romsics (1990): 612. old.
18. Juhász (1975): 127. old.; Romsics (1990): 606. old.; Gulyás (2013): 111–113. old.
19. Az olasz-osztrák barátsági szerződést Schober és Mussolini 1930 februárjában írta alá Rómában.
20. Gróf Károlyi Gyula (1871–1947) 1919-ben az aradi, majd a szegedi ellenforradalmi kormány elnöke. Utóbbinak igazságügy minisztere is. Az arisztokrata körökben csak „pipás ember”-nek nevezett Károlyi annak ellenére, hogy komolyabb megbízatást az 1928 és 1930 közötti korona-őri tisztségen kívül nem vállalt, a korabeli Magyarországon mégis az egyik legbefolyásosabb személyiségnek számított. Élvezte a kormányzó feltétel nélküli bizalmát, akivel mellel rokonágban is állt.
21. Ilyen sikertelen kísérletek voltak 1930-ban a február-márciusi genfi „Vámfegyverszüneti” konferencia, Briand francia külügyminiszter májusi Páneurópa terve, a júliusi bukaresti az augusztusi varsói, és a novemberi belgrádi mezőgazdasági konferencia.
22. A német-osztrák vámunió tervéről lásd Diószegi László (1997): Gazdasági egyesítési tervek a Duna-medencében az 1929–1933-as világgazdasági válság időszakában. In: Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19. és 20. században. Teleki László Alapítvány, Budapest. 68–73. old.; Fejes Judit (1981): Magyar–német kapcsolatok 1928–1932. Akadémiai Kiadó, Budapest. 112–116. old.; Gulyás (2013): 148–150. old.; Vizi László Tamás (2012): Duna-völgyi együttműködési kísérletek az 1930-as évek első felében. Fejeztek a közép-európai integrációs törekvések történetéből. In: Civil társadalom és érdekképviselő Közép-Európában. Szerk.: Simon János. L'Harmattan CEPoliti Kiadó, Budapest. 19–21. old.; Vizi László Tamás (2009): Attempts at Cooperation in the Danube-Basin in the First Half of the 1930s. In.: Közép-Európa: Transzfer és dialógus. A Budapest Fórum Nemzetközi konferenciája Fürstenfeld, 2006. szeptember 30. Szerk.: Glavanovics Andrea, Dr. Szele Bálint. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár. 342–344. old.
23. A német-osztrák vámunió ügyét a Népszövetségi Tanács végül a Hágai Nemzetközi Bíróság elé utalta. A Bíróság a végső döntést 1931. szeptember 5-én hozta meg, és azt ellentétesnek találta Ausztria szerződéses kötelezettségeivel. Az érintett felek – érzékelve a várható elmarasztaló ítéletet – még a döntés előtt, 1931. szeptember 3-án lemondtak a vámunióról.
24. Juhász (1975): 134. old.; Gulyás (2013): 149–150. old.
25. Az osztrák-német vámunióra adott és a plan constructif nevet viselő francia választ, 1931. május 16-án hozták nyilvánosságra. Lásd Vizi (2012): 21–22. old.; Vizi (2009): 344. old.
26. Louis de Vienne 1927 és 1934 között képviselte nagykövetként a Francia Köztársaságot Budapesten.
27. Juhász (1975): 135. old.
28. Uo.
29. Benda Kálmán (főszerk.) (1982): Magyarország történeti kronológiája. III. kötet. 1848–1944. Akadémiai Kiadó, Budapest. 916. old.
30. Juhász (1975): 138. old.
31. Walko Lajos a Károlyi-kormány teljes hivatali ideje alatt (1931. augusztus 24.–1932. október 1.) ellátta a külügyminiszteri feladatokat.
32. Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945. (1983) Sajtó alá rendezte, a bevezető szöveget írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta Petneki Mihály. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 112. old.
33. Képviselőházi napló, 1931. I. kötet. 1931. július 20.–1931. augusztus 28. 1931. augusztus 27. (továbbiakban KN 1931. I.) 356. old.
34. KN 1931. I. 357. old.

35. Uo.
36. Utalás az 1927. április 5-én Rómában aláírt magyar-olasz barátsági, békéltető eljárási és választott bírósági szerződésre.
37. Uo.
38. Uo.
39. Utalás a Magyarország és Ausztria között 1931. január 25-én Bécsben megkötött barátsági, békéltető és döntőbírósi szerződésre.
40. KN 1931. I. 357. old.
41. Utalás a Magyarország és Németország között 1931. július 18-án megkötött kereskedelmi szerződésre, melyben Berlin a magyar búzakivitelt 25%-os vámkedvezményt biztosított.
42. Utalás Bethlen István 1928. április 2-a és 5-e közötti milánói útjára, amikor a Magyarország egy 300 millió pengős fegyverkezésre fordítható kölcsönszerződési ígéretet kapott Mussolinótól. Ezt az ígéretét az olasz miniszterelnök Bethlen 1930. április 10-e és 12-e közötti római látogatásakor megismételte.
43. Utalás a Magyarország és Ausztria között 1931. június 30-án, hosszú tárgyalások után meghosszabbított kereskedelmi szerződésre.
44. Utalás a Magyarország és Románia között 1931. augusztus 11-én Sinaiában megkötött kereskedelmi szerződésre.
45. KN 1931. I. 357. old.
46. Uo.
47. Uo.
48. Uo. 357–358. old.
49. Uo. 358. old.
50. Uo.
51. A Károlyi Gyula vezette kormány külpolitikájának modern kori elemzésével és bemutatásával maig adós a magyar történettudomány. A témával részletesebben foglalkozó munka közel fél évszázaddal ezelőtt jelent meg. Lásd erre vonatkozóan: Márkus László (1968): A Károlyi Gyula-kormány bel-és külpolitikája. Akadémiai Kiadó, Budapest. A Károlyi-kormány megalakulásával a francia orientáció „felbukkanását” vélelmezi Gulyás László is. Lásd erre vonatkozóan Gulyás László (2008): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. ATTRAKTOR Kiadó, Máriabesnyő – Gödöllő. 212. old.
52. Benda (1982): 917. old.
53. A Beneš-tervre vonatkozóan lásd Diószegi (1997): 73–78. old.; Vizi (2012): 22–25. old.; Vizi (2009): 344–346. old.; Gulyás (2008): 212–213. old.
54. Beneš Kassa és környékének esetleges átadására tett célzásokat.
55. Diószegi (1997): 82–85. old.; Vizi (2012): 25–26. old.; Vizi (2009): 346–347. old.
56. André Tardieu francia politikus. [1876. szeptember 22. (Párizs) – 1945. szeptember 15. (Menton, Alpes-Maritimes, Franciaország, Provence)] Clemenceau és Poincaré mellett tűnt fel, és a harmincas évek elején háromszor töltötte be a miniszterelnöki tisztséget. Tervének meghirdetése harmadik miniszterelnökségének idejére esett. (1932. február 20.–1932. május 10.)
57. A Tardieu-tervre vonatkozóan lásd Kakasy Judit (1991): A Tardieu-terv a Duna menti államok megsegítésére. Kisebbségkutatás, 1991. 1. szám. <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00001/42.htm> Az írás Bariéty, Jacques: Le „Plan Tardieu” d’aide aux pays danubiens et la France című tanulmányát ismerteti. = Revue d’Europe Centrale, 1997. 2. no. 1–14. old.; Diószegi László (1994): A Tardieu-terv: Francia válságmenedzselési kísérlet Közép-Európában. Rubicon, 5. évf., 1994. 8. sz. 13–18. old.
58. Uo.
59. Diószegi (1994): 13–18. old.
60. Diószegi (1997): 90–91. old.
61. Uo. 91–93. old.
62. Uo. 94–96. old.
63. Uo. 95–96. old.
64. Bernard von Bülow német politikus. (1885–1936) A Tardieu-terv meghirdetésekor Németország külügyminiszter-helyettese.

65. Ránki György (1984): Mozgástér és kényszerpálya. A Duna-völgyi kis országok a nemzetközi gazdaság és politika rendszerében. (1919–1945) In.: A két világháború közötti Magyarország-ról. Kossuth Kiadó, Budapest. 202. old.; Eiler Ferenc (2002): Németország Duna-völgyi politikája 1920–1938. In.: http://www.mtaki.hu/docs/eiler_ferenc_nemeto_dunavolgyi_politikaja.pdf. 18. A tanulmány megjelent: Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában. Szerk.: Fedinec Csilla. Teleki László Alapítvány, Budapest. 37–63. old.
66. Pierre-Étienne Flandin francia politikus, pénzügyi szakember. [1889. április 12. (Párizs) – 1958. június 13. (Saint-Jean-Cap-Ferrat, Alpes-Maritimes, Franciaország, Provence)] A harmadik Tardieu-kormány pénzügyminisztere. (1932. február 20.–1932. június 3.) A harmincas évek elejétől több fontos miniszteri posztot töltött be. Az első és második Tardieu-kormányban a gazdasági, Pierre Laval három kormányában 1931. januárjától 1932. februárjáig a pénzügyi tárcát irányította.
67. Diószegi (1997): 95–96. old.
68. Uo. 96–97.
69. Az angol delegációt Ramsay MacDonald (1866. október 12. – 1937. november 9.) miniszterelnök vezette. A delegáció tagja volt még többek között Sir John Simon (1873. február 28.–1954. január 11.) külügyminiszter és Neville Chamberlain (1869. március 18.–1940. november 9.) pénzügyminiszter.
70. A londoni konferencián Olaszországot Dino Grandi külügyminiszter képviselte. [1895. június 4. (Mordano) – 1988. május 21. (Bologna)] Grandi 1929 és 1932 között töltötte be a külügyminiszteri tisztséget. 1932 és 1939 között londoni követ volt, majd az olasz képviselőház elnöke. 1943 júniusában szembe fordult Mussolinival, s a Fasiszta Nagytanácsban Mussolini leváltása mellett szállt síkra.
71. Gulyás László–Tóth István (2006): Milan Hodža első Közép-Európa tervének magyarországi fogadtatása. Aetas, 2006. 1. szám. 114.
72. Benda (1982): 919–922. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A magyar ellenforradalmi rendszer belpolitikája és gazdasági helyzete 1927. január–1931. augusztus 24. Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919–1945. V. kötet. A bevezető tanulmányt írta, a kötet forrásanyagát összeállította és jegyzetekkel ellátta Karsai Elek. Kossuth Kiadó, Budapest, 1976.
- Az Olaszországgal 1927. évi április hó 5. napján Rómában kötött barátsági, békéltető eljárási és választott bírósági szerződés becikkelyezéséről szóló 1927. évi XXVIII. törvénycikk. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7712>
- Benda Kálmán főszerk. (1982): Magyarország történeti kronológiája. III. kötet. 1848–1944. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bölgny József–Hubai László (2004): Magyarország kormányai 1848–2004. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Diószegi László (1994): A Tardieu-terv: Francia válságmenedzselési kísérlet Közép-Európában. Rubicon, 5. évf., 1994. 8. sz.
- Diószegi László (1997): Gazdasági egyesítési tervek a Duna-medencében az 1929–1933-as világ-gazdasági válság időszakában. In.: Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19. és 20. században. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Eiler Ferenc (2002): Németország Duna-völgyi politikája 1920–1938. In.: http://www.mtaki.hu/docs/eiler_ferenc_nemeto_dunavolgyi_politikaja.pdf. 18. A tanulmány megjelent: Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában. Szerk.: Fedinec Csilla. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Fejes Judit (1981): Magyar–német kapcsolatok 1928–1932. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Gulyás László–Tóth István (2006): Milan Hodža első Közép-Európa tervének magyarországi fogadtatása. Aetas, 2006. 1. szám.
- Gulyás László (2008): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. ATTRAKTOR Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő.

- Gulyás László (2011): A kisantant története. Rubicon 2011/2. szám 68–77. old.
- Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő.
- Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő.
- Hegedűs Kálmán: Belpolitikai szemle. In: Magyar Szemle, 1929. V. köt. 2. sz. (18.)
- Juhász Gyula (1975): Magyarország külpolitikája 1919/1945. Második, átdolgozott kiadás. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Kakasy Judit (1991): A Tardieu-terv a Duna menti államok megsegítésére. Kissebbségkutatás, 1991. 1. szám. <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00001/42.htm>
- Képviselőházi napló, 1931. I. kötet. 1931. július 20.–1931. augusztus 28.
- Márkus László (1968): A Károlyi Gyula-kormány bel- és külpolitikája. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ránki György (1984): Mozgástér és kényszerpálya. A Duna-völgyi kis országok a nemzetközi gazdaság és politika rendszerében. (1919–1945) In: A két világháború közötti Magyarországról. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Romsics Ignác (2013): Bethlen István. Nemzeti Könyvtár 19. Magyar Közlöny Lap-és Könyvkiadó, Budapest.
- Romsics Ignác (1990): Bethlen István külpolitikája 1921–1931. Századok, 1990. 5–6. szám.
- Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945. (1983) Sajtó alá rendezte, a bevezető szöveget írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta Petneki Mihály. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Vizi László Tamás (2009): Attempts at Cooperation in the Danube-Basin in the First Half of the 1930s. In: Közép-Európa: Transzfer és dialógus. A Budapest Fórum Nemzetközi konferenciája Fürstenfeld, 2006. szeptember 30. Szerk.: Glavanovics Andrea, Dr. Szele Bálint. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár.
- Vizi László Tamás (2012): Duna-völgyi együttműködési kísérletek az 1930-as évek első felében. Fejeztek a közép-európai integrációs törekvések történetéből. In: Civil társadalom és érdekképviselet Közép-Európában. Szerk.: Simon János. L'Harmattan CEPoliti Kiadó, Budapest.

TÓTH IMRE*

KÁNYA KÁLMÁN KÜLPOLITIKAI SZEMLÉLETE (1920–1933)

KÁNYA KÁLMÁN'S VIEW ON HUNGARIAN FOREIGN POLICY (1921–1933)

ABSTRACT

Kálmán Kánya came from the foreign service of the Austro-Hungarian Monarchy. He was the general secretary of the Hungarian Ministry of Foreign Affairs between 1920–1925, and also the head of that ministry with political ambitions. His leadership of the foreign apparatus reflected upon the collective frustrations of the Hungarian political upper-class after Trianon.

He considered those excluded people came from the 19th century's classic diplomacy with up-stage superiority and he thought the same about his own outsider superiors. It is thought to be a high level of deception carry on great power politics without great power background. His views have been refined later as a foreign minister but he never considered the neighbouring, and especially the Balkan states, as equal partners.

A vezértitkár

Az önálló magyar külügyminisztérium és a külügyi szolgálat létrehozása 1918 végén megkezdődött, de a teljes kiépülésig legalább két év telt el. A frissen megszervezett intézmény működését természetes módon kisebb-nagyobb zavarok kísérték. A működés hatékonyságát hátráltatták a gyakori miniszterváltások is.¹ A minisztérium munkájának folyamatosságát Khuen-Héderváry Sándor és Kánya Kálmán biztosították. Kettejüknek nagy szerepe volt az önálló magyar külügyminisztérium felépítésében, egyes források szerint egyenesen ők szervezték meg a külügyminisztériumot, ez azonban így mindenképpen túlzó kijelentés. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a már elkezdődött szervezés nyomán, kettejük munkájának köszönhetően vált valóban működővé és begyakorlottá a külügyminisztérium gépezete.² Az Osztrák-Magyar Monarchia külügyi szolgálatából érkezett, a dualista állam bukásáig mexikói követként működött Kánya Kálmán befolyása azonban nagyon hamar túlnőtt eredeti pozícióján. Sokak szerint a tehetséges, kiváló diplomáciai rutinnal bíró diplomata mint *secrétaire général* egyedülálló tekintélyével voltaképpen a magyar külpolitika igazi irányítója volt. Ezekkel a megállapításokkal nem kell egyetértenünk (elég csak Bethlen István külpolitikai affinitására gondolunk), de mindenképpen sokat elárulnak befolyásának nagyságáról.³

Kánya nem csupán a gyakori miniszterváltások miatt nőtt a minisztérium egyik legfőbb tekintélyévé, hanem feletteseinek sovány szakértelme okán is. Mint képzett és gyakorlott diplomata dilettánsnak tekintette miniszterei jó részét és csaknem mindegyiküket ugyanolyan fölényrel kezelte, mint mindazokat, akik nem a diplomata-karrierből érkeztek a külügyi szakmába. A külügyminisztériumba kerülése idején hivatalban lévő Somssich József után a rövid ideig a külügyi posztot is betöltő Simonyi-Semadam Sándor, majd a saját kormányában 1920. szeptember 22-ig szintén külügyminiszteri tárcát birtokló Teleki Pál is ezek közé tartozott. Telekit a nagy tekintélyű, hivatásos diplomata, Csáky Imre követte, ám ő csak három hónapig maradt hivatalban. Utódai megint csak „kívülről” érkeztek a Dísz térre. A helyzetük Kánya szemében legfeljebb annyiban volt eltérő, hogy mennyire bírták

* Dr. habil. Tóth Imre egyetemi docens, múzeumigazgató. Nyugat-Magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar. Soproni Múzeum.

Bethlen István bizalmát és barátságát. Jószerivel egyetlen politikus akadt ugyanis, akit nagyra becsült, s ez nem volt más, mint Bethlen. Őt viszont klasszisokkal tartotta tehetségesebbnek, mint az összes többi politikai szereplőt. Képességei közül a valódi diplomata erénynek számító kiismerhetetlenséget emelte ki.⁴ A gróf iránt érzett megbecsülése leginkább a Telekihez fűződő kapcsolatát határozta meg, utóbbi ugyanis Bethlen szoros politikai szövetségese volt.⁵ A többiekre ez kevésbé volt elmondható. Gratz Gusztávval koncepcionális ellentéte támadt a királykérdésben, ráadásul „ohne wohlillust”,⁶ kedélytelen személyiségét sem szívelte.⁷ A vezértitkár Bánffy Miklós meggyőződése szerint is „jövevénynek” tekintette minden miniszterét, olyan műkedvelő diplomatának, aki a politika szeszélye folytán felbukkan, majd távozik. E miatt nem is tartotta fontosnak, hogy valamennyi kérdésbe beavassa őket. Bánffy keserűen panaszolta, hogy Kánya a tudta nélkül értekezett mindenféle kétes elemekkel.⁸ Azzal, hogy nem ritkán saját szakállára intézkedett és tárgyal, részben az általa hozzá nem értőnek tartott politikai feletteseit kapcsolta ki, részben viszont a visszatartott információk birtokában majorizálta nézeteit, illetve tartósan megkehlhetetlenné tette saját személyét. Miközben az összes kérdésről nem tájékoztatta a főnökeit, minden olyan ügy átment a kezén, amit fontosnak ítélt. A miniszternek címzett, és a miniszter kabinetjében iktatott leveleket 1920-tól neki és Khuen Sándornak mutatták be. Intézkedett azonban külföldi diplomaták kinevezéséről és visszahívásáról, tartotta a kapcsolatot a miniszterelnökséggel, közreműködött a külképviseletek szervezésében, irányításában. Mindezek mellett a kiadások egy részét is ellenőrizte és utalványozást is folytatott.⁹ Ellentmondást nem tűrő természete, iskolázottsága és pozíciója miatt a Dísz téri alkalmazottak elsősorban neki engedelmeskedtek, közülük sokan – legalábbis ellenfelei szerint – a saját kreatúrái voltak. Mindezek miatt Bánffy Miklós és közte már annyira elmérgeződött a viszony, hogy a külügyminiszter már-már kezdeményezte Bethlennél Kánya eltávolítását, de a vezértitkár informális hatalma és vitán felül álló diplomáciai tapasztalatainak nélkülözhetlensége miatt végül visszavonulót fűjt, és kitért a nyílt szakítás elől.¹⁰

Bánffy távozását követően, 1922 és 1924 között Daruváry Géza külügyminiszter lett a főnöke. Szinte már természetesnek mondható, hogy viszonyuk nem alakult a legkiegyensúlyozottabban. Kánya saját bevallása szerint minisztere liberalizmusa csaknem távozásra készítette. Csak Bethlen tudta maradásra bírni, azt azonban kikötötte, hogy lelkiismerete szavára hallgatva azonnal távozik, ha Daruváry „zsidóbarát” politikája erre rákényszeríti. Ismerve Kánya habitusát talán az is közrejátszhatott a Daruváryval kapcsolatos ellenszenvének kialakulásában, hogy a külügyminisztert túlságosan gyengének, saját szavaival: „könnyen alkuvó, ijedt külpolitikusként” tartotta.¹¹

Kánya ezzel szemben átlagon felüli respektust teremtett önmagának. Veleszületett és nevelése során szerzett jellemvonásai miatt ez valószínűleg nem eshetett nehezére, ám kijelentéseiből arra következtethetünk, hogy ezt a tiszteletadást nagyon is tudatosan igyekezett kialakítani maga körül. Kozma Miklóssal folytatott beszélgetésében például rosszlálását fejezte ki a miatt, hogy a magyar bel- és külpolitikai elit tagjai nem fordítanak elegendő figyelmet személyes presztízszük kialakítására. Rátérve saját szakmájára, elismeréssel nyilatkozott viszont a német és az angol diplomáciai stílusról, élesen szembeállítva azt a magyar gyakorlattal, melyben a puhaság és a gyengeség uralja a diplomaták és a politikusok kifejezőmódját és magatartását. Elrettentő példaként említette e tekintetben a Bánffy Miklóst és Daruváryt is.¹² Bár a Kányával szoros kapcsolatban álló Kozma Miklós szerint az országban a külföldiekkel szemben megnyilvánuló „feminin jellegű, meghunyászkodó kedvesség” megnyilvánulását az országban „szétáradt zsidó szellemnek” tulajdonította,¹³ okunk van feltételezni, hogy a presztízsz elvesztését és újra kivívását elsősorban a birodalmi múlt árnyékában értelmezte.

Bármennyire is meggyőződésszerűnek tekintjük Kánya vélekedését, nem mehetünk el

szó nélkül a mellett, hogy Magyarország háború utáni megroppant helyzetében és elszigeteltsége közepette igencsak nehéz volt bármiféle ellenerőt mutatni a nem éppen baráti nemzetközi környezetben. A magyar diplomácia lehetőségeit és viselkedésmódját¹⁴ az angol és francia stílushoz mérni pedig végképp illuzórikus volt. Mégis úgy látszik, hogy Kánya a magyar külügyminisztériumban sem kívánt szakítani az egykori hatalmi politizálás ballhausplatzi hagyományával. A hazai közvéleményhez és a közélet alakítóihoz hasonlóan ő is nehezen vette tudomásul a hirtelen kisállammá lett, jelentéktelenné, sőt megvetetté vált Magyarország súlyos nemzetközi presztízavesztését. A kérdés az, hogy Kánya ezt ellenpontozó viselkedésmódja kapcsán meddig beszélhetünk a magyar diplomácia és az ország tekintélyének visszaszerzéséről és honnan lehet szó egyszerű aránytévesztésről.

Diplomáciai szerep és szereptévesztés

Az 1867-től a világháborúig nagyhatalmi körökben ténykedő, az 1878-as berlini kongresszus történelmi emlékeinek bűvöletében élő, összeurópai hatású diplomáciai hagyományokat folytató magyar – zömében arisztokrata – politikai elit, valóban nehezen vette tudomásul a hirtelen kisállammá lett Magyarország súlyos nemzetközi presztízavesztését.

Hasonlóan történt ez Kánya esetében is, aki lekicsinylően bánt az egykori osztrák–magyar külpolitika szemében ellenségesnek tekintett balkáni országok (elsősorban a volt Szerbia) politikusaival. Balkán-ellenességének hátterében nem csupán a történelmi hagyományok, a Monarchia-korabeli ellenszenv és torzsalkodás, sőt nem is csak a Trianonból eredő gyűlölet állt, hanem jelen volt a térségtől való elhatárolódás szándéka. Ehhez számottevően hozzájárult a német külpolitika vágányállítása, mely előtt Berlin a Duna-medencét és a Balkánt még külön tényezőként kezelte, de ami után (az első világháború végétől) egységesen Délkelet-Európában gondolkodott. Utóbbi szemléletváltás 1922-től a Wilhelmstrasse szervezeti rendjében is tükröződött.¹⁵ Noha Kánya viselkedése tudatos volt, és az ország nemzetközi pozíciójának megmentését óhajtotta vele szolgálni, eredményessége megkérdőjelezhető és bizonytalan. Ahelyett, hogy az – alapjaiban hibás elképzeléseken nyugvó – magyar középhatalmi státusz elismerését sikerült volna általa elérni, inkább a magyar külpolitika téveszmés gondolkodásáról és a magyar diplomata, később külügyminiszter morózus természetéről győzte meg a kívülállókat.

Az említett mentalitás és (noha ellentmondásosnak tűnik) saját ambíciója tartotta távol hosszú ideig Kányát a külügyminiszteri bársonyszéktől is. Nem kívánt ugyanis asszisztálni egy olyan helyzethez, amelyben a miniszterelnök mellett a külügyminiszternek nincs érdemi szerepe. A két háború korában ugyanis a magyar külpolitika irányításában a mindenkori miniszterelnöknek volt döntő szava. Mellette elvileg a külügyminiszter rendelkezett olyan hatáskörrel, hogy irányt szabhatott a külügyeknek. Az 1920-as években azonban Bethlen István szinte kizárólagos befolyást szerzett a külpolitika irányításában. A miniszterelnök nagyra értékelte a képességeit és gyakorta kikérte a tanácsait. Személyes konzultációik révén beleszólása is volt a kormány külpolitikájába. Erről C. A. Macartney brit történész is beszámolt Magyarországról írt könyvében. Feltehetően jól érzékelte, hogy Bethlen elsősorban politikai manővereinek kialakításában számított Kánya tapasztalataira.¹⁶ aki mindennek ellenére úgy vélte: „a külpolitikát úgyis Bethlen csinálja, így ambiciózus külügyminisztert nem kap, mert a munka szép és érdekes részéhez nem jut hozzá, csak a kellemetlen dolgok jutnak neki.”¹⁷

Kellemetlenségekből azonban így is kijutott neki. Ezek egy részét azonban saját maga idézte elő. Megnyilvánulásaival rendszeresen váltott ki ellenszenvet környezetéből, s hovatovább minden olyan probléma mögött az ő személyét sejtették, ami feszültséget okozott a diplomáciai érintkezés során. Az 1920-as évek elején keletkezett német források például

arról tájékoztatnak, hogy a magyar hivatalos szervek egyáltalán nem segítették elő, hogy az országok budapesti diplomatái pozitív érzéseket tápláljanak Magyarország irányában. Szinte alig volt olyan misszióvezető, aki ne tett volna szemrehányást az itteni hivatalok, beleértve elsősorban a külügyminisztérium magatartásával kapcsolatban. Panaszkodtak a hiányos tájékoztatásra, arra, hogy hivatalos és társasági körökben nem fogadják őket az elvárt és nekik kijáró előzékenységgel. Még a franciák is nehezteltek, akiknek pedig – mint ahogy a német követ epésen megjegyezte – kezdetben a magyar arisztokrácia nagy igyekezettel tette a szépet. A külföldi képviselők vezetői elégikus hangnemben panaszkodtak fel, hogy a legelszántabb igyekezetük ellenére sem sikerül elérniük, hogy a két legelőkelőbb klub, a Nemzeti Kaszinó és a Parkklub a tagjai sorába válassza őket. (Tegyük mindjárt hozzá: ezek az egymáshoz kapcsolódó, előkelő találkozóhelyek nem a Külügyminisztérium klubjai voltak, hanem egy szűk körű, főúri társadalmi réteg klubéletét szolgálták.)

A hivatalos bánásmódról szólva a német diplomata kijelentette, hogy még sehol, egyik korábbi posztján sem találkozott olyan mértékű passzív ellenállással a helyi hatóságok részéről, mint Magyarországon. Egyes „kevésbé kedvelt” missziókkal nyíltan szabotálják az együttműködést. Előfordul, hogy hónapokig még a legsürgetőbb ügyekben sem érkezik válasz az illetékes magyar szervektől. Bizonyos államok képviselői ezért – más eszközük nem lévén – maguk is rezisztenciát tanúsítottak és például megtagadták, vagy lassították a magyar kérelmezők beutazási vízumainak kiadását. A dolog természetesen nem maradt „viszonzatlanul” magyar részről sem. Fürstenberg szerint a diplomáciai kar doyenje, Lorenzo Schioppa pápai nuncius is keserűen panaszkodott a miatt, hogy a külügyminisztérium hivatalnokainak körében nem respektálják a személyét.

A forrás nem csupán a magyar külügyi apparátus működésének visszasságairól tudósít, hanem – mint láttuk – szóvá teszi a Magyarországon általában tapasztalható, visszatetszést keltő hivatalos magatartást. Egyszersmind azonban említést tesz az olyan tisztviselői mentalitásról is, melyet már bizvást Kányaéval azonosíthatunk. A német diplomata úgy látta, hogy a fenti jelenségek részben a magyar külügyi apparátus iskolázottságának és tapasztalatának hiányával, másrészt viszont a magasabb beosztású minisztériumi tisztviselők göggyével és beképzeltségével magyarázható. Noha nem nevezte meg, nem nehéz elképzelni, hogy ez utóbbi megjegyzés éppenséggel a minisztérium érdes modorú vezértitkárára vonatkozott.¹⁸

Más források esetében még ennyi találgatásba sem szükséges bocsátkoznunk, ha Kányával kapcsolatos kommentárba vagyunk kíváncsiak. A modor és a nevéhez kapcsolt politikai machinációk miatt kétes hírnév övezte a Foreign Office-ban is. Hohler budapest angol főmegbízott helyettese, Wilfrid Athelstan-Johnson a Bánffy Miklóssal folytatott megbeszélése kapcsán rendkívül elmarasztaló jelentést továbbított róla lord Curson külügyminiszternek. A magyar külügyek akkori vezetője a legitimizmus kérdését fejtegetve megpróbált határozott távolságot szemléltetni a hivatalos magyar külpolitika és a hazai politikai élet néhány szereplőjének beállítottasága között. A beszélgetés során olyanokról is szó esett, mint Andrássy Gyula, vagy a kormány legitimista ellenzékének másik képviselője, Pallavicini György, akinek a brit fővárosban való megjelenése Bánffy szerint alkalmas volt arra, hogy diszkreditálja a kormányzót és a magyar kormányt. A brit diplomatának már a nyelven volt, hogy ebben a tekintetben, vagyis a hiteltelenítés terén a legrosszabb renoméval épp a külügyminisztérium vezértitkára rendelkezik, akinek szerepeltetése – esetleg valamely külföldi diplomáciai státuszba történő kinevezése – még a magyar nemzetgyűlés tagjai részéről sem számíthatna támogatásra.¹⁹

Kánya népszerűségét nem növelte a londoni követi poszt betöltése körüli ellentmondások – és a britek körében bizalmatlanságot kiváltó – helyzet. Ennek hátterében az állt, hogy Hedry István, londoni ügyvivőnek kinevezett követségi tanácsos Kánya kreatúrája volt. Kinevezésére pedig azt követően került sor, hogy az angol diplomatákkal – elsősorban

Athelstan Johnsonnal – kiváló kapcsolatot tartó, korábban az Osztrák–Magyar Monarchia londoni nagykövetségén titkárként működött Festetics György angliai megbízása napirendre került. Neki angol származású édesanyja, családi kapcsolatai révén, valamint oxfordi tanulmányai miatt londoni körökben komoly hitele volt. Mindezek ellenére az ismeretlen és helyi kapcsolatokkal nem rendelkező Hedry került a brit fővárosba. A személyi ügyekben eljáró Kánya ezzel nemcsak borsot tört a britek orra alá, hanem általa kézben tartott figurát ültetett a magyar misszió élére Londonban.²⁰

Az említettekkel egybeeseng, egyúttal némileg más megvilágításba is helyezi azokat Barcza Györgynek a külügyminisztérium politikai osztálya vezetőjének, későbbi quirinali, majd londoni követnek a visszaemlékezése is. A memoár-részlet a kis országgá lett Magyarország hatalmi elitjének kollektív frusztrációit, és a vesztes kisállammal, illetve annak politikai garnitúrájával szemben kezdetben megnyilvánuló, sértő hatalmi arroganciát egyaránt érzékelteti. Azt is láthatjuk, hogy ez a helyzet elsősorban Kánya számára volt elviselhetetlen és tűrhetetlen. Már az 1920. szeptember 9-i minisztertanácscon arról tájékoztatta a kormány tagjait, hogy a szövetségszöveg misszióhoz intézett megkeresésére csupán két esetben kapott választ, ami nyilvánvalóan megalázó volt.²¹ Barcza elsősorban Kánya érdemének tartotta, hogy a megcsonkított Magyarország képviselőivel szemben gyakran fennhéjázó és kioktató beszédmodorban érkező francia illetve kisantant (főleg csehszlovák és román) követek magatartását utóbb sikerült megváltoztatni. Noha a külföldi diplomaták egy részének viselkedése igencsak felbosszantotta Kányát, ő tartotta magát ahhoz a diplomáciai alapszabályhoz, hogy megsértődni csak utasításra szabad, és igyekezett higgadsággal megőrizve, hasonló modorban leinteni a kellemetlenkedőket.²²

A külügyminisztériumon belül uralkodó nézetekről, illetve azok megítéléséről érzéketesen tájékoztat az az írás is, amely a Pester Lloydban jelent meg 1920 végén. Noha nem rendelkezünk elegendő forrással arra nézve, hogy a cikk személyesen Kánya szerzeménye lenne, ám az, hogy megfigyelők őt feltételezték a háttérben, mindenképpen árulkodik a vezértitkár személyére és megítélésére nézve. A cikk elsősorban Carlo Sforza külügyminiszternek az olasz jugoszláv kapcsolatok újragondolásáról szóló beszédéhez kapcsolódott. Sforza a délszláv állam megerősítésében látta a legfőbb biztosítékát annak, hogy egy esetlegesen újjászerveződő dunai monarchia ne veszélyeztesse az olaszok adriai tengeri uralmát. Egy ilyen államszövetség jelentős veszélyt jelentene Olaszországra nézve, ami ellen minden eszközzel fel kell venni a küzdelmet. Ennek részeként a meggyengült Magyarországot akár erőszakos módszerekkel is korlátok között kell tartani – idézte a cikk írója az olasz külügyminisztert. A szerző válaszul kijelentette, hogy Magyarországon senki – legkevésbé mértékadó körökben – nem óhajt az Osztrák–Magyar Monarchiához hasonló államközösséget újra létrehozni. Alig leplezett fenyegetéssel azonban azt is előre jelezte, hogy míg egy erős Magyarországnak semmi esetre sem lesznek imperialista céljai az Adriánál, egy gyenge, megcsonkított Magyarország nagyon könnyen a volt Monarchiához hasonló államalakulatban találhatja magát. A dolgozat írója figyelmeztetett, hogy Olaszország jelenlegi politikájával a belső zavarai miatt gyenge egykori Habsburg Birodalomnál sokkal veszélyesebb ellenséget teremthet magának Jugoszlávia személyében.²³

Az írást megütközéssel olvasták német körökben. Abban ugyanis az állt, hogy Olaszországnak szándékában áll elősegíteni egy nagynémet birodalom létrejöttét, akár Ausztria bevonásával. Az erre irányuló olasz elképzeléseket (különösen a fentebb említett félelmek miatt) érthetetlennek nevezte ugyan, ám utalt a Dél-Tirolra, sőt esetlegesen Triesztre is vonatkozó német igényekre. Egyszersmind feltette a logikus kérdést: vajon jobb-e Olaszország szempontjából, ha egy laza gazdasági alapokon álló közösség jön létre a térségben, mint egy 70 milliós hatalmas birodalom, amely kétségkívül óriási szívóerőt gyakorolna a környezetére.²⁴

Utóbbi részlet vagy nagyon komoly aránytévesztésre utal, vagy olyan ideál jegyében született, amelyet csak a birodalmi külpolitika retorikai fordulatait, hatalmi hagyományait őrző és azokat tovább vinni szándékozó Kányának tulajdoníthatunk. A német diplomácia képviselői – elsősorban Fürstenberg követ – végtelenül felháborodtak az írás megállapításai miatt. Az imperialista aspirációk vádját a legalávalóbb rágalomnak tekintették, ami eddig magyar újságokban megjelent. Úgy vélte, hogy miközben Olaszországot nem létező német veszéllyel fenyegeti, egyidejűleg lerántja a leplet a magyar diplomata föderalisztikus elképzeléseiről. Fürstenberg javasolta, hogy a hivatalos forrásból származó cikk Olaszországra gyakorolt esetleges hatása miatt a Deutsche Allgemeine Zeitung vagy egy másik mérvadó orgánus utasítsa vissza a leírt vádakat. A magyarországi hatás csökkentése érdekében jónak látta a kontármunkát végző diplomatát diszkreditálni.²⁵

A szerző renoméjának csökkentésére Hegedűs Lóránt pénzügyminiszter szavait javasolta idézni. Hegedűs a Pester Lloyd december 20-i reggeli számában akként nyilatkozott, hogy a magyar külügyminisztériumon a nagyzási hóbort jeleit lehet konstatálni, ugyanis ha Magyarország két nagyhatalmat egymás ellen akar kijátszani, s ehhez rágalmakat talál ki, az minden kétséget kizáróan nagyzási mánia. Fürstenberg december 29-i jelentésében megerősítette a gyanúját, mely szerint a cikket Kánya írta.²⁶

Az okok

Mi húzóhatott meg e „nagyzási hóbort” hátterében? Kányának az egyes államokkal szemben tanúsított magatartása két töről fakadt. Nem nehéz elképzelni, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia volt diplomatája az általa képviselt ország súlyos megaláztatottságát egyszersmind saját presztízsveszteségeként kezelte és azt nagyon nehezen viselte. Ez erősen befolyásolta bizonyos szomszédos, kisantant országok és egyes nagyhatalmak – elsősorban Franciaország – képviselőivel szemben használt beszédmodorát. Egyidejűleg hurcolta magával az egykori monarchia külpolitikai és kulturális orientációit. Ezek miatt nem tekintette egyenrangú partnernek azon államok diplomatáit, akik nem a klasszikus diplomácia küzdőterein nevelkedtek. *„Csábitóbbnak látta a reményt arra, hogy Magyarország szomszédainak akkor, amikor német segítséggel elérte célját, diktálhatja a maga akarát. Mint azt, hogy mint egyenrangú, sőt gyengébb fél, igyekezzék velük különböző engedmények alapján megegyezni. Ezeket a Magyarországgal szomszédos népeket és politikusi vezetőit némileg úgy ítélte meg, mint azokat a magyar és német hegemoniák eszméjére alapított Ausztria-Magyarország korában Bécsben és Budapesten látták: mint egy halom másodrangú, izgága, ok nélkül elégedetlenkedő embert, akik abban látják életcéljukat, hogy a politikai vezetésre hivatottaknak Bécsben és Budapesten kellemetlenségeket okozzanak.”* – írta róla ezzel kapcsolatban Gratz, akinek Bánffyhoz és Daruváryhoz hasonlóan volt alkalma személyesen megtapasztalni Kánya modorát és nézeteit.²⁷

Még inkább lekicsinylően bánt az egykori osztrák-magyar külpolitika szemében ellenségesnek tekintett balkáni országok (elsősorban a volt Szerbia) politikusaival és hasonlóan lekezelően érintkezett egy ideig Olaszország képviselőivel is.

Annyira azonban rutinos diplomata volt, hogy – amint erre visszaemlékezésében Bánffy Miklós is utalást tesz – ha szükség volt rá, eltitkolja indulatait.²⁸ Sokan mégis kifejezetten károsnak tartották, hogy valaki ilyen alkattal az 1920-as évek elején vezető posztot töltsön be a magyar külügyminisztériumban. Rassay Károly a nemzetgyűlésben a külpolitikai sikertelenségének meghatározó okát a Kányának adott teljhatalmában látta. Szerinte a vezértitkár vörös posztó az egész Balkánon és kinevezése önmagában provokatív jelleget kölcsönöz a magyar külpolitikának.²⁹

Magyarország külpolitikai tekintélye visszaszerzésében mindazonáltal kétségkívül fontos szerepe volt. Idehaza a külügyi apparátus renoméja hasonlóan alacsony volt. A magyar közvélemény szemében a külpolitika, de különösen az annak céljait megvalósító diplomáciai tevékenység – részben a korábbi osztrák, majd osztrák-magyar diplomáciai csillogó, ámde távoli és ismeretlen világa miatt – sokszor felesleges egyszerűen költséges foglalatosságnak tűnt. Ez a felfogás végigkísérte a 20-as, 30-as éveket is. A szakértelem és a diplomácia szempontjából legnélkülözhetetlenebb entitások, az ismeret és a tudás még önmagában kevés volt a sikerhez. Kánya is inkább a korszak végén, az első revíziós siker révén tudott csak tekintélyt szerezni a diplomata státusznak Magyarországon.³⁰ Képességeit nem lenne célszerű túlértékelni, politikai, külpolitikai nézeteinek egy részét kritikával kell fogadnunk. Vitathatatlan szellemi adottságai részeként – illetve azok mellett – azonban birtokában volt a hagyományos diplomáciai cselekvés legfontosabb eszközének, a jó kommunikációs képességnek. Utóbbiak lehetővé tették, hogy az azonnali reagálás és meggyőzés, gesztus-diplomácia eszköztárát a lehető legjobban kihasználja és diplomata-funkciók legfontosabbikát a „tárgyalói” és „szószólói” feladatokat színvonalasan ellássa. A későbbiekben (mindenekelőtt berlini szolgálata dokumentumaiból) az is kiderül, hogy a többi diplomáciai feladatkörben a „dokumentátori”, és „hírnöki” szerepkörben is hatékonyan működött.

Számtalan csalódás és az európai hatalmi rendszer átformálódása után Kánya nézetei is árnyaltabbá váltak, ő maga egyre tépelődőbb lett.³¹ A német orientációt képviselő diplomata számára nehéz felismerés volt, hogy Berlin nem, vagy csak részben támogatja a magyar revízió programját. A berlini követként tevékenykedő Kányának ráadásul 1933 elejéig testközelből volt alkalma megtapasztalni a szubkulturális mélységekből a hatalom csúcsai felé menetelő nemzetiszocialisták európai értékeket tagadó észjárását. Mindazonáltal Kányánál ekkor, és később sem volt szó a revizionizmus revíziójáról. Figyelmet érdemel viszont, hogy külügyminiszteri időszakában készült egyik írásában a békeszerződéseket, mint a térségbeli gazdasági kooperációt ellehetetlenítő eseményeket kárhozatja. Az asztalfiókba került – de nyilván nem oda szánt – kéziratában újszerű elem, hogy Kánya, noha nyílt színen deklarált nézeteit bizonyos tekintetben revízió alá vette, azt a meggyőződését (melyet hol kevésbé burkoltan, hol bizalmas körben vallott), hogy az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamaival politikai ellentétek, történelmi sérelmek, kulturális különbségek és saját személyes ellenérzései miatt nem kíván egyenrangú kooperációt kezdeményezni, nem változtatta meg.

JEGYZETEK

1. 1919 őszétől 1933 januárjáig, Kánya külügyminiszteri hivatalba lépéséig – leszámítva a külügyi teendőkkel megbízott miniszterelnököket – összesen tíz külügyminisztère volt az országnak (Somssich József, Teleki Pál, Csáky Imre, Gratz Gusztáv, Bánffy Miklós, Daruváry Géza, Scitovszky Tibor, Walkó Lajos, Károlyi Gyula, Puky Endre).
2. Az önálló magyar külügyminisztérium megszervezésében fontos szerepet játszott a trianoni békediktátumot 1920. június 4-én rendkívüli követként és meghatalmazott miniszterként aláíró Drasche-Lázár Alfréd is. Életútját lásd Vizi László Tamás (2013/a): Egy elfeledett magyar diplomata: Drasche-Lázár Alfréd http://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/VEABtanulmányok/vizi_laszlo.pdf In.: A felfedező tudomány. Elektronikus formában megjelent konferenciakötet. <http://kgk.sze.hu/a-felfedezo-tudomany> MTA VEAB, Széchenyi István Egyetem. 1–9. old.
3. A két világháború közötti Magyarország külpolitikájáról lásd Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.; Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

4. Magyar Országos Levéltár (MOL) Kozma Miklós iratai. K. 429. Feljegyzések 392. d. 1920–1924. 4. cím. fol. 70.
5. Lőrincz Zsuzsa (1994): Az önálló magyar külügyi szervezet újjáalakításának kezdetei, 1919–1921. Levéltári Szemle, 44. 1. 18. old.
6. Élvezet nélküli.
7. MOL K. 429. Feljegyzések 392. d. 1920–1924. 4. cím. fol. 76.
8. Bánffy Miklós (1994): 25 év (1945) Budapest, Püski, 116. old.
9. Lőrincz (1994) 20–21. old.
10. Bánffy (1993) 138–140. old.
11. MOL K. 429. Feljegyzések 392. d. 1920–1924. 4. cím. fol. 70.
12. MOL K. 429. K. Feljegyzések 1920–1924. 4. cím. fol. 70. és 78. Kánya és Kozma viszonyáról és eszmecseréivel kapcsolatban értékes adalékokkal szolgál: Ormos Mária: Kozma Miklós – Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941). Budapest, 2000. című könyve.
13. MOL K. 429. 1920–1924. 4. cím. fol. 78. Kozma feljegyzése. Kánya akkoriban a fent idézett felfogásából következően jó kapcsolatot ápolott a Gömbös-féle csoporttal.
14. A Kánya Kálmán és Khuen-Héderváry Sándor által követendő külpolitikára lásd Vizi László Tamás (2013/b): „Hiszem és remélem, hogy... hamarosan visszatérhet a régi barátság és megértés” Horthy Miklós mohácsi beszéde és a szerb orientáció alternatívája a magyar külpolitikában. Közép-Európai Közlemények. VI. évf. 4. szám 2013/4. No. 23. 12–13., 26–29. old.; Vizi László Tamás (2013/c): The Hungarian Effort to Dissolve the Unity of the Little Entente in 1926. Prague Papers on the History of International Relations, 2013/2. Prague (–Vienna), 147–150. old.
15. Pritz Pál (2002): Magyar–német viszony 1918–1945. Limes 15. 1. 6. old.
16. Macartney, C. A. (1957): Oktober Fifteenth. A History of modern Hungary 1929–1945. Edinburgh, Part I. 108. old.
17. Pritz Pál (1995): A magyar külügyi szolgálat keletkezése és története. In uő: Magyar Diplomácia a két háború között. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 46. (lj.: 30.)
18. Egon Franz Graf von Fürstenberg-Stammheim budapesti német követ jelentése, Budapest, 1921. június 19. Das Politische Archiv des Auswärtiges Amtes (PA AA) Pol. Abteilung II. Ungarn, Po. 8. Bd. 1. 1920. április–1928. szeptember.
19. Feljegyzés Curson külügyminiszternek W. Athelstan-Johnson és Bánffy Miklós megbeszéléséről, 1921. május 26. National Archives, London. Foreign Affairs. Political Departments. General Correspondence from 1906–1966. Central Hungary. Code 21 File 261. (Továbbiakban NA FO) 371/6139. fol. 101–102.
20. Uo.
21. http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=59421&MT=1 . MOL K 27. 6R/18. fol. 6. Jegyzőkönyv a Minisztertanács üléséről, 1920. szeptember 7. Letöltés ideje: 2012. június 17.
22. Barcza György: Diplomataemlékeim. 1911–1945. Magyarország volt vatikáni és londoni követének visszaemlékezései. II. Budapest, 1994. II. 180. old.
23. Pester Lloyd, 1920. december 23.
24. Uo.
25. Fürstenberg jelentése, Budapest, 1920. december 20. PA AA Politische Abteilung II. Ungarn. Politik 2. Pol. Beziehungen zu Deutschland. Bd.1.1920.04-1922.08.
26. Uo.
27. Gratz Gusztáv (2001): Magyarország a két háború között. Szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta: Paál Vince. Osiris, Budapest, 259. old.
28. Bánffy (1993.) 114. old.
29. Rassay Károly interpellációja, a Nemzetgyűlés 262. ülése, 1921. november 23. Nemzetgyűlési napló, 1920. XIII. kötet. 1921. szeptember 22.–1921. december 17.
30. A magyar diplomácia és a szolgálat megítéléséről lásd: Pritz: A külügyi szolgálatok története a harmincas évek első felében. In: uő (1995.) 60. old.
31. L.: Pritz Pál: Hory András (Emlékirat és történeti valóság Hory András visszaemlékezéseinek tükrében.) In: Uő (1995.) 124. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári Források

- Das Politische Archiv des Auswärtiges Amtes (PA AA) Pol. Abteilung II. Ungarn, Po. 8. Bd. 1. 1920. április–1928. szeptember.
- National Archives, London. Foreign Affairs. Political Departments. General Correspondence from 1906–1966. Central Hungary. Code 21 File 261. (Továbbiakban NA FO) 371/6139. fol. 101–102.
- Magyar Országos Levéltár (MOL) Kozma Miklós iratai. K. 429.
- Magyar Országos Levéltár (MOL) K. 429. Feljegyzések 1920–1924.

Szakirodalom

- Bánffy Miklós (1993): 25 év (1945). Püski Kiadó. Budapest.
- Barcza György: Diplomataemlékeim. 1911–1945. Magyarország volt vatikáni és londoni követének visszaemlékezései. II. Budapest, 1994. II. 180. old.
- Gratz Gusztáv (2001): Magyarország a két háború között. Szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta: Paál Vince. Osiris, Budapest, 259. old.
- Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Lőrincz Zsuzsa (1994): Az önálló magyar külügyi szervezet újjáalakításának kezdetei, 1919–1921. Levéltári Szemle, 44. 1. 18. old.
- Macartney, C. A. (1957): Oktober Fifteenth. A History of modern Hungary 1929–1945. Edinburgh, Part I.
- Ormos Mária (2000): Kozma Miklós – Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941). Budapest.
- Pritz Pál (1995): A magyar külügyi szolgálat keletkezése és története. In: Pritz Pál szerk. (1995): Magyar Diplomácia a két háború között. Magyar Történelmi Társulat. Budapest.
- Pritz Pál (1995): A külügyi szolgálatok története a harmincas évek első felében. In: Pritz Pál szerk. (1995): Magyar Diplomácia a két háború között. Magyar Történelmi Társulat. Budapest.
- Pritz Pál (1995): Hory András (Emlékirat és történeti valóság Hory András visszaemlékezéseinek tükrében.) In: Pritz Pál szerk. (1995): Magyar Diplomácia a két háború között. Magyar Történelmi Társulat. Budapest.
- Pritz Pál (2002): Magyar–német viszony 1918–1945. Limes 15. 1. 6. old.
- Vizi László Tamás (2013/a): Egy elfeledett magyar diplomata: Drasche-Lázár Alfréd http://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/VEABtanulmányok/vizi_laszlo.pdf In.: A felfedező tudomány. Elektronikus formában megjelent konferenciakötet. <http://kgk.sze.hu/a-felfedezotudomany> MTA VEAB, Széchenyi István Egyetem. 1–9. old.
- Vizi László Tamás (2013/b): „Hiszem és remélem, hogy... hamarosan visszatérhet a régi barátság és megértés” Horthy Miklós mohácsi beszéde és a szerb orientáció alternatívája a magyar külpolitikában. Közép-Európai Közlemények. VI. évf. 4. szám 2013/4. No. 23. 12–13., 26–29. old.
- Vizi László Tamás (2013/c): The Hungarian Effort to Dissolve the Unity of the Little Entente in 1926. Prague Papers on the History of International Relations, 2013/2. Prague (–Vienna), 147–150. old.

GULYÁS LÁSZLÓ*

BENEŠ 1931. ÉVI TERVE ÉS A MAGYAR KÜLPOLITIKA VÁLASZA

BENEŠ' PLAN AT 1931 AND THE REACTION OF HUNGARIAN FOREIGN POLICY

ABSTRACT

Between the two world wars Hungarian-Czechoslovak relations were as cool as possible. It was Czechoslovakia among our neighbours whom we were in the worst terms with, having an atmosphere of mutual coldness and mistrustfulness. From signing the peace treaty of Trianon (1920) to the collapse of Czechoslovakia (1939) the two states were permanently fighting fierce diplomatic struggles. This permanent strife was only interrupted by few attempts to settle the affairs.

We examine one of these attempts. In 1930 the Czechoslovak minister of foreign affairs, Edvard Benes elaborated an economic plan that included Hungary with a significant role. In our study we present this plan and the Hungarian response.

A Beneš-terv születésének körülményei

A két világháború közötti időszakban a magyar–csehszlovák viszony egyértelműen a leghidegebb jelzővel írható le.¹ Magyarország ezekben az években szomszédai közül Csehszlovákiával volt a legrosszabb viszonyban, a két ország között folyamatosan hűvös távolságtartó, bizalmatlan légkör uralkodott.² A trianoni békediktátum aláírásától³ a csehszlovák állam bukásáig terjedő időszakban a két állam folyamatos és heves diplomáciai küzdelmet folytatott egymással. Ezt az ellenséges viszonyt csak néha törte meg egy-egy rövid ideig tartó megegyezési kísérlet.⁴ A csehszlovák állam és különösen annak „örökös külügyminisztere” Edvard Beneš kimondottan Magyarország-ellenes külpolitikát folytatott ezekben az években.⁵

Beneš külpolitikai aktivitása a nagy világgazdasági válság idején még inkább fokozódott. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy a Beneš által az 1920-as években nagy gonddal kiépített biztonsági és szövetségi rendszer, azaz a kisantant a gazdasági válság következtében erősen megingott.⁶ 1930–31-ben Csehszlovákiának mind Ausztriával, mind a kisantantbeli szövetségeseivel, Romániával és Jugoszláviával kapcsolatban komoly problémái merültek fel. Bécs egyre inkább arra az álláspontra helyezkedett, hogy „Ausztriának nincs Németországon kívüli megoldása”. Ez gyakorlatilag az Anschluss megvalósítására való törekvést jelentette. Ez vezetett el – osztrák részről – a német–osztrák vámunió tervének elfogadásához. Ezzel párhuzamosan Románia és Jugoszlávia – annak ellenére, hogy a kisantant tagjai voltak – Németországgal folytatott kereskedelmi tárgyalásokat. A német–román és a német–jugoszláv tárgyalások erősen veszélyeztették a kisantant létét, hiszen Csehszlovákia joggal félt attól, hogy Jugoszlávia és Románia a németek által nyújtott gazdasági előnyöket – főképpen Románia és Jugoszlávia gabonafeleslegének felszívása a német piac által – többre fogják becsülni, mint a kisantant létét, azaz megnyerhetőek lesznek a német tervek számára. Magyarul a Beneš által létrehozott kisantant felbomlása realitás-

* Dr. Gulyás László címzetes egyetemi tanár, KE; habilitált egyetemi docens, SZTE.

ként merült fel ebben az időszakban. Ráadásul a magyar külügyi diplomáciának volt egy olyan vonulata, mely kifejezetten a kisantant felbontására törekedett.⁷

Beneš korábbi szövetségesei közül egyedül csak Franciaországra számíthatott továbbra is, gyakorlatilag 1931-ben francia–kisantant vonal helyett csak francia–csehszlovák vonalról beszélhetünk.⁸ Így nem meglepő, hogy amikor nyilvánosságra került a német–osztrák vámunió terve, Csehszlovákia Franciaországgal együtt tiltakozott a terv ellen Bécsben, már az első napon. A francia–csehszlovák vonal nehéz helyzetét jól mutatja, hogy a németekkel folytatott kereskedelmi tárgyalások megszakítása érdekében Jugoszlávia 8, Románia 10 millió font francia kölcsönt kapott. Benešnek még így is minden diplomáciai ügyességét alkalmaznia kellett annak érdekében, hogy Románia és Jugoszlávia a francia–csehszlovák irányvonal mellett kötelezzé el magát az 1931 májusi bukaresti kisantant konferencián. A francia–csehszlovák irányvonal végül elhárította a veszélyt, a konferencia után Románia és Jugoszlávia felfüggesztette a németekkel folyó gazdasági tárgyalásokat. Így a német kormány 1931-ben vereséget szenvedett a francia–csehszlovák irányvonaltól, le kellett mondania a Németország által vezetett közép- és délkelet-európai gazdasági blokk kialakításáról. Ez a német vereség azonban csak átmeneti volt, a következő években Németország immár sikerrel elevenítette fel ilyen irányú törekvéseit.

Az osztrák–német vámuniós terv franciák által történt megtorpedózása kiváló lehetőséget teremtett Benešnek arra, hogy védekezésből támadást kezdeményezzen, és egy olyan tervet vessen fel, amely kizárja a Duna-medencéből Németországot, sőt biztosítja Csehszlovákia térségbeli vezető szerepét. Ráadásul Beneš tervével a gazdasági válság kellős közepén állt elő, akkor amikor mind Ausztria, mind Magyarország súlyos értékesítési gondokkal küzdött.⁹ Egy alkalommal Beneš a prágai francia követnek ki is fejtette, hogy mind Ausztria, mind Magyarország pénzügyi helyzetét rendkívül súlyosnak tartja, míg ezzel szemben Csehszlovákia gazdasági és pénzügyi helyzete stabil.¹⁰

A terv tartalma

Beneš Közép-Európa újjászervezésével kapcsolatos gondolatát először 1931 júliusában vetette fel.¹¹ Majd a Nemzetek Szövetségének szeptemberi közgyűlése alkalmával Grandi olasz külügyminiszternek kifejtette a Duna-medence átalakításával kapcsolatos tervét, *„és pedig annak az elvnek a leszögezésével, hogy Közép-Európában semmi sem történhet Olaszország nélkül, sem ellene.”*¹²

Francia diplomácia források¹³ szerint Genfben Beneš Grandinak egy dunai konföderáció létrehozásáról beszélt. Ezt a konföderációt az alábbi 5 ország alkotta volna: Ausztria, Csehszlovákia, Magyarország, Románia és Jugoszlávia. Ezen konföderációt Beneš egy kicsinyített Nemzetek Szövetségként képzelte el, *„amelynek – a nagyhoz hasonlóan – van egyezségokmány, tanácsa és közgyűlése.”*¹⁴ Beneš szerint ez a dunai konföderáció mindhárom a térségben érdekelt nagyhatalom (Németország, Olaszország és Franciaország) számára elfogadható lenne. Hiszen Németország Ausztria révén, Olaszország Magyarország által, míg Franciaország a kisantanton keresztül tudja érdekeit érvényesíteni.¹⁵

Beneš a szeptemberi közgyűlést arra is felhasználta, hogy Apponyi felé is kezdeményező lépéseket tegyen.¹⁶ Közölte vele, hogy Csehszlovákia a politikai kérdések teljes kikapcsolásával minden politikai ellenszolgálatás nélkül hajlandó lenne a Magyarországgal történő gazdasági együttműködésre. Ez a gazdasági közeledés megismerésre, megértésre és talán később szimpátiára vezethetne a két ország között. A többi problémát pedig a jövőre kell bízni.

Itt egy pillanatra meg kell állnunk, és fel kell hívnunk a figyelmet Beneš egy szokásos eljárására, nevezetesen rövid időn belül homlokegyenest eltérő információkat mond partne-

reinek. Miközben Grandival a konföderációról tárgyalt (ami kifejezetten egy politikai szintű dolog), addig Apponyinak a gazdasági mezőben való együttműködésről beszélt.

Visszatérve az események menetére: 1931 októberében Beneš Ausztria felé tett tapogatózó lépéseket, Marek – prágai osztrák követ – előtt kijelentette, hogy a gazdasági káoszról nincs más kiút, mint a három ország gazdasági közeledése. Ennek megtárgyalására hajlandó lenne azonnal Budapestre utazni. Azt szeretné – mondta Beneš –, hogy ha a kezdeményező lépést Ausztria tenné meg, s előállna valamilyen konkrét javaslattal. Ezen a ponton Beneš tervének megváltozását kell rögzítenünk: Szeptemberben Grandinak még az öt állomot tömörítő dunai konföderációról beszélt, ezzel szemben októberben Mareknek már csak három állam együttműködését vázolta. A prágai francia követ jelentése szerint október végére Beneš már „*elvetette a konföderáció gondolatát.*”¹⁷

A terv nyilvánosságra hozása

Beneš 1931 októberében a nyilvánosság előtt ismertette a csehszlovák–magyar–osztrák gazdasági együttműködésre vonatkozó elképzeléseit. 1931. október 20-án a csehszlovák parlamentben tartott külpolitikai expozéjában kijelentette, hogy a közép-európai gazdasági válságot Magyarország nélkül nem lehet megoldani, Magyarország virágzásában Csehszlovákia is érdekelt. Ezért a csehszlovák kormány kész segédkezet nyújtani ahhoz, hogy a válságból kilábaljon. Hasonló nyilatkozatokat tett Beneš néhány nap múlva tartott nemzetközi sajtókonferenciáján is.¹⁸

A fenti bekezdésben a „gazdasági együttműködésre” fogalmát használtuk. Ugyanis nem teljesen rekonstruálható, hogy Beneš vámunióra gondolt, vagy csak preferenciális rendszerre. Októberben Marek – a prágai osztrák követ – előtt még azt fejtegette, hogy a gazdasági válságból nincs más kiút, mint a három ország vámuniója.¹⁹ Ezzel szemben 1931 decemberében, amikor Marek kérésére pontosította az osztrák–magyar–csehszlovák gazdasági együttműködésre vonatkozó elképzeléseit kijelentette, hogy államjogi szerveződésről és kötelekről szó sem lehet, sőt a vámunió valamilyen formája jelenleg nem kívánatos, egyelőre elegendő egy preferenciális rendszer felállítása. Ennek pedig előfeltétele, hogy a csehszlovák ipar és mezőgazdaság ne kerüljön hátrányos helyzetbe.

Beneš terve maga mögött tudhatta Franciaország támogatását, hiszen megvalósulása a francia befolyás növekedést hozta volna magával Közép-Európában. De Párizs nem állt ki teljes mellszélességgel a terv mögött, ugyanis tartott attól, hogy az osztrák–magyar–csehszlovák együttműködésből esetleg kinőhet az egykori Monarchia valamiféle restaurációja.²⁰ Ilyen szempontból érdekes Charles-Roux a prágai francia követ, illetve De Vienne a budapesti francia követ helyzetértékelése.

Charles-Roux így ír: „*Lehet, hogy az én nemzedékemhez tartozó emberek – miután életük egy szakaszában erejüket a dunai monarchia tagjainak egymástól való elszakadására irányuló törekvéseknek szentelték – most e szétválasztott részek egyesítésén fognak munkálkodni.*”²¹

De Vienne pedig az alábbiakat írta: „*Miután annak idején mindenki másnál többet tett azért, hogy a Monarchia tagjait egymástól szétválassza, Beneš most egyesítésükön munkálkodik.*”²²

Mind láthattuk Beneš megpróbálta megnyerni a osztrák–magyar–csehszlovák gazdasági együttműködés tervének Olaszországot is. Grandival már 1931 szeptemberében ismertette elképzeléseit. Joggal merül fel a kérdés: Hogyan akarta Beneš egyszerre elnyerni Franciaország és Olaszország támogatását? Beneš úgy vélte, hogy tartós francia–olasz jó viszony fog kialakulni és erre ő ráépítheti Közép-Európa újjászervezésére vonatkozó terveit, ráadásul túlértékelte az olasz–német ellentéteket.

Visszatérve az események menetére: Beneš 1932 januárjában azt fejtette Pedrazzinak – a prágai olasz követ –, hogy a dunai gazdasági összefogást ő eredetileg a nagyhatalmak kizárásával képzelte, de Olaszországgal hajlandó kivételt tenni. Ugyanis Közép-Európában jelentősen megnőtt a német veszély, így ha az által javasolt gazdasági összefogást nem sikerül tető alá hozni, mind Ausztria, mind Magyarország hamarosan német befolyás alá fog kerülni. Ennek megakadályozása pedig Olaszországnak is érdeke.

A magyar külpolitika reagálása

Nézzük meg, hogy hogyan reagált a Beneš-tervre a magyar külpolitika. Beneš számára megkönnyítette a Magyarország irányába tett nyitást Károlyi Gyula kormányra kerülése. Úgy vélte, hogy az új miniszterelnök nem követi mindenben Bethlen István irányvonalát.²³ Beneš ezen feltételezése részben bevált, Károlyi háttérbe szorította a magyar külpolitika korábbi csehszlovákellenes irányvonalát és hajlandónak mutatkozott a csehszlovák ajánlat megfontolására. A magyar külpolitika ilyen irányú változását jól mutatja Walko Lajos külügyminiszter 1932. február 9-i expozéja a külügyi bizottság előtt: „Magyarországnak más államokkal való szorosabb kooperációja nekünk elsősorban gazdasági kérdés. Bármily részről jövő javaslat, mely gazdasági érdekeinket ésszerűen szolgálja, nálunk érdemes megvitatásra és jó fogadtatásra fog találni, mert meggyőződésünk, hogy a gazdasági izoláció elsoványodást jelent, csak kölcsönös együttműködés, a kölcsönös érdekek respektálása képes, kölcsönös áldozatok árán, a gazdasági viszonyokba új életet önteni.”²⁴

Mielőtt értékelnénk a fenti mondatokat, az is rögzítenünk kell, hogy Beneš annak érdekében, hogy felkeltsse a magyar külpolitika irányítóinak érdeklődését a gazdasági együttműködésre vonatkozó terve iránt osztrák politikusok (először Seipel volt osztrák külügyminiszter, majd másodjára Schürff igazságügyi miniszter) előtt célzásokat tett arra vonatkozóan, hogy esetleg Kassát és környékét hajlandó lenne átengedni Magyarországnak.²⁵ Azaz a csehszlovák külügyminiszter ismét előhúzza a területi engedmény kártyát.²⁶ A bécsi magyar követ 1931. november 3-i jelentésében a Kassára vonatkozó információt eljutatta a magyar külügyminisztériumba. De a magyar külügy arra az álláspontra helyezkedett, „hogy területiális kérdés felvetése időszerűtlen és a kormány nem kívánja.”²⁷

A fenti két idézet alapján kijelenthetjük, hogy a Bethlen-kormány külpolitikája és a Károlyi-kormány külpolitikája között az alábbi fontos különbséget rögzíthetjük: a Károlyi-féle külpolitika nem zárkózott el a csehszlovák állammal történő gazdasági együttműködés elől, és ezen léséhez előzetes politikai feltételt (értsd területi revízió) nem fűzött. A magyar agrárfelesleg elhelyezésének égető problémája arra kényszerítette a Károlyi-kormányt, hogy másképpen gondolkodjon Csehszlovákiáról mind elődei. Bár Walko külügyminiszter a legjobb megoldásnak az osztrák–magyar–olasz gazdasági együttműködést tartotta, nem zárta ki az osztrák–magyar–csehszlovák együttműködés lehetőségét sem. Ennek jegyében a magyar külpolitika az óvatos kivárás álláspontjára helyezkedett a Beneš-tervvel kapcsolatban, illetve kitért a területi kérdések megtárgyalása elől.

Arról, hogy csehszlovák–magyar határról Prága valójában hogyan gondolkodott sok minden elárul a prágai francia követ 1932. február 22-i jelentése.²⁸ A francia diplomata felkereste Masaryk elnököt, találkozzuk során felmerült a Beneš terve és annak fogadtatása. Masaryk határozottan leszögezte, hogy Magyarország felé teendő területi engedményről jelenleg szó sem lehet, majd így folytatta gondolatmenetét: „Persze egy bizonyos – meghatározatlan – számú évig tartó politikai enyhülés és együttműködés elteltével az majdan megváltozhat”. De folytatta Masaryk: „Am a határkiigazítás még ebben az esetben sem lehetne egyoldalú. Csehszlovákia javára is végre kellene hajtani egy módosítást, még-

*pedig Pozsonnyal szemben a Duna jobb oldalán, ahol a csehszlovák terület egy túlságosan szűk hídfőre korlátozó, és körülötte fekvő magyar területen nem magyar, hanem horvát és német lakosságú falvak találhatók.*²⁹

Itt kell arra felhívni a figyelmet, hogy a hivatalos magyar külpolitika mellett az azon kívül álló politikusok és szakértők is megpróbáltak bekapcsolódni a folyamatba. Hantos Elemér (ekkor éppen a Nemzetek Szövetségének szakértője) és Gratz Gusztáv (a korábbi külügyminiszter) megjelentek Prágában, tárgyaltak Beneš-sel és a csehszlovák–magyar gazdasági együttműködést mellett foglaltak állást. Erről a prágai francia követ az alábbi módon vélekedett: *„Beneš elgondolásai olyan magyarok körében találtak visszhangra, mint Hantos és Gratz, akik jelenleg nincsenek hatalmon, és hamarjában nem is igen fognak oda visszakérülni.*”³⁰

Véleményünk szerint a hivatalos magyar külpolitika kiváráó álláspontja teljesen indokolt volt, hiszen a Beneš-terv gyakorlatilag állandó változásban volt, a csehszlovák politikus hónapról hónapra módosította annak tartalmát. Szeptember konföderációról, októberben vámunióról, míg decemberben már csak preferenciális rendszerről volt szó.

A terv nemzetközi fogadtatása

Egyetértünk Vizi László Tamással, aki szerint a Beneš-terv folyamatos változtatása, módosítása komolytalanná, mondhatni taktikai manőverre degradálta a tervet, amely így viszonylag rövid idő alatt megbukott.³¹ Véleményünk szerint a Beneš-terv süllyesztőbe kerüléséhez még az alábbi három tényező járult hozzá komoly súllyal:

1. Ausztria elutasító álláspontja.
2. Olaszország ellenző magtartása.
3. Németország tiltakozó fellépései.

Ausztria hozzáállását a Közép-Európát átszervezni akaró tervekhez alapvetően dr. Karl Kugelman – az osztrák parlament külpolitikai bizottságának elnöke, az egyik vezető pángermán politikus – 1931 decemberében tartott előadásában elhangzott alábbi idézettel tudjuk érzékeltetni: *„Tökéletesen tisztában vagyunk avval, hogy jelenleg nincs az az osztrák kormány, amely fölvehetné programjába az Anschluss azonnali megteremtését. Ugyanakkor semmi olyat nem szabad elkövetnünk, ami egy napon majd meggátolhatja.*”³²

Ennek jegyében Ausztria elzárkózott a osztrák-magyar-csehszlovák gazdasági együttműködés/vámunió terve elől. Az osztrák politikusok úgy vélték, hogy Ausztria számára kifejezetten káros egy olyan együttműködés, amelyben Csehszlovákiáé a vezető szerep. Az osztrák külügyérek a csehszlovák diplomaták előtt a magyar mezőgazdaság konkurenciájának veszélyére figyelmeztettek, míg a magyar diplomaták előtt a csehszlovák ipar nem kívánatos versenyére hivatkoztak.³³ Miközben a fenti érveket hangoztatták az osztrák külügyi vezetők valójában úgy vélték, hogy Ausztriának egy agrárországgal való összefogásra van szüksége, ahol az osztrák ipar termékei piacra találhatnak. Ilyen országként elsősorban Magyarország jöhet szóba. Ennek jegyében osztrák-magyar tárgyalások kezdődtek, ezek két oldalú tárgyalások voltak és kifejezetten a Beneš-terv alternatívájaként szolgáltak.

Bár Prága Olaszországot be akarta vonni a gazdasági együttműködésbe, az olasz külpolitika irányítói arra törekedtek, hogy megghiúsítsák Beneš tervét. Grandi – olasz külügyminiszter – Bécs–Budapest–Prága körútra küldte bizalmi emberét Ugo Solát, a külügyminisztérium osztályfőnökét. Sola prágai benyomásait az alábbi idézettel érzékeltethetjük: *„A legjobban azon lepődött meg, mennyire homályosak, megfoghatatlanok és bizonytalanok az e témával kapcsolatban a csehszlovák politika irányítói szájából elhangzó elképzelések,*

*és hogy milyen jelentős eltérések mutatkoznak az e politika hol egyik, hol másik szószólója által fölvezetett különböző tervezetek között.*³⁴

Ezek után nem meglepő, hogy Sola körútja után azt javasolta Grandinak, a Beneš-tervet nem szabad támogatni, és helyette Rómának fel kell újítania a korábban megrekedt olasz–magyar és olasz–osztrák gazdasági tárgyalásokat, továbbá támogatni kell az osztrák–magyar tárgyalásokat is.

A Sola javaslatának megvalósítását jelentősen elősegítette, hogy 1932 januárjában a magyar kormány és Horthy kormányzó megbízásából Bethlen István nem hivatalos minőségben Rómába utazott. Tárgyalásai során kifejtette Mussolininek, hogy az export kényszer alatt álló magyar gazdaság képtelen elhelyezni terményeit, ezért katasztrofális helyzetben került. Az egyedüli megoldás, ha Magyarország egy vagy több ipari állammal vámunióra lép, és az így megszerzett piacokon helyezi el termékeit. A Beneš-terv erre kiváló lehetőséget kínál. Ha Olaszország el akarja kerülni ezt a forgatókönyvet, akkor meg kell valósítania az olasz–osztrák–magyar vámuniót. Ehhez az első lépés az 1931 áprilisában elfogadott, majd az íróasztalfiókba süllyesztett Brocchi-terv életbeléptetése szükséges.³⁵ Mussolini azt válaszolta, hogy teljesen egyetért Bethlen érvelésével, ezért Róma hajlandó a Brocchi-tervet, majd a következő lépésben a vámuniót megvalósítani.

De ezúttal az osztrák belpolitika közbeszólt, 1932. január 27.-én Ausztriában kormányválság tört ki, ennek következtében a kiváló német kapcsolatokkal rendelkező Schober alkancellárnak (aki egyben a külügyminiszteri poszt ott is betöltötte) francia nyomásra le kellett köszönnie. Az alkancellár bukása felállt új kormány – második Buresch-kormány – úgy nyilatkozott a bécsi magyar követnek, hogy hajlandó a Brocchi-terv végrehajtására, sőt némi bővítésére, de nem hajlandó vámuniót kötni. Azaz Bécs elállt az osztrák–magyar–olasz vámunió tervétől, így Bethlen vámuniós terve két hét alatt megbukott.

A német diplomácia mereven elutasította a Beneš-tervet. Rieth – Németország bécsi követe – kijelentette, hogy az osztrák–magyar–csehszlovák gazdasági együttműködés Ausztria és Magyarország számára nem jelentene hasznot. Ezzel összhangban a német kormány arra az álláspontra helyezkedett, hogy Közép-Európa gazdasági talpra állítsa Németország részvétele nélkül nem lehetséges. Ennek jegyében nem csupán az osztrák–magyar–csehszlovák, hanem az osztrák–magyar–olasz vámuniót is elleneztek.

Zárszó

Az óvatos magyar várakozó álláspont, az osztrák elutasítás, az olasz ellenzés és a német tiltakozás következtében a Beneš-terv meghíusult. De a Duna-menti országok gazdasági összefogására épülő tervek sora ezzel nem zárult le, az 1932-es év során előbb az angolok, majd a franciák álltak elő hasonló javaslattal.³⁶

JEGYZETEK

1. Erről bővebben lásd Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő; Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
2. Fülöp Mihály–Sípos Péter: Magyarország külpolitikája a XX. században. Aula Kiadó. Budapest. 1990. 147. old.
3. Vizi László Tamás (2010/a): A trianoni diktátum aláírója: a politikus Benárd Ágoston. Közép-Európai Közlemények. III. évf. 3. szám. 2010/3. No. 10. 67–79. old.; Vizi László Tamás (2010/b) Ki legyen az aláíró? Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak a sze-

- mélyéről. Közép-Európai Közlemények. III. évf. 4. szám. 2010/4. No. 11. 109–132. old.; Vizi László Tamás (2013/a): Egy elfeledett magyar diplomata: Drasche-Lázár Alfréd http://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/VEABtanulmányok/vizi_laszlo.pdf In: A felfedező tudomány. Elektronikus formában megjelent konferenciakötet. <http://kgk.sze.hu/a-felfedezo-tudomany> MTA VEAB, Széchenyi István Egyetem, 2013. 1–9. old.; Vizi László Tamás (2014): Ki írja alá a trianoni békét? Rubicon Történelmi Magazin, XXIV. évf. 260. szám. 2014/6. 70–76. old.
4. Ezekről a megegyezési kísérletekről lásd: Tóth, Andrej (2002/a): Az első két oldalú tárgyalások Csehszlovákia és Magyarország között (1921) – Bruck an der Leitha (I. rész). Fórum Társadalomtudományi Szemle. IV. évfolyam, 2002/1. szám 3–39. old; Tóth, Andrej (2002/b): Az első két oldalú tárgyalások Csehszlovákia és Magyarország között (1921) – Bruck an der Leitha (II. rész). Fórum Társadalomtudományi Szemle. IV. évfolyam, 2002/2. szám. Továbbá: Tóth, Andrej (2002/c): Az első kétoldalú tárgyalások Csehszlovákia és Magyarország között (1921) – Mariánské Lázně (I. rész) I. évfolyam, 2002/3. szám. 20–32. old.; Tóth, Andrej (2003): Az első kétoldalú tárgyalások Csehszlovákia és Magyarország között (1921) – Mariánské Lázně (II. rész) V. évfolyam, 2003/1. szám 49–64. old.
 5. Erről bővebben lásd Gulyás László (2008): Gulyás László (2008/a): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. 180–249. old; Gulyás László (2008/b): Benes statesman or charlatan? The plans and the reality 1908–1948. Corvinus Publishing. Toronto–Buffalo. 188–265. old.
 6. Erről bővebben lásd Gulyás László (2010): A kisantant története. Rubicon 2011/2. szám 68–77. old. Továbbá: Ádám Magda (1981): A kisantant 1920–1938. Kossuth Könyvkiadó. Ádám Magda (1989): A kisantant és Európa 1920–1929. Akadémiai Kiadó. Budapest.
 7. Vizi László Tamás (2013/b): The Hungarian Effort to Dissolve the Unity of the Little Entente in 1926. Prague Papers on the History of International Relations, 2013/2. Prague (–Vienna), 147–150. old.
 8. A kérdéskörrel bővebben lásd Majoros István (2010): Párizs keleti partnereiről a két világháború között. In Háda Béla–Ligeti Dávid–Majoros István–Maruzsa Zoltán–Merényi Krisztina szerk. (2010): Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves. ELTE Új és Jelenkori egyetemes Történelmi Tanszék. Bp. 2010. 271–285. old.
 9. A kérdéskörrel lásd Vizi László Tamás (2012): Duna-völgyi együttműködési kísérletek az 1930-as évek első felében – fejezetek a közép-európai integrációs törekvések történetéből. Simon János szerk. (2012): Civil társadalom és érdekképviselő Közép-Európában. L' Harmattan-CEPoliti Kiadó. Budapest. 17–33. old. Továbbá Vizi László Tamás (2009): Attempts at cooperation in the Danube-basin in the first half of the 1930s. In. Glavonics Andrea-Szele Bálint szerk. (2009): Közép-Európa: Transzfer és dialógus. Kodolányi János Főiskola. Székesfehérvár. 341–351. old.
 10. Ádám Magda szerk. (2013): Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1928–1932. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Budapest. 273. old. (A továbbiakban „FDI V. kötet”-ként hivatkozunk ezen forrásközlésre.). A nagy gazdasági világválság Magyarországot érintő hatásairól lásd Szávai Ferenc (2009): A Horthy korszak gazdasági élete 1920–1945. In: Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi tervig. JATEPress. Szeged. 113–118. old.
 11. Ormos Mária (1969): Franciaország és a keleti biztonság 1931–1936. Akadémiai Kiadó. Budapest. 91. old.
 12. FDI V. kötet 264. old.
 13. Lásd az alábbi követi jelentéseket: 1. Charles-Roux prágai francia követ Briand francia külügyminiszternek. 1931. szeptember 21. Közli FDI V. kötet 174. dok. 264–266. old. 2. De Vienne francia követ Briand francia külügyminiszternek. 1931. szeptember 23. Közli FDI V. kötet 176. dok. 268–271. old. 3. Charles-Roux prágai francia követ Briand francia külügyminiszternek. 1931. október 17. Közli FDI V. kötet 178. dok. 274–277. old.
 14. FDI V. kötet 268. old.
 15. FDI V. kötet 270. old.
 16. Diószegi László (1997): Gazdasági egyesítési tervek a Duna-medencében az 1929–1933-as világgazdasági válság időszakában. In. Romsics Ignác szerk. (1997): Intergrációs törekvések Közé- és Kelet-Európában a 19. és 20. században. Teleki László Alapítvány. Budapest. 74. old.

17. FDI V. kötet 283. old.
18. Ormos (1969) 91. old.
19. Diószegi (1997) 74. old.
20. Vizi (2012) 24. old.
21. FDI V. kötet 274. old.
22. FDI V. kötet 269. old.
23. Diószegi (1997) 74. old.
24. Idézi Ormos (1969) 97. old.
25. Diószegi (1997) 76. old.
26. Erről a „kártjáról” bővebben lásd Gulyás László (2014): Csehszlovák–magyar kapcsolatok az 1922–1930. Különös tekintettel a Masaryk és Beneš határrevíziós javaslataira. In: Majoros István (főszerk.): Hindu istenek, számai tigrisek. Balogh András 70 éves. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék. Budapest. 195–200. old. A területi engedmény kérdéskörhöz további fontos adalékokat nyújt Pritz Pál (1995): Eudard Beneš és a magyar illúziók. In Pritz Pál (szerk.): Magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok. Magyar Történelmi Társulat. Budapest. 2010–213. old.
27. Idézi Diószegi (1997) 77. old.
28. Charles-Roux prágai francia követ Briand francia külügyminiszternek. 1932. február 22. Közli FDI V. kötet 205. dok. 327–328. old.
29. FDI V. kötet 338. old.
30. FDI V. kötet 312. old.
31. Vizi (2012) 24. old.
32. FDI V. kötet 309. old.
33. Ormos (1969) 93. old.
34. Sola prágai útjáról lásd Charles-Roux prágai francia követ Briand francia külügyminiszternek. 1932. január 9. Közli FDI V. kötet 197. dok. 311–313. old.
35. A Brocchi-tervről lásd Gulyás (2013): Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 150–151. old.
36. A részleteket lásd Ormos Mária–Majoros István (1998): Európa a nemzetközi küzdőtéren. Osiris Kiadó. Budapest. 331–340. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ádám Magda (1981): A kisantant 1920–1938. Kossuth Könyvkiadó.
- Ádám Magda (1989): A kisantant és Európa 1920–1929. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Ádám Magda szerk. (2013): Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1928–1932. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Budapest.
- Diószegi László (1997): Gazdasági egyesítési tervek a Duna-medencében az 1929–1933-as világ-gazdasági válság időszakában. In: Romsics Ignác szerk. (1997) 63–114. old.
- Gulyás László (2008): Gulyás László (2008/a): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó.
- Gulyás László (2008/b): Benes statesman or charlatan? The plans and the reality 1908–1948. Corvinus Publishing. Toronto-Buffalo.
- Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi ter-
vig. JATEPress. Szeged.
- Gulyás László (2010): A kisantant története. Rubicon 2011/2. szám 68–77. old.
- Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2014): Csehszlovák–magyar kapcsolatok az 1922–1930. Különös tekintettel a Masaryk és Beneš határrevíziós javaslataira. In Majoros István (főszerk.): Hindu istenek, számai tigrisek.

- risek. Balogh András 70 éves. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék. Budapest. 195–200. pp.
- Majoros István (2010): Párizs keleti partnereiről a két világháború között. In Háda Béla–Ligeti Dávid–Majoros István–Maruzsa Zoltán–Merényi Krisztina szerk. (2010): Nemzetek és birodalmak. Diószei István 80 éves. ELTE Új és Jelenkori egyetemes Történeti Tanszék. Bp. 2010. 271–285. old.
- Ormos Mária (1969): Franciaország és a keleti biztonság 1931–1936. Akadémiai Kiadó. Budapest. 91. old.
- Ormos Mária–Majoros István (1998): Európa a nemzetközi küzdőtéren. Osiris Kiadó. Budapest.
- Pritz Pál (1995): Eudard Beneš és a magyar illúziók. In Pritz Pál (szerk.): Magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok. Magyar Történelmi Társulat. Budapest. 2010–213. old.
- Romsics Ignác szerk. (1997): Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19. és 20. században. Teleki László Alapítvány. Budapest. 74. old.
- Szávai Ferenc (2009): A Horthy korszak gazdasági élete 1920–1945. In: Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi tervig. JATEPress. Szeged. 113–118. old.
- Tóth, Andrej (2002/a): Az első két oldalú tárgyalások Csehszlovákia és Magyarország között (1921) – Bruck an der Leitha (I. rész). Fórum Társadalomtudományi Szemle. IV. évfolyam, 2002/1. szám 3–39. old.
- Tóth, Andrej (2002/b): Az első két oldalú tárgyalások Csehszlovákia és Magyarország között (1921) – Bruck an der Leitha (II. rész). Fórum Társadalomtudományi Szemle. IV. évfolyam, 2002/2. szám.
- Tóth, Andrej (2002/c): Az első kétoldalú tárgyalások Csehszlovákia és Magyarország között (1921) – Mariánské Lázně (I. rész) I. évfolyam, 2002/3. szám. 20–32. old.
- Tóth, Andrej (2003): Az első kétoldalú tárgyalások Csehszlovákia és Magyarország között (1921) – Mariánské Lázně (II. rész) V. évfolyam, 2003/1. szám 49–64. old.
- Vizi László Tamás (2009): Attempts at cooperation in the Danube-basin in the first half of the 1930s. In Glavonics Andrea-Szele Bálint szerk. (2009): Közép-Európa: Transzfer és dialógus. Kodolányi János Főiskola. Székesfehérvár. 341–351. old.
- Vizi László Tamás (2010/a): A trianoni diktátum aláírója: a politikus Benárd Ágoston. Közép-Európai Közlemények. III. évf. 3. szám. 2010/3. No. 10. 67–79. old.
- Vizi László Tamás (2012): Duna-völgyi együttműködési kísérletek az 1930-as évek első felében – fejezetek a közép-európai integrációs törekvések történetéből. Simon János szerk. (2012): Civil társadalom és érdekképviselés Közép-Európában. L' Harmattan-CEPoliti Kiadó. Budapest. 17–33. old.
- Vizi László Tamás (2013/a): Egy elfeledett magyar diplomata: Drasche-Lázár Alfréd http://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/VEABtanulmanyok/vizi_laszlo.pdf In. A felfedező tudomány. Elektronikus formában megjelent konferenciakötet. <http://kgk.sze.hu/a-felfedezotudomany> MTA VEAB, Széchenyi István Egyetem, 2013. 1–9. old.
- Vizi László Tamás (2014): Ki írja alá a trianoni békét? Rubicon Történelmi Magazin, XXIV. évf. 260. szám. 2014/6. 70–76. old.
- Vizi László Tamás (2010/b): Ki legyen az aláíró? Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak a személyéről. Közép-Európai Közlemények. III. évf. 4. szám. 2010/4. No. 11. 109–132. old.
- Vizi László Tamás (2013/b): The Hungarian Effort to Dissolve the Unity of the Little Entente in 1926. Prague Papers on the History of International Relations, 2013/2. Prague (–Vienna), 147–150. old.

GAZDAG FERENC*

CÉL VAGY ESZKÖZ? A MAGYAR EU-TAGSÁG NÉHÁNY TAPASZTALATA**AIM OR IMPLEMENT? SOME EXPERIENCES OF HUNGARIAN'S EU-MEMBER****ABSTRACT**

International organisations, founded by national governments create basic network of international life and politics. From the point of view of small or medium size countries memberships reflect largely the capabilities of states for national interests. All former socialist countries expressed immediately after 1989 their aspirations to become full fledged members in organisations like European Council, NATO or European Union.

So did Hungary being one of the leader in the political-economic changes in Central Europe. Due to very different reasons EU enlargement with 10 new members happened only in 2004, after ten years of preparation. This article try to set up an early balance sheet of the Hungarian experience accumulated in these years including the first EU Council Presidency.

Bevezetés

A nemzetközi kapcsolatok szövevényében jól azonosítható csomópontokat képviselnek a nemzetközi szervezetek. Akár egyetemes, akár regionális, akár szakmai, akár biztonsági-politikai szervezetről legyen szó, az intézményi tagságok a nemzetközi beágyazottság szinterei és hordozói. A szervezeti tagságok intenzitása pontosan megadja egy-egy ország érdekérvényesítő képességeinek határait. A hozzájuk való csatlakozással egy-egy ország egyfelől azt a politikai szándékot fejezi ki, miszerint egyetért a szervezet által képviselt értékekkel, stratégiával és politikával. A felvétellel pedig a többi tagállam méltányolja a csatlakozó törekvéseit. Másfelől viszont mind a csatlakozó fél, mind a befogadó szervezet elismeri azt is, hogy az adott ország képes a tagsági feltételek teljesítésére, s tevékenységével hozzájárul a szervezet céljainak eléréséhez. A nemzetközi kapcsolatokban a politikai intézmények jól azonosítható munkamegosztást alakítottak ki, s az elnyerhető tagságok egymást feltételezik. Európában az Európa Tanács a politikai, az OECD a gazdasági, a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank a nemzetközi pénzügyi, a NATO a biztonságpolitikai dimenziót képviseli. Vagyis egy európai állam akkor tekinthető „európainak”, ha a fenti intézményekben (de legalábbis többségükben) tagként szerepel. Az államok számára a nemzetközi szervezetekben, illetve fórumokon való részvétel a nemzeti érdekérvényesítés eszköze, alkalmazása a mindenkorli helyzetben realista mérlegelést és elemzést igényel.

1989 után Magyarország külpolitikai stratégiai irányként az euro-atlanti irányt jelölte, s ennek elérése/megvalósítása érdekében sorban csatlakozott/felvételét kérte a nyugati világot reprezentáló intézményekbe. Elsőként az Európa Tanácsba, a fejlett, európai országok szervezetébe, amely a demokratikus fejlődés jogi, intézményi kereteit biztosítja. A csatlakozó államnak például az állampolgárok számára az alapvető szabadság és emberi jogokat kell biztosítania. A rendszerváltozás intézményi-politikai változásait lelkesen üdvözlő szervezet 1990. november 6-án fogadta tagjai közé Magyarországot.

* Prof. Dr. Gazdag Ferenc egyetemi tanár, Nemzeti Közszerológiai Egyetem.

Bár a magyar részvétel a folyamat kezdeteitől folyamatos volt, az időrend okán említeni kell az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezletet (EBEÉ). A szervezeti struktúrával eredendően nem rendelkező, s gyakran csak Helsinki folyamatként említett, keletnyugati együttműködési fórum ugyanis 1994. december 5-i budapesti ülésén alakult át szervezetté (Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet) állandó intézményi struktúrával. A nemzetközi biztonság megőrzésében és fenntartásában fontos szerepet játszó – a nemzetközi biztonság különféle dimenzióival egységesen és átfogóan foglalkozó – intézmény születése ezáltal Magyarországhoz kötődik.

Nem került a figyelem előterébe, de nagy jelentőségű volt Magyarország csatlakozása az OECD-hez, holott ez a szervezeti tagság nagyon jelentős lépés volt az euro-atlanti közeledés folyamatában. Nemcsak az ország nemzetközi pénzülciacon való mozgásterét bővítette, hanem rajta keresztül válhatott Magyarország tagjává az olyan intézményeknek, mint a Nukleáris Energia Ügynökség, vagy a Nemzetközi Energiaügynökség. A világ gazdaságilag fejlett államait tömörítő szervezet 1996. március 29-én hívta meg tagnak Magyarországot.

A bipoláris világ határán fekvő közép-európai országok, tehát Magyarország számára is az ország biztonságának garantálásában a meghatározó mozzanat a NATO tagság elérése volt. A hidegháborúból nyertesként kikerült NATO alapokmánya ugyanis a szervezet valamennyi tagja számára a kollektív védelem garanciáját nyújtja. A Nyugat-Európát és Észak-Amerikát stratégiailag összekötő szervezet Magyarországot 1997. július 9-én hívta meg tagjai közé, s a szükséges jogi-szervezeti lépések után a formális taggá válásra 1999. március 12-én került sor.

Végül, de egyáltalán nem utolsósorban említeni kell az Európai Uniót, amelynek Magyarország – kilenc másik állammal együtt – 2004-ben lett tagja. Az eredendően regionális (európai) gazdasági szervezatként (Közös Piac) induló integrációs fejlődés egy bonyolult történelmi problémára adott válaszként keletkezett. Európa történelmileg a nemzeti fejlődések bölcsője, s a nemzetállamok kibontakozásának területe. A fejlődéstörténetileg különböző modelleket (népnemzet, államnemzet, kulturnemzet, nyelvi nemzet), s a francia forradalomtól napjainkig (lásd Koszovó, Moldova, Ukrajna példáját) eltérő megoldásokat produkáló fejlődés közös jellemzőt hordoz magában: a territorialitás igényét. A területi elv a nemzetfejlődés inherens, s a politikai rendszerek által megoldhatatlan ellentmondása a 20. században két világháborút robbantott ki, s Európa elveszítette évszázados vezető szerepet a világpolitikában. Az inspirációjukban az amerikai föderalizmust maguk mögött tudó, európai integrációs kezdeményezések a tragédiákba vezető fejlődés megszakítását célozták a nemzetállami törekvések közös csatornába terelésével. Azonban mindmáig nincs egységes vízió arról, hogy az integráció célja (finalité politique) egy Európai Egyesült Államok létrehozása, vagy csupán egy lazább (konföderális) államközi együttműködés kifejlesztése legyen.¹

Mindenesetre az integráció gépezete beindult, s az 1957-es Római Szerződéstől napjainkig a nemzetközi élet felettébb furcsa képződményét termelte ki. Az Európai Unió nem állam (államközi szerződések hozták létre és alakítják), de növekvő számú állami jellemzőt mutat (aktív és passzív képviseleti jog). Nemzetközi szervezet (államok a tagjai), de az átruházott hatáskörei révén mind tagállamait, mind kívülálló országokat kötelezni tud politikai/gazdasági lépések megtételére. Méretét tekintve növekszik (az eredeti hatról mára 27 tagú lett), hatásköreit tekintve pedig mélyül, azaz a tagállamok egyre több politikaterületet ruháznak rá. Gazdaságilag a világ egyik legnagyobb szereplője, s fellépéseivel messze meghaladja a tagállamok egyenkénti képességeit. A rendszerváltó magyar politikai elit gyakorlatilag egyöntetű állásponton volt abban a kérdésben, hogy Magyarország Európa nyugati oldalához, illetve a Nyugatot reprezentáló intézményekhez tartozzon a Szovjetunió és az általa vezetett nemzetközi szervezetek (VSz, KGST) összeomlása után. Az érvelé-

seknek többféle argumentációs alapozása volt, kezdve a történelemtől (Magyarország volt a keresztény Nyugat védőbástyája), a geopolitikán át (Közép-Európát és benne Magyarországot a második világháború után erőszakkal sorolták a szovjet érdekszférához) a civilizációs-kulturális érvekig. A rendszerváltozás hektikus forgatagában a „Back to Europe!” jelszó jól megfért és kibogozhatatlanul össze is keveredett több más, párhuzamosan futó folyamattal: mindenekelőtt a demokráciához való fordulással (politikai intézmények átalakítása), a többpártrendszer kialakulásával, a civil társadalom újjáéledésével, a piacgazdaságra való áttéréssel stb. A társadalom várákozásait és lelkesedését a szabadság zászlajának lobogtatása mögött legerősebben a nyugati jóléti társadalmakhoz való közeledés vágya éllette. Bár az EU-s tagság évtizednyi tapasztalata nem elégítette ki a csodaváró várákozásokat, ugyanakkor folyamatos támogatást, lehetőségeket és a politikai döntésekben való részvételt, s nem utolsósorban a magyar érdekek képviselésének lehetőségét nyújtotta Magyarország számára.² A továbbiakban az EU tagság tapasztalatainak néhány időrendbe rakott metszetéről lesz szó.

A Közös Piac a szocializmus ellensége

Magyarország nem a rendszerváltás után került érintkezésbe a nyugat európai integrációval. Bár a második világháború után az ország a kommunista világrendszer része lett, fekvése és gazdasági fejlettsége okán mindvégig a keleti blokk nyugati peremterületéhez tartozott. Az enyhülési politika beköszöntével, a rendeződő európai kapcsolatrendszerben, s az NSZK diplomáciai elismerése után meglepő gyorsasággal épültek vissza a magyar gazdaság tradicionális német, de más nyugati államokkal megszakadt kapcsolata, amelyek az olajválságok (1973, 1979) kirobbanását követően mind jelentősebbé váltak. A bilaterális kapcsolatok után logikusan a Közös Piacsal kötendő egyezmény következett volna, amely azonban megoldhatatlan volt a tömbpolitika miatt. A Közös Piacot ugyanis a Szovjetunió – döntése nyomán a szocialista országok is – a szocializmus ellenségeként kezelték, s az ideológiai nézőpont meggátolta racionális kapcsolatok kialakítását. A Közös Piac sem ismerte el a KGST-t, s tagállamaival csak egyenként tárgyalt volna, amelyet viszont a KGST (SZU) nem fogadott el. Ráadásul a Közös Piac a KGST tagállamokat „állami kereskedelmet folytató” államoknak minősítette, s ennek okán a tagállamok kétoldalú kapcsolataiban is dömpingeljárások sorát kezdeményezte. 1973-ban Magyarország csatlakozott a GATT-hoz (Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Megállapodás), ennek alapján szeretne elérni az EK korlátozások feloldását. A tárgyalások nem vezettek eredményre. 1978 és 1985 között ún. vertikális megállapodások születtek (acélipari 1978, textilipar, juh és kecskehús 1981), s dömpingeljárás elkerülése érdekében több évre előre meghatározták az exportkontingenseket.

A helyzet a 80-as évek második felétől, a keleti blokk gyorsuló dezintegrációjával párhuzamosan kezdett megváltozni, s az EK-KGST kölcsönös elismerésre 1988. június 25-én került sor. Öt nappal később datálódott Magyarország és az EK Kereskedelmi és Gazdasági Együttműködési Megállapodása. Az egyezmény a legalacsonyabb szinten, s felettébb szűkmarkúan normalizálta a magyar EK kapcsolatokat – az EK évekre kitolta (1995) a megkülönböztető mennyiségi korlátozások eltörlését, továbbra is mennyiségi korlátozásokat tartott életben, sőt a szelektív védőzáradék beemelésével azt a jogot is fenntartotta magának, hogy „piaczavarás esetén” felfüggesztheti az egyezmény végrehajtását. Azonban az egyezmény életbe léptetését felülírták a bipoláris rendszer összeomlásának eseményei.

A PHARE program és a társulási egyezmény

A szocialista rendszer lebontásában Lengyelország és Magyarország járt az élen Közép-Európában,³ így érthető, hogy a Nyugatnak a rendszerváltozás (piacgazdaság kiépítése, demokratikus politikai átalakulás) támogatására összeállított PHARE (Pologne Hongrie Aide a la Reconstruction Economique) program ezt a két országot célozta.⁴ A programot az OECD hirdette meg, de végrehajtását az EK-ra, pontosabban a Bizottságra bízták. A segítségnyújtás fő területeit az oktatás, a képzés és a elemző-értékelő tanácsadás jelentették, a végrehajtásban pedig az ösztöndíjak, szolgáltatások nyújtása állt a központban. Továbbá az EK egyszerűen túllépett a Kereskedelmi Egyezmény előírásain, s megnyitották az EK piacait a magyar termékek előtt, illetve megemelték a kvótákat (textil, acélipari termékek). Az intézkedések a magyar exportban 200–250 millió dolláros többletet eredményeztek.

Fontosabb volt Magyarország számára, hogy az OECD-ben felmerült javaslatok között szerepelt az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank létrehozása, amely kifejezetten a rendszerváltó országok megsegítését/támogatását vállalta. A már adósságcspadában vergődő magyar költségvetés számára életfontosságú volt, hogy 1990 első felében összeálltak az EK-tól igénybe vehető stabilizációs hitel (1 Mrd dollár) feltételei. Köztük a legfontosabb az volt, hogy Magyarország kössön a Valutaalappal egy készenléti hitel megállapodást (160 millió dollár egyéves futamidőre). Az egymilliárdos hitelcsomag első része, 430 millió dollár 1990. április közepén jutott el a Magyar Nemzeti Bankhoz.

Hosszú évtizedek után 1990-ben a közép-európai országok szabad választásokra készülődtek, s a frissen alakult politikai pártok szinte mindegyike a NATO és az EU tagság megszerzését jelölte meg céljaként. A Maastrichti Szerződés előkészületeivel elfoglalt EK tagállamok nem lelkesedtek a gondolatért, de kitérni nem tudtak a válaszdadás elől. Többen az EFTA tagságot ajánlották közbenső megoldásnak, mások a regionális összefogást szertették volna előbb látni. Ebben a vitában vetette fel M. Thatcher, angol miniszterelnök, hogy mi lenne, ha a rendszerváltó országokkal „török típusú szerződéseket” kötnének. Az ötletből 1991. december 16-ra született meg az EK és Magyarország közötti Európai Megállapodás. Az EK hasonló ajánlatot tett Csehszlovákiának és Lengyelországnak is. A társulás magyar kívánságlistáját tartalmazó Memorandumot Antall József miniszterelnök személyesen adta át Jacques Delorsnak, a Bizottság elnökének (1990. július 16), de az első pillantásra látható volt, hogy Magyarország és az EK álláspontja között hatalmas a távolság. A magyar fél a társulást eleve a tagság felé vezető út első lépésének értelmezte, míg az EK delegáció mandátumában az szerepelt, hogy a „tagság semmilyen összefüggésben nem szerepelhet a szerződésben”. A magyar fél a teljes szabad kereskedelmet tűzte ki célul, beleértve a mezőgazdasági termékeket is, tízéves átmenettel, továbbá a munkaerő szabad mozgását. Az EK viszont csak a pénzügyi szolgáltatások liberalizálását javasolta, elzárkózva a munkaerő szabad mozgásától, s hallani sem akartak a mezőgazdasági termékek vámmentes beviteléről, s javasolták, hogy a 1988-as kétoldalú egyezmény valamennyi korlátozását tartsák életben. Az egyezmény, ahogy várható volt, döntően az EK álláspontok rögzítését tartalmazta, de mindenképp eredménynek tekinthető, hogy a tárgyalások során az integrációs mechanizmusok és eljárások, valamint az EK jogrendszerének olyan megismerését jelentette a magyar fél számára, amely a későbbiekben rendkívül hasznosnak bizonyult. Antall József 1991. december 16-án írta alá a társulási szerződést, amely végül 1994. február 1-jén lépett életbe. A közbeeső időszakban a kereskedelempolitikai részt felölelő ideiglenes megállapodás volt érvényben. A vitatott magyar tagsági cél végül is az egyezmény preambulumaiba került.

Tíz év előszobázás. Csatlakozási kérelem, tárgyalások, csatlakozás

A társulási egyezmény után sokan úgy gondolták, hogy a teljes tagság már csak kéznyújtásnyira van. Helyette évtizednyi előszobázás következett rengeteg tárgyalással, a magyar jogrendszer európaizálásával, a másik oldalon pedig az EU-nak a belső átalakításával. Időrendben: 1993 júniusában a koppenhágai csúcstalálkozóon a tagállamok első alkalommal jelentették ki, s foglalták dokumentumba, hogy a közép- és kelet-európai új demokráciák az Európai Unió tagjai lehetnek, amennyiben bizonyos, ekkor meghatározott feltételeket teljesítenek. A koppenhágai kritériumok névvel elhíresült feltételek politikai (demokratikus berendezkedés), gazdasági (piacgazdaság és az EU-n belüli versenyhez való illeszkedés képessége) és jogharmonizációs (a belépő állam jogrendszerét össze kell hangolni az EU szabályokkal) területeket tartalmaztak. A rendszerváltó országok mindegyike ebbe az irányba tartott, bár lényeges eltérések is mutatkoztak közöttük. Meg kell jegyezni, hogy az EU korábbi kibővülései esetében a szervezet nem szabott teljesítendő kritériumokat a csatlakozó országok számára. Magyarország 1994. április 1-jén nyújtotta be EU-tagsági kérelmét. Az eljárási rend szerint ezután az Európai Tanács 1994. júniusi korfui értekezlete megbízta a Bizottságot egy olyan stratégia kidolgozásával, amely előkészíti a közép- és kelet-európai országokat a csatlakozásra. Az EU szabályai értelmében a csatlakozni kívánó ország felkészültségét a Bizottság vizsgálja, s véleményezi. A vizsgálat első lépése egy kérdőív összeállítása, amelyet a jelölt országnak kell kitöltenie. 1996 áprilisában átadták a felvételét kérő tíz közép- és kelet-európai országnak a Bizottság által összeállított kérdőívet. Az erre adott válaszok, továbbá más információk alapján összeállított országvéleményben („avis”) 1997 júliusában a Bizottság Magyarországot alkalmasnak ítélte a csatlakozási tárgyalásokra. Javasolta a Tanácsnak, hogy a tárgyalásokat a legfelkészültebbnek mutató öt országgal együttesen kezdjék meg.

A Tanács 1997 őszén hosszas vitát folytatott a Bizottság javaslatairól, majd az Európai Tanács luxembourgi ülése 1997 decemberében a bizottsági ajánlások némileg módosított elfogadása mellett döntött. Ennek értelmében a csatlakozási tárgyalásokat hat országgal: Ciprussal, Csehországgal, Észtországgal, Lengyelországgal, Magyarországgal és Szlovéniával kellett megkezdeni, de a másik hat tagjelöltet is bevonták a csatlakozási folyamatba, és velük így a „csatlakozási tárgyalásokat előkészítő konzultációkat” kezdték. Végül a tárgyalások 1998. április 26-án kezdődtek meg a hatokkal, magyar részről Martonyi János külügyminiszter és Juhász Endre főtárgyaló vezetésével. Az első lépés a tárgyalásokon az úgynevezett „screening” volt, amely az uniós joganyag ismertetését és a kétoldali „joganyag-összevetést” takarta. A Bizottságban a tárgyalásokat harmincegy fejezetre osztották. Ebből hármat Magyarország még az első évben ideiglenesen lezárt. 1999-ben a csatlakozási tárgyalások a tagjelöltek által tervezett ütemnél lassabban folytak, s ezzel párhuzamosan egyre több vita keletkezett az EU tagországok között a bővítés pénzügyi és intézményi vonzatairól. Az EU állam-, illetve kormányfői Berlinben – több mint egy éves vita után – elfogadták az EU 2000–2006-os időszakra szóló pénzügyi tervét, amely első alkalommal különített el pénzügyi forrásokat a várható bővítésre – összesen 58 milliárd eurót. Párhuzamosan folyt az EU belső intézményi átalakítása, hogy az új tagállamok belépése ne okozzon zavart az intézmények működésében. A 2000 decemberében tartott nizzai csúcstalálkozóon történt meg az új intézményi struktúra elfogadása. Magyarország 2000 nyaráig valamennyi csatlakozási fejezetet megnyitotta. A csatlakozási folyamat – az időközben az úgynevezett helsinki hatokkal (Málta, Bulgária, Lettország, Litvánia, Románia és Szlovákia) is megkezdett tárgyalások miatt tovább lassult. 2000. november 7-én az Európai Bizottság, a szokásos őszi országértékelés mellett új bővítési stratégiai dokumentumot tett közzé, amelyben a folyamat felgyorsítása érdekében három szakaszból álló tárgyalási me-

netrendet fogadott el. Végül az Európai Tanács 2001. júniusi göteborgi ülése mondta ki először, hogy a kellőképpen felkészült tagjelöltek 2002 végéig befejezhetik a csatlakozási tárgyalásokat, fél évvel később, a laekeni csúcson pedig meg is nevezték ezen országokat. Az első körben csatlakozó tíz új országgal a tárgyalások a 2002. decemberi koppenhágai csúcstalálkozón zárultak le, amikor véglegesítették azokat a nyitott költségvetési vonzatú megállapodásokat, amelyek a legnagyobb vitákat okozták a tagállamok és a tagjelöltek között. Magyarországon 2003. április 12-én népszavazást tartottak az EU-tagságról, amelyen a résztvevők 83,76 százaléka igent mondott az Európai Unióhoz való csatlakozásra. Az Országgyűlés ratifikálta a népszavazás eredményét, majd a 2003. április 16-i athéni csúcserőkezleten Medgyessy Péter miniszterelnök a kilenc másik csatlakozó ország vezetőjével együtt aláírta a csatlakozási szerződést. Miután 2003–2004 folyamán a régi tagállamokban is megszavazták a bővítést, Magyarország 2004. május 1-jén lett hivatalosan az Európai Unió tagja. Az újonnan csatlakozott tíz ország mindegyikében hivatalos állami rendezvényeken ünnepelték a rég várt csatlakozást. Magyarországon erre a Hősök terén került sor. A rendszerváltozás után célul kitűzött nyugati integrációs célt – legalábbis az intézményi tagság tekintetében – az ország elérte. Az évtizednyi várakozástól fásult, s a 2002-es parlamenti választások során kampánytémává tett EU eredményeket a politikai vitákból kihámozni képtelen magyar társadalom különösebb lelkesedés nélkül vette tudomásul a lépést. A rendszerváltás utáni csodaváró hangulat ekkorra csalódásokba fordult, miután a politikai demokrácia új intézményei, s a piacgazdaság épülése távolról sem igazolta vissza a jóléti állam és boldog társadalom ábrándjait. Méltánytalanul elsikkadt a tárgyalásokat végigharcoló magyar diplomaták teljesítménye (élükön Juhász Endre főtárgyalóval) a tömegkommunikáció ingerküszöbét csak azok az esetek érték el, amikor a magyar fél engedett valamiben.

Ami igazán lényeges, hogy alapvetően új fejezet kezdődött a magyar kül- és belpolitikában egyaránt. 2004-től az addig minden áron elérendő tagsági célból egy nagyon széles sávon használható eszköz lett. Az EU a korábbinál elképzelhetetlenül szélesebbre nyitotta a magyar külpolitika horizontját, a gazdaságban és az intézmények működésében pedig az elsőbbséget élvező uniós joganyag hozott jelentős változásokat. Az uniós tagság hatékony alkalmazása vált a kormányok feladatává. A politikai pártok is hasonlóképp gondolták.

Az első öt év 2004–2009

Az új tagállamok a tagság első éveiben főleg a beilleszkedéssel és tapasztalatgyűjtéssel voltak elfoglalva, a Bizottság már az első két év, majd az első öt év után egyaránt közzétette az új tagok mérlegét. Az áttekintés egyaránt mutatott biztató és lehangoló elemeket.⁵

1. Az egyik leggyakrabban elhangzott kérdés a csatlakozási folyamat ütemezésére vonatkozott: az EU-15 államok egy része túl gyorsnak tekintette az előkészületeket, s szándékai szerint még további éveig előszobáztatta volna a jelentkezőket. A csatlakozni szándékozó országok közvéleménye viszont indokolatlanul hosszúnak érezte, hogy a rendszerváltás után másfél évtizedig kell várakozniuk a bebocsátásra, s hogy az Európa újraegyesítésére vonatkozó politikai jelszavak gyakorlati átültetése újabb és újabb késedelmeket szenved. Tény, hogy a korábbi kibővülések egyikét sem előzte meg ennyi éves előkészület. Több szakértő ezzel együtt úgy véli, hogy a 2004-es kibővülés a legjobban előkészített kibővülés volt az EU eddigi történetében, amelynek során felhasználták az eléggé elhamarkodott görög (1981) és az erős politikai motivációkkal végrehajtott spanyol–portugál (1986) bővülési tapasztalatokat is. Ráadásul az 1993-as koppenhágai kritériumokkal az EU a korábban is meglévő gazdasági-jogi feltételek mellé kifejezetten politikai kondíciókat is

állított a csatlakozók elé: eszerint a csatlakozó országnak nemcsak működő piacgazdaságnak kell lennie, hanem stabil demokráciának is, amely a jogállamiságon kívül az emberi és kisebbségi jogokat is respektilja.

A bővülést az érintett társadalmak összességében pozitívan fogadták, viszont a 2004-es kép öt év alatt jelentősen megváltozott. Az eurót elsőként bevezető Szlovéniában az EU támogatottsága 40%-ról 60%-ra nőtt, hasonlóképp Észtországban (33%-ról 61%-ra). Ugyancsak pozitív a lakosság véleménye az EU-ról Lengyelországban (73%) és Szlovákiában (62%). Az új tagállamok között Bulgária, Csehország, Lettország és Magyarország számít euroskeptikusnak. A lett közvéleményben már a csatlakozás évében is alig haladta meg az EU támogatás az 50%-t, viszont a 2008-ban mért adatok [ezek szerint a lakoságnak alig több mint negyede (27%) tekint jó dologként az EU-ra] még az integráció lassításáért küzdő britekhez képest (32%) is igen alacsonynak mondhatók. Magyarország esetében radikálisan változó képről beszélhetünk. 2001-ben még a lakosság 71%-a gondolta úgy, hogy az ország számára előnyös az uniós csatlakozás, 2009-re viszont a támogatók majdnem fele megváltoztatta a véleményét. A 39%-os adat az Egyesült Királyság mellé sorolta Magyarországot. A tagság elnyerésekor a nagyon biztató perspektívákkal rendelkező Magyarország lakossága öt év alatt mind a tagságból, mind a tagsági előnyöket realizálni képtelen kormányzati politikából kiábrándult. Pozitívumként talán csak annyi tehető hozzá, hogy az uniós intézményekkel szembeni viszonylagosan magas bizalmi szint nem csökkent számottevően.⁶

2. A régi tagállamok (a Tizenötök) aggodalmainak másik csoportja a bővülés költségeire vonatkozott. Holott arra a kérdésre, hogy sokba került-e a bővülés az EU-15 államoknak, azt a választ lehet adni, hogy nem. Csak becslt adatok vannak arról, hogy a csatlakozni kívánó országoknak mibe került a bővülés. A csatlakozást megelőző években szinte minden tagjelölt országnak tartósan deficitese egyenlege volt az EU-val, s a vonatkozó EU-s dokumentumok szerényen csak úgy fogalmaznak, hogy a régi tagállamok vállalatai és ipara természetesen előnyökhöz jutott a kedvező árkülönbségekből, a kedvező fekvésből és a vertikális specializációt segítő kulturális kapcsolatokból.

A konkrét bekerülést leginkább az a becslés érzékelteti, hogy az EU-15 állampolgárok mindegyikének mintegy évi 26 eurójába került a 10 új állam csatlakozása. Természetesen az összegző adatok messzemenően fontosabbak, s a bekerülés költségeit sem célszerű az állampolgárok oldaláról számítani. Az új tagállamok a közös költségvetés nettó haszonélvezői. Természetesen ezen belül jelentős eltérések mutathatók ki. Magyarország esetében az egyenleg pluszban nemzeti jövedelem 0,25%-át érte el, viszont Litvánia esetében (ahol az egy főre vetített GDP jóval alacsonyabb) a mérleg a GDP 2,1%-a. A 2007-2013-as pénzügyi periódusban az új tagállamok számára folyósítandó összegek nettó egyenlege elvileg elérheti nemzeti jövedelmük 3%-át. Az EU felzárkóztatási politikájának köszönhetően Magyarország a 2007 és 2013 közötti költségvetési időszakban 25,7 milliárd euró közösségi kohéziós forrást használhatott fel.

3. Az integráció gazdasági aspektusai tekintetében az első megállapítás mindenképp az, hogy a 2004-es kibővülés minden korábbinál jobban megnövelte az EU-n belüli különbségeket: az egy főre eső GDP nagyságában, az országok közötti növekedés mértékében és a foglalkoztatási paraméterekben. Az egy főre jutó GDP tekintetében az olló a 210%-n álló Luxemburg és a 40%-n álló Lettország között szóródik. Ez a távolság a román és bulgár csatlakozással 2007-től tovább növekedett.

A 12 csatlakozó állam az EU populáció közel 21%-t teszi ki (105 millió), viszont összesített jövedelmük csak az EU-s GDP-nek 7%-t érte el.

Az EU-15-k átlagához mérten az EU-10-k egy főre jutó GDP-je az 1997-es 44%-ról 2005-re 50%-ra, 2008-ra pedig 52%-ra emelkedett. 2007-ben az egy főre jutó GDP-jük

elérte a 8330 eurót, míg ugyan ebben az évben az EU átlag 24 810 euro. Az adatok azt mutatják, hogy a legalacsonyabb értékekkel rendelkező országok fejlődtek a leggyorsabban. A bővülés ugyancsak pozitívan érintette a régi tagállamok gazdaságát is. A Bizottság számításai szerint ennek mértéke évi 0,5–0,7% körül mozgott.

Az új tagállamok gazdaságának modernizációja relatíve gyors volt. A csatlakozás egyik feltétele volt a működő piacgazdaság, illetve az, hogy az új állam gazdaságának bírnia kell a versenyt az EU egységes piacán. Az új tagállamok fokozatosan igazították termelési struktúrájukat a régi tagállamokéihoz. A mezőgazdaság és a gépipar fontosabb az új tagállamokban, mint a régiókban, de megkezdődött, illetve felgyorsult a szolgáltatás alapú és a tudásintenzív gazdasági területek fejlesztése is. A szolgáltatások aránya a GDP-n belül az 1995-ös 56%-ról 2006-ra 63%-ra nőtt. A régi tagállamokban ez az arány 72%.

A 2008-ban kitört nemzetközi pénzügyi válság globális visszaesést eredményezett, amely drasztikus visszaesést generált az új EU tagállamokban, különösen a balti országokban.

4. 2004-re a csatlakozó államokban nagyon jelentős külföldi tőkeberuházás valósult meg (190 milliárd euró), amely elérte ezen országok GDP-jének 40%-át. A tőkebefektetések háromnegyed része az EU-10-ből érkezett, így azt mondhatjuk, hogy a régi tagállamok kulcsszerepet játszottak az új tagországok gazdasági átalakulásában. Az új tagállamokban a külföldi tőkeberuházások alapvető hatást gyakoroltak a gazdasági növekedésre és az alkalmazáspolitikára egyaránt.

A beruházók rangsorát Németország vezeti, amely különösen aktív Csehországban, Magyarországon, Lengyelországban és Szlovákiában. A németeket a hollandok, svédek és az osztrákok követik. A skandináv államok tőkebefektetései főként a balti államokban landoltak. A tőkebefektetések 55%-a a szolgáltató szektorba irányult, amelyet a gépipar követ 37%-kal. A balti államokban és kisebb mértékben Lengyelországban a gépgyártásba irányuló befektetések még a tradicionális iparágakat érintették (élelmiszeripar, textilipar, faipar), addig Magyarország, Csehország és Szlovákia esetében a külföldi beruházók már a modernabb termelési szektorokba (irodagép, számítógép, telekommunikáció) irányultak.

A külföldi tőkebevonás leginkább meghatározónak mindazonáltal a pénzügyi szektorban bizonyult. Az új tagállamok közül a bankszektorban a külföldi tőke aránya megközelíti a 100%-t Észtországban és Szlovákiában. A sor másik végén ezen a téren Szlovénia jelenti, a maga 30%-os mutatójával. Hasonló arányok láthatók a biztosítási piacon is. A régi és új tagállamok minden összefonódás dacára alapvetően eltérő helyzetben vannak a pénzügyi szektor fejlődése tekintetében. A 2008-ban kitört pénzügyi válság egyik következménye az lett, hogy a régi tagállamokban székelő anyabankok a válságrendezés során egyszerűen magukra hagyták keleti filiáleikat, tovább nehezítve az új tagállamok válságkezelési manővereit.

5. Az egyik legnagyobb aggodalom a bővülés utánra vélelmezett ipari áttelepülés területén jelentkezett az EU-15 államokban, de sem az ipari áttelepülés (relocation), sem a masszív migrációs hullám nem következett be. Az EU-15 államok külföldi tőkebefektetéseinek csupán 4%-a áramlott a 10 új tagállamba, míg 53%-a a régi tagállamba és 12%-a az USA-ba irányult. Az EU-15-k beruházásai az új tagállamokban jórészt a szolgáltatási szektorba áramlottak (az alap mindenütt a privatizáció volt) és nem a származási országban folytatott tevékenységet váltották ki.

Hasonlóképp csekély a bővülés munkaerő-piaci hatása is. A vizsgálatok azt mutatják, hogy az EU-15-ben a foglalkoztatottak mennyiségi változásainak csupán 1–1,5%-a írható az új tagállamok rovására. Az új tagállamok munkavállalóival szemben legkeményebben fellépő Ausztriában és Németországban – amelyek egyébiránt a legnagyobb beruházók az új tagállamokban – az EU-10-ből érkező munkavállalók mintegy 0,3–0,7%-kal rontották a munkanélküliségi mutatókat.

A régi tagállamok az újonnan csatlakozó olcsó munkaerejétől tartottak, s ez mindenütt politikai viták tárgya lett. Az integrációs alapszabadságok többsége (kereskedelem, tőkeáramlás) ugyanis már a kibővülés előtt megvalósult, így a személyek szabad mozgásának, s ezen belül a szabad munkavállalásnak a lehetősége izgatta fel a kedélyeket. Ezért a csatlakozási szerződések 2003-ban a munkaerő szabad mozgása tekintetében hét éves $(2 + 3 + 2)$ derogációs lehetőségeket építettek be. Az átmeneti időszak korlátozási lehetőségével az első két évben mindössze három ország (Írország, Anglia és Svédország) nem élt, míg a többi tagállam igen. A legkeményebb álláspontot Ausztria és Németország képviseli. Ez a két állam 2009 májusától is fenntartotta az újonnan csatlakozókkal szembeni korlátozásokat a munkaerő szabad mozgásával kapcsolatban, míg a több tagállam már nem. Lengyelország, Szlovénia és Magyarország az EU-15 munkavállalóival, illetve a korlátozásokat fenntartó tagállamokkal szemben alkalmazta a reciprocitás elvét.

Az adatok egyébiránt nem igazolták a félelmeket, még akkor sem, ha a lengyel vízvezeték szerelő figurája politikai kampánytéma lett Franciaországban 2005 tavaszán. Nemcsak amiatt, hogy az előző kibővülésekhez hasonlóan most sem következett be masszív migrációs hullám. Hanem mert az új tagállamokból kiáramló munkavállalók még azokban az országokban sem okoztak munkaerő-piaci zavarokat, amelyek 2004. május után nem éltek az átmeneti munkaerő-piaci korlátozás lehetőségével. Paradox módon a munkaerő piacát megnyitó Anglia és Írország mutatta 2004–2006-ban a legjobb munkaerő-piaci teljesítményt. Az utóbbi esetében a vendégmunkások aránya 5%-ot ért el a belső munkaképes korú lakossággal szemben). Az első két év tapasztalatai alapján további négy tagállam (Görögország, Spanyolország, Portugália, Finnország) feloldotta a korlátozásokat, míg 2009-től a már említett Németország és Ausztria kivételével a többi tagállam is. A régi tagállamok közül a legtöbb vendégmunkást az említett Anglián és Írországon kívül Spanyolország és Olaszország foglalkoztatta.

Az adatok azt is mutatják, hogy a kibővült EU-n belüli munkaerő mobilitás messze kisebb, mint a harmadik országok irányából érkező mobilitás. A 2007-től csatlakozó Bulgária és Románia külön esetként jelentkezett. Részint amiatt, hogy a felmérések mindkét ország esetében rendkívül magas (80%) hajlandóságot jeleztek a fiatalabb korosztályoknál a külföldi munkavállalásra, részint pedig amiatt, hogy e két országgal kapcsolatban az EU-10 országoknak is dönteniük kell a korlátozások bevezetése vagy nem bevezetése kérdésében. Különösen kényes politikai megfontolásokat igényelt a döntés a magyar esetben.

Az új tagállamokból kiáramló munkaerő kérdését több szempontból célszerű vizsgálni. A magasabb jövedelmekért migráló munkavállalók teljesítménye a befogadó országot gazdagítja, viszont ugyanennyi hiányzik a kibocsátó ország gazdaságából. Sőt, súlyosabb esetben a kibocsátó országban munkaerő-hiány jelentkezhet, mint történt Lengyelország, Románia és Bulgária esetében. A külföldön dolgozók hazautalt fizetése viszont javítja az anyaország pénzügyi mérlegét (Bulgária és Románia esetében ez meghaladta a GDP 5%-át, s Lengyelország esetében is elérte a 1,5%-ot).

A 2008-as pénzügyi és gazdasági válság hatására jelentős visszaáramlás kezdődött az EU munkaerőpiacán.

6. A közös agrárpolitika 1962-es beindulása óta viták kereszttüzében áll, s mára mindenki egyetért abban, hogy alapvető reformokra szorul. Mindezzel együtt az EU agrárrendtartása hatékonyan védi az EU agrárpiacát és kiemelt jövedelmet biztosít az EU parasztjainak. Mindkét tényező a kívánatosságot erősítette a belépő országok agrártársadalmában.

Az adatok alapján a 10 belépő ország az EU mezőgazdasági területének 25%-ával, termelési kapacitásának 10%-ával, a mezőgazdaságból élők 50%-ával rendelkezik – ezen a téren voltak tapasztalhatók a legnagyobb elvárások és félelmek is. A csatlakozni akaró országokban a mezőgazdasági termelékenység nagy szóródást mutat, de összességében

jóval alacsonyabb, mint az EU-15-ben. Hasonlóan nagyok a különbségek a szektor gazdasági és társadalmi súlyában is. Vannak olyan országok, ahol az átlag azonos, vagy nagyon közeli az EU-15 átlaggal (Csehország, Szlovákia), de vannak olyanok is, ahol a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya kirívóan magas (Lengyelország: 19%, Litvánia: 12,5%).

A csatlakozás óta eltelt első évek mindenesetre nem várt látványos eredményekkel szolgáltak. Az új tagállamok nagyobb gazdasági és társadalmi zavarok nélkül tudtak beilleszkedni a közös agrárpolitika kereteibe. A mezőgazdasági áruk kereskedelme erőteljesen nőtt mind az EU-10 országokon belül, mind pedig az új és régi tagállamok között az 1994–2004 közötti időszakban. Bár az EU-15 országok úgy döntöttek, hogy az ágártámogatások teljes mértékéhez az EU-10 országok mezőgazdasági termelői csak egy átmeneti időszak után jutnak hozzá, mégis az EU-10 országok parasztjainak jövedelmei közel 70%-nak emelkedtek az 1999–2005-ös időszak alatt.

Magyarország számára az EU csatlakozás az euro-atlanti integrációs stratégiai célkitűzés utolsó intézményi stációját jelentette. Az illeszkedési folyamat zökkenőmentes volt mind gazdasági, mind politikai-igazgatási oldalról. Az EU-ban számunkra megnyitott beosztásokból 285 helyet sikerült betölteni. Ebből kilenc felsővezetői és 10 középvezetői beosztás, amellyel Magyarország az új tagállamok élmezőnyében szerepel. Az uniós jogalkotásban átment magyar kezdeményezések közül megemlítésre kíváncsnak a vegyi anyagok regisztrációjára, a fürdővizek minőségére és a kitermelő iparágak hulladékairól szóló irányelv létrejöttében tett erőfeszítések.

A magyar társadalom közvetlenül a rendszerváltás után volt leginkább lelkes az európai integrációval kapcsolatban. A 90-es évek elején, amikor a magyar társadalomnak még meglehetősen kevés empirikus információja volt az európai integráció működéséről, a megkérdezettek egyharmadának pozitív, további egyharmadának semleges, s mintegy egytizedének negatív megítélése volt az EU-ról. A támogatók aránya a 90-es években nőtt, a csúcspontot 2002-ben érték el. 2006-ig a trend csökkenő, akkor rövid időre megállt, majd tovább csökkent. 2011-re 31%, 2012-re 25%-os mélypontra süllyedt az EU népszerűsége. Paradoxnak hat, hogy ugyanakkor a lakosság mintegy kétharmada támogatja az EU tagságot. Ezt a jelenséget nevezi a szakirodalom „puha eroszkeptikusnak”, amikor a megkérdezettek nem általában az EU tagságot utasítják el, hanem csak elégedetlenek vele, elsősorban anyagi megfontolások miatt.

Magyarország a csatlakozáskor a legfelkészültebb államok közé tartozott. A 2004-es tagsági induló pillanatban úgy tűnt, hogy Magyarország gyors ütemben zárkózik fel az EU átlagához. Medgyessy Péter 2008-ra az euró bevezetését ígérte. Racionálisan nehezen magyarázható okok miatt a balliberális magyar kormány 2004 után – szembemelve a csatlakozási dokumentum konvergencia előírásaival – más megoldást választott.

A Medgyessy kormány 2002-től szakított a Nemzeti Kerekasztal le nem írt, de addig mindenki által betartott passzusával, miszerint az ország még egyszer nem térhet vissza az eladósodásra támaszkodó politikához. A „Jóléti rendszerváltás” nevű kormányprogram keretében került sor a közszféra radikális (50%) béremelésére, s egy sor további juttatás kiterjesztésére. A felelőtlen és a külföldi befektetőknek kirívóan nagy profitot engedő gazdaságpolitika nyomán megugrott a költségvetési hiány és gyorsan növekedni kezdett az adósság. Az ország külső adósságállománya az első Fidesz kormány alatt a GDP 57%-on állt, 2002 után viszont gyors ütemben növekedett, s néhány év alatt 80%-ra emelkedett. A magas költségvetési hiány miatt a bal-liberális kormányok vezetése alatt Magyarország 2004. évi uniós csatlakozása óta folyamatosan a túlzott deficiteljárás alatt állt és a 2008. évi gazdasági és pénzügyi válságtól is felerősítve a fenyegető államcsőd ismét a Nemzeti Valutalap segítségét tette elkerülhetetlenné. (Magyarország 2008. október végén összesen 25,1 milliárd dolláros „gazdasági védőhálót” kapott, amely 17 hónapig állt készen-

létben, azaz rendelkezésre tartott hitelkeret formájában. Ennek részeként a Nemzetközi Valutaalap 15,7 milliárd dolláros hitelkeretről állapodott meg Magyarországgal; az Európai Unió további 8,1 milliárd, a Világbank 1,3 milliárd dolláros segítséget volt kész nyújtani, melyek teljes egészét nem kellett igénybe venni. Az IMF gyakorlatában is szokatlanul rövid idő, két év alatt nyolc egyenlő részletben kellett a hitelt visszafizetni. 2010 utolsó negyedében mintegy 170 milliárd forintot, 2011-ben mintegy 1150 milliárd, 2012-ben pedig több mint 900 milliárd forintos összeget jelent. A törlesztési időszak 2013-ban ért volna véget, amikor is egy csupán 50 milliárdos hitel megújítására kell sort keríteni. Az Orbán kormány 2013 őszén ezt a részletet, idő előtt visszafizette.) A bal-liberális magyar kormány ugyan az unióban a hiánytúllépési eljárással nem állt egyedül, ám a maastrichti szabályoknak az uniós tagság kezdetétől történő folyamatos megsértése minden retorika ellenére a bíráló forrásává tehetette az „európai modernizáció” és az „európai civilizációs modell” melletti sokat hangoztatott elkötelezettségét. Ám leginkább szembetűnő, az maga az irány: a magyar baloldal két évtized után irracionális módon ismét az eladósodási politika útjára állt. A magyar társadalom nagyobb része elutasította az irányváltást, s a 2010-es választásokon megbuktatta képviselőit.⁷

Európai integráció és a második Orbán kormány

A kormányzásra visszatért Orbán Viktor (2010. május 29.) első külföldi útja Varsóba, majd közvetlenül ezután Brüsszelbe vezetett (június 4). Sorban tárgyalt Herman von Rompuy-vel, az Európai Tanács elnökével, Jerzy Buzekkel, az Európai Parlament elnökével, Anders Fogh Rasmussen NATO-főtthkárrel, s José Manuel Barrosoval, az Európai Bizottság elnökével. A bemutatkozó, udvariassági látogatáson túl a Bizottság elnökével való tárgyalásnak két nagyon fontos témája volt: az új kormány gazdaságpolitikai irányvonala, illetve az alig több mint fél éven belüli magyar EU-elnökség programja. Az utóbbi bizonyult egyszerűbbnek: Barroso a 2011 első félévében esedékes magyar EU-elnökség kapcsán azt mondta, a magyar elnökség prioritásai tökéletesen egybevágnek az unió által előre sorolt kérdésekkel. Az elnök reményét fejezte ki, hogy az EU új, 2020-ig esedékes versenyképességi programjának elfogadása és életbe léptetése a magyar elnökség alatt megtörténik. Arra a magyar javaslatra viszont, hogy az új kormány számára a Bizottság engedélyezze a költségvetési hiány túllépését, s a lejtmenetben lévő magyar gazdaság költségvetési eszközökkel történő fejlesztési pályára segítségét, Barroso elutasítólag reagált, arra hivatkozva, hogy az EU nem szeretne a görög válság ismétlődésével találkozni. „Mély átalakításra, strukturális reformokra van szükség Magyarországon, módosítgatásokkal és kiigazításokkal nem megyünk semmire – reagált Orbán Viktor, s hozzátette: Magyarországnak gyors és határozott versenyképesség-javító intézkedéseket kell hoznia. Napokon belül elérhetőek lesznek a magyar gazdaság állapotáról szóló információk, és amint ez meglesz, a kormány 72 órán belül akciótervvel fog előállni a rövid távú problémák kezelésére.”

A magyar kormányfő és az EU vezetői közötti első találkozás kettőssége (egyetértés és elzárkózás) a kormányzati ciklus egészen végigvonuló jellegzetesség maradt, s viták sorozatát váltotta ki Budapest és Brüsszel között. A szokványosnak tűnő gazdasági jellegű viták azonban új elemmel, a demokrácia és az alkotmányosság értelmezése körüli vitákkal bővültek ki.

Először az EU elnökség (2011. január 1.–2011. június 30.)

A tagállamok számára az EU tagság során a Tanács soros elnöki feladatainak ellátása jelenti az integrációba való beépülés utolsó fokozatát. Az elnöki félév során tudja a gyakorlatban igazolni nemcsak az integrációs mechanizmusok gyakorlati ismeretét, hanem azt is, hogy a kezdeményezéseivel, s koordinációs erőfeszítéseivel előbbre tudják vinni a szervezet működését. Magyarország számára ez a próba 2011 első felében következett el, amikor a spanyol–belga–magyar trió utolsó tagjaként 2011. január 1-től június 30-ig töltötte be a soros elnöki posztot.⁸

Az Európai Unió előtt a válságból való kilábalás összetett feladata állt, ahol öt fő kihívásnak kellett párhuzamosan megfelelni.

1. Hozzá kellett kezdeni az európai gazdasági kormányzás megvalósításához és ennek segítségével fel kellett gyorsítani az Európa 2020 Stratégia végrehajtását.

2. Ki kellett építeni a szabadság, biztonság és igazságosság európai térségét.

3. Meg kellett kezdeni a tárgyalásokat az új többéves európai pénzügyi keretről.

4. Biztosítani kellett az Európai Unió súlyához méltó megjelenését a nemzetközi szintén, hiszen tagállamai csak így léphetnek fel hatékonyan a multilaterális politikai-gazdasági kapcsolatokban, a globális szegénység elleni küzdelemben, vagy éppen a klíma- és energiagazdasági tárgyalásokon.

Az Európa 2020 Stratégia öt kulcsterületen javasolt mérhető és 2020-ig megvalósítandó, konkrét európai szintű célokat, nemzeti célokra való lebontásukhoz pedig segítséget nyújt a tagországoknak. A foglalkoztatás, a kutatás és innováció, az éghajlatváltozás és energia, az oktatásügy valamint a szegénység elleni küzdelem területei adták így meg a válságkezelés mellett tágabb értelemben a magyar elnökség – csakúgy, mint a többi ebbe a ciklusba tartozó elnökség – kereteit is.

A Bizottság a gazdaságpolitikai koordináció megerősítését szolgáló, 2010 szeptember végén előterjesztett átfogó gazdasági kormányzási javaslatcsomagnak szánta a fő szerepet. Ebbe a keretbe kellett a magyar elnökségi programot is beilleszteni.

Az „Erős Európa” jelmondatot választó magyar programot 2011. január 10-én tették közzé, s benne négy prioritás köré csoportosították a feladatokat:

- Növekedés, munkahelyek létrehozása, az EU 2020 program, azaz az EU versenyképességének növeléséről szóló tervezet. A stabilitási és növekedési paktum felülvizsgálata, az állandó válságkezelési és megelőzési mechanizmusok keresése.
- Az „Erősebb Európa” célkitűzés elsősorban a közösségi politikák további erősítését célozta. Ezen belül a fókuszban a belső kohézió megerősítése, a Közös Agrárpolitika jövője, az energiabiztonság növelése, a vízzel kapcsolatos politikák és a Duna stratégia álltak.
- A polgárbarát EU megközelítés erősítése. E tételben a kulturális sokszínűség megőrzése és támogatása, a román és bolgár schengeni csatlakozás elfogadtatása, az európai menekült-státusz kidolgozása, a Stockholmi Program keretében a bel- és igazságügyi együttműködés megerősítése állt. Ide sorolhatjuk még az Alapvető Jogok Chartájának beillesztését az alapszerződésekbe és az Európai Önkéntesség éve célkitűzését.
- Végül a globális felelősségvállalás programja. E pontban elsősorban a horvát csatlakozási tárgyalások lezárása és az izlandi csatlakozás megkezdése álltak előtérben. Szerepelt továbbá az Európai Külügyi Szolgálat tényleges működőképességének elősegítése és a Keleti Partnerség program továbbvitele is.

A magyar elnökséghez nem pusztán Magyarországon fűztek nagy várakozásokat. Ez a fél év volt az első, amelyben a soros elnökségnek már teljes mértékben az új triós struktúra és a Lisszaboni Szerződés alapján kellett működnie. Az új intézményi keretek összehangolt működtetése és a Szerződés előírásainak megfelelő értelmezése valamint gyakorlati alkal-

mazása előfeltétele volt az eredményes elnökségnek. Ez a szokásosnál is szorosabb együttműködést jelentett az Európai Bizottsággal, amely legmarkánsabban talán az ún. 6-os jogszabálycsomag tárgyalásában nyilvánult meg, nem véletlenül nyilatkozta Olli Rehn alelnök, hogy a magyar tárgyaló delegációt Schumann díj illetné meg kiváló munkájáért. Innovatív, komoly előrelépésnek számított az EU Duna Régió Stratégiájának és a nemzeti romainTEGRÁCIÓS stratégiák uniós keretrendszerének elfogadása, mindkettő előkészítésében és végrehajtásának koordinálásában kiemelt szerepe volt az Európai Bizottságnak. Mintegy két évtized után a magyar elnökségnek sikerült áttörni a belső piac kiteljesedésének egyik legnagyobb gátját; az egységes szabadalmi rendszert felállító jogszabálycsomag elemeiről a Tanácsban elért megállapodás megnyitotta az utat az Európai Parlamenttel való meg-egyezőséhez. Már 2010 februárban sor került az egyik legfontosabb ágazati politika, az energia állam- és kormányfői szintű megvitatására, majd a 2020-ig követendő energia stra-tégiára és infrastrukturális prioritásokra vonatkozó tanácsi következtetések elfogadására.⁹

A váratlan események kezeléséből kiemelkedik az észak-afrikai válságra adott uniós válasz, amelyhez Catherine Ashton alelnök, az EU kül- és biztonságpolitikai főképviselője több ízben igénybe vette a magyar külügyminiszter és külügyi stáb hathatós közreműködé-sét. A Kadhafi rendszer összeomlása után Líbiában a magyar nagykövetség látta el az uniós államok képviselőtét.

Az Európai Bizottság szempontjából minden elnökség megítélésének egyik fő kritériu-ma a felvállalt dossziék száma és súlya, illetve hogy ezeket milyen sikerrel tudja végigvin-ni az intézményközi egyeztetéseken, lehetőleg törekedve a Bizottsággal való összhang megőrzésére is. Magyarország valamennyi kitűzött céljának eleget tett, tartotta a menet-rendet, emellett hatékonyan kezelte az előre nem látott eseményeket. Az elnökségi stáb szakszerűen, általános elismerés mellett látta el a feladatait. Politikai és szakmai szinten is eredményes munkát végzett Magyarország. Összesen 103 ügy zárult le, ebből 43 az Euró-pai Parlamenttel közös rendes jogalkotási eljárás keretében (20 első olvasatban, 6 második olvasatban, és 1 harmadik olvasatban), az elfogadott tanácsi és elnökségi következtetések száma pedig elérte a 60-at. Az előbb felsoroltak és számos egyéb ügy mellett ennek leg-jobb példája volt a Horvátországgal folyó csatlakozási tárgyalások lezárása 2011 júniusá-ban, ami a Bizottsággal való kooperáció révén a bővítési folyamat hosszú évek óta legje-lentősebb előrelépését tette lehetővé.

Az elnökség végén mind a magyar parlamentben, mind az Európai Parlamentben (2011. július 5.) értékelték a magyar elnökség tevékenységét. Orbán Viktor beszámolójában hang-súlyozta, hogy a gazdasági kormányzásra vonatkozó szabályozás elfogadása, az uniós ha-tárvédelem, Horvátország csatlakozása, a roma és a Duna-stratégia elfogadása után az Unió erősebb, mint korábban volt. Bár az EU 2011 első félévében három nagyon erős ki-hívással kellett szembesülnön (az euró zóna válsága, a fukusimai nukleáris katasztrófa és az észak-afrikai események), végül is mindegyikre gyorsan és hatékonyan tudott reagálni. A Bizottság elnöke, José Manuel Barroso ugyancsak a sikerek közé sorolta a horvát csatlako-zás lezárását, aminek értelmében Horvátország 2013. július 1-jétől az EU 28. tagállama. Elismerően méltatta a hatos gazdasági szabályozási csomagot, a shengeni rendszer reform-jának megindulását, illetve az EU külső határainak megerősítését.¹⁰

A jó elnökségi teljesítményre árnyékot vetett, hogy mind a magyar parlamentben, mind az Európai Parlamentben, mind pedig a nemzetközi sajtóban az uniós elnökségi teljesít-mény méltatásához nem tartozó, a magyar belpolitikára (médiatörvény, Alaptörvény) vo-natkozó bírálatok sora hangzott el. Ennek következtében az ország megítélése a sikeres el-nökország félévek után megszokott képtől eltérően nem növekedett egyértelműen, s a ha-tékony elnökségi munkától remélt egyik legfontosabb hozadék, a hosszú távú érdekér-vényesítési lehetőségek bővülése így a vártnál csak jóval kevésbé valósulhatott meg.

Az EU-tagság magyar szemmel 2010–2014

Az Orbán kormány jelentős változásokat vezetett be az Európai Unióval kapcsolatos magyar politikában. A magyar érdekérvényesítést nem csupán erősíteni kívánta a szervezetben, hanem azt a válságból való kilábalás kontextusában értelmezte. Értelmezésében az EU válsága nem egyszerűen pénzügyi és gazdasági természetű, hanem egy jóval összetettebb legitimációs, bizalmi és politikai válság is. Vagyis a kiútkeresésben a magyar reformok a lehetséges kibontakozás kontextusában mérlegelendők. A magyar kormány tehát 2010 és 2014 között minden olyan uniós jogalkotási tervezetet és politikai kezdeményezést támogatott, amely biztosította az Unió eddigi legfontosabb vívmányait megőrzését és hozzájárult a magyar versenyképesség erősítéséhez. Magyarország azt is egyértelművé tette, hogy melyek azok a politikai területek, ahol meg akarja őrizni a szuverenitását, és nem kívánja azt a többi tagállammal közösen gyakorolni.

A legfontosabb eredmények:¹¹

1. A Tanács két hónappal a magyar csatlakozást követően, 2004. július 5-én indította el Magyarországgal szemben a túlzott-deficit eljárást. Az elvégzett makrogazdasági kiigazítások eredményeként 2013 júniusában Magyarország kilenc év után kikerült a túlzott deficit-eljárás alól. A költségvetési politika fokozott ellenőrzését jelentő eljárás megszüntetése a magyar költségvetési konszolidáció eredményeinek elismerése, amely révén sikerült a deficitet tartósan a GDP 3%-a alá szorítani.

2. A 2014 és 2020 közötti többéves pénzügyi keretről folytatott tárgyalások Magyarország számára pozitív eredménnyel zárultak. A tárgyalások során összességében 3,5%-kal nőtt a Bizottság által előterjesztett javaslatához képest a Magyarország számára juttatott források nagysága. 660 ezer forintról (előző hétéves időszak) 712 ezer forintra nő az egy főre jutó támogatás összege, amivel Magyarország a tagállamok között a második helyen van. A GNI 3,6%-át kitevő nettó pozíció is emelkedés az előző időszakban elért 3,4%-hoz képest.

3. A kohéziós politika területén fontos eredmény, hogy a 2007–2013-as fejlesztési programok végrehajtása során 2013 végére sikerült elkerülni a forrásvesztést annak köszönhetően, hogy a 2010-ben még nagyon alacsony felhasználási mutató (abszorpció) folyamatosan nőtt. Szintén az elmúlt négy év kiemelt eredménye az, hogy az elmúlt egy évben összeálltak a 2014-ben kezdődő időszak kohéziós forrásainak felhasználásához szükséges tervezési dokumentumok, amelyek ahhoz szükségesek, hogy Magyarország sikeresen és eredményesen lehívja a pénzügyi keretben rendelkezésre álló forrásokat.

4. 2014-ben induló hétéves költségvetési időszakban Magyarország 10,9 milliárd euró (folyó áron számítva 12,3 milliárd euró) uniós mezőgazdasági támogatásra jogosult, ami 0,7 milliárd euróval (folyó áron 1,9 milliárd euróval) magasabb összeg az előző időszakhoz képest. A közvetlen kifizetések éves szinten 1,123 milliárd eurót, a vidékfejlesztési kiadások pedig 437 millió eurót tesznek ki. A magyar részesedés a KAP borítékából a csökkenő költségvetés ellenére 2,3%-ról 3,2%-ra nőtt a 2014–2020 közötti időszakra.

5. A csatlakozási szerződés 4 + 3 + 3 éves derogációt biztosított a termőföld megszerzésére, illetve a vonatkozó szabályok uniós joggal való összhangjának megteremtésére. 2011. április 30-án lejárt az a hétéves időszak, amely során lehetőség volt korlátozni a külföldiek termőföld vásárlását. 2011-ben sikerült meghosszabbítani a maximálisan elérhető tíz évre a derogációt, amelyhez szükség volt a Bizottság jóváhagyására is. A derogációk lejártával azonban, 2014. május 1-jétől új rendszernek kell életbe lépnie, ezért szükséges volt az új irányvonalak meghatározása. Ezzel a céllal fogadta el az Országgyűlés az új termőföldről szóló jogszabályokat, (2013. 07. 1. CXXII. tv.) amely a termőföld megszerzését szabályozza.

6. A személyek szabad áramlása az EU négy alapszabadságának egyike. 2011-ben minden tagállamban, így a munkaerő-piaci korlátozásokat a teljes hétéves időszakon keresztül fenntartó Németországban és Ausztriában is szabaddá vált Magyarország és a többi, 2004-ben csatlakozott ország polgárainak munkavállalása. Magyarország Románia és Bulgária 2007. január 1-jei csatlakozása időpontjától, és ugyanígy a 2013. július 1. óta tag Horvátországgal szemben sem alkalmaz munkaerő piaci korlátozásokat. A személyek szabad mozgása olyan, az EU működését alapvetően meghatározó alapelv, amely a belső piac működését saját jelentőségén túlmutatóan is meghatározza. Amennyiben a szabad mozgás elve sérül, akkor az EU fundamentumán keletkeznek repedések. Ebből a megfontolásból kiindulva Magyarország határozottan támogatja a szabad mozgás jogának megőrzését. 2013 novembere végén született egy közös V4-nyilatkozat külügyminiszeri szinten, amelyben a négy külügyminiszter deklarálta, hogy a szabad mozgás joga az EU olyan alapértéke, amely nem kérdőjelezhető meg semmilyen belpolitikai indítatásból sem.

7. Roma stratégia. A magyar elnökség alatt, 2011-ben a Tanács következtetéseket fogadott el a Bizottság roma-stratégiával kapcsolatban „A romák integrációját célzó nemzeti stratégiák uniós keretrendszere 2020-ig” címmel. A tagállamok vállalták, hogy a nemzeti körülményeik figyelembevételével mellett romabefogadási stratégiákat, vagy a romák helyzetének javítására irányuló integrált intézkedési csomagokat fogadnak el 2011 végéig. Az intézkedések négy fő területre összpontosítanak: az oktatásra, a foglalkoztatásra, a lakhatásra és az egészségügyre.

8. A Tanács a magyar elnökség alatt döntött arról, hogy a több mint egy évtizede tárgyalta egységes szabadalmi oltalom kérdésében a tagállamok megerősített együttműködés keretében hozzák létre az uniós szabadalmat. A magyar elnökség elején csak 12 ország támogatta az egységes szabadalmi oltalom létrehozását, azonban a döntés elfogadásakor már 25-re nőtt a megerősített együttműködésben részt venni kívánó tagállamok száma.

9. A magyar elnökség egyik legnagyobb sikere volt, hogy az elnökségi programnak megfelelően lezáródtak a csatlakozási tárgyalásokat Horvátországgal 2011 júniusában. A magyar diplomáciának az elnökség végére sikerült a jelentős számú szkeptikus tagállamot is meggyőzni és a horvát csatlakozás mellé állítani. A magyar külpolitika a horvát csatlakozást mindig is úgy tekintette, mint az egész nyugat-balkáni régió számára kulcsfontosságú lépést.

Hasonló jelentőségűnek tartja a szerb csatlakozást is, nem csupán a kétoldalú, szomszédsági kapcsolatok erősítése, hanem a nemzeti kisebbségi jogok érvényesülése miatt is. A magyar félnek ezt a szempontot először a szerb vagyon-visszaszármaztatási törvény kapcsán sikerült érvényesíteni.

10. Az Európai Rendőr Akadémia (CEPOL) székhely-áthelyezésének a kérdése azért vált magyar szempontból kiemelkedő jelentőségű kérdéssé, mert 2013. október 8-án a Tanács úgy döntött, hogy az európai ügynökség székhelye Budapestre kerül. Ez a döntés több szempontból is meghatározó a csatlakozásunk óta eltelt időszakot vizsgálva. A Tanács döntésével Magyarországnak először sikerült elérnie, hogy egy uniós szabályozó ügynökség Magyarországra helyezze székhelyét. (2009-ben született döntés arról, hogy az Európai Technológiai és Innovációs Intézet székhelye Magyarországra kerül, de ez utóbbi nem szabályozó ügynökség). Ez különösen fontos annak fényében, hogy az eredményt az országot ért kritikák közepette sikerült elérni. További fontos eredmény, hogy az Egységes Szabadalmi Bíróság Bíróképző Központjának a székhelye is Budapestre került.

11. Néhány további adat a magyar EU tagság első évtizedéről:

A magyar EU tagságtól a magyar társadalom gyors gazdasági növekedést, s a nyugati államokhoz hasonlítható jólétet várt. Az első évtized ebből a szempontból komoly csalódást okozott. Míg Magyarország a csatlakozás előtti tíz évben gyorsabb iramban közeledett

az EU-átlaghoz, 2004-től az alacsonyabb szintről induló államok Lettország kivételével megelőzték vagy beérték hazánkat. 2004-hez képest az egy főre jutó magyar GDP az uniós átlag 63%-ról 2012-ig csak 67%-ra emelkedett. Szlovákiában ugyanebben az időszakban csaknem 20%-os ugrás (57%-ról 76%-ra) következett be, Lengyelország pedig 51%-ról 67%-ra növekedett. A balti országok is jelentős mértékben közeledtek az EU-átlaghoz 2004 és 2012 között (az egy főre jutó GDP Lettországban 47%-ról 64%-ra, Észtországban 58%-ról 71%-ra és Litvániában 52%-ról 72%-ra növekedett). Ugyan kisebb mértékben, de javulást ért el Málta is (80%-ról 86%-ra). Figyelemreméltó azonban, hogy a 10-ek legfejlettebb államai közül három is rosszabbul teljesített ezen a területen Magyarországnál. Csehországban 78%-ról 81%-ra növekedett a GDP, Cipruson 91%-ról mindössze 92%-ra, míg Szlovéniában 87%-ról 84%-ra csökkent ez az adat. Nyilvánvaló, hogy az utóbbi két esetben ezért elsősorban a gazdasági-pénzügyi válság okolható és nem a bővítés, valamint az is látható, hogy mindhárom ország még így is megőrizte helyét az élbolyban.

Az EU tagság pozitív hatása ugyanakkor tagadhatatlan: az EU társ-finanszírozásában futó beruházások a bruttó nemzeti jövedelem 4,6%-át generálják, Magyarországot ezzel az uniós költségvetés egyik legnagyobb haszonélvezőjévé téve. A magyar közberuházások több mint 90%-át a strukturális és kohéziós alapokból finanszírozzák.

Kötelezettségszegési eljárások Magyarországgal szemben

A kötelezettségszegési eljárás az Európai Unió működésének szokványos eljárása. Olyan esetekben szokott sor kerülni rá, amikor egy tagállam nem teljesíti az uniós szabályozás valamely elemét, illetve elmulasztja határidőre például egy irányelv hazai jogrendbe való beillesztését. Az EU-ban 2010-ben 2100, 2012-ben 1343 kötelezettségszegési eljárás volt folyamatban az uniós jog átültetésének hiánya vagy helytelen átültetése miatt.

2004. május 1-jétől, a magyar csatlakozás dátumától a Bizottság 509 kötelezettségszegési eljárást indított Magyarországgal szemben. Ezek túlnyomó többsége, akár a többi tagállamban is, az irányelvek késedelmes átültetéséhez kapcsolódott. Ezzel az adattal Magyarország a tagállamok középmezőnyében helyezkedik el. 2013-ban 21 új tartalmi kötelezettségszegési eljárás indult, továbbá 23 az uniós irányelvek késedelmes átültetése miatt. Kiemelkedő az EU-s belépés évében indított túlzott deficit eljárás, amely azon tagállamok ellen folyik, amelyek nem képesek a költségvetés hiányát 3% alatt tartani. Az Orbán kormány egyik jelentős gazdasági teljesítményének tekinthető, hogy 2013. június 21-én az EU pénzügyminiszterek ülése után ez az eljárás megszűnt Magyarországgal szemben.

Mivel a Bizottság típusügyekben a tagállamok csoportjai ellen szokott eljárást indítani, a magyar ügyek tartalmilag követik az európai mintákat, azaz dominálnak a környezetvédelmi, a belső piaci és szolgáltatási, valamint a közlekedési tárgyú ügyek. 2010 után a kormány unortodox intézkedései után bukkantak fel azok az eljárások, amelyek a külföldiek gazdasági tevékenységére irányuló burkolt diszkrimináció vagy a független államhatalmi intézmények feletti befolyás megállapítására irányultak.

A kötelezettségszegési eljárások esetében az újdonságot az jelentette, hogy Magyarország esetében a Bizottság a jogállamiság területén is indított eljárásokat.

A 2/3-s parlamenti többség birtokában az Orbán kormány radikális közjogi átalakítást hajtott végre.¹² A posztkommunista időszak lezárásának nevezett folyamat sorozatos vitákat gerjesztett az EU testületeivel, amelyek – nem kis részben az unortodox gazdasági intézkedések által sújtott nemzetközi vállalatok, részben pedig a magyar balliberális ellenzék inspirálására – az egész politikai átalakítás jogszerűségét vetették fel.¹³ A kérdés Brüsszelben úgy szólt, hogy miként lehet azt biztosítani, hogy egy tagállam az ún. koppenhágai

kritériumokat, különösen azok jogállamiságra, demokráciára, az emberi jogok tiszteletben tartására vonatkozó részét uniós tagként is folyamatosan teljesítse. Mi történik, ha egy ország nem így jár el, van-e uniós eljárás ennek a helyzetnek a kezelésére?

Az EUSz 7. cikke szerint a Tanács, a tagállamok egyharmada, az EP vagy a Bizottság javaslata alapján, tagjainak négyötödös többségével, az EP egyetértését követően megállapíthatja, hogy fennáll az egyértelmű veszélye annak, hogy egy tagállam súlyosan megsérti a szerződésekben rögzített alapértékeket. Amennyiben az Európai Tanács egyhangúsággal – az érintett kivételével – megállapítja, hogy egy tagállam súlyosan és tartósan megsérti az uniós alapértékeket, a Tanács minősített többséggel felfüggesztheti az adott tagállam szerződésekből fakadó egyes jogait, beleértve a tagállam tanácsi szavazati jogát.

Ezt a passzust eddig az EU egyetlen tagja ellen sem alkalmazta, mindenekelőtt a jogállamiság kritériumainak definiálhatatlansága és mérhetősége miatt. Ennél puhább eljárást javasolt a német, a holland, a finn és a dán külügyminiszter egy a Bizottsághoz 2013. március 6-án intézett közös levélben, amelyben az uniós jogállamisági mechanizmus kidolgozását sürgette. A javaslatot az Általános Ügyek Tanácsa már tárgyalta (2013. április 22 és június 25.), és a Bizottságtól kért konkrét javaslatot. A Tanács napirendjére a magyar ügy egy alkalommal került, ahol azonban vita nem volt, mindössze az érintett ország és a Bizottság képviselője számolt be a fejleményekről. Korábban ilyen eljárásra sem volt példa. A Magyarország és az Európai Unió közötti vitát az Európai Bizottság és a kormány közötti folyamatos párbeszéd révén sikerült mederben tartani. Magyarország egyértelművé tette: áll az eszmecserék elé és az esetleges ítéleteket végre fogja hajtani.

A Bizottság és a tagállamok is azonban tisztában vannak azzal, hogy a jelenlegi szerződések nem adnak jogalapot egy ilyen közösen elfogadott mértéket számon kérő vizsgálódáshoz. Az EU szerződések az unió alapvető értékeire hivatkoznak (2. cikk), s a tagállamok identitásának, hagyományainak és alkotmányos rendszerének kölcsönös tiszteletben tartásáról (4. cikk). A változtatáshoz a meglévő szerződéseket kellene módosítani.

Jogállamiság viták az EU-val

A jogállamiság vitákat a 2010. december 21-én elfogadott médiatörvény vezette be, ami rendkívül negatívan befolyásolta a magyar elnökség nemzetközi sajtó megítélését. A Bizottság négy kérdéskörben kezdeményezte a szabályozás módosítását: (1) a kiegyensúlyozott tájékoztatásra vonatkozó szabályok aránytalan alkalmazása, (2) a más tagállam joghatósága alá tartozó, ott letelepedett és engedélyezett műsorszolgáltatók bírságolása, (3) a médiaszolgáltatók nyilvántartásba vételére és engedélyezésére vonatkozó szabályok, (4) a személyeket, kisebbségeket és bármely többséget sértő médiatartalomra vonatkozó szabályok. A magyar hatóságok vállalták a módosításokat, de a további kifogások miatt a Bizottság az Európa Tanácshoz fordult. Az ET a legnagyobb problémát a médiarendszert felügyelő intézményi struktúrában látta és számos ajánlást fogalmazott meg. Hosszas egyeztetések után az ET főtitkára végül 2013 januárjában találta kielégítőnek a médiarendszerrel összefüggő újabb változtatásokat.

A magyar Alaptörvénnyel kapcsolatos viták és dilemmák közös jellemzője volt, hogy jelentős részüket nem lehetett kötelezettségszegési eljárások keretében tárgyalni, mivel nem vonatkoztak rájuk konkrét EU-s jogszabályok. A viták egy része így arról szólt, hogy meddig terjed az EB kompetenciája, illetve az uniós jog hatálya. A viták másik része pedig arról, hogy a tagállamok többsége elfogadja-e, ha egyes országok másképp értelmeznek bizonyos alapvető normákat, illetve fel akarnak lépni egyáltalán ezzel kapcsolatban a jelenlegi szerződéses keretek között.

Az Alaptörvény hatálybalépését követően, 2012. januárjában a Bizottság három területtel – a Magyar Nemzeti Bank, a bírák korai nyugdíjazása, illetve az adatvédelmi ombudsman mandátuma – kapcsolatban fogalmazta meg aggályait. Miközben az MNB-t érintő kérdéseket viszonylag gyorsan tisztázták a felek, a bírák és az adatvédelmi ombudsman kérdésében nem jutottak megállapodásra, így mindkét ügy az Európai Unió Bíróságára került. 2013. áprilisában a Bizottság az Alaptörvény negyedik módosításával kapcsolatban lépett fel, a magyar államnak az Európai Bíróság ítéletéből fakadó fizetési kötelezettségére, az Országos Bírósági Hivatal elnökének ügyáthelyezési jogkörére, illetve a politikai hirdetések közzétételének korlátozására vonatkozóan.

A magyar állammal szemben jogállamisági eljárás folyt a Magyar Nemzeti Bank függetlensége, a bírák nyugdíjazása, az ombudsmani hivatal átalakítása, a távközlési adó, és a pálinka jövedéki adója miatt. Az eljárások vagy közvetlen konzultációk, vagy az Európai Bíróság ítéleteivel zárultak le.

Az Európai Parlament plenáris ülése – példátlan módon – négy alkalommal foglalkozott kizárólag magyar ügyekkel, és fogadott el két határozatot. 2013-ban fogadta el a demokrácia és jogállamiság magyarországi helyzetéről szóló, jelentős részben a magyar ellenzéki pártok inspirálására született Tavares jelentést. A magyar kormány közleményben utasította el a jelentésben foglaltakat, s különösen az intézmények hatáskörét túllépő mechanizmusok alkalmazását. Az Európa Parlament lopakodó kompetencia kiterjesztésével kapcsolatos aggodalmait 2013 júniusában egy memorandumban tudatta a tagállamok vezetőivel. Az Országgyűlés 2013 szeptemberében fogadta el az Alaptörvény ötödik módosítását, ezzel és a hozzá kapcsolódó jogszabály-módosításokkal megszűntek a magyar alkotmányossággal kapcsolatos intézményes viták.

JEGYZETEK

1. Gazdag Ferenc (2005): Európai integráció és külpolitika. Osiris. Budapest. 26–29.p.
2. Kiss J. László szerk. (2005): A huszonötök Európai. Osiris. Budapest. 751. p.
3. Palánkai Tibor (2005): A magyar gazdaság és társadalom integráció-érettsége, integrációs képessége és felkészültsége. (Szerző és szerkesztő) OM NKFT. Budapesti Corvinus Egyetem. Világgazdasági tanszék és Európai Tanulmányi és Oktatási Központ. Záró tanulmányok. 463 pp.
4. Részletesen tárgyalja a kérdést a tárgyalások egyik magyar résztvevője: Hargita Árpádné (2012): Vissza Európába. Rögös úton. Gondolat. Budapest. 156–164. p.
5. Két részletes áttekintés áll rendelkezésre a Bizottság részéről: 1. Enlargement. Two Years After. A Study by the Bureau of European Policy Advisers and the Directorate General for Economic and Financial Affairs. Occasional Paper, 2006. Nr. 24. European Commission. 2. Five years of an enlarged EU. Economic achievements and challenges. Communication COM(2009). 2009. Brussels. 222 pp. Tab. Graph. Ann. Bibliogr.
6. Az EU-val kapcsolatos közvélemény kutatási trendekről részleteiben lásd: Göncz Borbála (2010): Az Európai Unió megítélése Magyarországon. PhD-értekezés. Bp. Corvinus.
7. Két eltérő politikai szempontból készített elemzés is ezen a ponton azonos következtetésre jut. Andor László (2010): Eltévedt éllóvas. Siker és kudarc a rendszerváltó gazdaságpolitikában. Napvilág. Budapest. Matolcsy György (2008): Éllóvasból sereghajtó. Elveszett évek krónikája. Éghajlat. Budapest.
8. Részleteiben lásd: Györi Enikő–Györkös Péter–Margitay-Becht Beáta–Müller Adrien–Robák Ferenc: A magyar EU elnökség tapasztalatai. In Marján Attila szerk (2014): Magyarország első évtizede az Európai Unióban 2004–2014. NKE. Budapest. 163–183. p.
9. Nemzeti Fejlesztési Ügynökség: Áttekintés az Európai Unió Strukturális Alapjainak eddigi magyarországi eredményeiről a 2007–2013-as programozási időszakban. Budapest. 2011.
10. Magyar külpolitika az EU elnökség után. Külügyminisztérium. Budapest. 2011.

11. Az eredmények részletes áttekintését lásd: Marján Attila szerk. (2014): Magyarország első évtizede az Európai Unióban 2004–2014. NKE Budapest. A kötet közel hatszáz oldalon, jórészt a folyamatban részes magyar diplomaták tollából ad elemzést a történekekről.
12. A magyar jobboldal természetrajza. Miért olyan Fidesz, amilyen és lehetne-e más? Méltányosság Politikai Elemző Központ. 2013. június 5.
13. Bod Péter Ákos: Elpolitizált gazdaság. Magyarország 2002 és 2010 között. Bp., 2011. Magyar Szemle Könyvek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A magyar jobboldal természetrajza. Miért olyan Fidesz, amilyen és lehetne-e más? Méltányosság Politikai Elemző Központ. 2013. június 5.
- Andor László (2010): Eltévedt éllavas. Siker és kudarc a rendszerváltó gazdaságpolitikában. Napvilág. Budapest.
- Bod Péter Ákos (2011): Elpolitizált gazdaság. Magyarország 2002 és 2010 között. Bp., 2011. Magyar Szemle Könyvek.
- Enlargement. Two Years After. A Study by the Bureau of European Policy Advisers and the Directorate General for Economic and Financial Affairs. Occasional Paper, 2006. Nr. 24. European Commission.
- Five years of an enlarged EU. Economic achievements and challenges. Communication COM(2009). 2009. Brussels. 222 pp. Tab. Graph. Ann. Bibliogr.
- Gazdag Ferenc (2005): Európai integráció és külpolitika. Osiris. Budapest. 26–29.p.
- Göncz Borbála (2010): Az Európai Unió megítélése Magyarországon. PhD-értekezés. Bp. Corvinus.
- Győri Enikő–Györkös Péter–Margitay-Becht Beáta–Müller Adrien–Robák Ferenc: A magyar EU elnökség tapasztalatai. In Marján Attila szerk (2014): Magyarország első évtizede az Európai Unióban 2004–2014. NKE. Budapest. 163–183. p.
- Hargita Árpádné (2012): Vissza Európába. Rögös úton. Gondolat. Budapest. 156–164. p.
- Kiss J. László szerk. (2005): A huszonötök Európai. Osiris. Budapest. 751. p.
- Magyar külpolitika az EU elnökség után. Külügyminisztérium. Budapest. 2011.
- Marján Attila szerk. (2014): Magyarország első évtizede az Európai Unióban 2004–2014. NKE Budapest. A kötet közel hatszáz oldalon, jórészt a folyamatban részes magyar diplomaták tollából ad elemzést a történekekről.
- Matolcsy György (2008): Éllavasból sereghajtó. Elveszett évek krónikája. Éghajlat. Budapest.
- Nemzeti Fejlesztési Ügynökség: Áttekintés az Európai Unió Strukturális Alapjainak eddigi magyarországi eredményeiről a 2007–2013-as programozási időszakban. Budapest. 2011.
- Palánkai Tibor (2005): A magyar gazdaság és társadalom integráció-érettsége, integrációs képessége és felkészültsége. (Szerző és szerkesztő) OM NKFT. Budapesti Corvinus Egyetem. Világ-gazdasági tanszék és Európai Tanulmányi és Oktatási Központ. Záró tanulmányok. 463 pp.

KUTASINÉ NAGY IRÉN*–HARSÁNYI ENDRE**

A HATÁRMENTISÉG REGIONÁLIS SAJÁTOSSÁGAINAK VIZSGÁLATA ROMÁNIA ÉSZAK-NYUGATI FEJLESZTÉSI RÉGIÓJÁBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL BIHAR MEGYÉRE

ANALYSIS OF THE REGIONAL CHARACTERISTICS OF CROSS-BORDER AREAS WITHIN THE NORTH-WESTERN DEVELOPMENT REGION OF ROMANIA IN PARTICULAR BIHOR

ABSTRACT

The study is about the North-Western development regions of Romania, and also the spatial, social and economic development of Bihor county is analysed. Spatial disparities are shown compared to the EU-27, the member state volume index and to the national and region average. The differences amongst the economic performance of the eight Romanian development regions have been increased during 2000–2010. While in 2000 the differences between the GDP of the weakest and best performing regions have been 69.23% and 215%, it increased to 63 and 241% by 2010. Half of the GDP per capita of the EU-27 average has been exceeded only by one region (Western: 53%), the rest of the regions remained below that; only Bucharest-Ilfovi was above the 100% of the EU-27 average. According to the 2014–2020 development period, and the new region classification (based on the GDP percentage of the EU-27 average) seven Romanian regions are considered less developed and one of them is developed. In total, the economic performance of all six counties of the North-Western region has increased, but balanced, significantly high development was realised only in Kolozs county as a region centre (130% development). The economic catching up process as so far accompanied by the increase of regional inequalities. The employment of the county by national economy sectors shows that the ratio of people working in agriculture is high (33% of the total employed). Strengthening of the regional cohesion requires the following: catching up of regions, development of new economic structure, knowledge demanding activities, advancement of economic services. The success of catching up within the region and the county depends on the level of human capital and training structure by means of which high economic growth and dynamic regions can be formed.

1. Bevezetés

A határmenti területek gazdasági fejlettségeinek elemzése a mai globalizálódó világban egyre növekvő jelentőséggel bír. A Kárpát-medencében együtt élő nemzetek célja, hogy egy jól működő gazdasági és társadalmi kapcsolat alakuljon ki, mely révén valamennyi érintett térség gazdasági versenyképessége növelhető legyen, az együttműködési lehetőségek bővüljenek.¹ A 2014–2020 Magyarország-Románia Határon Átnyúló Együttműködési Program átfogó stratégiai célja, hogy közelebb hozza egymáshoz a határmenti térségben élő embereket, közösségeket és gazdasági szereplőket, az együttműködésbe bevont térsé-

* Kutasiné Nagy Irén PhD-hallgató, Debreceni Egyetem AGTC Mezőgazdaság- Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar K. I.T. Területfejlesztési Regionális Egyetemi Tudásközpont.

** Dr. habil. Harsányi Endre tanszékvezető egyetemi docens, Debreceni Egyetem AGTC. Agrár-Műszaki Tanszék.

gek közös fejlesztésének elősegítése érdekében, építve az adott határmenti térség alapvető erősségeire.

A határmenti területek kialakulása a trianoni békekötéssel vette kezdetét.² A régióban szinte minden domborzattípus megtalálható (hegy, domb, síkság), melynek következménye a különféle talajtípusok előfordulása.³ A határ fogalma többértelmű, használatos filozófiai, matematikai és geometriai értelemben is, de most politikai államhatárt jelent.⁴

A határmentiség problémája legjellemzőbben az országot körülvevő határszakasz többségében a perifériahelyezettel jellemezhető.⁵ A kettős periféria az a határsáv, amely az ország elmaradottabb területeinek szélén helyezkedik el.⁶ A határrégió statisztikai tervezési szempontból a NUTS besorolás szerinti régióban, a határrégióban érintett határ kétoldali régióját jelenti. A NUTS 3 definíció szerinti határrégió jelentősége a fejlesztési programok elérhetősége miatt fontos, mert ezeket a régiókat tekintik kedvezményezettnek.⁷ A határmentiség társadalmi és gazdasági hátrányokkal járt, elmaradottság jellemzi. E területek regionális sajátosságainak feltárása szükségszerű, mert az irreverzibilis polarizálódás helyett a kiegyensúlyozott fejlődés elősegítésére kell törekedni.⁸ Románia gazdaságára az 1990–2000 közötti évekre, az átmeneti időszak első szakaszára, a GDP csökkenése és a szocialista korszak kedvezőtlen gazdasági szerkezetének lassú változása volt jellemző. Az átmenet második időszakától (2000-től) kezdett stabilizálódni a makrogazdaság, és gazdasági növekedés volt tapasztalható. A 2001-es és 2008-as évek között egyetlen olyan év volt, amikor 5% alatt maradt a gazdaság éves növekedési üteme. Ezt az időszakot a regisztrált munkanélküliek számának csökkenése jellemezte, valamint a magas hozzáadott értéket előállító terciér és szekunder ágazatokban is emelkedett a foglalkoztatottak száma. Nőtt a külföldi tőkebefektetés, mind a privatizáció, mind a zöldmezős beruházások révén.⁹ Többéves tárgyalás után 2007. január 1-jén Románia az Európai Unió tagja lett. A 2008 őszen kibontakozó nemzetközi pénzügyi-gazdasági válság kedvezőtlenül érintette a román gazdaságot is. A munkahelyek megtartása napjaink egyik legfontosabb kérdése.¹⁰ A mezőgazdasági foglalkoztatottak létszáma, illetve aránya az Európai Unióban és Magyarországon is csökkenő tendenciájú, de az ellenkezőjére is van példa.¹¹ A társadalmi, gazdasági és területi kohézió erősítése azt a célt szolgálja, hogy a különböző régiók fejlettségi szintje közötti egyenlőtlenségeket csökkentse, valamint kompenzálja a legkedvezőtlenebb helyzetű régiók lemaradását.¹² Az állam kétféle eszközt tud alkalmazni, amelyekkel beavatkozhat a régió fejlődésébe, ilyenek a gazdaságpolitikai és közigazgatási eszközök.¹³ A régiók eltérő gazdasági fejlődésének számos oka is lehet, ezek közül egyik legjelentősebb az ágazati szerkezeti eltérés.¹⁴

2. Anyag és módszer

Jelen tanulmány egy többrészes tanulmány első része, melynek célja helyzetfelmérő elemzést adni a statisztikai adatok alapján. Románia Észak-nyugati régió Bihar megye társadalmi-demográfiai, területi, gazdasági, mutatóit jellemezzük, kiemelve a sajátosságokat, eredményeket, következtetéseket leíró statisztikai módszerrel, az alapadatokat és a kapott eredményeket táblázatokkal, ábrákkal szemléltetve, melyek a későbbi kutatások megalapozásául szolgálnak. Az elemzéshez felhasználásra kerültek a román országos statisztikai intézet adatai, a regionális statisztikák, a Bihar megyei Statisztikai Intézet adatai, az Eurostat¹⁵ adatbázis és az Európai Központi Bank¹⁶ adatai.

3. Saját vizsgálatok

Románia Észak-nyugati régió, Bihar megye bemutatása

Bihar megye Románia Észak-nyugati részén, az északi szélesség 47 fok 30' és 46 fok 55', valamint a keleti hosszúság 22 fok 12' és 22 fok 40' között húzódik, közvetlenül a román magyar határ mentén. A nyolc romániai fejlesztési régió közül az Észak-nyugati fejlesztési régióhoz tartozik, mely nyugati irányból határos Magyarországgal, északkeleten Szatmárral, Keleten Szilágy, Kolozs és Fehér megyével, Délről Arad megye határolja. A megye három fő földrajzi terület között helyezkedik el: a Nagyalföld, a Dombvidék és az Erdélyi Szigethegység. A megye fontosabb nagy tájegységei: Királyerdő, Bihar Hegység és Vigyázó. A megye földrajzi fekvése, Magyarország szomszédsága, történelmi gyökerei és nem utolsósorban interetnikus kapcsolatai révén a legfontosabb nyugati kapuvá vált, mely felértékelte a megye geopolitikai jelentőségét. A régió megyéinek területi, demográfiai összehasonlítását az 1. táblázat szemlélteti.¹⁷

1. táblázat. Románia Észak-Nyugati régió megyéinek demográfiai összehasonlítása

Table 1. Demographic Comparison of the counties of the North Western region in Romania (2010)

Megyék/ száma	Székhely	Terület km ²	Terület- megoszlás %	Népesség ezer fő 2007	Népesség %	Népesség ezer fő 2010	Népesség %	Népességszám- változás % 2010/2007
Észak-Nyugat	Kolozsvár	34 160	100	2725,563	100	2718,6	100	99,7
Bihar		7 544	22,08	594,131	21,8	549,752	20,2	92,5
Beszterce-Naszód		5 355	15,68	316,689	11,62	277,861	10,2	87,7
Kolozs		6 674	19,54	692,316	25,4	659,37	24,3	95,2
Máramaros		6 304	18,45	513	18,8	431,29	15,9	84,1
Szatmár		4 418	12,93	366,27	13,44	329,079	12,1	89,8
Szilágy		3 864	11,31	243,157	8,92	217,895	8,0	89,6

Forrás: A Bihar megyei statisztikai Igazgatóság adatai szerint saját szerkesztés¹⁸

A romániai Észak-nyugati fejlesztési régióhoz hat megye tartozik: Bihar, Beszterce-Naszód, Kolozs, Máramaros, Szatmár és Szilágy. A régió átlagának százalékában kifejezett demográfiai, területi és népességi mutatóit vizsgálva a táblázatból leolvasható, hogy Bihar megye összterülete a régió területének 22%-át és népességének 20,2%-át képviselte 2007-ben. A népessége 2010-re 7,5%-kal csökkent. Az Észak-nyugati fejlesztési régió hat megyéje közül Bihar rendelkezik a legnagyobb területtel (7544 km²), míg a legkisebb terület (3864 km²) és legkevesebb lakosságszám (243 157 fő) Szilágy megyét jellemzi. Kolozsvár vezet a népességszám tekintetében (692 316–659 370 fő), területnagyság szerint pedig a 2. helyet foglalja el (6674 km²). A régió össznépességének 25,4%-át és területének 19,5%-át képviseli. A 2010-es évi romániai népszámlálási adatok szerint általános tendencia a lakosságszám csökkenése. Bihar megye helyzetét az EU-27 tagállamához képest, 4 mutató tekintetében a következő táblázat szemlélteti (2. táblázat).

Bihar megye területe 7544 km². Népsűrűsége 80 fő/km². Az Észak-nyugati régióban az egy főre jutó GDP (PPS)-értékben kifejezve 10 200 volt 2010-ben, mely a nemzeti szint 89,5%-át tette ki. Bihar megyében az EU-27 átlaghoz viszonyított egy főre eső GDP meghaladja a régió szintjét, de a nemzeti szinttől elmarad 3,5%-kal. Romániának az EU-27 tagállami átlaghoz viszonyított egy főre jutó GDP-je 49% volt a 2012-es évben. Az egy főre eső GDP 46,5%-ról 49%-ra növekedett három év alatt. Ez az érték Bihar megyében 1%-kal meghaladta a régióátlagot, de 5%-kal elmaradt az országos szinttől. A régiók elő-

rehaladásának ismerete céljából fontos, hogy milyen mértékben változott az 1 főre jutó GDP 2000 és 2010 között az EU-27 átlagához viszonyítva. Románia régióinak az EU-27 tagállami átlaghoz viszonyított egy főre eső GDP értékek változásait 2000–2010 között a 3. táblázat szemlélteti.

2. táblázat. Bihar megye helye az EU-27 tagállamához képest (2010)

Table 2. Situation of Bihor County compared to the EU-27 in 2010

Országok/Régiók/ Megyék	Terület ezer km ²	Évközi népesség millió Fő 2008	Népsűrűség km ²	Egy főre jutó GDP (PPS) 2010	Egy főre jutó GDP (PPS) az EU27 = 100 2010	Egy főre jutó GDP (PPS) az EU27 = 100 2012
Európai Unió 27	4330,7	501,10	115	24 500	100	100
Eurozóna-16	2581,9	327,88	127	23 318	113	
Románia	238,4	21,462	93,2**	11 400	46,5	49
Észak- Nyugat	34,160	2,7186	81,1	10 200	42	43
Bihar	7,544	0,575	80		43	44

Forrás: Eurostat (Luxembourg); Demographic Yearbook, 2007, Románia Nemzeti Statisztikai Igazgatóság 2010 adatai szerint saját szerkesztés¹⁹

3. táblázat. Az egy főre eső GDP-EU-27 tagállami átlaghoz viszonyított volumenindexei közötti különbségek 2000–2010 között

Table3. Volume indexes of GDP per capita (PPS per inhabitant) of the Romanian regions compared to the average EU-27 between 2000–2010

Geopolitikai entitás/ évek	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Változás % 2010/2000
EU 27	100	100	100	100	100	100	1010	1010	100	100	100	
Románia	26	28	29	31	34	35	38	42	47	47	46	176,9
Észak- Nyugat	24	26	28	30	33	33	36	40	42	43	42	175,0
Közpart	27	28	31	33	34	34	38	42	44	46	45	166,7
Észak- Kelet	18	20	21	22	24	23	25	26	29	30	29	161,1
Dél- Kelet	23	25	26	28	31	30	32	34	37	38	38	165,2
Dél- Munténia	21	22	24	25	28	29	32	34	39	40	39	185,7
Bucaresti - Ilföv	56	57	59	63	68	77	84	92	117	111	111	198,2
Dél- Nyugat- Olténia	22	24	23	26	28	27	30	33	35	36	36	163,6
Nyugat	27	30	32	35	39	39	45	48	51	52	53	196,3
Románia	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100,0
Észak- Nugat	92,31	92,86	96,55	96,77	97,06	94,29	94,74	95,24	89,36	91,49	91,30	98,9
Közpart	103,85	100,00	106,90	106,45	100,00	97,14	100,00	100,00	93,62	97,87	97,83	94,2
Észak Kelet	69,23	71,43	72,41	70,97	70,59	65,71	65,79	61,90	61,70	63,83	63,04	91,1
Dél Kelet	88,46	89,29	89,66	90,32	91,18	85,71	84,21	80,95	78,72	80,85	82,61	93,4
Dél- Munténia	80,77	78,57	82,76	80,65	82,35	82,86	84,21	80,95	82,98	85,11	84,78	105,0
Bucarest- Ilföv	215,38	203,57	203,45	203,23	200,00	220,00	221,05	219,05	248,94	236,17	241,30	112,0
Dél- Nyugat- Olténia	84,62	85,71	79,31	83,87	82,35	77,14	78,95	78,57	74,47	76,60	78,26	92,5
Nyugat	103,85	107,14	110,34	112,90	114,71	111,43	118,42	114,29	108,51	110,64	115,22	111,0

Forrás: Eurostat adatai szerint saját számítás és szerkesztés

A vizsgált éveket tekintve megállapítható, hogy egyre nagyobbak a régiók gazdasági teljesítményei közötti különbségek. Az ország legerősebb és leggyengébb teljesítményű régiói közötti különbségek 164,15%-ról 178,26%-ra nőttek 2000 és 2010 között. A legnagyobb növekedés a Bukarest-Ilfovi régióban volt, mind 2000-ben, mind 2010-ben az első helyen szerepelt. Az egy főre eső EU-27 tagállami GDP átlagát egy romániai régió haladta meg, a legvirágzóbb, Bukarest-Ilfovi régió, ahol az egy főre jutó GDP értéke az EU-27 átlagának 111%-át érte el. A GDP adatoknál, ha nem az értéket, hanem az egyes régiók országon belüli rangsorolását vizsgálva megállapítható, hogy 2010-ben Észak-Nyugat a 8 fejlesztési régió közül a negyedik helyen állt (4. táblázat). Legkisebb növekedést az Észak-Kelet és Dél-Nyugat Olténia ért el. A régiók gazdasági felzárkózása lassú. Összességében az egyes régiók gazdasági teljesítményei közötti különbségek nőttek. A 2014–2020-as pénzügyi keret már csak 3 meghatározott besorolásban jelöli meg az EU tagállami régió-

kat, így e három meghatározás szerint kapnak támogatást is. Kevésbé fejlettek azon régiók, ahol az egy főre jutó GDP az uniós átlag 75%-a alatt marad. Az átmeneti régiók, ahol az 1 főre jutó GDP az EU-27 tagállami átlag 75 és 90%-a között van; a fejlettebb régiókban az 1 főre jutó GDP meghaladja az EU-27 átlag GDP 90%-át. Az átmeneti régiók a 2014–2020-as többéves pénzügyi keretnek a kohéziós politikára fordítható összegéből (336 milliárd euróból) a Bizottság javaslata alapján 38,9 milliárd euró támogatást kaphatnának.²⁰ A régiók gazdasági felzárkózása lassú. Az 1997. évben a legalacsonyabb 1 főre jutó GDP értékkel rendelkező régió az Észak-Keleti volt 3600 PPS/fő értékkel, mely 83%-os növekedést produkált 2007-re, de még így is utolsó maradt a régiók között. Az Észak-nyugati fejlesztési régió, ahol 1997-ben 4400 PPS/fő értékről 239%-os növekedés volt tapasztalható, mellyel a régió a 3. helyen állt. A régiók folyó áron számított GDP értékeit tekintve 2006-ban az Észak-Nyugati régió az országos GDP 12%-át, 2010-ben 1%-kal kevesebbet állított elő (4. táblázat).

4. táblázat: Egy főre jutó regionális GDP (PPS/fő) Románia NUTS 2 régióiban (1997–2010)

Table 4. GDP per capita in purchasing power standard (PPS) of the Romanian NUTS 2 regions (1997–2010)

Geopolitikai Entitás/ Évek	1997	1999	2001	2003	2005	2007	2009	2010	Változás % 2007/ 1997	Sorrend 2010	GDP PPS RO = 100 % 2010 n	GDP PPS = EU 27 = 100 / 2010
EU28	:	:	:	20700	22500	25000	23500	24400	:			
EU 27			19100	20800	22500	25100	23500	24500				100
Románia	4500	4757,3	5162,4	6500	7900	10400	11100	11400	253		100	47
Észak Nyugat	4400	4500	5200	6200	7400	10000	10100	10200	238,6	4	89	42
Központ	5000	4800	5600	6800	7700	10500	10700	10900	210	3	96	44
Észak- Kelet	3600	3400	4000	4700	5200	6600	6900	7000	183	8	61	29
Dél- Kelet	4900	4300	4900	5700	6800	8400	8900	9400	171	6	82	38
Dél - Munténia	4300	3900	4400	5200	6500	8500	9500	9500	198	5	83	39
Bukarest Ilfov-	7100	8700	11200	13000	17300	23000	26200	27100	324	1	238	111
Dél- Nyugat-Olténia (I)	4400	4100	4700	5400	6200	8100	8400	8800	184	7	77	36
Nyugat	5300	5400	5900	7300	8900	12000	12200	12900	226	2	113	53

Forrás: Eurostat 1997, 1999, 2001, 2003, 2005, 2007, 2009, 2010 adatai szerint saját szerkesztés

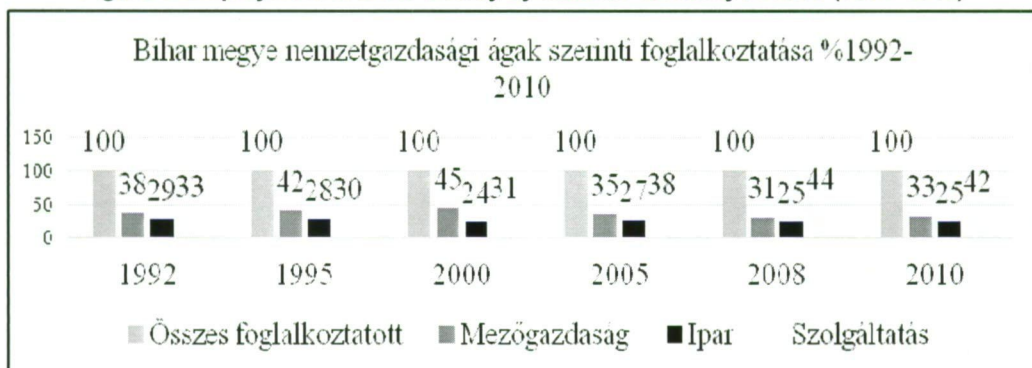
A régió megyéinek gazdasági teljesítményét vizsgálva 2006–2010 között a régió és az országos átlag százalékében megállapítottuk, hogy Bihar megye gazdasága az Észak-nyugati régió gazdasági teljesítményéhez 23%-kal járult hozzá 2006-ban, 2010-re minimális csökkenés volt (22,5%). A 6 megye közül Bihar megye 1 főre eső GDP termelés tekintetében a 2. helyen szerepelt 2010-ben, 2006-hoz képest 18%-os növekedés volt (5. táblázat).

A megye foglalkoztatását vizsgálva megállapítottuk, hogy a foglalkoztatási rátái kimagaslóak, munkanélküliségi rátái a legalacsonyabbak a régióban. A 18 és 24 év közötti korcsoport aktivitási rátái alacsonyak, hosszú távú munkanélküliségi rátái magasak. A megye nemzetgazdasági ágak szerinti foglalkoztatását az 1. ábra szemlélteti. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya magas, a teljes foglalkoztatottak 33%-a.

5. táblázat. A NUTS 3 régiók GDP alakulása folyó áron 2006–2010 között (millió euró)**Table 5. Gross domestic product (GDP) at current market price by NUTS 3 regions (millions of euro)**

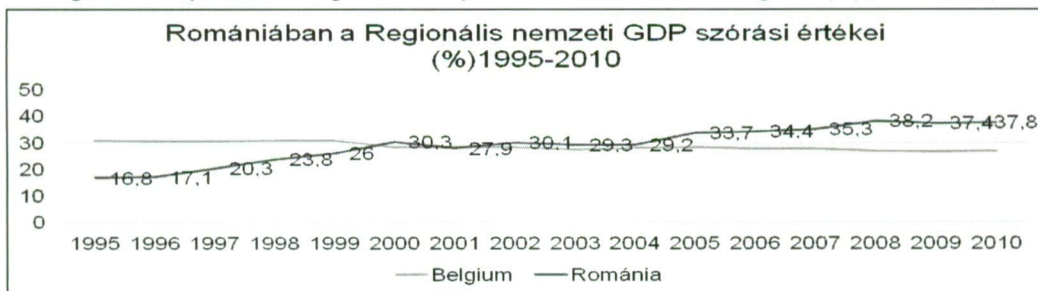
Geopolitikai entitás/ Évek	2006		2007	2008	2009	2010		Változás % 2010/2006	Megye sorrendje 2010
Észak- Nyugat	11 568	100	15 203	15 905	13 637	14 079	100	121,71	
Bihar	2 682	23	3 449	3 642	3 006	3 174	22,5	118,34	2
Beszterce - Naszód	1 158	10	1 490	1 613	1 419	1 340	9,5	115,72	5
Kolozs	3 839	33	5 394	5 529	4 785	5 016	35,62	130,66	1
Máramaros (Maramures)	1 696	15	2 111	2 211	1 937	2 014	14	118,75	3
Szatmár	1 330	11	1 599	1 711	1 455	1 472	10	110,68	4
Szilágy	864	7	1 162	1 199	1 034	1 063	8	123,03	6

Forrás: A Bihar megyei statisztikai Igazgatóság adatai szerint saját szerkesztés

1. ábra. Bihar megye nemzetgazdasági ágak szerinti foglalkoztatása (1992–2010)**Figure 1. Employment of Bihar county by national economy sectors (1992–2010)**

Forrás: Bihar megyei statisztikai Igazgatóság adatai szerint saját szerkesztés

Az előrehaladás, vagy a régiók konvergenciája terén az EU-27 átlagához viszonyított egy főre jutó regionális GDP szórása 2000 és 2009 között növekedett, 2000 és 2004 között volt stagnálás. Ennek alapján egyértelmű, hogy a gazdasági felzárkózási folyamat eddig együtt járt a regionális egyenlőtlenségek növekedésével. Romániában a regionális GDP szórási értékei 16,8% és 37,8% között változtak a vizsgált időszakban (2. ábra).

2. ábra. Egy főre jutó regionális GDP szórása Románia NUTS 2 régiókban (%) (1995–2010)**Figure 2. Dispersion of regional GDP per inhabitant in NUTS 2 regions (%) (1995–2010)**

Forrás: Eurostat adatai szerint saját szerkesztés

4. Következtetés

A területi diszparitásokat az EU-27 tagállamához mérten az országos és régiós átlaghoz viszonyítva vizsgáltuk. A nyolc romániai fejlesztési régió gazdasági teljesítményei az egy főre eső GDP EU-27 tagállami átlaghoz viszonyított volumenindexei közötti különbségek növekedtek. A régiók növekedési üteme különböző mértékű. A 2014–2020-as fejlesztési periódus szerint az új régiós besorolásban, a huszonhetek átlagának százalékában kifejezett GDP értékek szerint a kevésbé fejlett régiók közé 7 régió sorolható, és egy lesz fejlett régió. A régió mind a hat megyéjében a gazdaság teljesítménye nőtt, megindult a fellendülés, de viszonylag kiegyenlített, kiugróan magas növekedési ütem csak a régióközpontban volt. Bihar megye a hat észak nyugati régió megyéje közül az egy főre jutó bruttó hazai termék alapján második helyen szerepelt 2010-ben. A vizsgált öt év alatt 18%-os növekedést ért el. Kiugróan magas a régióközpontban volt (30,6%-os) a növekedés. A gazdasági felzárkózási folyamat eddig együtt járt a regionális egyenlőtlenségek növekedésével. A régiók gazdasági fejlettségi potenciálja kedvezőtlen volt, az egy főre jutó GDP értékek az EU-27 tagállami átlag fele alatt vannak, kivétel a Nyugati és Bukaresti-Ilfovi régió. A dinamikus fejlődő régió egyik tényezője a következetes fejlesztéspolitika.²¹ A térségi kohézió erősítését biztosítják a sikeres határmenti gazdasági diverzifikációt célzó együttműködések, a tudásigényes tevékenységek és a gazdasági szolgáltatások fellendítése. A régió és a megye felzárkózásának sikere függ a humántőke színvonalától, a képzés szerkezetétől, mellyel magas gazdasági növekedés és dinamikus régió alakítható ki. E mutatók bővebb vizsgálatát, illetve annak eredményeit a következő részben ismertetjük.

JEGYZETEK

1. <http://www.huro-cbc.eu/hu>
2. Baranyi Béla (2004): A határmentiség dimenziói Magyarország és Keleti államhatárai, Dialóg Campus.32. old; Gulyás László (2005): A versaillesi békerendszer hatása a Kárpát-medence régióira. In: Glück Róbert, Gyimesi Gergely (szerk.): Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs 2005. 17–25. old.
3. Horváth Gyula (2006): Észak-Nyugat-Erdély, Magyar Tudományos Akadémia, Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus, Pécs–Budapest,2006, 239. old.
4. Süli Zakar István (2001): A határmentiség kérdőjelei az északkelet Alföldön. MTA, Regionális Kutatások Központja. Pécs 26. old.
5. Baranyi Béla (2004): A határmentiség dimenziói Magyarország és keleti államhatárai. Dialóg Campus, Pécs. 32–33. old.
6. Baranyi Béla (2004): A határmentiség dimenziói Magyarország és keleti államhatárai. Dialóg Campus, Pécs. 33. old.
7. http://www.afsz.hu/resource.aspx?resourceID=afsz_tamop131_36alprojekt_osszegzo
8. Süli Zakar István (2001): A határmentiség kérdőjelei az Északkelet Alföldön. MTA, Regionális Kutatások Központja, Pécs. 27. old.
9. http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/0038_foldrajz_TothAntal/ch01s25.htm
10. Oláh Judit (2013): A pályakezdő fiatalok munkaerő-piaci helyzete Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei. 2013. V. évf. 1. sz. (No. 12.) A-sorozat 4. Gazdálkodás- és szervezéstudományi tematikus szám. 33–38. old.
11. Vántus András (2010): A foglalkoztatottság jellemzőinek változása Hajdú-Bihar megyei állattenyésztő gazdaságokban. IV. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl konferencia. 2010. november 12. Kaposvár II. évfolyam 2–3. szám. 29. old.
12. <http://www.cor.europa.eu/COTER/V-015-in/CdR/167/2011/rev.1/MK/JP-AGN/nk/mf>
13. Gulyás László (2010): Közép Európai Közlemények, 2010/1 III. évfolyam 1. szám. No. 8. 108–116. Regionalizáció, területi reformok, közigazgatási térfelosztás Közép-Európában. 2. Délszláv tanulmányok. 108. old.

14. Baranyi Béla–Nagy János (2008): Regionalitás, Területfejlesztés és modernizáció az Észak-Alföldi régióban. Debreceni Egyetem Agrár és Műszaki Tudományok Centruma, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Debrecen. 93. old.
15. <http://sdw.ecb.europa.eu/reports.do?node=1000003152>
16. <http://www.ecb.europa.eu/stats/keyind/html/sdds.en.html>
17. <http://www.nord-vest.ro/DESPRE-NOIAgentia-de-Dezvoltare-Regionala-Nord-Vest/REGIUNEA-TRANSILVANIA-DE-NORD/Prezentare-Regiune.html>
18. Bihar megyei Statisztikai Igazgatóság (2011): Anuarul Statistic Al Judetului Bihor, 2010.
19. Eurostat (Luxembourg); Demographic Yearbook, (2007): Románia Nemzeti Statisztikai Igazgatóság, (2010).
20. http://www.euvonal.hu/index.php?op=kozossagi_politikak&id=50
21. Harsányi Endre–Harsányi Gergely–Nagy Attila János (2005): Területi fejlettségi különbségek Magyarországon és az Észak-Alföldi régióban, Agrártudományi Közlemények, Debrecen, 2005/18. szám. 71. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Baranyi Béla (2004): A határmentiség dimenziói Magyarország és Keleti államhatárai, Dialóg Campus. 32. old.
- Baranyi Béla–Nagy János (2008): Regionalitás, Területfejlesztés és modernizáció az Észak-Alföldi régióban. Debreceni Egyetem Agrár és Műszaki Tudományok Centruma, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Debrecen. 93. old.
- Bihar megyei Statisztikai Igazgatóság (2011): Anuarul Statistic Al Judetului Bihor, 2010.
- Eurostat (Luxembourg); Demographic Yearbook, 2007, Románia Nemzeti Statisztikai Igazgatóság, 2010.
- Gulyás László (2005): A versaillesi békerendszer hatása a Kárpát-medence régióira. In: Glück Róbert, Gyimesi Gergely (szerk.): Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs 2005. 17–25. old.
- Gulyás László (2010): Regionalizáció, területi reformok, közigazgatási térfelosztás Közép-Európában. 2. Délszláv tanulmányok. 108. old. Közép Európai Közlemények, 2010/1. III. évfolyam. 1. szám, No. 8 108–116. old.
- Harsányi Endre–Harsányi Gergely–Nagy Attila János (2005): Területi fejlettségi különbségek Magyarországon és az Észak-Alföldi régióban. Agrártudományi Közlemények, Debrecen. 2005/ 18. szám. 71. old.
- Horváth Gyula (2006): Észak-Nyugat-Erdély, Magyar Tudományos Akadémia, Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus, Pécs–Budapest. 239. old.
- Oláh Judit (2013): A pályakezdő fiatalok munkaerő-piaci helyzete Szabolcs-Szatmár Bereg megyében. A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei. 2013. V. évf. 1. szám. (No. 12.) A-sorozat 4. Gazdálkodás- és szervezéstudományi tematikus szám. 33–38. old.
- Süli Zakar István (2001): A határmentiség kérdőjelei az északkelet Alföldön. MTA, Regionális Kutatások Központja, Pécs. 26. old.
- Vántus András (2010): A foglalkoztatottság jellemzőinek változása Hajdú-Bihar megyei állattenyésztő gazdaságokban. IV. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl konferencia. II. évfolyam 2–3 szám. 29. old.

Internet

- 11: <http://www.huro-cbc.eu/hu>
- 12: http://www.afsz.hu/resource.aspx?resourceID=afsz_tamop131_36alprojekt_osszegzo
- 14: http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/0038_foldrajz_TothAntal/ch01s25.htm
- 15: http://www.cor.europa.eu/COTER_V-015-in_CdR_167/2011_rev.1_MK/JB-AGN/nk/mf
- 16: <http://sdw.ecb.europa.eu/reports.do?node=1000003152>
- 17: <http://www.ecb.europa.eu/stats/keyind/html/sdds.en.html>
- 18: <http://www.nord-vest.ro/DESPRE-NOIAgentia-de-Dezvoltare-Regionala-Nord-Vest/REGIUNEA-TRANSILVANIA-DE-NORD/Prezentare-Regiune.html>
- 110: http://www.euvonal.hu/index.php?op=kozossagi_politikak&id=50

Botos Katalin*–Nógrádi Tamás**

A VISEGRÁDI ORSZÁGOK ÉS A 2008-AS VÁLSÁG

THE COUNTRIES OF VISEGRÁD AND CRISIS OF 2008

ABSTRACT

Due to their geographical location and historical background, the countries of Visegrád offer a great opportunity of comparing their economic indices and their decisions regarding economic policies. The decade of post-socialist transition followed by a relatively favourable economic environment shows dissimilar tendencies in terms of certain macroeconomic indices. The employment, the incurring debts of the state and the private sector, and the data regarding the level of redistribution of the state all appear in the economy's power, in which Hungary's fallback is clearly observable. The high level of external and internal national debt and the effect of spending on the consumption of the private sector passed soon, and made Hungary vulnerable to external shocks. Naturally, the aforementioned facts influenced the possible answers given to the crisis of 2008, the applicable fiscal and monetary political instruments and it is constricting the originally narrow margin of the economic policies up to this day.

1. Bevezetés

A közép-európai volt szocialista országok együttműködése olyan természetes lenne, ahogy lefelé folyik a víz. Földrajzi helyzetük, történelmi emlékeik egyaránt erre készítelnék. A rendszerváltozás előtti időkben Moszkva úgy félt a „Kis-integráció” gondolatától – ami ezen országok közötti szorosabb kapcsolatot jelentette volna, mint ördög a tömjénfüsttől.¹

Antall József azonban az 1990-es fordulat után kezdeményezte Visegrádon tartott megbeszéléseken ezeknek az országoknak az együttműködését, amit azóta a „Visegrádi országok találkozói”, vagy „Visegrádi négyek” címen azóta is több-kevesebb intenzitással életben tartanak tagjai.

A „négyek” nagyjából egy időben tértek át a demokratikus piacgazdaságra, és egyszerre váltak az EU tagjaivá. A piacgazdaságra való áttérésnél voltak különbségek az egyes országok által követett technikákban, bár a lényeg, a privatizáció megvalósítása és a liberalizáció azonos volt. Lengyelország közismerten az ún. sokkterápia mintaképe volt. A Cseh köztársaság a privatizációnál az ún. voutcher-es privatizációt alkalmazta.² A reálmutatók tekintetében a Nyugathoz a legközelebb a csehek álltak, míg a piaci elemek bevezettségét tekintve a magyar gazdaság járt az élen. A külföldi adósságteher tekintetében a lengyel és a magyar adatok közel álltak egymáshoz, de egy főre jutó adósságban a magyar volt a magasabb. Nem is beszélve arról, hogy a lengyelek sikeres adósság-elengedési tárgyalásokat folytattak le a rendszerváltás után. Ezzel szemben a magyar gazdaság azóta is púpként viszi a hátán a szocializmusból megörökölt terhet, külső adósságát, amely, mint a láthatatlan tinta-írás, újból és újból megjelenik a „számlákon”. Nem tudjuk ledolgozni, mert folyamatosan újratermeljük. Pedig a nemzeti vagyon jelentős részét áruba bocsátottuk már a rendszerváltozás óta a külföldnek, s ezt a devizát elvileg az adósságcsökkentésre szántuk.

* Dr. Botos Katalin professzor emerita, Szegedi Tudományegyetem.

** Nógrádi Tamás Phd-hallgató, Szegedi Tudományegyetem Közgazdaságtani Doktori Iskola.

A demokratikus politikai rendszerben azonban nem került sor a veszteséget generáló nagy rendszerek megváltoztatására, hiszen a politikusok félve a népszerűtlenségtől, ezt folyamatosan a jövőbe tolták el. A hiányokat pedig – hazai forrásszűkében – gyakorlatilag külföldi forrásokból finanszírozták. Mindenesetre, az első évtizedben még a nemzetközi összehasonlítások Magyarországot hozták ki elsőnek az átalakulás gyorsasága és eredményessége tekintetében.

Az első helyről azonban a következő évtizedben sikerült az utolsó helyre lecsúsznunk az átalakuló országok között. Nemcsak a visegrádi négyek, de az EU tagországai között általában is leghátul kullogunk a válság után mutatott teljesítményünkkel.

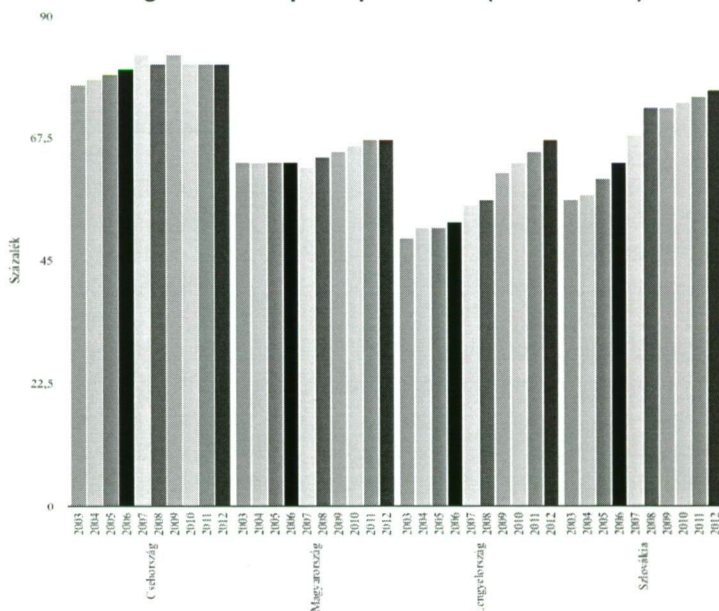
A két tényező: az öröklött, és a követett gazdaságpolitika következtében újratermelt adósságteher volt számunkra az alapvető differenciáló tényező a válságra adható válaszok tekintetében. Magyarország emiatt számos területen kényszerpályán volt 2008-ban, s azt követően is. Vizsgáljuk meg közelebbről hazánk és a „visegrádi négyek” adatait! Nézzük meg, e szűkebb csoporton belül miben tér el Magyarország gazdasági helyzete és követett gazdaságpolitikája a nála eredményesebb társországokétól!³

2. Gazdasági fejlettség, felzárkózás

A négy ország közül vitathatatlanul a Cseh Köztársaság áll a legközelebb a nyugati országok szintjéhez. Már az Osztrák–Magyar monarchián belül is ez volt az iparilag legfejlettebb terület, s viszonylagos előnyét a szocialista évtizedek alatt sem veszítette el. Az egy főre eső reál-GDP tekintetében egy évtizeddel korábban is 75%-on volt az EU-hoz képest, s 2006-ig töretlen további felzárkózást mutatott. 2007-ben érte el a legmagasabb arányt, ahonnan 2010 körüli időre visszacsúszott 77%-ra, ami még mindig messze vezető érték a 4 ország között.

1. ábra. Egy főre eső GDP vásárlóerő paritáson (EU28 = 100)

Diagram 1. GDP per capita in PPS (EU28 = 100%)

Forrás: Eurostat

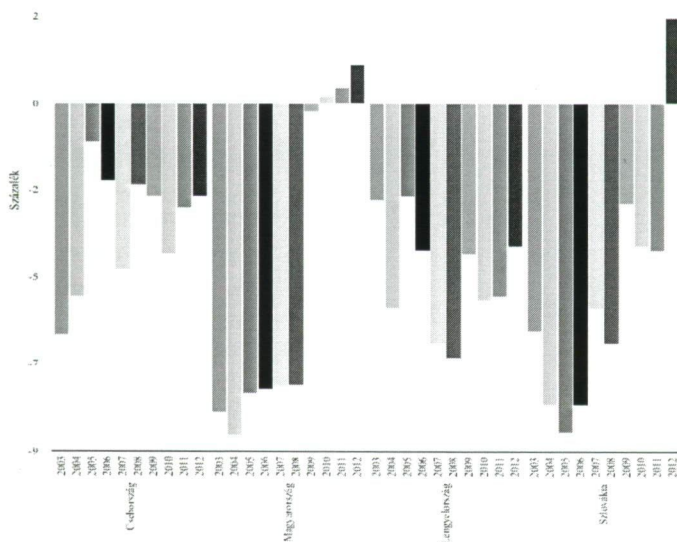
Lengyelország 2002-ben még az EU 50%-át se érte el, de töretlenül halad a felzárkózás útján. Most még velünk van holtversenyben; de ha megőrzi a trendet, meghalad minket. Szlovákia is csak 53 százalékról indult, viszont rohamos fölzárkózást mutatott. A válság után ugyan megtorpant, de 75% körül megkapaszkodott. Magyarország induláskor a második volt, s gyakorlatilag az akkor elért szint körül mozog ma is, nagyon szerény emelkedéssel. Azokban az években, amikor a többi V4 dinamikus felzárkózott, mi gyakorlatilag stagnáltunk.

3. Fizetési mérleg

Közismert tény, hogy a régió országainak többsége – az egy Lengyelország kivételével – nyitott kis ország. A szocialista évek alatt „beszerzett” technikai és tőke-lemaradási hátrányunk miatt fokozottan importra utalt gazdaságunk van. A válság előtti időszakot valamennyi ország fizetési mérleg hiánnyal fogadta. Az események hatására a fizetési mérleghiány csökkenését tapasztaljuk, olyannyira, hogy Magyarország két évben többletet is produkál. Látszatra, végre valami pozitívum! Hiszen korábban nagyon is magas 7,5%-os fizetési mérleghiányt „sikerült” produkálnunk! Ámde, nem érdemes különösebben örülnünk. Nem, mintha nem lenne fontos a fizetési mérleg többlet elérése! Rövidesen látni fogjuk, külső adósságunk szolgálatához jelentős mennyiségű devizára van szükség. Azt sem szabad lebecsülni, hogy e többletnek igen jelentős része az agrárgazdaság teljesítményéből származott, ami ugyancsak örvendetes tény. Valami visszaköszön egykori stratégiai ágazatunk versenyképességéből. Igaz, mint alaposabb vizsgálat megmutatja, ez az öröm is ürömmel vegyes, hiszen az agrárium többlete csak alacsony hozzáadott értékű elemekből áll, s kevés foglalkoztatást biztosít. Az egyetlen tiszta pozitívum, hogy a mezőgazdasági exporttöbblet jelentős importtartalom nélküli, s ezért képes fizetési mérlegünket javítani. (Ami természetesen arra is utal, hogy az ágazat stratégiai jelentőségét sokkal komolyabban kellene vennie a gazdaságpolitikának.)

2. ábra. Fizetési mérleg egyenlege a GDP százalékában – éves adatok

Diagram 2. Current account balance in % of GDP – annual data

Forrás: Eurostat

Mellesleg a fizetési mérleg javulása nem magyar specialitás. Csehország kivételével mindhárom másik országban csökkent a fizetési mérleg hiánya, sőt, Szlovákia is felmutatott a 2010-es 3%-os hiány után szerény többletet 2011-ben. Mi a közös ezekben az országokban? Az hogy a gazdaságban bekövetkezett visszaesés hozta magával az importcsökkenést, amely nagyobb volt, mint az export – ugyancsak számottevő – visszaesése. Végül is nagyon phyrusi győzelem...

Ami bennünket illet, a fizetési mérleg javulásáért mi különösen nagy árat fizettünk a gazdasági stagnálás és visszaesés által. A teljes fizetési mérleget a 2008-ban kért IMF-hitel jelentősen javította. Csakhogy ennek a törlesztése rövidesen esedékes: égetően fontos lenne ezért a folyó fizetési mérleg aktívumát a jövőben is biztosítani. Ennek híján devizatartalékunk megcsappanásával kell számolnunk.

Ami azt illeti, a fizetési mérleget Csehország is növekedési áldozattal korrigálta, csak a lengyeleknek sikerült a növekedés pozitív tartományában maradni. Mindkét másik önálló valutával rendelkező ország külső forrásbevonásra kényszerült, mint ahogy hazánk is. A különbség nyilvánvalóan a feltételekben van, amelyek az országok makromutatói függvényében eltérőek. Sajnos, a mi jellemzőink alapján általában magasabb felárakkal kapjuk a hiteleket, ami csak fokozza adósságproblémánk súlyosságát.

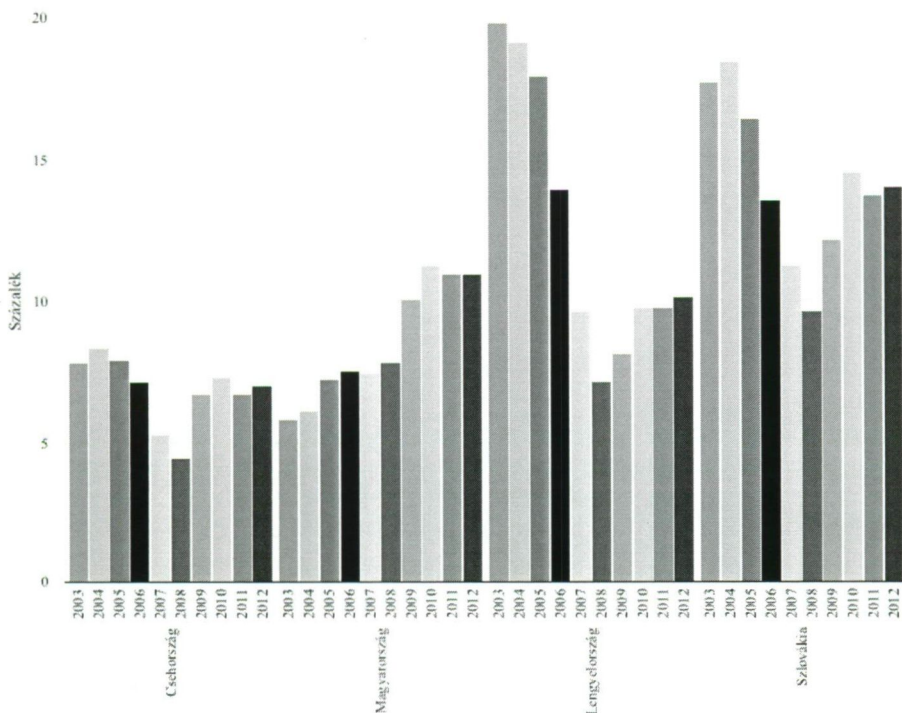
4. A foglalkoztatás

A fizetési mérleghiány mellett hazánkban is az egyik legnagyobb gond a foglalkoztatás. E téren a rendszerváltást követően a statisztikák szerint viszonylag jobban álltunk: kevesebben voltak munka nélkül, mint a V4 országokban, s mint az Unióban. Ennek ára valószínűleg az volt, hogy relatíve többen menekültek a korai nyugdíjazás lehetőségeibe, s ezek egy része a szürkegazdaságban tevékenykedett tovább, hogy kiegészítse szerény nyugdíját. De nem gyarapították statisztikailag a munkanélküliek számát!

Itt van az alkalom arra is, hogy eloszlássunk egy félreértést. Az alacsony magyar foglalkoztatási számoktól gyakran megriadnak a gazdaságpolitikai elemzők. Fontos azonban látni, hogy az EU statisztika szerint az aki csak néhány órát dolgozott is, foglalkoztatottnak számított országában. Ha csak a teljes állásban foglalkoztatottakat nézzük, hazánk nem marad el a nyugat-európai adatoktól! Azért alacsonyabb nálunk a statisztikában az aktivitás, mert hazánkban sokkal kisebb a részmunkaidős foglalkoztatottak aránya, mint a nyugati EU-s országokban. A vállalkozók érdekképviselője (VOSZ) szerint azért, mert nincs ilyen állásokra kereslet. Őszintén szólva, ez nagyon is érthető, hiszen a bérek Nyugat Európához képest nálunk olyan alacsonyak, hogy még két keresetből is alig jön ki egy család, nem hogy másfélből, netán félből...

Azt azonban meg kell állapítanunk, hogy az elmúlt évtizedben a nálunk magasabb munkanélküliségi adatokkal rendelkező többi visegrádi ország számottevő javulást ért el a foglalkoztatási mutatóiban. A magyar adatokra tekintve, az a legsomorúbb, hogy nálunk a *folyamatos romlás* tendenciáját állapíthatjuk meg 2002–2010 között. (Igaz, 2011-ben mind egyik visegrádi országban emelkedett a munkanélküliek aránya.) Európa négy sarkában a legmagasabb a munkanélküliség, Spanyolországban, Írországban és a balti államokban, meg Görögországban. Ezekhez csatlakozik Közép-Európából Szlovákia is.

3. ábra. Munkanélküliségi ráta
 Diagram 3. Unemployment rate

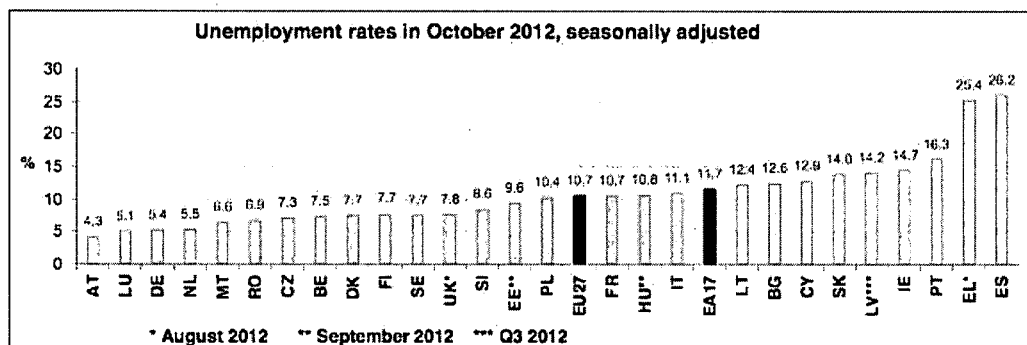
Forrás: Eurostat

A munkanélküliség kérdése tulajdonképpen önállóan vizsgálandó téma lenne. Akár az USA-t, akár Európát nézzük, látható, hogy a fejlett világban egyszerűen nincs szükség annyi munkaerőre, mint amennyi foglalkoztatást keres. A gazdasági növekedés, ha meglódult is az elmúlt években, a foglalkoztatottságot alig emelte. Sokan, sokféleképpen elemezték a kérdést. Nyilvánvaló, hogy valamifajta nemzetközi átlaghoz képest a fejlett országok életszínvonala, bérigénye jóval magasabb, míg az ázsiai és egyéb felzárkózó országok alacsonyabb béreikkel versenyképesek a globális piacon. Mi is csak azért vagyunk még befektetési célpont – ha szerényebb mértékben is, mint korábban – a gépiparban például, mert béreink a nyugati béreknek negyede, ötöde. A munkaerő felkészültsége viszont még közel azonos. Tehát korszerű technikával párosítva, megéri még az óriás cégeknek nálunk termeltetni. Az USA-ban a problémára Rajan mutatott rá.⁴ Amerikában nagyon elszakadnak a képzett és félig képzett munkavállalók a lehetőségeket tekintve. Mivel már egy betanított munkával is lehet megélhetést biztosítani, sokan nem folytatják megkezdett tanulmányaikat, amelyek egyébként igen költségesek. Aki jó diplomát szerez, s sikerül jól elhelyezkednie, nagyon szép fizetéseket mondhat magáénak, mert viszonylag kevés az ilyen munkavállaló. Ha többen lennének, kisebb lenne a rés az elit fizetése és az átlagfizetés között. Így elképesztően nagy. A szegényebb rétegekből származó polgároknak egyre nehezebb kitörni alacsony fizetésű kategóriájukból. Eppen ezért a chicagói professzor – elég meglepő módon – az állam fokozottabb szerepvállalását szorgalmazza. Annyit mi is elmondhatunk, hogy nálunk sem túl szerencsés az állam szerepvállalásának csökkentése a válságra való hivatkozással, éppen a humántőke újratermelésében, az egészségügy, oktatásügy terén, hiszen a humántőke versenyképességének ez az alapja. De elég nyilvánvaló,

hogy az alacsony bérjövödelmek miatt a belső piac szűkössége bizonyos értelemben növekedési, és így foglalkoztatási korlátot is jelent.

4. ábra. Munkanélküliségi ráta 2012 októberében, szezonálisan kiigazított adatokból

Diagram 4 Unemployment rate in October 2012, seasonally adjusted

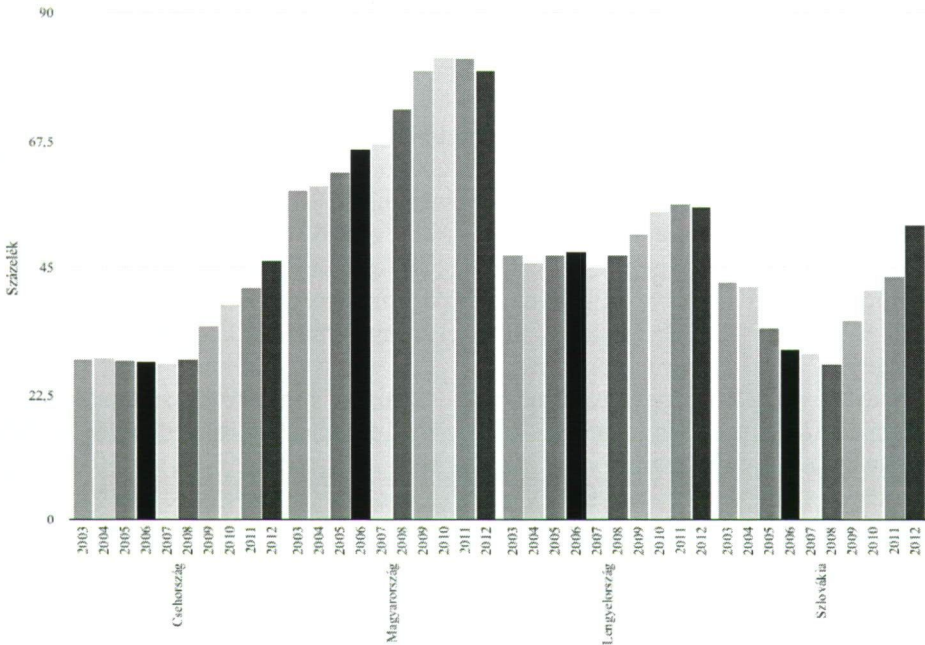
Forrás: Eurostat newsrelease – euroindicators (2012), 170/2012. 1. old.

Európában ugyancsak növekvő a munkanélküliség. Átlagosan 11–12% körüli, a mi jócskán fölötte van az USA 7,9 és Japán 4,2%-os adatának. Ebben igen komoly szerepe van az importdömpingnek, ami a dinamikusan fejlődő felzárkózó országokból jön, s annak is, hogy a közpénzekből való keresletbővítés lehetőségei egyre inkább beszűkülnek a kevésbé versenyképes gazdaságokban. Ami azonban a leginkább megdöbbentő, az a fiatalok munkanélkülisége: 24% az EU 27-ekben! Görögország kilátástalanságát jól mutatja, hogy itt a fiatalok munkanélkülisége meghaladja az 50%-ot, eléri csaknem az 57%!

5. Az eladósodás

Ahogy azt a keynesiánus közgazdasági filozófia diktálja, a válság ellen fel kell lépni a kiadások megnövelésével. Így az EU országai is költekezni kezdtek a válság hatásainak enyhítésére. De már az induló állami újraelosztás színvonala is magas volt Európában! Az a jóléti állam-modell, amelyet ezek az országok követtek, jelentős kiadásokkal járt, s ahhoz megfelelő bevételekkel kellett számolnia. Az elvonások viszont nyilván rontják a versenyképességet, nem csoda, hogy a bevételi oldalon a növelést óvatosabban szorgalmazták a politikusok. A bevételek arányszáma a GDP-hez viszonyítva nagyjából stabil volt, 45% a vizsgált időszakban. 2003 után a kiadási oldal fokozatosan mérséklésére törekedtek, hogy javítsák hiány-mutatóikat. Igyekeztek a kiadásokat a GDP növekedési üteme alatt tartani. Ezt csak a válság bekövetkezése akasztotta meg. Ekkor az EU országai mind költekezésbe fogtak, hogy mérsékeljék a visszaesést. 2010-ben és 2011-ben azonban már ismét visszafogások tapasztalhatók a kiadásokban.

5. ábra. A központi kormányzat bruttó adóssága a GDP százalékában – éves adatok
Diagram 5. General government gross debt in % of GDP – annual data

Forrás: Eurostat

A visegrádi országok közül a csehek adatai csaknem egybeesnek az EU-átlaggal. A szlovák adatoknál a kiadások visszafogása 2002 és 2007 között igen drasztikus, 10%-pontos csökkenést mutat 35%-ra. A lengyeleknél 2007-ig a bevételek növekednek, aztán csökkenés tapasztalható, a kiadások viszont 45% alatt maradnak, de 2007–2010 között inkább növekedés jellemzi őket. Mondhatjuk, módjuk volt a kereslet-élénkítő megoldások alkalmazására. A magyar adatokról megállapíthatjuk, hogy az újraelosztás aránya minden más európai országénál s így visegrádi partnereinknél is 5% ponttal magasabb, 50% körüli a kiadások aránya. A bevételi oldal az első négy évben 42%, azt követően a 45% körül ingadozik. Más szóval, *hatalmas hiányok* mutatkoznak a költségvetésben. Ilyen hiányok aztán gyorsan felhizlalják az államadósságot, amivel újabb maastrichti mutatószámra, az államadósság/GDP arányba ütközünk. A 2010-ben kormányra került erők a magánnyugdíjpénztárak megszüntetésekor a költségvetési hiányok foltozására is igénybe vettek eszközöket. Nyilvánvaló azonban, hogy ezek nem megismételhető, egyedi tételek. Ezért is van, hogy nem fogadja el Brüsszel, mint az egyensúly-teremtés tartós eszközét. Egyébként a magyar magánnyugdíj-pénztár megszüntetés jelentősége nem is ebben van, hanem abban, hogy az elkövetkezendő évtizedben nem növeli az amúgy is kritikus hiányt. (Igaz természetesen, hogy a későbbi kifizetések idejében sem jelent majd csökkentő tényezőt az államháztartásnak. Ez tény. De sajnos, az „öt percet a víz alatt” nem bírja ki az államháztartás, vagyis, e kritikus évek többletkiadásait, amelyek a II pillér miatt keletkeztek s keletkeznének még jó ideig.)

A költségvetések hiányait mérsékelendő, a visegrádi országok mindegyike lépett az intézményfejlesztés terén. Csehországban új költségvetési információs rendszert vezettek be, s felállították a költségvetési tanácsot. Lengyelországban új költségvetési törvényt léptettek életbe, amely 2016-ra 50% alá akarja vinni a z államadósságot. 2011 után megtiltotta a

deficitet a helyi önkormányzatoknál, megnövelte a tervezés horizontját háromról négy évre, és deficitcsökkentést célzó intézkedéseket léptetett életbe. Szlovákia is felállította a költségvetési tanácsot, csakúgy, mint Magyarország, bár itt a 2010-es kormány kissé átalakította státusát és csökkentette eszköztárát. Magyarország 2011-ben stabilitási törvényt fogadott el, de a hiánycélok viszonylag sűrűn módosításra kerültek, így a törvény hitelessége nem tűnik elég erősnek.

Magyarország azonban az egyensúly megteremtésére nem csupán a kiadások visszafogásával, hanem *új bevételek generálásával* is törekedett. Ezek az elvonások szándékuk szerint azokat a cégeket terhelik, amelyek azt elviselni jobban képesek, mint a lakosság. A bank- és szektoradók bevezetésük óta vita tárgyát képezik az Unióban. Látható, hogy a magyar gyakorlat céljaiban nem, csak eszközeiben tér el a legutóbbi években az integrációs országok gyakorlatától. Mivel súlyos érdeksérelmekkel jár, ezért nagy ellenállást vált ki az érintettek közül, s ezt az érintettek sikerrel transzformálják különböző kifogásokkal Brüsszel felé.

Ugyanakkor, meg kell jegyeznünk, hogy az EU maga is számos szokatlan lépést bevett az elmúlt időben, az egyes országok fenyegető államcsődjének elkerülésére (lásd a ciprusi bankadót).

6. Adópolitika

A bevételt meghatározó adópolitikára általánosságban az a jellemző a V4-ek-nél, hogy mindenütt bekövetkezett az ÁFA-típusú forgalmi adók emelése. Általánosságban egy százalékponttal nőtt az adóterhelés. Kivéve Magyarországot, ahol ez két pontot is elért. Itt a fogyasztási adókat (alkohol stb.) is emelték. Az időszak alatt Magyarországon ellentétes előjelű adópolitikai lépések váltogatták egymást, de végső eredmény a termékadók jelentős növekedése lett.

Ami a béradókat illeti, a 2000-es évek elején csökkenés, majd enyhe növekedés volt jellemző, 37%-os szint körüli terheléssel. Csehországban tartósan 40% körül volt ez a teher, majd a válság beköszöntével csökkenés következik be, az EU-s átlag szintjére. A lengyel gazdaságban voltak legalacsonyabbak a béradók. Az időszak elején egy viszonylag alacsony szintről 35%-ra emelkedtek. A válság alkalmával viszont lecsökkentek, s 2010-ben 30%-os értéket mutattak. Szlovákia képe más. Itt 2002–2006-ig folyamatosan csökkentették a béradókat, ami 5%-pontos esést jelentett. Ekkor ismét emelkedés következik, majd 2009-ben újra csökkentés. 2012-ben a szlovák parlament eltörli az egykulcsos adót, azzal az indoklással, hogy szociálisan kedvezőtlen hatású. Magyarország 42%-os értékről indul, ami messze meghaladja mind az EU, mind a többi visegrádi ország adatát. 2009-ben és 2010-ben csökkenés indul meg (3%pont), de még így is a mi értékünk volt a legmagasabb a régióban. (Az EU statisztika adatai azonban még nem tükrözik a bevezetett 16%-os egységes személyi jövedelemadó hatásait.) Pillanatnyi állásunk nyilván javul az összehasonlításban. Ez a lépés a 2010-ben hatalomra került erők azon törekvését tükrözi, hogy maradjon ott a lakosnál jelentősebb vásárlóerő. Ez költségek formájában segítse a növekedést, megtakarításként meg a gazdasághoz szükséges tőkefelhalmozást, vagy állampapír-vásárlással a külföldi forrásoktól való függetlenedést. Az utóbbi törekvések mutatnak bizonyos eredményt. Mivel a megtakarítás a magasabb jövedelműeket kedvezőbben érinti, kérdés, hogy mi lett a magtakarítások sorsa. Nagy valószínűséggel sokan kifizették belőle svájci frankos lakáshitelüket, azaz, a megtakarítás rögtön kiáramlott a gazdaságból, de ennek egyéb csatornáit is lehettek. A gazdaság élénkítésével kapcsolatos várakozás mindenestre hiú reménynek bizonyult – legalább is, rövid távon. Volt olyan visszajelzés is, hogy ez a jobb helyzetben lévőknek kedvezőbb. A szlovák példa mindenestre elgondolkodtató.

7. TB járulékok alakulása

A termékadók és a személyi jövedelemadók elemzésénél az adóalapra vetített terhelést hasonlítottuk össze. Most ismét a GDP-hez viszonyítva, nézzük meg a társadalombiztosítási kiadások súlyát az államháztartási kiadások között!

Ami a visegrádi országokat illeti, nem hazánkban a legmagasabb az újraelosztás szintje, hanem a Cseh Köztársaságban. Itt az adatok nagyjából az EU országok mértékével egyeznek meg, 15% körül van a mutató. A szlovák adat az évtized eleji 15%-ról 12,5% körüli értékre csökkent. Jelenleg a legalacsonyabb értéket a lengyel gazdaság produkálja a négy visegrádi ország közül. Ebben nyilván szerepe van annak, hogy a lengyel GDP nem esett vissza, szemben a többi országgal, s így a viszonyszám kedvezőbb. Mi a szlovák szint fölött vagyunk kicsivel, de adataink hektikusak.

Az EU adatai szerint a vizsgált időszakban szerény kísérletek történtek a TB járulékok csökkentésére, de 2008 után újra kissé emelkedett a GDP-hez viszonyított arány, s jóval 15% fölött „bennragadt”, vagyis e szinten stagnál. Ez a legkevésbé sem csoda, hiszen az európai társadalom elöregszik. Mind komolyabb terhet jelent a munkaképes korúak számára az inaktív idős korosztály eltartása. (Sajnálatos tény, hogy a munkaképes korúak a gyermekekre költendő kiadáson „takarékoskodnak”, s egyre kevesebb gyereket vállalnak. Bizonyos mértékig a foglalkoztatottság alakulásából is érthető a családok – szülőpárok – elbizonytalanodása. Maga a család intézménye is inog, a munkahelyek instabilak, s a fiatalok munkanélküliség korábbiakban említett magas aránya felveti a kérdést: mire is vállaljunk gyereket? Van-e rá a társadalomnak szüksége? Pedig ez a jövőbeni problémákat csak négyzetre emeli majd.)

Nyilván nem lehet a V4-ek esetében sem elvonatkoztatni a demográfiai hatásoktól. Közismert, hogy a volt szocialista országokban a rendszerváltozás után drasztikusan csökkent a fertilitási ráta, alacsonyabb ez az érték, mint Dél-Európában, pedig ott is roppant kedvezőtlen a mutató. Gyorsul a társadalom elöregedése. A munkahelyi kilátások alakulását ugyancsak láttuk. S mindehhez jött a nemzetközi pénzügyi válság által generált gazdasági visszaesés. Demokratikus államok mégis kötelesek valamiképpen gondoskodni idős polgáraikról, akik erre hosszú időszak járulékfizetésével jogot szereztek. Ezért nehezen csökkenthető a társadalombiztosítási kiadások mértéke, még válság estén is. Noha a kormányzatok erős kísértést éreznek, hogy a munkahelyek megőrzése érdekében a bérekre rakódó járulékokat csökkentsék, versenyképesebbé téve ezzel vállalkozóikat, a nyugdíjjáradékok elvonását mégse kockáztathatják. Természetesen, bizonyos parametrikus reformlépésekkel igyekeznek a jogosultság korlátozását elérni (rokkantság felülvizsgálata, nyugdíjkorhatár kitolása), de teljes megoldást ez a demográfiai problémára nem ad.

8. Monetáris eszközök a válságkezelésben

A teljes konvertibilitás idején a monetáris- és devizapolitika nem különíthető el egymástól. A kamatváltozások egyszerre hatnak az inflációra és a tőke mozgásra. Így a jegybankok azon feladata, hogy a külső és belső egyensúlyra ügyeljenek, nem választható el, azonos eszközökkel érendő el. Amikor a jegybank az infláció elleni harcban emeli a kamatokat, számíthatnia kell arra, hogy ezzel adott esetben tőkét vonz be az országba, ezzel erősíti a valutát, ami nem biztos, hogy az exportnak és így a gazdasági növekedésnek jót tesz.

Monetáris politikáról a V4-ek közül a saját nemzeti valutával rendelkező országoknál beszélhetünk, Szlovákia ezt euro-tagságával ráruházta az ECB-re.

A V4-ek árfolyam-politikájukban, csakúgy, mint az ECB, az inflációs célkövetés rendszerét alkalmazzák. Hazánk gyakorlatában korábban ez adott időpontra meghatározva,

+/- 1%-os sávon belüli értéket jelentett. 2007 óta viszont az inflációnak nemcsak átlagban, de minden hónapban meg kellett (vagy kellett volna) felelnie a kitűzött célnak, ami 3% volt. A feltételes mód nagyon is indokolt, hiszen a tényadatok legfeljebb csak időnként, pillanatszerűen estek egybe a célkitűzéssel. Az infláció rendszeresen a 3%-os érték fölött ingadozott. 2007 és 2011 között kétszer érintette a célegyenest. A lengyel jegybank 1999 óta alkalmazza a direkt inflációs célkövetés rendszerét, 2004 óta 2,5%-ot tűz maga elé, +/- 1%-os ingadozással. A cseh jegybanknál 1997 óta alkalmazzák a módszert, 2007 óta 1%-os kilengési határokkal. 2010 óta ez a célérték 2%.

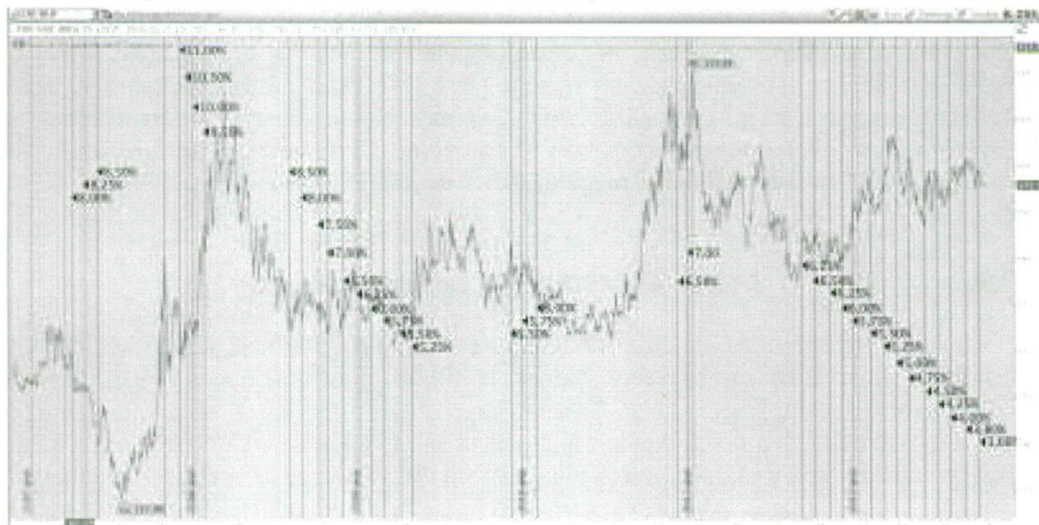
Az euroövezet országai az inflációs adatok tekintetében határozottan tartották magukat a kitűzött inflációs célokhoz, az csekély kilengéssel a 2% körül alakult. A válság beköszöntése után ez az érték 3% fölé ugrott. 2009-re 0 százalék közelébe esett az árszínvonal-emelkedés, már-már deflációval fenyegetve. A következő évben azonban ismét emelkedést tapasztalunk, 2011-re ismét alulról közelíti a 3%-ot. A visegrádi országokban nagyobb a szórás. Cseh Köztársaságban 2008-ban ugrott meg az áremelkedés/6%, ezt követően 2009-től az eurozónával együtt mozog. Szlovákiában 2008-ban 4% közelében van az éves átlag, bár a kitűzött cél 25 lett volna. Ezt követően nagyjából az eurozónát követi, de 2010-ben hirtelen megugrás tapasztalható. Lengyelországban látjuk a legkiszámíthatóbb inflációalakulást. A pénzügyi zavarok idején itt is van egy megugrás, majd mérséklődik az ütem. 2011-ben itt is 4% közeli az adat. Hazánk pont a válságot megelőzően produkálta a legnagyobb inflációt, így ezzel a ténnyel is küzdeni kellett a válság kitörésekor. 2008–2009 az infláció mérséklődésének jegyében telt el, s mi is a 4% körüli szintre értünk el.

Az önálló monetáris politikával rendelkező országokba a monetáris politika legfőbb eszköze a monetáris tanácsok kezében lévő kamatdöntés.

Hazánkban és Cseh Köztársaságban a két hetes kötvény kamatát tekintik irányadónak, lengyeleknél az egy hetes kötvényt, a szlovákoknál az Euro-csatlakozás előtt a diszkontrátát tekintették mérvadónak.

6. ábra. EUR/HUF árfolyam és a jegybanki alapkamatláb alakulása

Diagram 6. EUR/HUF current rate of exchange and central bank interest rate

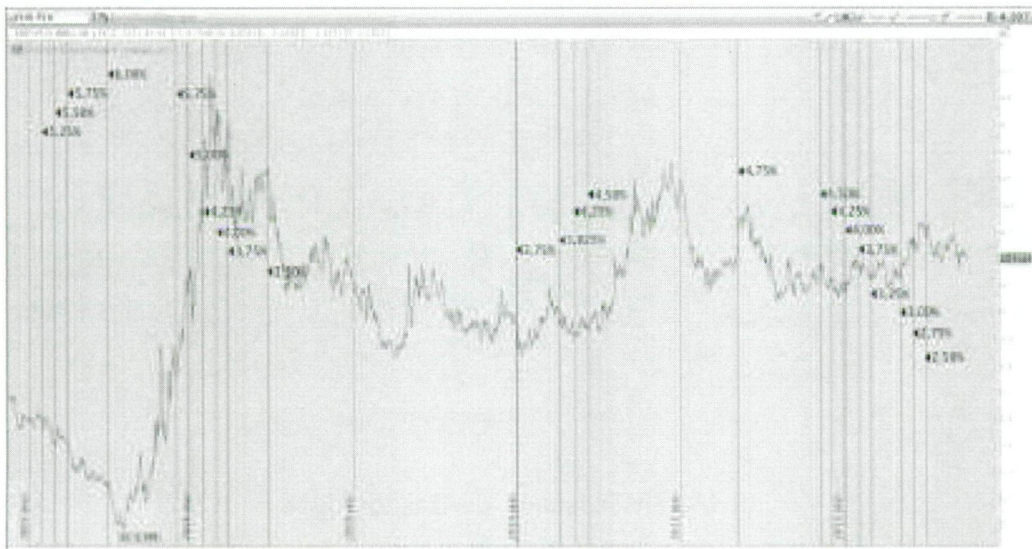

Forrás: Thinkorswim

A cseh kamatalakulás hasonlít a leginkább az euro országokéra, Lengyelországot végig ennél magasabb kamatszint jellemzi. Hazánk értékei viszont kiugróan magasak. Ebben szerepe van a 2003-as jelentős kamatemelésnek, amit az árfolyamsáv alsó határára csúszás miatt eszközölt annak idején a Jegybank. A magyar Jegybank általában is igen aktívan alkalmazza a kamatváltozásokat, a vizsgált időszakban 28 alkalommal módosított. A többi országban erre fele annyszor került sor.

7. ábra. EUR/PLN árfolyam és a jegybanki alapkamatláb alakulása

Diagram 7. EUR/PLN current rate of exchange and central bank interest rate

Forrás: Thinkorswim

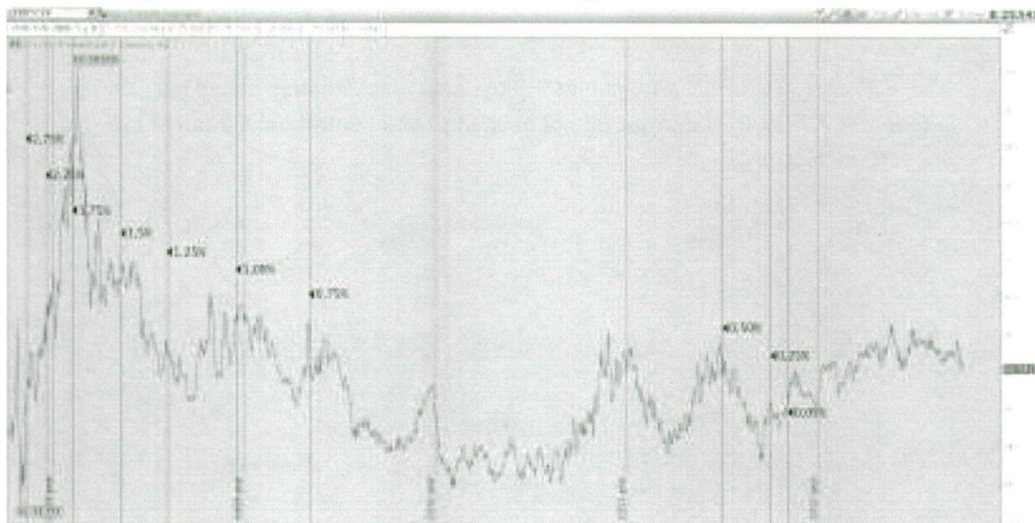
A pénzügyi válság kitörésekor a magyar Ft/euro *árfolyam* nagyot zuhant (250-ről 280 Ft/euro szintre), amire drasztikus, 3%-os emeléssel válaszolt a Jegybank, de a tőkeáramlást nem fordította felénk. A gazdaságot fékező hatás azonban érzékelhető volt. Próbálkoztak lassú kamatcsökkentéssel, de csak rontott az adott pillanatban a helyzeten. Így a válság alatt az árfolyamszint a 314 Ft/euro szintet is ostromolta, noha nyélbe ütött a kormány egy gyors IMF megállapodást. Utóbbi jelentős megszorításokkal járt. A pénzügyi piacok megnyugvásával folytatódott a kamatcsökkentés, 5%-ot fölülről közelítő szintre. Az új kormány intézkedései között az IMF szerződés felmondása is szerepelt, mivel az intézmény feltétellességét túl szigorúnak találta. 2011-ben újabb Ft gyengülés következett be, de a Jegybank – tanulván a 2008-as tapasztalatokból – ezúttal nem nyúlt a drasztikus kamatemeléshez. Végül is a piaci finanszírozás biztosítható volt, de az IMF-fel hosszasan elhúzódó tárgyalások folytak egy újabb biztonsági háló szerződés megkötéséről, amire végül is nem került sor. Az árfolyam szint azóta is a 300 Ft/euro körül ingadozik. Mindennek a legnagyobb problémáját a lakossági deviza-eladósodás által kiváltott probléma jelenti.

Ami a cseh és lengyel folyamatokat illeti, a 2008–2009 közötti időszakban a 2009 júniusig erősödő árfolyam mindenütt egyszerre váltott át gyengülésbe a lengyel zlotynál több, mint 50%-os esést okozva. A jegybanki vezetőkön mégsem lett úrrá a pánik, s ezen árfolyamhatások ellenére is – szemben a magyar reagálással – mertek a kamatcsökkenés eszközhöz nyúlni. A lengyelek 2010-ben nyúltak a kamatemelés eszközhöz, de a zloty tovább gyengült, majd 2012 közepén látszott megnyugodni. A cseh kamatpolitika a válság óta egyenletes csökkenéssel egészen a 0 közelébe jutott (0,05%). Az árfolyam azonban

viszonylag stabil, a 2008-as szint körül inog. Kérdés azonban, hogy a rendkívül alacsony kamatszintnek nem lesz-e eszköz-buborék növelő hatása?

8. ábra. EUR/CZK árfolyam és a jegybanki alapkamatláb alakulása

Diagram 8. EUR/CZK current rate of exchange and central bank interest rate

Forrás: Thinkorswim

9. Magánadósságok, devizaadósságok

Az árfolyamok ingadozásánál, a valuták leértékelődésénél utaltunk a devizaadósságok alakulásának problémájára. Utolsó elemzési témakörként tekintünk át a magánadósságok, s ezen belül a devizaadósságok alakulását!

A hitel a gazdaság mozgatórugója. A magánszektor adósságába a lakosság, a vállalatok és az őket kiszolgáló nonprofit intézmények adósságát számolja bele az Eurostat.

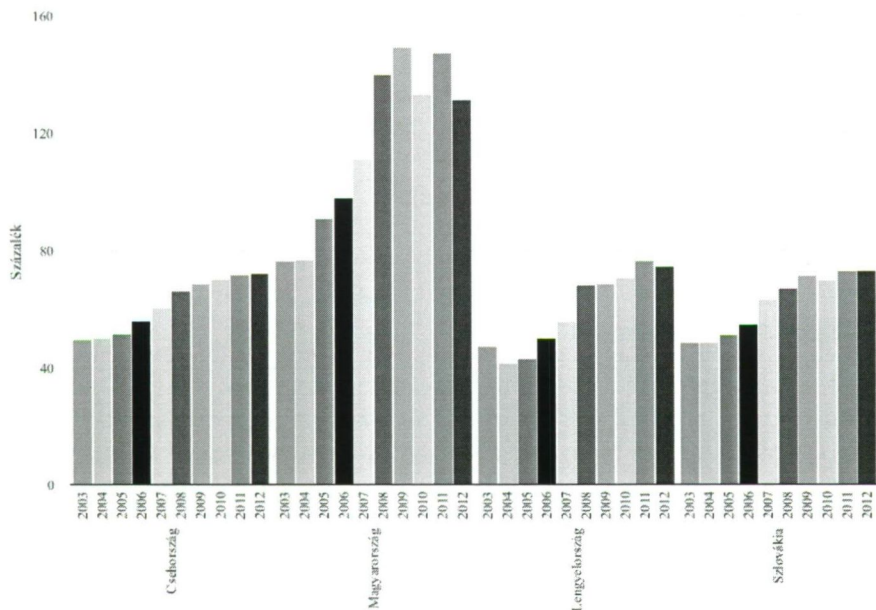
A V4 országok sorából ismét Magyarország lóg ki, eltérő adataival. A visegrádi országokban az elmúlt évtized első részében 50% körül volt a magánadósságok mértéke a GDP-hez viszonyítva. 2003–2005 között még enyhén csökken is. Az évtized második felében megindul az emelkedés, és 75%-ig megy nagyjából fel. Ezzel szemben Magyarország már eleve kissé magasabb szintről indul, és 150%-ra (!) szalad fel az érték. Ugyanakkor, ezt nem követi a makromutatók javulása, sem a növekedés, sem a foglalkoztatás terén. Ebből nagyjából kitűnik, hogy a magyar gazdaság nem termelési célra vett igénybe hiteleket, hanem alapvetően fogyasztási célra (beleértve az adósságtörlesztést is). A vállalatok hitelei, amelyek megháromszorozódtak a válság kirobbanásáig, nyilván részben az árfolyamváltozások következménye, hiszen a devizahitelek aránya 50%-ról 60%-ra nőtt ezen időszak alatt. Az árfolyamok hektikus alakulását viszont korábban láttuk.

Ami a lakosság hiteleit illeti, hasonló a helyzet. Magyarországon az állami lakástámogatás, melynek célja a szociális helyzet javításán túl a gazdaság felpörgetése volt, a szociálliberális koalíció 2002-es győzelme után nagyjából megszűnt. Ebbe a vákuumba hatoltak be a profitorientált bankok, s devizaforrásokra alapozva, olcsó hiteleket kínáltak, de lényegében deviza-klauzulával. Ezek a hitelek a válság kitörése után, amikor a forint viharosan veszített értékéből, rendkívül megrágultak. Az adósok egy része nem tudta fizetni, s óriási társadalmi probléma nehezedett az újonnan megválasztott kormányzat vállára. A

veszteség egy részét a finanszírozókra hárítva, jogszabályilag lehetővé tették az előtörlesztést. Ez felszippantotta a lakosság módosabb részének megtakarításait, de még mindig él a probléma az adósok jelentős részénél, akik vergődnek az adósságcspadában.

9. ábra. A magánszektor adósság állománya a GDP százalékában – összesített – éves adatok

Diagram 9. Private debt in % of GDP – consolidated – annual data

Forrás: Eurostat

Volt-e a V4-eknél hasonló probléma? A devizahitelek aránya a lengyel gazdaságban volt még jelentős. Ott az évtized első felében a zloty árfolyamesése tette a hitelfelvevőket kissé óvatosabbá, de 2006 táján a lengyel bankfelügyelet rendelkezést hozott, mely e hitel-felvételek lehetőségét megnehezítette (S-ajánlás), majd a válság kitörése után ezt tovább szigorította (T-ajánlás). A magyar szabályozás ezt elmulasztotta, és a magas magyar kamatszintek az utolsó pillanatig kedvezőbbé tették a devizahitel-felvételt. Védekezni piaci alapon egy árfolyam-biztosítási alap képzésével lehetett volna,⁵ de ezt a finanszírozók elmulasztották, s a magyar szabályozás is tétlenkedett. Mindez ismét csak társországainkhoz képest sokkal kevésbé hatékony gazdaság- és pénzügypolitikákra utal, aminek az eredménye lett súlyos lecsúszásunk az EU-tagországok rangsorában.⁶

Kevésbé vigasztal, hogy a világban másutt is vannak hasonló problémák a magánadósságok növekedésével. Az Egyesült Államokban kiobbant válság alapja is a lakás-beruházások állami ösztönzése volt, a gazdaságélénkítés céljából.⁷ Ez is olyan rétegekre terjedt ki, amelyek a gazdasági helyzet változásával képtelenek voltak fizetni adósságaikat. Az amerikai pénzügyi innovációk a problémát elrejtették, felfokozták, ez vezetett a likviditási válsághoz. Ami aztán súlyos nemzetközi gazdasági válsággá nőtte ki magát. Csakhogy az Egyesült Államok nem az EU tagja, ahol a maastrichti kritériumokat be kell tartani. Az USA államadósságának drasztikus növelésével képes volt a pénzügyi szektort kimenteni, s átmenetileg elkerülni gazdaságában a súlyosabb válság kialakulását. Csakhogy a magyar valuta nem a világvaluta, a mi államadósságunk refinanszírozása nehezebb és drágább, s állományunk már korábban is magasabb volt arányát tekintve az amerikaiénál.⁸

Talán alkalmas hasonlat Kornai koraszülött jóléti állama a helyzetre. Ahogy az amerikai elnökök a befektetéseket a lakásberuházások felé terelték, hosszú távra előre hozva a hitelrendszerrel a lakosság megtakarítását, úgy ösztönözték nálunk is a folyamatokat ilyen irányba. Csakhogy a negyede-ötöde bérű magyar lakosság még sérülékenyebb, érzékenyebb a külső finanszírozási feltételek változására. Bizony, koraszülött kívánság a saját tulajdonú otthon. Nagy teher az ennek érdekében felvállalt adósság, különösen devizában. Most befagyott a nemzet megtakarításának jelentős része ezekbe a beruházásokba. S fél Magyarország tele van „Eladó lakás” plakátokkal. Ráadásul, sokszor olyan helyeken, ahonnan eltelepült, vagy meg se született a fiatal generáció. A megtakarítás így értékét veszti. Valaki, esetleg külföldi befektető, jól jár vele. Mi meg megint kezdhetjük a tőkeakkumulációt újra...

Összegezés

A visegrádi négyek mindegyike a kommunista örökség feldolgozásával kezdte a rendszerváltozást. Ezt kezdetben Magyarország igen sikeresen végezte, noha rajta volt a másik három országénál súlyosabb adósságteher. (A lengyelek kaptak könnyítést, a cseheknek, szlovákoknak nem volt túl magas államadósságuk.) A privatizáció némileg csökkentette, de a követett gazdaságpolitika az államadósságokat újratermelte. Ehhez jött még a lakosság súlyos eladósodása is, ráadásul külső forrásból, és gyakorlatilag gazdaságilag nem produktív célokra. Így alakult, hogy Magyarország a visegrádi négyek közül az utolsó helyre sorolódott teljesítményét tekintve. A válság ezért különösen nehéz helyzetben érte, se fiskális, se monetáris politikájával nem tudta azt igazán enyhíteni.

JEGYZETEK

1. Patai Mihály, a Pénzügykutató Intézet munkatársa készített e tárgyban a hetvenes évek végén egy dolgozatot. Amikor Jurij Andropov – főtítkári kinevezése előtt Magyarországon járt –, név szerint és téma szerint megtiltotta, hogy a Pénzügykutatóban e témában tovább folytassanak kutatásokat.
2. Ezt nálunk a SZDSZ nevében Tardos Márton képviselte. Nálunk azonban a kárpótlási jegyek segítségével megvalósuló részleges privatizáció ment végbe.
3. Nógrádi Tamás (2013): A visegrádi országok válságra adott válasza. Kézirat.
4. Rajan, Raghuram (2010): Fault Lines. Touchstone Books. Princeton.
5. Asztalos László (2013): A devizahitelek gazdaságot erősítő kezelése. Heller Farkas Füzetek.
6. Hudecz András (2012): Párhuzamos történetek. A devizahitelezés Magyarországon, Lengyelországban és Romániában. Közgazdasági Szemle. 2012/4. szám. 349–411. old.
7. Rajan, Raghuram (2010): i. m.
8. Botos Katalin (2013): Törésvonalak – a válság mélyebb gyökerei. Magyar Szemle. 2013/3–4. szám.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Asztalos László (2013): A devizahitelek gazdaságot erősítő kezelése. Heller Farkas Füzetek.
 Botos Katalin (2013): Törésvonalak – a válság mélyebb gyökerei. Magyar Szemle. 2013/3–4. szám.
 Hudecz András (2012): Párhuzamos történetek. A devizahitelezés Magyarországon, Lengyelországban és Romániában. Közgazdasági Szemle. 2012/4. szám. 349–411. old.
 Nógrádi Tamás (2013): A visegrádi országok válságra adott válasza. Kézirat.
 Rajan, Raghuram (2010): Fault Lines. Touchstone Books. Princeton.

BÁCSNÉ BÁBA ÉVA*

SPORTSZERVEZETEK MŰKÖDÉSI KERETEINEK VÁLTOZÁSA

CHANGES IN THE OPERATING FRAMEWORKS OF SPORTS ORGANIZATIONS

ABSTRACT

Sports organizations are entities conventionally based on civil, non-governmental initiatives, and operating in non-profit legal forms. Concurrently with the strengthening business characteristics of sports, for-profit companies started to spread in increasing numbers. Currently, in Hungary sports organizations can be operated in the form of sports associations, business entities and public-benefit foundations for special purposes.

The operating frameworks of sports organizations are currently defined in legal regulations. Business entities belong to the scope of the Act on Business Associations and other business-related legislation, whereas sports associations are subject to the Civil Act and the Civil Code. Obviously, the operation of sports organizations is also strongly influenced by the Sports Act. In consequence, it can be ascertained that the operation of sports organizations today is fairly strictly regulated.

This publication has been written to describe the regulations relating to the organizations of the sports associations still constituting the majority of sports organizations, from the beginnings until the evolution of today's system.

1. Bevezetés

A sportszervezetek hagyományosan civil kezdeményezésen alapuló, mai kifejezéssel élve, nonprofit formában működő szerveződések. Már a kezdetektől, amikor a sport tevékenység szervezeti kereteinek formálódása megindult az egyletesedés tanúi lehetünk. Tanulmányomban végig követem az egyesületi forma kialakulását, magyarországi megjelenését, szabályozási kereteinek változását a polgári korszakban, a centralizált pártutasításos rendszerben és a rendszerváltást követően.

A sport az emberi élet meghatározó tényezője: egyéni szinten sporttevékenységünkől függ életminőségünk, egészségünk megőrzése; társadalmilag is jelentős, hiszen közösségformáló, társadalmi értékeket közvetítő közeg. Emellett mára a sporttevékenység egyre szorosabb kapcsolatba kerül az üzleti szférával, profittermelő képessége bebizonyosodott, így a sport a gazdaság dinamikusan fejlődő, húzó szektorává válhat.

A sport üzleti jellegének erősödésével megjelentek, majd egyre nagyobb tért hódítottak a profitorientált társaságok. Jelenleg hazánkban sportszervezet működhet sportegyesületi, vagy gazdasági társasági, illetve speciális területen közhasznú alapítvány formájában is.

A sportszervezetek működési kereteit jogszabályok határozzák meg. A gazdasági társaságok a Cégtörvény, gazdasági törvény, a sportegyesületek a Civil törvény, illetve a Polgári Törvénykönyv hatálya alá tartoznak. Természetesen a sportszervezetek működését a Sporttörvény is komolyan meghatározza. Ezek alapján megállapítható, hogy a sportszervezetek mai működése meglehetősen leszabályozott.

* Dr. Bácsné dr. Bába Éva PhD., adjunktus, Debreceni Egyetem Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar.

Cikkemben arra vállalkozok, hogy röviden bemutatom a sportszervezetek jelenleg még döntő hányadát képező sportegyesületek szervezeti szabályozását a kezdetektől a mai rendszer kiépüléséig.

2. A kezdetek

A sport társas tevékenység, ezért a benne részt vevők természetes cselekvése, hogy igényeik kielégítésére, céljaik elérésére szervezeteket hoznak létre. Történetileg a modern sportszervezetek kialakulásában az angol klubok meghatározó szerepet játszottak.¹

Az újkor hajnalán a polgárosodó arisztokraták és az arisztokrata szokásokat felvevő gazdag polgárság „gentleman” sportja teremtette meg a feltételeket a sporttevékenység magasabb formái számára, illetve adott alapot a későbbi rekreációs mozgalom aktív pihezésre vonatkozó elveinek érvényesülésére.² Ennek köszönhető, hogy Angliában már az 1700-as évek második felétől amatőr klubokat alapítottak, első sorban a nemesi származású tehetősebb rétegek (az első amatőr szabályok nem a sport erkölcsi tekintélyének védelmét szolgálták, mint inkább a kevésbé tehetőseket tartották így távol a klubtól). A feljegyzések szerint az első krikett-klub még 1666-ban alakult, az első curling klub 1668-ban, és az első műkorcsolyázó egyesület 1742-ben.

Az 1800-as években a sportolás szervezeti kereteinek kialakulásához a collage sport és pedagógiai eszméje az arnoldizmus hatására önkormányzat alapján szerveződő sportcsoportok, iskolai sportklubok járultak hozzá. Az angol iskolai sport terméke például az 1855-ben Sheffield-ben, a világon elsőként megalapított labdarúgó egyesület is. A XIX. században a szervezeti fejlődés meggyorsulását nagymértékben elősegítette az a tény, hogy a college-ok és az arisztokrata körök mellett a sport tért hódított a polgárság és a munkásság társadalmi egyesületeiben is (kaszinók, klubok, olvasóköri, kávéházak, munkásotthonok). Összegezve, angolszász területen (Anglia, USA, brit domíniumok), ahol a polgári átalakulás során a sportélet viszonylag önálló társadalmi szférát képezett, jórészt független társulások alapján létrejött klubok váltak az egyleti mozgalom csíráivá.

Az európai kontinensen is a XVIII. század végétől az urbanizáció és az uralkodó körökben egyre nagyobb tért hódító polgári életforma megnövelte a városi klubok, kávéházak, fürdők és látványosságok iránti érdeklődést. Divattá vált az angol példa követése, arisztokratákból és dzsentrikből zártkörű sporttevékenységgel foglalkozó egyesületek szerveződtek, amelyek nemegyszer politikai jelleget is kifejeztek. (A skandináv államokban, Itáliában, Lengyel és Magyarországon bekapcsolódtak a reformmozgalmakba és nemzeti önállósulási törekvésekbe is.)³

A városiasodás következményeként a munka utáni regenerálódásnak, a fizikai állapot megőrzésének, illetve a szabadidő tartalmas eltöltésének igénye⁴ a testkultúra iránti növekvő érdeklődésben jelent meg. A szélesedő társadalmi bázis és a sportágak differenciálódása következtében szakosztályok alakultak. Később egyes szakosztályok egyesületekké önállósodtak. A fejlődésnek ez az iránya elsősorban a tornaegyleteket, illetve azokat az országokat jellemezte, ahol a sporttevékenység jórészt a tornamozgalomból nőtt ki (Belgium, Németország, Osztrák-Magyar Monarchia és a skandináv államok).

Az egyesületi/egyleti mozgalom mind angol fennhatóságú területeken, mind a kontinensen rohamosan terjedt. Később a sportági normák összehangolása szakszövetségeket, országos, és nemzetközi irányító, koordináló szervek létrehozását is igényelte.⁵

A hagyományos sportklub-modell még ma is általános a világ sportjában, a legtöbb sportág egyesületek önkéntes társulásával szövetségeket, a nemzeti szövetségek pedig kontinentális, illetve világszövetségeket alapítanak.⁶

A helyi, mikro szintű sporttevékenység alap kerete még ma is, egyértelműen az egyesület.

3. Egyesületkutatás

Az egyesületek kutatását a történészek általában egyesülettörténetként, a jogtörténettel foglalkozók gyakran önszerveződés-történetként definiálják.

Az 1980-as években, a társadalomtörténeti szempontú egyesületkutatások kezdetén – nem függetlenül a kor politikai hangulatától – az egyesületekre, mint a modern polgári demokrácia, az individualizálódás és a polgári emancipáció első intézményeire tekintettek. A korai kutatások koncepciója szerint az egyesületek az állami intézményeket, vagy az állam intézményesültségének hiányait voltak hivatva pótolni, a nyilvánosság olyan speciális formái voltak, amelyek segítségével lehetővé vált a törvényhozást befolyásolni képes közvélemény megteremtése.

A rendszerváltáskori kutatások ezek mellett és felett az egyesületekben a polgári átalakulás hordozóit, miniatűrízált demokráciákat láttak (Brunda, Gerő, Pajkossy).⁷

Ez a magyar egyesületkutatást a némethez közelítette, amelynek alapját Habermas⁸ nyilvánosság elmélete alapoz meg, mely szerint az állam és a társadalom közé beékelődik a polgári nyilvánosság.

A magyarországi egyesületkutatás egyik első átfogó, több szempontú vizsgálatát Bösze Sándor⁹ végezte el Somogy megye dualizmuskori egyesületeinek elemzésével. Ezt a fajta leíró egyesülettörténeti megközelítést folytatta Tóth Árpád,¹⁰ aki az angol egyesületkutatási tradíciót igyekezett meghonosítani a magyar kutatásban.¹¹

Az angol egyesületkutatók Morris¹² és Clark¹³ az egyesületek és a városok közti kölcsönhatást hangsúlyozva emelik ki, hogy a polgári társadalom szerveződésekor az egyesületek lehettek az új eszmék, új értékek, a társadalmi csoportképződés új formái, és a nemzeti, a regionális és a lokális identitás hordozói.¹⁴

Az egyesületek kutatása során nem megkerülhető probléma magának az egyesületnek a definiálása, hiszen az egyesület, mint fogalom keretei mintegy kétszáz éven keresztül folyamatosan változtak. Sokan sokféle – korszakonként és tudományterületenként eltérő – definícióval és ismertetőjeggel próbálkoztak.

Elsősorban önszerveződés-történeti szempontból használható, nem csupán a reformkora, hanem egészen a II. világháborúig Tóth Árpád definíciója.¹⁵ Szerinte az egyesületet jellemzi, hogy (1) közhasznúnak tekintett célra, (2) döntően magánszemélyek (3) önkéntes, (4) anyagi áldozattal, fizetéssel (adakozással) járó, (5) intézményesült (megfogalmazott szabályokat követő) szövetkezésének köszönhetően működik, és amely felett a (6) hatóság csak felügyeleti jogkörrel rendelkezik, de maga nem hatósági intézmény.¹⁶

A sportegyesületeket a fenti aspektusok jellemzik, és olyan társadalmi szerveződések, amelyek megjelenése kapcsolódik a polgári fejlődés tendenciáihoz, a polgári életmód terjedéséhez, az urbanizációhoz, így kutatásuk illeszkedhet az önszerveződés-történeti kutatásokhoz.

4. Egyesületi szabályozás, működési keretek a polgári korszakban

Az egyesülési jog a társadalom életében való részvétel eszközének szabálya, amelynek révén az állampolgárok létrehozzák a közös tevékenységet végző, önálló jogi személyiséggel rendelkező egyesületeiket, szervezeteiket. Az egyesülési jog szabályozása történelmi koronként eltérő volt. Az egyesülési jog nevesítettem viszonylag későn jelent meg a szabadságjogok körében. Nem is törvények, hanem rendeletek szabályozták.

Az egyesületi jog a kiegyezés után a jogszokásokon alapult, amely szerint Magyarországon egyesületi szabadság állott fenn. Csupán az egyesületek jogi személyiségének elismerését hagyták jóvá, amelyet az illetékes hatóságok az alapszabályozások láttamozásával

adtak meg. Az alapszabályok láttamozását, jóváhagyását 1848-ig a Helytartótanács, majd az abszolutizmus alatt a Bécsben székelő cs. és kir. belügyminiszter végezte. Az alkotmányosság helyreállítása után az egyesületek felügyelete (és ezzel az alapszabályozások láttamozása is) a m. kir. belügyminiszter hatáskörébe került. Ettől az általános elvtől más miniszterek csupán egyes külön rendeletekkel térhettek el, a szakirányú egyesületek felett gyakorolhattak a megállapított keretek között felügyeleti és jóváhagyási jogot.¹⁷

Sportszervezetek viszonylatában az 1925 évi 3. törvénycikk szerint a „vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletileg intézkedik arról, hogy valamennyi sportág feletti főfelügyeleti jogát az Országos Testnevelési Tanács útján miként gyakorolja”.¹⁸

A későbbi rendelkezések azt mutatják, hogy a kormányzat az egyesületi élet ellenőrzését egyre fokozottabb mértékben tartotta szükségesnek, azonban 1945-ig azok között a tradicionális keretek között mozgott, amelyeket már az 1873. évi m. kir. kormány kijelölt, kimondva azt az elvet, hogy az államhatalom csupán az államérdek megóvása vagy visszaélések megátalása céljából kívánja felügyeleti jogát a társadalmi egyesülések felett gyakorolni.¹⁹

A reformkori egyesületek nemcsak elnevezésükben és célkitűzéseikben mutattak hasonlóságot nyugati mintáikkal, hanem tevékenységükben, működésükben, szervezeti életükben is. Mindegyik a saját közgyűlésén megszavazott alapszabálya szerint működött: az alapvető döntések a közgyűlésen születtek, melyen az összes tag megjelenhetett és szavazhatott; a közgyűlések közti időszakban a teendők ellátására létrehozott vezetői tisztségek rendszerét differenciáltnak és alkalmasnak mondhatjuk. A működés fenntartását az egy-egy személyi vezetők, illetve az általuk képviselt szakértelem vagy tekintély biztosították. Az egyesület jogi képviselőjét és szakszerű adminisztrációját titoknoki (esetleg különválasztva jegyzői és „ügyészi”) címmel ügyvédek látták el, a tagdíjak beszedését, megbízható kihe-lyezését és a kifizetések pontosságát általában nagykereskedők, olykor váltótörvényszéki ügyvédek végezték. Az elnök személye magas társadalmi állásával, tekintélyével járult hozzá a szervezet sikeréhez. A pártfogói tisztség megeremtése az 1840-es években több egyetnél a „magán” státusból a „nyilvánossá” válás feltételének számított, mely által el lehetett nyerni a hivatalos címtárba való bekerülés jogát és más kedvezményeket. Az egyesületek működése abban is hasonlított egymáshoz (egyben eredeti mintaképeikre is), hogy erősen építettek a nyilvánosságra mind a tagtoborzás, mind az egyesületi célt szolgáló közadakozás terén, és abban is, hogy legitimációjuk erősítésére rendszeres időközben elszámoltak tevékenységükkel (saját kiadványokban, illetve a hírlapokban).²⁰

A reformkori Pesten a testkultúra a testgyakorlást fejlesztő iskolák (vívóiskola (1832), Testgyakorló Iskola (1840)) köré szerveződött, melyek egy-egy Pestre települt „szakember” (Friedrich Ferenc vívómester, illetve Clair Ignác, a „gymnastica nyilvános tanítója”, egyúttal szintén vívómester) oktató tevékenységére épültek, és az intézmény tartós fennmaradása érdekében öltöttek egyesületi formát.²¹

A szervezett sportélet kezdeteit gróf Esterházy Miksa nevéhez köthetjük, aki 1875-ben megalapította a Magyar Atlétikai Clubot. Az első magyar sportegyesületek a Nemzeti Torna Egyletből kivált fiatalok kezdeményezésére jöttek létre. Első ízben 1885-ben a Budapesti Torna Club alakult meg, majd három évvel később létrejött a Magyar Testgyakorlók Köre is (MTK). Ezt az egyesületet olyan fiatal sportemberek alapították, akik elleneztek a kor merev tornaközpontúságát, és más sportágakat is szívesen kipróbáltak volna. Már az MTK megalakuláskor működött az atlétikai, a birkózó, a kerékpár és a súlyemelő szakosztály, később létrejött az úszó és a vívó részleg is, majd 1901-ben megkezdte működését a labdarúgó osztály is. Az első fővárosi egyesületek között tartjuk számon az Újpesti Torna Egyesület (1885) és a Ferencvárosi Torna Clubot (1899), melyek csupán nevükben őrzik a torna jelzőt. Valójában az atlétika, a birkózás, a labdarúgás és az úszás kibontakoztatásának úttörőjeként váltak ismertté a magyar sporttörténelemben.²²

A két világháború közötti korszak egyesületi szempontból talán legnagyobb hatása jogszabálya, afféle egyesületi kódex jelleggel Klebelsberg Kunó gróf belügyminiszersége alatt született. Ez az egyesületi alapszabályok általános kellékeiről szóló 77.000/1922. BM rendelet tekinthető felépítését és szerkezetét tekintve a jelenleg hatályos egyesületi törvényünk előképeként.²³ A rendelet célja az átfogó szabályozás megalkotása volt, „azoknak az általános elveknek, illetve szervezeti alaki kellékeknek az összefoglalása, amelyeket a joggyakorlat minden egyesületi alapszabálytól megkíván”.²⁴

A rendelet az alapszabály tartalmi elemeit szinte ugyanazon sorrendben és tartalommal szabályozza, mint ahogy az ma egy egyesületi alapszabálytól elvárható. Itt nyer jogszabályi rendezést az az elv, hogy az egyesületnek jogi személy is tagja lehet (ami egyébként jogszokásként már évtizedek óta létezett). A rendes közgyűlést évente egyszer össze kellett hívni, s megállapításra kerültek a kizárólagos közgyűlési hatáskörök. Minden esetben kötelező volt a számvizsgáló bizottság megalakítása. Szabályozták a fiókegyesületek alapításával kapcsolatos kérdéseket is.

5. Egyesületi szabályozás, működési keretek 1945 után

1945 és 1951 között feloszlattak több mint tízezer civil szervezetet. A feloszlattással egyidejűleg megindult egy újfajta civil szektor felépítése is. Újfajta, hiszen az egyesületek, illetve általában a civil szervezetek lényegét a sokszínű, szabadon választott cél és az autonómia adja meg. E két feltétel 1945 után pedig hiányzott, s ez a hiány a későbbiekben állandósult. A fogalmak kiüresedése valószínűleg a döntéshozóknak is feltűnt, s így jelent meg az állam és társadalom közti területet kitöltő szerveződések összefoglaló nevéként a társadalmi szervezetek kategóriája a magyar jogban és a közéletben. A szocialista rendszerben szabad utat a vadásztársaságok és sportszervezetek mellett elsősorban a munkás dal- és olvasóköri, dolgozók és azonos szakmához tartozók érdekvédelmi jellegű szervezetei kaptak.²⁵

Az egyesületekről szóló 1955. évi 18. törvény egy része az alkotmány 56. §-ában foglaltak részletes kifejtését tartalmazta az egyesületek céljáról, többi részét tekintve azonban szerkezetileg követte az ekkor hatályon kívül helyezett elődjét, a 77.000/1922. BM körrendeletet. A törvény egyesület-definíciót is adott: „Egyesület akkor jön létre, ha legalább tíz személy az egyesület megalakulását önként és együttesen elhatározza, alapszabályát írásba foglalja, ügyintéző és képviselő szerveit kirendeli és az egyesületet az annak működési köre szerint illetékes felügyelő szerv nyilvántartásba veszi.”²⁶ Nem nehéz észrevenni, hogy a jogszabály fogalma átmenetet képez a múlt és jelen között: taglétszám, önkéntesség és írott alapszabály mellett tovább létezik a közigazgatási felügyelet intézménye.

Az 1959. évi IV. törvény a Ptk.-ban rendezte az egyesületek magánjogi viszonyait. A törvény előírta, hogy az alapítás előfeltétele a főhatósági jóváhagyás. Az állami felügyeletet ágazati (minisztériumi), ügyészségi szervek láttak el. Államigazgatási döntés kellett a megszüntetésről, a vagyon állami/szövetkezeti kézbe adásáról.²⁷

A szocialista korszak erősen centralizált, sportfőhatósági, vagy pártbizottsági irányítása alatt, az ötvenes, hatvanas években úgynevezett kiemelt, 20-25 szakosztályt is foglalkoztató „mamut” egyesületek jöttek létre. Ezek az állam által támogatott sportegyesületek elég messze voltak a „társadalmiságtól”.²⁸

6. Egyesületi szabályozás, működési keretek a rendszerváltás után

A hazai jogrend demokratikus átalakulása a sportegyesületi szféra terén is alapvető változásokat hozott. Az 1989.évi II. törvény az egyesülési jogról kimondja: „A Magyar Köztársaságban az egyesülési jog alapján mindenkinek joga van a törvény által nem tiltott célra szervezeteket létrehozni, illetőleg azokhoz csatlakozni.”²⁹

A törvény Magyarországon – lényegében – először tett kísérletet az egyesülési jog egészének a regulálására. Az egyesülési törvény értelmében minden olyan tevékenység végzése céljából alapítható társadalmi szervezet, amely összhangban áll az alkotmánnyal, és amelyet törvény nem tilt. (A törvény külön nevesíti az egyesülési jog alapján létrehozható egyes alakzatokat.)³⁰ A törvény leszögezi, hogy társadalmi szervezet elsődlegesen gazdasági-vállalkozási tevékenység végzése céljából nem alapítható. A társadalmi szervezetek törvényi definíciója szerint a társadalmi szervezet olyan önkéntesen létrehozott, önkormányzattal rendelkező szervezet, amely az alapszabályban meghatározott célra alakul, nyilvántartott tagsággal rendelkezik, és céljának elérésére szervezi tagjai tevékenységét. A törvény értelmében a társadalmi szervezetek *alakításának* közös feltétele, hogy (1) legalább tíz alapító tag a szervezet megalakítását kimondja, (2) alapszabályát megállapítsa, továbbá (3) ügyintéző és képviseleti szerveit megválassza.

A törvény alapján a társadalmi szervezet elnevezés a tagsággal és szervezettel rendelkező, rendszeresen működő egyesületek gyűjtőfogalmává vált, magába foglalva az egyesület kategóriáját is. Ugyanakkor a Polgári törvénykönyv fő kategóriája továbbra is az egyesület maradt, amelynek meghatározása azonos a társadalmi szervezetnek az egyesülési törvényben szabályozott fogalmával. A Ptk. szerinti (Ptk. 61-64. §) egyesületekre irányadóak az egyesülési jogi törvény társadalmi szervezeti rendelkezései, és fordítva, az egyesülési jog alapján létrehozott valamennyi társadalmi szervezetre alkalmazni kell a Ptk.-nak az egyesületekre vonatkozó szabályait.³¹

A rendszerváltást követő években az általános közvélekedés az volt, hogy a piac, a demokratizálódás, a civil szervezetek megerősödése az állammal szemben automatikusan megteremtik a jóléti társadalom formáit és mindennapos tartalmát.³² A civil szféra megújulására, új önszerveződő közösségek létrejöttére számítottak. Ám a számok erre rácsófoltak: a sport területén a sportegyesületek száma nemhogy nőtt volna, de az 1989. évi 3052-ről 1991-re 2176-ra csökkent. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a magyar sport krónikus tökehiányban szenvedett. Ezen nem segített, sem az, hogy többször is elengedték a sportegyesületek, szövetségek többmilliárdos tartozásait, sem az állami tökeinjekciók, sem egyes sportszerető szponzorok önzetlen támogatásai. Így aztán a sportegyesületek a 90-es évektől kezdve – több-kevesebb sikerrel - maguk is megpróbálkoztak marketingtevékenységük fokozásával saját bevételeiket kialakítani, és növelni.³³ Az 1996. évi sporttörvény módosításáról szóló 1998. évi törvény már a sportszervezetek vállalkozási formában való működését is lehetővé tette.

A sportról szóló 2004. évi I. törvény értelmében a sportszervezetek körébe a sportegyesületek és a sportvállalkozások tartoznak. A sportszervezeteknek ez a két típusa alapvetően a gazdálkodási formában különbözik egymástól, ugyanakkor mindkettő célja és főtevékenysége a sporttevékenység szervezése, valamint a sporttevékenység feltételeinek megteremtése.

A sportegyesület a magyar sport hagyományos alapegysége, a versenysport, a tehetséggondozás, az utánpótlás-nevelés és a szabadidősport műhelye, amely a sportvállalkozások terjedése mellett is a sporttevékenység kifejtésének leggyakoribb szervezeti keretét jelenti. A szervezett szabadidősport és az amatőr sport alapvetően sportegyesületi keretekben zajlik, de az egyesületek a versenysportban és az élsportban is fontos szerepet játszanak.³⁴

A sport mind egyéni, mind társadalmi, sőt mára már gazdasági szempontból is életünk egyik meghatározó tényezője lett. Napjainkban, amikor az életminőség kérdése egyre nagyobb hangsúlyt kap,³⁵ a sport nemcsak az egészségmegőrzésében játszik szerepet, nemcsak közösségteremtő, és –formáló, fontos társadalmi tényező, de komoly bevételszerző tevékenység is egyben. Erről könnyen meggyőződhetünk, hiszen a sporthoz kapcsolódó tevékenységekről szóló információk, e szervezetek szervezeti kultúrájának legfontosabb elemei³⁶ a nyilvánosság számára is széles körben elérhetőek.³⁷

A sporthoz kapcsolódó szolgáltatások kapcsán megállapítható, hogy ezek a gazdaság integrált és dinamikus fejlődő területévé váltak, aminek egyik következménye a sportvállalkozások, mint nyereségérdekelt gazdasági társaságok³⁸ megjelenése a sportszervezetek körében. A sportvállalkozások jellemzően csapatsportágakban azon belül is főleg a látványsportok területén tevékenykednek, és üzletszerű gazdasági tevékenységüket többnyire az élsporthoz kapcsolódóan folytatják. A sporttörvény szabályozása alapján sportvállalkozás kétfajta jogi formában működhet: korlátolt felelősségű társaságként, vagy részvénytársaságként.³⁹ (Az egyesület és gazdasági társasági forma mellett közhasznú társaság keretében is folytatható sporttevékenység, de kizárólag a fogyatékosok sportja és a szabadidő sport területén.)⁴⁰

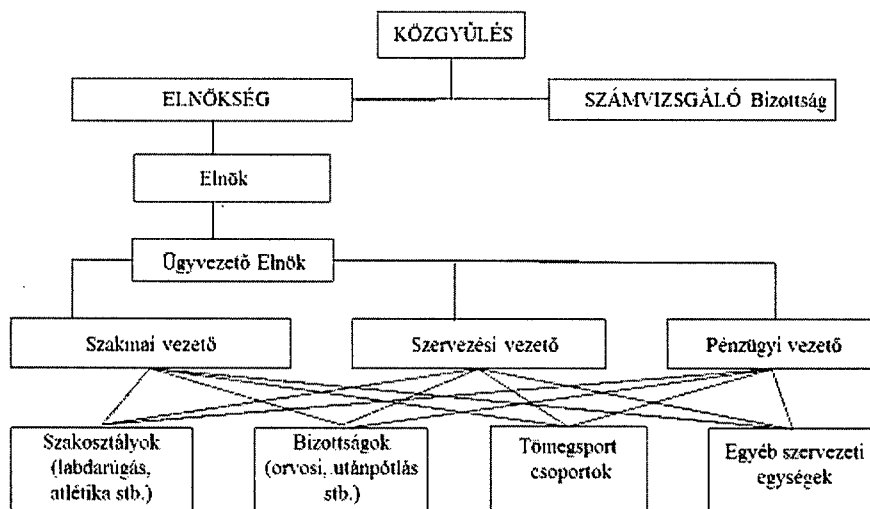
Összességében a XXI. századra megtapasztalhatjuk a sport szerepének több szempontú felértékelődését. Ennek hatására egyrészt, az alulról kezdeményezett civil szerveződések is erőre kapnak, ami megnyilvánul a sportegyesületek életképességének, működési, finanszírozási feltételeinek javulásában. Másrészt bebizonyosodott, hogy a sport a gazdaság dinamikus fejlődő, húzó szektorává válhat, amit a sporttevékenységet folytató szervezetek gazdasági társasággá történő átalakulásában, működésében, profittermelő képességében igazolódik be.

7. Sportegyesületi szabályozás ma

Bár napjainkban észlelhető a sportvállalkozások súlyának növekedése, mégis a sportszervezetek döntő részét a sportegyesületek adják. Jelenleg a sportegyesületekre a Ptk. szabályai mellett a 2011. évi CLXXV. törvény az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról (Civil törvény) is irányadó. A Ptk. és a Civil törvény mellett a sportszervezetek működésére a mindenkor érvényben lévő Sporttörvény (1996. évi LXIV. törvény; 2004. évi I. törvény; 2011 évi CLXXII. törvény) szabályainak alkalmazása is komoly hatással van.

A fenti rendelkezések szerint sportegyesület alapításához legalább 10 természetes személyre van szükség, akik megalkotják és elfogadják az alapszabályt, döntenek az elnökség és más funkcionáriusok személyéről, a tevékenység közhasznú jellegéről és a közhasznúság fokozatáról, és az ezt követő nyilvántartásba vételi eljárás után megkezdheti a sportegyesület a működését. A sportegyesületek nyilvántartását a törvényszékek (korábbi nevén megyei bíróságok), illetve Budapesten a Fővárosi Törvényszék (korábbi nevén Fővárosi Bíróság) vezeti a társadalmi szervezetek osztályán. Az egyesületekről vezetett bírósági nyilvántartásban a sportegyesület sportegyesületi jellegét kifejezetten fel kell tüntetni. Sportegyesület közvetlenül is részesíthető állami (önkormányzati) támogatásban.⁴¹

A sportegyesületek szervezeti felépítését a törvényi szabályozáson túl az egyesület anyagi tárgyi, személyi feltételei is meghatározzák. Egy példaértékű elvi struktúrát mutat az 1. ábra.

1 ábra. Sportegyesület szervezeti felépítésének egy lehetséges modellje⁴²**Figure 1. One of the Possible Organizational Schemes of a Sport Association**

Forrás: Nyerges M.–Petróczy A.(2007): A sportmenedzsment alapjai.
Semmelweis Egyetem Testnevelési és Sporttudományi Kar. Budapest. p. 62.

8. Összefoglalás

Tanulmányomban a sportegyesületek szabályozási kereteit tekintetem át időben előre haladva, egészen a jelenlegi helyzetig. A sporttevékenységhez kialakuló szervezeti forma az egyesület volt. Az egyletesedésnek a polgári fejlődés, az urbanizáció adta a kezdeti lendületet. Az 1800-as években Európa-szerte számtalan egyesület alakult, köztük sportegyesületek is. Ezek tipikusan önszerveződő közösségek voltak.

Az egyesülési jog szabályozása egyrészt közjogi, másrészt magánjogi viszonyokat érint. Az egyesülési jog, mint szabadságjog nevesítettem viszonylag későn jelent meg a magyar jogrendben. A polgári korszak első szakaszában (1800-as évek végéig) az egyesülés szokásjogon alapult. Az 1920-as években született meg az egyesülés magánjogi viszonyainak részletes szabályozása.

A szocialista korszakban az egyesülés tartalmát, és szervezeteit is elveszítette. Bár a sporttevékenységet végző társadalmi szervezetek működése engedélyezve volt ugyan, de erősen centralizált, pártutasításos keretek közt folyt.

A rendszerváltást követően a demokratizálódási folyamat folyamánként a civil szervezetek újbóli feléledésére, megerősödésére lehetett számítani. Ez a sport területén első sorban finansziális okok miatt, elmaradt. A sportszervezetek megpróbálták saját maguk megteremteni, vagy legalább is javítani működési lehetőségeiket, és saját bevételek után néztek. Erősödött a sport üzleti jellege és ezzel együtt megjelentek, majd egyre nagyobb tért hódítottak a profitorientált társaságok.

Mára a sport szerepe több szempontból felértékelődött. Ez egyrészt lökést ad a sportegyesületi lét feltételeinek javításához, másrészt megteremti a lehetőséget annak, hogy a sport a gazdaság egyik dinamikus fejlődő területévé váljon.

JEGYZETEK

1. Sterbenz T.–Gulyás E. (2012): Sportszervezetek működése. In: Sportmenedzsment. Szerk.: Sterbenz T.–Géczi G. Semmelweis Egyetem Testnevelési és Sporttudományi Kar. Budapest. p. 147.
2. Kun L. (1984): Egyetemes testnevelés és sporttörténet. Franklin Nyomda, Budapest. p. 142.
3. Kun L. (1984): Egyetemes testnevelés és sporttörténet. Franklin Nyomda, Budapest. p. 164.
4. Kopátsy S. (1993): A fogyasztói társadalom felé. Educatio 1993.01. www.hier.iif.hu/hu/letoltes.php?fid=tartalom/sor/536
5. Kun L. (1984): Egyetemes testnevelés és sporttörténet. Franklin Nyomda, Budapest. p. 207.
6. Sterbenz T.–Gulyás E. (2012): Sportszervezetek működése. In: Sportmenedzsment. Szerk.: Sterbenz T.–Géczi G. Semmelweis Egyetem Testnevelési és Sporttudományi Kar. Budapest. p. 147.
7. Kiss Zs. (2006): Tóth Árpád: Önszerveződő polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban (recenzió) *Korall* Társadalomtörténeti folyóirat. 23. pp. 223–229. p. 223.
8. Mátay M. (1999): Történészek Habermasról. Szociológiai Figyelő 1999. 1–2. pp. 164–174.
9. Bösze S. (1997): „Egyesületi élet a polgári szabadság.” Somogy megye egyesületei a dualizmus korában. Kaposvár, 1997. SML. 258 p. (Somogyi almanach 53.)
10. Tóth Á. (2005): Önszerveződő polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban. L'harmattan, Budapest. p. 295.
11. Kiss Zs. (2006): Tóth Árpád: Önszerveződő polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban (recenzió) *Korall* Társadalomtörténeti folyóirat. 23. pp. 223–229. p. 224.
12. Morris R. J. (1990): Voluntary societies and British urban elites, 1780–1850: an analysis. In: Borsay, Peter (ed.): The Eighteenth-Century Town. London–New York, 1990. pp. 338–366.
13. Clark P. (1986): Sociability and Urbanity: Clubs and Societies in the Eighteenth-Century City. Leicester.
14. Clark P. (2000): British Clubs and Societies 1580–1800. The origins of an Associational World. Oxford University Press, Oxford.
15. Domaniczky E (2009): Önszerveződéstörténeti kutatása 19. századi pesti civil szervezetekről. Civil Szemle 2009/1. 20. szám pp. 118–122. p. 119.
16. Tóth Á. (2005): Önszerveződő polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban. L'harmattan, Budapest. p. 217.
17. Polgári kori egyesületek – Adatbázis. In: <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/polgari-kori-egyesuletek/informacio>
18. 1925 évi 3. törvénycikk.
19. Polgári kori egyesületek – Adatbázis. In: <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/polgari-kori-egyesuletek/informacio>
20. Tóth Á. (2005): Önszerveződő polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban. L'harmattan, Budapest. p. 219.
21. Tóth Á. (2005): Önszerveződő polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban. L'harmattan, Budapest. p. 167.
22. Szegterné Dancs E. (2011): Sporttörténet: A dualizmus évtizedei (1867–1918). In: Sportelméleti ismeretek. Szerk: Nádori L., Gáspár M., Rétsági E., H. Ekler J., Szegterné Dancs H., Woth P., Gáldi G. Pécs. In: http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0025_Nadori-Dancs-Retsagi-Ekler-Gaspar-Sportelméleti_ismeretek/ch06s05.html#id596764
23. Domaniczky E (2008): A jogállam és a civil szektor, különös tekintettel az önkormányzatokra. PhD-értekezés, Pécs. p. 35.
24. 77.000/1922. BM rendelet
25. Domaniczky E (2008): A jogállam és a civil szektor, különös tekintettel az önkormányzatokra. PhD-értekezés, Pécs. p. 16.
26. 1955. évi 18. törvény.
27. 1959. évi IV. törvény.
28. Nyerges M.–Petróczy A. (2007): A sportmenedzsment alapjai. Semmelweis Egyetem Testnevelési és Sporttudományi Kar. Budapest. p. 61.

29. 1989. évi II. törvény.
30. Drinóczi J.–Petrétei T. (2004): Az egyesülési jog alkotmányjogi megközelítése. In: <http://www.aki.doctor.hu/anyagok2felev/.../szabjogok/egyesulési%20jog.doc> p. 6.
31. Drinóczi J.–Petrétei T. (2004): Az egyesülési jog alkotmányjogi megközelítése. In: <http://www.aki.doctor.hu/anyagok2felev/.../szabjogok/egyesulési%20jog.doc> p. 17.
32. Bakonyi T. (2007): Állam – civil társadalom – sport. Kossuth Kiadó, Budapest. pp. 11–179.
33. Szegerné Dancs E. (2011): Sporttörténet: Sport a rendszerváltástól napjainkig. In: Sportelméleti ismeretek. Szerk: Nádori L., Gáspár M., Rétsági E., H. Ekler J., Szegerné Dancs H., Woth P., Gáldi G. Pécs. In: http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0025_Nadori-Dancs-Retsagi-Ekler-Gaspar-Sportelméleti_ismeretek/ch06s05.html#id596764
34. 2004. évi I. törvény.
35. Juhász Tímea (2014) Családbarát munkahelyek, családbarát szervezetek, Publikon 130.p.
36. Gulyás László (2008): A vezetéstudomány modern irányzatai. In. Gulyás László (szerk.): A vezetéstudomány alapjai. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 58. old.
37. Móré M. (2010): A társadalmi kommunikáció elméleti és gyakorlati alapjai. DuPress Kiadó Debrecen.
38. Vántus A. (2010): A szervezettség és a humán erőforrások változása 5 év tükrében. Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok 1–2.: pp. 170–173. (2010),
39. Nagy I. Z. (2013): The Role of Legal Forms in Professional Football. Acta Polytechnica Hungarica 10: (4) pp. 209–227.; Nagy I. Z. (2012): Finances of the Professional Football Enterprises. Danube: Law and Economics Review 3: (1) pp. 53–69. (2012).
40. Sportszervezeti helyzetkép az Észak-Alföldi megyékben p. 3–4. In: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regio/debrecensport.pdf>
41. Sportszervezet és sportszövetség alapítása. Sportjog a gyakorlatban. In: <http://www.sportjogasz.hu/index.php>
42. Nyerges M.–Petróczy A.(2007): A sportmenedzsment alapjai. Semmelweis Egyetem Testnevelési és Sporttudományi Kar. Budapest. p. 62.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1925. évi 3. törvénycikk.
- 77.000/1922. BM rendelet.
1955. évi 18. törvény.
1959. évi IV. törvény.
1989. évi II. törvény az egyesülési jogról.
1996. évi LXIV. törvény a sportról.
2004. évi I. törvény a sportról.
2011. évi CLXXV. törvény az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról (Civil törvény)
2013. évi V. törvény – a Polgári Törvénykönyvről. 3. 63. §–3.87.§
- 2011 évi CLXXII. Törvény a sportról.
- Bakonyi T. (2007): Állam – civil társadalom – sport. Kossuth Kiadó, Budapest. pp. 11–179.
- Bősze S. (1997): „Egyesületi élet a polgári szabadság.” Somogy megye egyesületei a dualizmus korában. Kaposvár, 1997. SML. 258 p. (Somogyi almanach 53.)
- Clark P.(1986): Sociability and Urbanity: Clubs and Societies in the Eighteenth-Century City. Leicester.
- Clark P. (2000): British Clubs and Societies 1580–1800. The origins of on Associational World. Oxford University Press, Oxford.
- Domaniczky E (2009): Önszerveződéstörténeti kutatása 19. századi pesti civil szervezetekről. Civil Szemle 2009/1. 20. szám pp. 118–122.
- Domaniczky E (2008): A jogállam és a civil szektor, különös tekintettel az önkormányzatokra. PhD-értekezés, Pécs.

- Drinóczi J.–Petrétei T. (2004): Az egyesülési jog alkotmányjogi megközelítése. In: <http://www.aki.doctor.hu/anyagok2felev/.../szabjogok/egyesulési%20jog.doc>
- Fenyves V., Nagy A., Dajnoki K., Pető K. (2009): Development potentials for extension in the North-Plain Region. In: Challenges of Education and Innovation: MACE 2009 Conference. Konferencia helye, ideje: Berlin, Németország, 2010. 01. 13–2010. 01. 14. Berlin: p. 24.
- Gulyás László (2008): A vezetéstudomány fejlődése az ókortól a 20. századig. In Gulyás László (szerk.): A vezetéstudomány alapjai. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 15–28. old.
- Gulyás László (2008): A vezetéstudomány modern irányzatai. In. Gulyás László (szerk.): A vezetéstudomány alapjai. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 55–62. old.
- Juhász Timea (2014) Családbarát munkahelyek, családbarát szervezetek, Publikon 130.
- Kiss Zs. (2006): Tóth Árpád: Önszerveződő polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban (recenzió) Korall Társadalomtörténeti folyóirat. 23. pp. 223–229.
- Kopátsy S. (1993): A fogyasztói társadalom felé. Educatio 1993. 01. In: <http://www.hier.iif.hu/hu/letolte s.php?fid=tartalom sor/536>
- Kun L. (1984): Egyetemes testnevelés és sporttörténet. Franklin Nyomda, Budapest.
- Mátay M. (1999): Történészek Habermasról. Szociológiai Figyelő 1999. 1–2. pp. 164–174.
- Móré M. (2010): A társadalmi kommunikáció elméleti és gyakorlati alapjai. DuPress Kiadó Debrecen.
- Morris R. J. (1990): Voluntary societies and British urban elites, 1780–1850: an analysis. In: Borsay, Peter (ed.): The Eighteenth-Century Town. London–New York, 1990. pp. 338–366.
- Sterbencz T.–Gulyás E. (2012): Sportszervezetek működése. In: Sportmenedzsment. Szerk.: Sterbencz T.–Géczi G. Semmelweis Egyetem Testnevelési és Sporttudományi Kar. Budapest. pp. 147–237.
- Nagy I. Z. (2013): The Role of Legal Forms in Professional Football. Acta Polytechnica Hungarica 10: (4) pp. 209–227.
- Nagy I. Z. (2012): Finances of the Professional Football Enterprises. Danube: Law and Economics Review 3: (1) pp. 53–69. (2012)
- Nyerges M.–Petróczi A. (2007): A sportmenedzsment alapjai. Semmelweis Egyetem Testnevelési és Sporttudományi Kar. Budapest.
- Szabados György Norbert–Troy Wiwczarowski–Pierog Anita (2012): Civil szervezetek Hajdú-Biharban. Egy felmérés esszenciái. A virtuális intézet Közép-Európa kutatására közleményei IV. évf. 4. szám (No. 10). 289–297.p.
- Szegerné Dancs E. (2011): Sporttörténet: A dualizmus évtizedei (1867–1918). In: Sportelméleti ismeretek. Szerk.: Nádori L., Gáspár M., Rétsági E., H. Ekler J., Szegerné Dancs H., Woth P., Gáldi G. Pécs. In: http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0025_Nadori-Dancs-Retsagi-Ekler-Gaspar-Sportelmeleti_ismeretek/ch06s05.html#id596764
- Szegerné Dancs E. (2011): Sporttörténet: Sport a rendszerváltástól napjainkig. In: Sportelméleti ismeretek. Szerk.: Nádori L., Gáspár M., Rétsági E., H. Ekler J., Szegerné Dancs H., Woth P., Gáldi G. Pécs. In: http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0025_Nadori-Dancs-Retsagi-Ekler-Gaspar-Sportelmeleti_ismeretek/ch06s05.html#id596764
- Tóth Á. (2005): Önszerveződő polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban. L'harmattan, Budapest.
- Vántus A. (2010): A szervezettség és a humán erőforrások változása 5 év tükrében. Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok 1–2.: pp. 170–173. (2010).
- Weblen, T. (1975): A dologtalan osztály elmélete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

MAJDÁN JÁNOS:
A közlekedés története Magyarországon (1700–2000)
 Pécs. Pro Pannonia Kiadó. 2014.

A hazai történeti kutatók sok összefoglalót készítettek, melyek között az utóbbi időkben tankönyvek is segítik a tanulást, a tájékozódást. A gazdasággal, a társadalmi átalakulásokkal, a művészeti és építészeti összeggel foglalkozó írások mellől hiányzott a közlekedés feldolgozása. Ezzel a témakörrel egyébként is kevés kutató foglalkozik, és nagyobb ívű összegzés a közelmúltban nem készült. Bár a földrajzos kollégák közül néhányan rendszeresen közölnek közlekedési témájú írásokat, de Erdősi Ferencet leszámítva könyvet senki nem írt a szakmából sem.

A terek és települések, az egyének és cégek közötti kapcsolatok bonyolítását, az áruk és kulturális termékek cseréjét a közlekedési eszközök szervezték úgy át, hogy kialakuljon az egységes nemzeti piac. Ezt a folyamatot mutatja be a könyv, s a három évszázad történéseinek nyomon követésével segít megérteni a közlekedés hatalmas jelentőségét.

A Pécsen működő Pro Pannonia Kiadó által megjelentetett 244 oldalas könyv sikeres kísérletet tesz a hazai ágazat bemutatására. Az időhatárok megadják a feldolgozás keretét, a 11 nagy fejezet időrendben tárgyalja a változásokat. A törökök kiűzése utáni újratelepítéseknel már komoly gondot jelentett akár a belső helyváltoztatás, akár a határon kívülről érkezett betelepülők közlekedése. Ezt a szárazföldi közlekedéssel oldották meg, melyben új elemként a postakocsi hálózat kialakulása vált fontossá. A mezőgazdasági áruszállítások a folyókon zajlott, s ennek előnyeit és zavarait és a korabeli eszközöket tárgyalja a gépi korszak előtti fejezet. Fiume magyar koronához történt csatolása óta előbb az udvar, majd a hazai birtokosok és politikusok is egyre nagyobb szerepet szánt a kikötőnek, melynek elérését már az első vasútfejlesztési törvény is fontosnak tartotta.

Az első fejezettől kezdve megfigyelhető a szerző törekvése: a korban legfontosabb közlekedési eszköz hazai elterjedését tárgyalja elsőként, majd a többi lehetőséget veszi sorra. A szárazföldi, vízi és városokon belüli helyváltoztatásokról minden esetben szó esik, de a korszaknak megfelelően ezen belül is kirajzolódnak a változások.

A modern közlekedési hálózatok kiépülését bemutató második fejezetben a vasút – egyenlőre tervezési szinten történt – előretörése jelzi az európai fejlődési irány hazai megjelenését. Széchenyi István első komplex közlekedéshálózati tervének részletezése és az első felelős magyar minisztériumban végzett munkássága viszonylag kevésbé ismert tényeket hoz felszínre. Korabeli ábra is mutatja a teljesen elfeledett Bernhard Antal gőzzel hajtott vízi járművét, amely Fulton párizsi bemutatójával szinte egyszerre próbálta meggyőzni a fuvarozókat az új hajózási lehetőségéről – mindkét esetben sikertelenül.

A harmadik fejezet is köztörténeti időszakhoz kötött, s itt kell megemlíteni a közlekedéstörténet (és minden ágazati feldolgozás) nagy problémáját: milyen belső korszakhatárokat használjon az összegzésnél? A szerző megpróbálja a politikai események és a hálózat- és eszközfejlesztés újdonságainak határait összhangba hozni. Mivel egy-egy korszakon(fejezeten) belül belső tagolást végez, ezért nem válik az összegzés kizárólag a hagyományos köztörténeti tagolások követőjévé, de mégsem szakad el az alapvető és bevett határoktól. Így kerül bemutatásra a döntően birodalmi érdekek és bécsi – előbb állami, majd magán – tőke által lebonyolított hazai fejlesztés az alkotmány nélküli időszakban. A vasúti és a folyami hajózás egymásba kapcsolódását hozó időszakban a nagyvárosi közlekedés tömegesedését is bemutatja a fejezet.

A magántársaságok és az immáron magyar állami beruházások párhuzamosságát adja vissza a negyedik fejezet, melyben – szerepének megfelelően – már a vasút játssza a fősze-

repet. A még vegyes támogatottsági rendszer korszakhatárát láthatóan nehezen húzza meg a szerző, mivel nem lehet egyetlen évhez kötni a váltás. A magyar állam előbb kismértékben, majd gazdasági helyzetének stabilizálása, a modernizációban elért eredményei alapján egyre határozottabban bele kíván szólni a nagyon fontosnak tartott közlekedés fejlesztésébe. Elsősorban a vasúti fővonalak összekapcsolását, a magánvállalatok által kevésbé fontos szakaszok összekapcsolását, illetve a nemzetgazdasági okokból kiemelt részek kincstári megépítését (Fiume elérése, Buda és Komárom kapcsolódása, a belgrádi – balkáni irány megnyitása) követi nyomon a szerző. Ugyanakkor kellő alaposággal szót ejt az új kivitelezési és működtetési típus, a helyiérdekű vasutak megjelenéséről és törvényi szabályozásról. Itt kerül bemutatásra a korszak világhírűvé vált vonata, az Orient expressz is, amely Magyarországot (is) bekapcsolta az európai utazási rendszerbe.

Az állam túlsúlyának kidomborodása jól kirajzolódik az ötödik fejezetben, ahol mind a vasutaknál, mind a belföldi és tengeri hajózás esetében a szakminiszterek elérik, hogy a költségvetés olyan mérvű támogatást adjon a közlekedés bővítéséhez, melynek segítségével döntő befolyást alakíthatnak ki a gazdaság e fontos ágában. Baross Gábor munkásságát külön elemzi a szerző, melynek eredményeként befejeződik a Vaskapu szabályozása, Fiume fejlesztésével a kereskedelmi forgalmunkban előkelő helyre kerül a tengeri fuvarozás és megindul az üdülés, napjainkig használjuk az akkor megszámozott belföldi úthálózatot és a MÁV nyereséges vállalatává válik. A közúti és a légi közlekedésben újdonságok kerülnek bevezetésre, s a nagy folyókon hatalmas költségekből hídprogram valósul meg.

Az Európában is kiváló szintűnek minősített magyarországi közlekedési hálózat nagy próbatétele az 1914 és 1920 közötti időszak, melyet a hatodik fejezetben tárgyal a szerző. Általában nem foglalkoznak súlyának megfelelően ezzel a rövid időszakkal, de ezt a kötet most pótolja. A Nagy háború alatti hatalmas közlekedési forgalom bemutatása mellett szó esik a rendszerváltásokhoz kapcsolódó zűrzavarokról is.

Nagyon pontos adatokat közöl a kötet a trianoni békediktátum következtében beállt változásokról, a szétszabdalt közlekedési hálózat működtetésének napi problémáiról a hetedik fejezetben. Együttal bemutatásra kerülnek az 1938-ig megfogalmazott és esetenként meg is valósított fejlesztések, melyek már az új államhatárok közötti helyváltoztatásokat szolgálták. A közúti forgalom előtérbe kerülése, a tengeri – folyami hajózás átszervezése, a hidroplán a távolsági, az IKARUS a helyi autóbusz közlekedés megújítását jelzi.

A háborúra készülődés és a második világhégés alatti közlekedési helyzetről nagyon ritkán esik szó. A nyolcadik fejezet a bevett időhatárok helyett szokatlan szakaszt rögzít (1938-1944), amely alatt az ország területének növekedése okozta új feladatok részletezése sok új információt ad az olvasónak. Bár a háborús rombolásokról kiváló összegzések készültek, de a közlekedéshálózat összedőlését sikeresen foglalja össze a szerző.

A háborús károk helyreállítása külön fejezetet kapott, melyben az ágazat valamennyi területe rövid összegzésben kerül bemutatásra.

Bár köztörténeti szempontból nem ilyen a korszakolás, de a szerző meggyőzi az olvasót arról, hogy a kilencedik fejezetbe rögzített 1950–1968 közötti időszak egységet képez, s döntően a tervutasításos módszerekkel végzett fejlesztések már elsősorban a közúti hálózatot érintette. A vasutak kezdeti fejlesztései után a pillanatnyilag olcsó szovjet olaj következtében megkezdett vonalfelszámolásokat kiválóan érzékelteti a térkép. A hajózás és a légi közlekedés hullámzó fejlesztései és visszafelépítései nyomon követhetők, de igazán nincs részletes magyarázat ezekre a politikai döntésekre.

Az ország közlekedési hálózatát alapvetően átalakító 1968-as koncepció nem véletlenül vált a következő korszak kiinduló határkövévé. A kötőtpályás közlekedés helyett a közúti tömeg, illetve egyéni utazások hazai átalakulását és a városokban lejátszódott járműcsere kerül bemutatásra a tizedik fejezetben. Szó esik az egyre jobban háttérbe szoruló belföldi

légi forgalomról, a tengerre szorult hajózásról, s a begyűrűző olajválság kiváltotta változásokról.

Végül a rendszerváltástól az ezredfordulóig tartó rövid időszak gyors átrendeződését próbálja meg felvillantani a szerző. Az állami közlekedési vállalatok leépítése, a járművek időnként pontom pénzért történt eladása, az egyéni közlekedés döntő szerepre jutása a tizenegyedik fejezetből követhető nyomon.

A száznál több fénykép, ábra, a térképek sokasága nemcsak színesíti a könyvet, hanem gyakran alapvető információkat is közölnek – segítve a terjedelmi határok kitágítását. Sajnos a térképeken – méretük miatt – helyenként nem érthető egy-egy ábrázolás, melyet a következő kiadásban feltétlenül korrigálni szükséges. A név és helymutató szakmailag jól kezelhetővé teszi a könyvet, s az érdeklődő olvasó mellett az érintett ágazat, vagy a tanulók számára a további tájékozódáshoz jó alapot ad.

A szerzőnek sikerült a szakmai feldolgozás és a tankönyv olyan egymás kiegészítő változatát közreadni, amely mind a két olvasói – felhasználó kör számára jól használható.

Imre Lászlóné

Mozaikok a pécsi vasútigazgatás 100 éves történetéből

SZERKESZTETTE: IMRE LÁSZLÓNÉ ÉS MAJDÁN JÁNOS

MAV Pécs, 2013

A hazai vasutak épülésük első percétől kezdve egy sor műszaki és kivitelezési újdonságot, addig ismeretlen foglalkozásokat, megváltozott utazási szokásokat, életmódra gyakorolt hatásokat eredményeztek. A változások sorába tartoztak az igazgatási újdonságok is, mivel akár magántársaság, akár 1868 után az Államvasút tulajdonában vagy kezelésében működött egy vonal, annak forgalmát, fenntartását és működtetését irányítottan kellett bonyolítani. Kezdetben ezt a vállalatok igazgatótanácsa végezte, s ez érvényes volt a megalkult MÁV hálózatra is. Az első időszakban szétszórt vonalakat építő és működtető Államvasút fővárostól távol eső pályáit célszerűnek látszott helyben kialakítandó közép-szintű vezetői egység gondozásába tenni. Így jött létre a Zágráb központú forgalmi főnökség, amely a MÁV első területi igazgatási egységként kezdte meg működését 1870-ben. A bővülő államvasúti hálózatot nem volt célszerű a fővárosból vezényelni, ezért folyamatosan szerveződtek az üzletvezetőségek. (Szolnok, Miskolc, Kolozsvár, Szabadka, Losonc, Arad, Szombathely).

Zágrábból a tengerparttól Kelenföldre terjedő területet igazgatták, s a növekvő hosszúságú vonalak és a hatalmas forgalom kiváltotta egy új területi egység kialakítását. Erre került sor 1913. augusztus elsejével, s Pécsen új üzletvezetőség kezdte meg működését. A jelenlegi Magyarország területén működő valamennyi MÁV Üzletvezetőség (Igazgatóság) korábban megírta saját egységének múltbeli feltárását, de Pécsen nem adtak ki ilyen kötetet. A különböző stílusban, eltérő terjedelemben és minőségben megjelentetett összegzések biztosítják az elmúlt idők valamilyen rögzítését, emlékeket és dokumentumok hagynak hátra az utókor kutatóira, érdeklődőire. Ez nem valósult meg Pécsen, s így hiányos volt a közép-szintű vasúti igazgatás feldolgozottsága.

Az alapítás századik évfordulója kiváló alkalom volt, hogy a korábban szóbeli megemlékezések (a 90. évfordulón) helyett immár nyomtatott formában is rögzítésre kerüljenek a Pécsi Üzletvezetőség (Igazgatóság) múltját feltáró tények. Az ünnepség vezette a szervezőket – ahogyan a zárszóból kiderül – egy csapatmunkára, s nem egy-két szerző, hanem tucatnyi kolléga segítségével készítették el a kötetet.

A gyönyörű kemény borítóban megjelent 319 oldalas feldolgozás belső szerkezete eltér a korábban elkészült többi üzletvezetőség (igazgatóság) történeti összegzésétől. Az egész szakmai munkásságát az Igazgatóság keretei között letöltő Imre Lászlóné és a történészek körében hosszú ideig egyedül vasúti témájú feldolgozásokat közreadó Dr. Majdán János fogta össze a kötethez kapcsolódó munkálatokat és végezte el a szerkesztés időnként hálátlan feladatát. a zárszóból kiderül a munka szervezésének elvi alapja is: miszerint a szerencsésen meglévő szakszolgálati összegzések, visszaemlékezések, dokumentumok alapján a centenáriumi összegzést elsődlegesen az adott terület szakembereire bízta. A mérnökök, közgazdászok, jogászok között Pécsen szerencsére mindig akadtak olyan múlt után érdeklődők, hogy gyűjtögettek, őrizgettek és esetenként valamelyik kedves érdeklődő kollégájuknak át is adták a saját területükön megőrzött feljegyzéseket, fontosabb események fotóanyagait, hivatalosan már kiselejtezett dokumentumait, iratait. Ezekből gyakorlatilag minden szakszolgálatnál kisebb helyi emléktár gyűlt össze, s erre alapozva kezdődött el a múlt feltárása. A csapatmunka eredményeként a kilenc fejezet közül a negyedikben hét nagy csoportba rendezve a szakszolgálatok második világháború utáni tevékenységének összegzése olvasható és a sok érdekes fotón látható. A forgalmi, pályaeépítési, biztosító és távközlési szakszolgálatok mellett az utóbbi évtizedekben előtérbe került erőssárájú terület bemu-

tatása is arányos helyett kapott. A kezdetektől fontos gépészet, személy és áru fuvarozás adatai pontosan mutatják a száz év alatti változásokat, melyekről az érintett egységek egy-egy dolgozója készítette az összegzést. A kötet második és harmadik fejezete a Pécsi Üzletvezetőség megszervezés előtti hazai vasúti ügyekkel Majdán János), illetve a pályahálózat és a szervezeti egységek alakulástól napjainkig tartó változásait foglalkoznak (Sülle Ferenc). Külön érdekessége a történeti áttekintésnek, hogy a területen működött keskeny nyomtávú vasutakat kiemelten tárgyalja egy alfejezet (Jéger Gábor tollából), s így először kerül sor ezen vonalak feladatainak és szerepköreiknek megfelelő feltárára a hazai üzletvezetőségi feldolgozások közül. A további fejezetek is a vasút működési és vezetési logikája szerint kerültek összegzésre. A funkcionális szervezeti egységek szolgáltatásait mindenhol ugyancsak az abban dolgozók rögzítették és az ottani kollektíva vezetői, vagy egyes munkatársai tértek ki az emberi emlékezet és a dokumentumok segítségével készültek el a múlt összegzésével. Hasonló logika mentén írták meg a hetedik fejezetben a MÁV keretei között működő jóléti szolgáltatások bemutatását, melyből kiválóan kiderül a vasúti dolgozók bérezésén társadalombiztosításán, lakás, oktatási, üdülési, egészségügyi támogatásán túl a, kulturális és sportéletének szervezésének területi eredményei is. Külön alfejezet foglalkozik a Dombóvár vasúti csomópontához kötődő sportélettel.

A szerkesztők ragaszkodtak hozzá, hogy a társadalmi kapcsolatok is feltárára kerüljenek, s a korabeli súlyuknak megfelelően kapott helyet a kötet hatodik fejezetében a rendezvények, a vasutas települések bemutatása mellett az 1990-ig oly fontos szerepet játszó, KISZ és MSZMP területi egységen belüli szerepe. Itt kerül bemutatásra a szakszervezetek munkássága és a Közlekedéstudományi Egyesülettel közösen végzett munka. A szerzőkből látszik, hogy a korábbi vezetők közül csak az ifjúsági munkát írta meg a terület egyik korábbi vezetője, a többit a szerkesztőnek (Imre Lászlóné) kellett dokumentumok és személyes beszélgetések, emlékek alapján rekonstruálni. Dicséretes a szerkesztők ezen törekvése, mert a szakmai tények – ha esetleg töredékesen is, de – fennmaradnak, de a társadalmi kapcsolatok idővel (szándékosan, vagy kopással) elvesznek.

Külön rövid fejezet foglalkozik (a hetedik Majdán tollából) a határmenti kapcsolatokkal, melyek hol léteztek, hol felvirágoztak – a mindenkor bel- és külpolitikai helyzetnek megfelelően. Pécs számára nemcsak az üzletvezetőség megszervezésekor, hanem azóta is igen fontos kapcsolataival voltak és vannak a horvát vasutasokkal s ez magyarázza a joggal megírt önálló fejezetet.

Végezetül essen szó az ajánlásról, melyet a MÁV elnök vezérigazgató asszonya Dávid Ilona írt a kötet elejére. Joggal állapítja meg, hogy a száz esztendő nagy idő, s bízik abban, hogy a kontinensen máshol újból fellendülő vasúti közlekedés itthon is szép jövő előtt áll.

A fekete – fehér kivitel ellenére nagyon jó minőségben megjelent kötet sok fotót, dokumentumot is tartalmaz. A képek, ábrák többségét azonban nagyon szellemesen a kötethez csatolt cd lemezre helyezték a szerkesztők, ahol a teljes szöveg mellett további érdekes és eredeti állapotba került dokumentumok között lapozgathat az olvasó.

A MÁV teljes anyagi támogatásával megjelent kötet nyomdai előkészítését a Pécsset működő Virágmandula Kft. végezte el, s a Szekszárdon tevékenykedő Séd Nyomda Kft. vitézte ki- mindkét cég kiváló minőségben dolgozott. Nagy kár, hogy bolti forgalomba nem, csak a MÁV keretei között kapható a kötet....

Nagy László

Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására

A KÖZÉP-EURÓPA KÖZLEMÉNYEK eddig megjelent számai

- I. évfolyam (2008):** No1; No2;
- II. évfolyam (2009):** No3; No4-5; No6-7;
- III. évfolyam (2010):** No8; No9; No10; No11;
- IV. évfolyam (2011):** No12; No13; No14-15;
- V. évfolyam (2012):** No16; No17; No18-19;
- VI. évfolyam (2013):** No20-21; No22, No23;
- VII. évfolyam (2014):** No24, No25, No26-27

**AVIRTUÁLIS INTÉZET KÖZÉP-EURÓPA KUTATÁSRA KÖZLEMÉNYEI
eddig megjelent számai**

- I. évfolyam (2009):** No1;
- II. évfolyam (2010):** No2; No3-4;
- III. évfolyam (2011):** No5-6;
- IV. évfolyam (2012):** No7; No8 (A-sorozat 1.); No9 (B-sorozat 1.); No10 (A-sorozat 2.)
No11 (A-sorozat 3.);
- V. évfolyam (2013):** No12 (A-sorozat 4.) No13 (B-sorozat 2.)

**A 2014-es évben a folyóirat kettévált,
ennek megfelelően az alábbi számok jelentek meg eddig:**

KÖZTES-EURÓPA. Társadalomtudományi folyóirat.
A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei
VI. évfolyam (2014): No14.

TAYLOR. Gazdálkodás és szervezéstudományi folyóirat. A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei
VI. évfolyam (2014): No14-15; No16-17

A KÖZÉP-EURÓPAI MONOGRÁFIÁK eddig megjelent kötetei

- No1.: Keczer Gabriella: Egyetemirányítás: Lehetőségek és korlátok. Szeged. 2010.
- No2.: M. Császár Zsuzsa: Kisebbség-oktatás-politika a Balkánon. Szeged. 2011.
- No3.: Györi Ferenc: Tehetségföldrajz: Magyarországi vizsgálatok. Szeged. 2012.
- No4.: Gulyás László-Keczer Gabriella: Projektmenedzsment 1.0. Szeged. 2012.
- No5.: Györi Ferenc (szerk.): A tudás szolgáltatásban. Szeged. 2012.
- No6.: Gulyás László: A Délvidék története 2. Szeged. 2012.
- No7.: Veres Lajos (szerk.): Regionális földrajzi tanulmányok. Abonyiné Palotás Jolán
70. születésnapja tiszteletére. Szeged. 2013.
- No8.: Gulyás László: A Délvidék története 3. Szeged. 2013.
- No9.: Bali Lóránt (szerk.): Muramenti Nemzetiségi Területfejlesztési Társulás és
szomszéd településeinek, valamint Muraköz megye opcinák társadalmi-gazdasági
tényezőinek elemző bemutatása. Szeged. 2014.
- No10.: Lóránt Bali (ed.): Predstavljajte drusvenogospodarstvenich címbenika...
Szeged. 2014.
- No11.: Keczer Gabriella: Egyetemek szerepe, irányítása és működése a 21. század
elején. Szeged. 2014.